

พุทธนวัตกรรมเพื่อการพัฒนาสังคม

Buddhist Innovation for Social Development

พระอุดมบัณฑิต, ผศ.ดร. (ป.ธ.9,วท.บ.,พธ.ม.,พธ.ด)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธนวัตกรรมเพื่อการพัฒนาสังคม

Buddhist Innovation
for Social Development

พระอุดมบัณฑิต, ผศ.ดร.

(ป.ธ.9,วท.บ.,พร.ม.,พร.ด)

ผู้อำนวยการหลักสูตรบัณฑิตศึกษา

ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธนวัตกรรมเพื่อการพัฒนาสังคม

(Buddhist Innovation for Social Development)

ผู้แต่ง : พระอุดมบัณฑิต, ผศ.ดร. (ป.ธ.9,วท.บ.,พธ.ม.,พธ.ด)

ออกแบบปก : พระอุดมบัณฑิต ผศ.ดร. (ป.ธ.9,วท.บ.,พธ.ม.,พธ.ด)

พิมพ์ครั้งที่ 1 : มีนาคม 2569 จำนวน 500 เล่ม

ลิขสิทธิ์ของ : พระอุดมบัณฑิต, ผศ.ดร. (ป.ธ.9,วท.บ.,พธ.ม.,พธ.ด)

ผู้อำนวยการหลักสูตรบัณฑิตศึกษา

ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ราคา : 300 บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

พระอุดมบัณฑิต

พุทธนวัตกรรมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน = Buddhist Innovation for Social Development — พระนครศรีอยุธยา : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2026.

246 หน้า.

1. พุทธศาสนากับการพัฒนาชุมชน. 2. ซอฟต์แวร์เวอร์. I. พระอุดมบัณฑิต, ผศ.ดร. (ป.ธ.9, วท.บ., พธ.ม., พธ. ด), ผู้วาดภาพประกอบ. II. ชื่อเรื่อง.

294.3

ISBN 978-616-631-416-8

จัดทำโดย : พระอุดมบัณฑิต, ผศ.ดร. (ป.ธ.9,วท.บ.,พธ.ม.,พธ.ด)

324 หมู่ 4 ตำบลท่าสุต อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย 57100

โทรศัพท์ 098 395 4289

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระนครศรีอยุธยา

79 หมู่ 1 ตำบลลำไทร อำเภอน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 13170

โทรศัพท์ 035-248-555-59 โทรสาร 035-248-5555

กิตติกรรมประกาศ

หนังสือเล่มนี้จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย หากปราศจากพระคุณอันยิ่งใหญ่ของครูบาอาจารย์ ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชา ทั้งในทางโลกและทางธรรม ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ทุกท่านที่ได้หยิบบินแสงสว่างทางปัญญาให้ตั้งแต่เบื้องต้นจนบัดนี้ ทั้งท่านที่สอนให้รู้จักตั้งคำถาม ท่านที่สอนให้รู้จักค้นหาคำตอบ และท่านที่สอนให้รู้ว่า บางคำถามไม่มีคำตอบสำเร็จรูป ต้องเดินทางด้วยตนเอง ความรู้ทุกบรรทัดในตำราเล่มนี้ล้วนเป็นผลพวงจากเมตตาพันธุ์ที่ท่านเหล่านั้นหว่านไว้ในดินแห่งปัญญา

เหนือสิ่งอื่นใด ผู้เขียนขออนุโมทนาในพระคุณอันหาที่สุกมิได้ของบุพการีชนคุณพ่อและคุณแม่ผู้ให้ชีวิต ให้ความรัก ให้โอกาสทางการศึกษา และให้แรงบันดาลใจที่จะเป็นคนดีก่อนจะเป็นคนเก่ง พระคุณของท่านทั้งสองประมาณมิได้ ดุจดั่งแผ่นดินที่รองรับทุกสิ่งโดยไม่เคยบ่น ดุจดั่งสายน้ำที่หล่อเลี้ยงทุกชีวิตโดยไม่เคยเรียกร้อง ผลบุญใดที่เกิดจากหนังสือเล่มนี้ ขอน้อมถวายเป็นสักการบูชาแด่ท่านทั้งสอง

ผู้เขียนขอน้อมกราบพระอุปัชฌาย์อาจารย์ ผู้ประทานชีวิตใหม่ในทางธรรมสอนให้เห็นว่าพุทธศาสนาไม่ใช่เพียงสิ่งที่เรียนรู้จากหนังสือ แต่เป็นสิ่งที่ต้องปฏิบัติ ต้องสัมผัส ต้องพิสูจน์ด้วยกายและใจของตนเอง หากหนังสือเล่มนี้มีส่วนใดที่สามารถจุดประกายให้ผู้อ่านเห็นว่าธรรมะสามารถเป็นเครื่องมือเปลี่ยนแปลงสังคมได้จริง ก็ด้วยอาณิสสแห่งการอบรมสั่งสอนของท่าน ขอขอบคุณเพื่อนร่วมงาน นักวิชาการ ชุมชนพระสงฆ์ และผู้คนทุกท่านที่เป็นส่วนหนึ่งของกรณีศึกษาในหนังสือเล่มนี้ ท่านคือหลักฐานที่มีชีวิตว่าพุทธนวัตกรรมไม่ใช่แค่ทฤษฎีในกระดาษ แต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในชุมชนไทย ท่านเป็นทั้งแรงบันดาลใจและเป็นทั้งครู

ท้ายที่สุด ผู้เขียนมีความหวังเล็กๆ ว่าหนังสือเล่มนี้จะเป็นดังประทีปน้อยๆ ที่ช่วยส่องทางให้ผู้สนใจจะนำธรรมะมาใช้เพื่อประโยชน์สุขของสังคม ในโลกที่กำลังแสวงหาทางออกใหม่ บางทีคำตอบอาจไม่ได้อยู่ข้างหน้า แต่อยู่ในมรดกทางปัญญาที่บรรพบุรุษมอบไว้ให้แล้ว เพียงแต่เรายังไม่ได้หยิบมาใช้อย่างเป็นระบบ

ด้วยจิตคารวะ

พระอุดมบัณฑิต, ผศ.ดร.

คำนำ

หนังสือเล่มนี้เกิดจากคำถามเรียบง่ายเพียงข้อเดียว แต่ยากจะตอบ นั่นคือ ทำไมสังคมที่มีนวัตกรรมมากมาย กลับมีความเหลื่อมล้ำมากขึ้น? ทำไมเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าจนเหลือเชื่อ กลับไม่อาจทำให้คนจนหายจน หนี้หมดหนี้ หรือผู้สูงวัยมีชีวิตที่ปั่นปลายที่อบอุ่น?

คำตอบที่ค้นพบระหว่างทางคือ นวัตกรรมส่วนใหญ่ที่โลกสร้างขึ้นเป็นนวัตกรรมเชิงพาณิชย์ ถูกออกแบบเพื่อกำไร ไม่ใช่เพื่อเยียวยาสังคม หากเราต้องการนวัตกรรมที่ลดทุกข์แทนที่จะเพิ่มทุกข์ สร้างคุณค่าร่วมแทนที่จะแย่งชิง และยั่งยืนจากข้างในแทนที่จะพึ่งเงินทุนจากข้างนอก เราต้องการนวัตกรรมอีกแบบหนึ่ง แบบที่หนังสือเล่มนี้เรียกว่า **"พุทธนวัตกรรม"**

พุทธนวัตกรรม ไม่ใช่การนำเทคโนโลยีมาใช้วัด ไม่ใช่การทำแอปพลิเคชันสวดมนต์ และไม่ใช้การใส่คำว่า "พุทธ" หน้าคำว่า "นวัตกรรม" เฉยๆ แต่เป็นการบูรณาการปัญญาแห่งพุทธธรรมที่มีอายุกว่าสองพันห้าร้อยปี เข้ากับกรอบทฤษฎีนวัตกรรมสังคมร่วมสมัย เพื่อสร้างกระบวนการทัศน์ใหม่ในการแก้ปัญหาสังคม โดยมีเป้าหมายสูงสุดคือการสร้างประโยชน์สุข ไม่ใช่สร้างกำไรสูงสุด

การเดินทางตลอด 10 บทของหนังสือเล่มนี้ เริ่มจากการรื้อมาyardาคติที่ว่า นวัตกรรมเท่ากับเทคโนโลยี ผ่านการสำรวจทฤษฎีนวัตกรรมสังคมระดับโลก ดำดิ่งลงไปในกับดักของสังคมไทย ขุดค้นเครื่องมือทางปัญญาจากพุทธธรรม หลอมรวมทั้งหมดเข้าเป็น Wisdom Helix Model แล้วนำไปทดสอบในสนามจริง ตั้งแต่ธนาคารปูม้าในชุมชนประมง วัดจากแดงที่เปลี่ยนขยะเป็นจิ๋ว ไปจนถึงดอยตุงที่เปลี่ยนไร่ฝิ่นเป็นกาแฟ ทุกกรณีศึกษาพิสูจน์สิ่งเดียวกัน คือ เมื่อธรรมะถูกนำมาใช้อย่างเป็นระบบ มันสามารถเป็นเครื่องมือแก้ปัญหาสังคมที่ทรงพลังไม่แพ้ทฤษฎีตะวันตกใดๆ

ผู้เขียนตระหนักดีว่าข้อเสนอในหนังสือเล่มนี้เป็นเพียงจุดเริ่มต้น ไม่ใช่บทสรุปสุดท้าย กรอบคิดพุทธนวัตกรรมยังต้องถูกทดสอบ ถูกวิพากษ์ และถูกปรับปรุงต่อไป ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในกาลามสูตรว่า อย่าเพิ่งเชื่อเพียงเพราะได้ยินได้ฟัง อย่าเพิ่ง

เชื่อเพียงเพราะเป็นประเพณี อย่าเพิ่งเชื่อเพียงเพราะครูบาอาจารย์บอก แต่จงพิสูจน์ด้วยตนเองว่าสิ่งใดเป็นกุศล สิ่งใดเกื้อกูล แล้วจึงค่อยน้อมรับ ผู้เขียนจึงขอเชิญชวนผู้อ่านทุกท่านอ่านด้วยวิจารณญาณ ตั้งคำถามกับทุกข้อเสนอ และหากเห็นว่ามีสิ่งใดควรแก้ไขก็ขอได้โปรดชี้แนะ เพื่อจะได้ปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้นในโอกาสต่อไป

พระอุดมบัณฑิต, ผศ.ดร.

(ป.ธ.๑,วท.บ.,พธ.ม.,พธ.ด)

ผู้อำนวยการหลักสูตรบัณฑิตศึกษา

ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สารบัญ

กิตติกรรมประกาศ.....	ก
คำนำ.....	ข
สารบัญ.....	ค
สารบัญตาราง.....	ง
สารบัญแผนภาพ.....	จ
บทที่ 1 นวัตกรรมไม่ได้แปลว่าเทคโนโลยี.....	1
1.1 ทำไมเราต้องรู้ความเข้าใจเรื่องนวัตกรรมใหม่ตั้งแต่ต้น.....	1
1.2 มายาคติ เมื่อนวัตกรรมถูกลดทอนเหลือแค่สิ่งประดิษฐ์.....	3
1.3 มองใหม่: นวัตกรรมในฐานะกระบวนการทางปัญญา.....	7
1.4 ประเภทของนวัตกรรม.....	12
1.5 การแพร่กระจายนวัตกรรม.....	15
1.6 บทสรุป: เปลี่ยนมุมมองจากของใหม่เป็นคุณค่าใหม่.....	19
เอกสารอ้างอิงประจำบท.....	23
บทที่ 2 เมื่อสังคมต้องการนวัตกรรมแบบใหม่.....	23
2.1 นวัตกรรมเชิงพาณิชย์กับนวัตกรรมสังคม.....	23
2.2 นวัตกรรมสังคมคืออะไร.....	26
2.3 ผู้ประกอบการสังคม ใครคือตัวขับเคลื่อน?.....	29
2.4 เครือข่ายสังคมกับพลังของความสัมพันธ์.....	33
2.5 กรอบวิเคราะห์ 3S (Start-Scale-Sustain) กับบริบทไทย.....	36
2.6 กรณีศึกษาเปรียบเทียบนวัตกรรมสังคม 3 รูปแบบ.....	39
2.7 บทสรุป: ทำไมโลกถึงขาดนวัตกรรมสังคมไม่ได้อีกต่อไป.....	42
คำถามท้ายบท.....	44
แนะนำอ่านเพิ่มเติม.....	45
เอกสารอ้างอิงประจำบท.....	46

บทที่ 3 สังคมไทยกำลังติดกับดัก	47
3.1 แผนแก้ปัญหาของสังคมไทยร่วมสมัย	47
3.2 กับดักการพัฒนา: ความเหลื่อมล้ำ หนี้ครัวเรือน และวิกฤตค่านิยม	49
3.3 เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) เครื่องมือดี แต่ยังไม่พอ	57
3.4 ช่องว่างระหว่างนโยบายกับความเป็นจริง	61
3.5 บทสรุป	64
คำถามท้ายบท	67
แนะนำอ่านเพิ่มเติม	68
เอกสารอ้างอิงประจำบท	70
บทที่ 4 พุทธธรรมไม่ได้สอนแค่เรื่องชาติหน้า	71
4.1 พุทธศาสนาไม่ใช่ศาสนาแห่งการหนีโลก	71
4.2 อริยสัจ 4 กระบวนการแก้ปัญหาเชิงระบบที่เก่าแก่ที่สุดในโลก	73
4.3 ไตรสิกขา กลไกพัฒนาคนแบบบูรณาการ	77
4.4 พรหมวิหาร 4 และสังคหวัตถุ 4 จริยศาสตร์แห่งการอยู่ร่วมกัน	82
4.5 Engaged Buddhism พระพุทธศาสนาเพื่อสังคม	84
4.6 บทสรุป: จากเครื่องมือสู่ Wisdom Helix Model	88
คำถามท้ายบท	91
แนะนำอ่านเพิ่มเติม	92
เอกสารอ้างอิงประจำบท	93
บทที่ 5 พุทธนวัตกรรม: เมื่อธรรมะกลายเป็นเครื่องมือพัฒนา	93
5.1 จุดบรรจบ เมื่อทุกเส้นทางมาพบกัน	93
5.2 นิยามพุทธนวัตกรรม: ไม่ใช่แค่ธรรมะประยุกต์	94
5.3 Wisdom Helix Model โมเดลเกลียวปัญญา	95
5.4 พุทธนวัตกรรมกับนวัตกรรมสังคมตะวันตก เหมือนและต่างอย่างไร	102
5.5 ข้อเสนอใหม่ 3 ประการ	105
คำถามท้ายบท	109
แนะนำอ่านเพิ่มเติม	107

บทเชื่อมสู่บทที่ 6-10.....	110
เอกสารอ้างอิงประจำบท.....	111
บทที่ 6 วัดกับชุมชน: ห้องทดลองที่คนมองข้าม.....	111
6.1 บทบาทดั้งเดิมของวัด.....	111
6.2 โมเดล "บวร" (บ้าน-วัด-ราชการ) ทุนเดิมที่ต้องอัปเดต.....	113
6.3 กรณีศึกษา 1: วัดจากแดง เมื่อขยะกลายเป็นจิ๋ว.....	114
6.4 กรณีศึกษา 2: วัดป่าศรีแสงธรรม โซลาร์เซลล์บนหลังคาโบสถ์.....	117
6.5 กรณีศึกษา 3: กุฏิชีวาภิบาล เมตตาในวิกฤตสังคมสูงวัย.....	119
6.6 วิเคราะห์เปรียบเทียบ: วัดในฐานะห้องทดลอง.....	123
6.7 อุปสรรคและความท้าทาย: ทำไมวัดส่วนใหญ่ยังไม่ทำ.....	125
คำถามท้ายบท.....	130
แนะนำอ่านเพิ่มเติม.....	131
เอกสารอ้างอิงประจำบท.....	132
บทที่ 7 เศรษฐกิจวิถีพุทธ: รวยได้โดยไม่ต้องเบียดเบียน.....	133
7.1 พุทธศาสนาไม่ได้สอนให้จน.....	133
7.2 สัมมาอาชีวะ หลักเศรษฐศาสตร์พุทธที่เก่าแก่ที่สุด.....	139
7.3 ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง: พุทธนวัตกรรมการระดับนโยบาย.....	146
7.4 วิสาหกิจชุมชนวิถีพุทธ.....	155
7.5 Buddhist Economics vs ทุนนิยม vs สังคมนิยม: ทางเลือกที่สาม.....	158
7.6 ข้อเสนอโมเดลเศรษฐกิจวิถีพุทธ 4 ระดับ.....	161
คำถามท้ายบท.....	165
แนะนำอ่านเพิ่มเติม.....	167
เอกสารอ้างอิงประจำบท.....	168
บทที่ 8 วัฒนธรรม อัตลักษณ์ และธรรมาภิบาล.....	169
8.1 ธรรมาภิบาลแบบไทยๆ.....	169
8.2 ทศพิธราชธรรม ธรรมาภิบาลฉบับที่เก่าแก่กว่า Good Governance.....	171
8.3 อปรีหานิยธรรม 7: ประชาธิปไตยฉบับพุทธ.....	173

8.4 พุทธศาสนากับอัตลักษณ์ไทย: ทูตทางวัฒนธรรมสำหรับนวัตกรรม.....	176
8.5 ธรรมาธิปไตย: เมื่อธรรมะเป็นใหญ่กว่าอำนาจ.....	183
8.6 วัฒนธรรมนวัตกรรมแบบพุทธ.....	186
8.7 ข้อเสนอธรรมาภิบาลเชิงพุทธนวัตกรรม.....	191
คำถามท้ายบท.....	194
แนะนำอ่านเพิ่มเติม.....	196
เอกสารอ้างอิงประจำบท.....	198
บทที่ 9 กรณีศึกษาเชิงลึก: พิสัจน์ Wisdom Helix ในสนามจริง.....	199
9.1 ทำไมต้องกรณีศึกษา กาลามสูตรในฐานะวิธีวิทยา.....	199
9.2 กรณีศึกษาที่ 1: ธนาคารปุม้า บ้านในถ้ำ จ.นครศรีธรรมราช.....	200
9.3 กรณีศึกษาที่ 2: วัดจากแดง จ.สมุทรปราการ.....	204
9.4 กรณีศึกษาที่ 3: โครงการดอยตุง มูลนิธิแม่ฟ้าหลวง.....	207
9.5 วิเคราะห์เปรียบเทียบข้ามกรณี (Cross-Case Analysis).....	210
9.6 บทสรุป.....	216
คำถามท้ายบท.....	218
เอกสารอ้างอิงประจำบท.....	220
บทที่ 10 บทสังเคราะห์: ทฤษฎีการสร้างทางสังคมของทางออกแบบพุทธ.....	221
10.1 มองย้อนการเดินทาง 9 บทสู่บทสุดท้าย.....	221
10.2 สรุปผลงานทางวิชาการของหนังสือ: 14 ข้อเสนอใหม่.....	222
10.3 ทฤษฎีการสร้างทางสังคมของทางออกแบบพุทธ (SCBS).....	225
10.4 SCBS ทำงานอย่างไร: กลไก 5 ขั้นตอน.....	229
10.5 ข้อเสนอเชิงนโยบาย 10 ประการ.....	230
10.6 วาระวิจัยอนาคต สิ่งที่ต้องทำต่อ.....	233
10.7 บทส่งท้าย: จากหนังสือสู่การปฏิบัติ.....	235
คำถามท้ายบท.....	239
แนะนำอ่านเพิ่มเติม.....	240
เอกสารอ้างอิงประจำบท.....	247

สารบัญตาราง

ตารางที่ 1.1	ประเภทนวัตกรรม 4 ประเภท.....	12
ตารางที่ 1.2	ระดับผลกระทบของนวัตกรรม 5 ระดับ.....	13
ตารางที่ 1.3	เปรียบเทียบกระบวนทัศน์เก่า vs ใหม่ในการเข้าใจนวัตกรรม.....	20
ตารางที่ 2.1	เปรียบเทียบนวัตกรรมเชิงพาณิชย์กับนวัตกรรมสังคม ใน 6 มิติ.....	24
ตารางที่ 2.2	กรอบ 3S+1 สำหรับวิเคราะห์นวัตกรรมสังคมในบริบทไทย.....	36
ตารางที่ 2.3	เปรียบเทียบนวัตกรรมสังคม 3 รูปแบบในประเทศไทย.....	40
ตารางที่ 3.1	ตัวชี้วัดปัญหาเชิงโครงสร้างของสังคมไทย.....	53
ตารางที่ 3.2	ช่องว่างระหว่างนโยบายปัจจุบันกับสิ่งที่ต้องการนวัตกรรม.....	62
ตารางที่ 3.3	สรุป 5 กับดัก กับเครื่องมือจากพุทธธรรม.....	64
ตารางที่ 4.1	อริยสัจ 4 ในฐานะกรอบแก้ปัญหาเชิงระบบ เทียบกับตะวันตก.....	74
ตารางที่ 4.2	เปรียบเทียบ Engaged Buddhism กับ Social Innovation.....	86
ตารางที่ 4.3	ไตรสิกขาประยุกต์ใช้ 3 ระดับ.....	79
ตารางที่ 4.4	สรุปเครื่องมือพุทธธรรม 6 ชุด.....	88
ตารางที่ 5.1	Wisdom Helix Model: 3 แกน x 3 ระดับ = 9 มิติ.....	100
ตารางที่ 5.2	เปรียบเทียบเชิงลึก พุทธนวัตกรรมกับนวัตกรรมสังคมตะวันตก.....	103
ตารางที่ 6.1	วิเคราะห์เปรียบเทียบ 3 กรณีศึกษาด้วย Wisdom Helix.....	123
ตารางที่ 6.2	กลไก 4 ประการที่ทำให้วัดเป็น Social Laboratory.....	128
ตารางที่ 7.1	เปรียบเทียบสัมมาอาชีวะกับ ESG/CSV.....	145
ตารางที่ 7.2	เปรียบเทียบ 3 ระบบเศรษฐกิจ.....	158
ตารางที่ 7.3	สรุปโมเดลเศรษฐกิจวิถีพุทธ 4 ระดับ.....	163
ตารางที่ 8.1	เปรียบเทียบทศพิธราชธรรมกับ Good Governance.....	172
ตารางที่ 8.2	ธรรมาภิบาลเชิงพุทธนวัตกรรม กรอบบูรณาการ.....	191
ตารางที่ 8.3	สรุปข้อค้นพบ 7 ประการของบทที่ 8.....	193
ตารางที่ 9.1	วิเคราะห์ธรรมาคารพุม้าด้วย Wisdom Helix.....	202
ตารางที่ 9.2	วิเคราะห์เปรียบเทียบข้ามกรณี.....	210

ตารางที่ 9.3 ทดสอบข้อเสนอทางวิชาการกับ 3 กรณีศึกษา.....	212
ตารางที่ 10.1 สรุปผลงานทางวิชาการใหม่ 14 ประการ.....	222
ตารางที่ 10.2 สรุปข้อเสนอเชิงนโยบาย 10 ประการ.....	231

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพที่ 1.1 มายาคติ 4 ชั้น แสดงปิรามิดกลับหัว.....	6
แผนภาพที่ 1.2 สเปกตรัมของนวัตกรรม.....	14
แผนภาพที่ 1.3 S-Curve ฉบับขยาย.....	18
แผนภาพที่ 2.1 วงจรนวัตกรรมสังคม 3 องค์ประกอบ 3S.....	28
แผนภาพที่ 2.2 วัดในฐานะ Hub ของเครือข่ายสังคม.....	35
แผนภาพที่ 2.3 เมทริกซ์ ความเร็ว-ความลึก.....	42
แผนภาพที่ 3.1 กักตักการพัฒนา ไยแมงมุมของปัญหาที่เชื่อมโยงกัน.....	56
แผนภาพที่ 3.2 ช่องว่าง 3 ประการ และบทบาทของพุทธนวัตกรรม.....	63
แผนภาพที่ 4.1 เกลียวไตรสิกขา (Threefold Training Helix).....	78
แผนภาพที่ 4.2 ปฏิจ্ঞสมุปบาทในฐานะเครื่องมือ Systems Thinking.....	76
แผนภาพที่ 5.1 Wisdom Helix Model 3 แกน 4 มิติ.....	97
แผนภาพที่ 5.2 วงจร Wisdom Helix Model เกลียวปัญญา.....	100
แผนภาพที่ 6.1 วัดในฐานะห้องปฏิบัติการทางสังคม.....	124
แผนภาพที่ 7.1 โมเดลเศรษฐกิจวิถีพุทธ 4 ระดับ.....	161
แผนภาพที่ 8.1 วัฒนธรรมนวัตกรรมแบบพุทธ 3 เสาหลัก.....	190
แผนภาพที่ 9.1 ผลการทดสอบ Wisdom Helix กับ 3 กรณีศึกษา.....	211
แผนภาพที่ 10.1 Theory of Social Construction of Buddhist Solution.....	226
แผนภาพที่ 10.2 กลไกขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ 5 ขั้นตอน.....	230

บทที่ 1

นวัตกรรมไม่ได้แปลว่าเทคโนโลยี

Innovation Is Not Technology

1.1 ทำไมเราต้องรู้ความเข้าใจเรื่องนวัตกรรมใหม่ตั้งแต่ต้น

ลองนึกภาพห้องเรียนแห่งหนึ่ง อาจารย์ถามนักศึกษาว่า นวัตกรรมคืออะไร? คำตอบที่ได้ยินบ่อยที่สุดมักเป็นชื่อสินค้าเทคโนโลยี iPhone, ChatGPT, รถยนต์ไฟฟ้า หรือดาวเทียม SpaceX ไม่ค่อยมีใครตอบว่านวัตกรรมคือระบบสหกรณ์ คือกองทุนหมู่บ้าน หรือคือวิถีจัดการน้ำของชุมชนลุ่มน้ำปากพนัง ทั้งที่สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นนวัตกรรมทั้งสิ้น

ปรากฏการณ์นี้ไม่ใช่เรื่องบังเอิญ แต่สะท้อนปัญหาเชิงญาณวิทยาที่ฝังลึกในสังคมสมัยใหม่ นั่นคือ มายาคติทางวัตถุ หรือที่ในทางวิชาการเรียกว่า Technological Reductionism ซึ่งหมายถึงการลดทอนความหมายของนวัตกรรมให้เหลือเพียงมิติทางเทคโนโลยีและสิ่งประดิษฐ์ที่จับต้องได้ มายาคตินี้ทำให้เรามองข้ามนวัตกรรมอีกหลายมิติที่สำคัญไม่แพ้กัน โดยเฉพาะนวัตกรรมทางสังคม นวัตกรรมทางวัฒนธรรม และนวัตกรรมทางปัญญาที่ไม่สามารถจับต้องได้แต่มีพลังเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างมหาศาล

หนังสือเล่มนี้เริ่มต้นจากจุดนี้ ไม่ใช่จากการป้อนคำจำกัดความให้ท่องจำ แต่จากการตั้งคำถามว่า ความเข้าใจที่เรามีเกี่ยวกับนวัตกรรมในตอนนี้อย่างไร? และถ้าเราเข้าใจใหม่ ภูมิทัศน์ของการพัฒนาสังคมจะเปลี่ยนไปอย่างไร?

ในทางพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงไม่เคยเริ่มสอนด้วยการให้คำตอบ แต่ทรงเริ่มด้วยการชี้ให้เห็น **ทุกข์** (ปัญหา) ก่อนเสมอ อริยสัจข้อแรกมิใช่การบอกทางออก แต่คือการยอมรับว่ามีปัญหา กระบวนการนี้ตรงกับหลักการที่หนังสือ

เล่มนี้ยึดถือ คือ *Epistemic Design* หรือการออกแบบการเรียนรู้ที่เริ่มจากการรู้ก่อนความเข้าใจผิดก่อน แล้วจึงนำไปสู่ความรู้ที่ถูกต้อง

บทนี้จะพาผู้อ่านผ่าน 6 ขั้นตอน เริ่มจากการเปิดโปงมายาคติที่ครอบงำความเข้าใจเรื่องนวัตกรรม ไปจนถึงการมองนวัตกรรมในฐานะกระบวนการทางปัญญา แจกแจงประเภทและระดับของนวัตกรรม วิเคราะห์ทฤษฎีการแพร่กระจาย นวัตกรรมอย่างมีวิจารณญาณ และปิดท้ายด้วยการเปลี่ยนกระบวนทัศน์จากของใหม่ เป็นคุณค่าใหม่ ซึ่งเป็นฐานคิดที่จำเป็นสำหรับการทำความเข้าใจพุทธรวัตกรรมการ ในบทต่อไป

กล่องความคิด 1.1: ลองตอบก่อนอ่านต่อ

ถ้ามีคนถามท่านว่า "นวัตกรรมที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์มนุษยชาติคืออะไร" ท่านจะตอบว่าอะไร? เก็บคำตอบนี้ไว้ แล้วกลับมาดูอีกครั้งหลังอ่านจบบทนี้ว่าคำตอบของท่าน เปลี่ยนไปหรือไม่

1.2 มายาคติ เมื่อนวัตกรรมถูกลดทอนเหลือแค่สิ่งประดิษฐ์

1.2.1 ต้นตอของมายาคติ 3 แหล่งที่ต้องรู้

ถ้าเราสืบสาวต้นตอของมายาคตินี้ จะพบว่ามันมีรากมาจากอย่างน้อย 3 แหล่ง แหล่งแรกคือประวัติศาสตร์ของคำว่า **นวัตกรรม** เอง ในภาษาอังกฤษคำว่า Innovation มาจากภาษาละติน innovare ที่แปลว่า ทำให้ใหม่ (to make new) คำนี้เริ่มถูกใช้อย่างแพร่หลายในบริบทของการปฏิวัติอุตสาหกรรมในศตวรรษที่ 18-19 ซึ่งเป็นยุคที่ของใหม่ มักหมายถึง เครื่องจักรใหม่ ความเชื่อมโยงระหว่างนวัตกรรมกับเทคโนโลยีจึงฝังรากลึกมาตั้งแต่ต้น ที่น่าสนใจคือในภาษาไทย คำว่า นวัตกรรม แปลตรงตัวว่า การกระทำใหม่ (นว = ใหม่, กรรม = การกระทำ) ซึ่งกว้างกว่าคำว่า Technology มาก แต่ในทางปฏิบัติ คนไทยส่วนใหญ่ยังใช้คำนี้ในความหมายแคบที่พุ่งเป้าไปที่เทคโนโลยี

แหล่งที่สองคืออิทธิพลของ Joseph Schumpeter นักเศรษฐศาสตร์ชาวออสเตรีย-อเมริกัน ผู้บัญญัติแนวคิด การทำลายอย่างสร้างสรรค์ (Creative Destruction) ในหนังสือ Capitalism, Socialism and Democracy (1942) Schumpeter อธิบายว่าทุนนิยมขับเคลื่อนด้วยพายุแห่งการทำลายอย่างสร้างสรรค์ ที่สิ่งใหม่เข้ามาแทนที่สิ่งเก่าอย่างไม่หยุดยั้ง เขาเขียนไว้ว่า กระบวนการนี้ปฏิวัติโครงสร้างเศรษฐกิจจากภายใน ทำลายโครงสร้างเก่าอย่างต่อเนื่อง สร้างโครงสร้างใหม่อย่างต่อเนื่อง (Schumpeter, 1942, p. 83) แม้ Schumpeter จะพูดถึงนวัตกรรมในหลายมิติ ทั้งตลาดใหม่ วิถีองค์กรใหม่ และแหล่งวัตถุดิบใหม่ แต่ตัวอย่างที่เขายกมาส่วนใหญ่เป็นเรื่องอุตสาหกรรม ทำให้คนรุ่นหลังมักจดจำได้แต่มิติเทคโนโลยี

แหล่งที่สามคืออิทธิพลของ Clayton Christensen กับทฤษฎี นวัตกรรมพลิกผัน (Disruptive Innovation) ซึ่งตีพิมพ์ใน The Innovator's Dilemma ปี 1997 และได้รับการขยายความในบทความสำคัญของ Harvard Business Review ปี 2015 (Christensen, Raynor, & McDonald, 2015) ทฤษฎีนี้อธิบายว่า บริษัทรายเล็กที่เริ่มจากตลาดล่างสามารถพลิกผัน บริษัทรายใหญ่ได้ ตัวอย่างคลาสสิก คือ Netflix ที่พลิกผัน Blockbuster หรือสมาร์ทโฟนที่พลิกผันกล้องถ่ายรูป ทฤษฎีนี้แม้จะมีคุณค่าอย่างยิ่ง แต่ก็ถูกวิพากษ์อย่างหนักในเวลาต่อมา Jill Lepore นักประวัติศาสตร์จาก

Harvard เขียนบทความใน The New Yorker ว่าทฤษฎีนี้ ใช้แบบครอบจักรวาล เหมารวม ไม่จำแนกเงื่อนไข จนกลายเป็นลัทธิ ที่ใช้อธิบายทุกอย่าง (Lepore, 2014) ในขณะที่ King และ Baatartogtokh (2015) ทดสอบกรณีศึกษาทั้งหมดของ Christensen แล้วพบว่า มีเพียงบางส่วนเท่านั้นที่ตรงกับเงื่อนไขของทฤษฎี ข้อวิจารณ์เหล่านี้ไม่ได้ทำให้ทฤษฎีไร้ค่า แต่เตือนเราว่าอย่านำทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่ง มาเป็นคำตอบสำเร็จรูปสำหรับทุกสถานการณ์

แหล่งที่สี่ซึ่งมักถูกมองข้ามคืออิทธิพลของสื่อร่วมสมัย ในยุคที่ Steve Jobs กลายเป็นสัญลักษณ์ของนวัตกรรม และ Silicon Valley กลายเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ของนักนวัตกรรม สื่อมวลชนได้ตอกย้ำภาพจำว่านวัตกรรมเท่ากับ เทคโนโลยีที่ล้ำหน้าเท่ากับแอปพลิเคชันบนมือถือ เท่ากับสตาร์ทอัพที่ได้เงินลงทุน หลายล้านดอลลาร์ ภาพจำเหล่านี้แม้ไม่ผิด แต่ไม่ครบ และความไม่ครบนี้เอง ที่ก่อให้เกิดปัญหาร้ายแรง

1.2.2 ผลเสียของมายาคติ ใครถูกทิ้งไว้ข้างหลัง?

เมื่อสังคมเชื่อว่านวัตกรรม เท่ากับเทคโนโลยี ผลที่ตามมาร้ายแรงกว่าที่คิด ทำให้คนเข้าใจผิดและปฏิบัติผิดก็คือ

ประการแรก ชุมชนท้องถิ่นถูกทำให้รู้สึกว่าคุณเอง **ไม่มีนวัตกรรม** เพราะไม่มีห้องทดลอง ไม่มีนักวิทยาศาสตร์ ไม่มีเงินทุนวิจัย ทั้งที่จริงชุมชนเหล่านี้มีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นนวัตกรรมมาหลายร้อยปี ไม่ว่าจะเป็นระบบเหมืองฝาย (ระบบจัดการน้ำโบราณของภาคเหนือ) นาข้าวขั้นบันได หรือระบบนิเวศป่าชายเลนที่ชุมชนดูแลกันเอง ล้วนเป็นนวัตกรรมที่ไม่ได้ถูกเรียกว่า "นวัตกรรม" เพราะไม่มีเทคโนโลยีดิจิทัลมาเกี่ยวข้อง

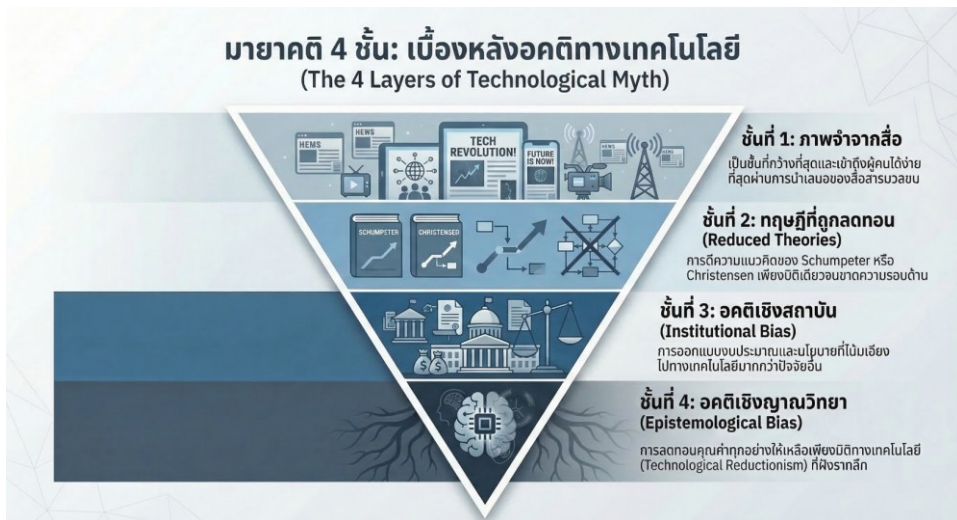
ประการที่สอง งบประมาณด้านนวัตกรรมของรัฐถูกจัดสรรไปที่เทคโนโลยีขั้นสูงเป็นหลัก โดยละเลยนวัตกรรมทางสังคมและวัฒนธรรม สำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ (NIA) แม้จะนิยามนวัตกรรมว่า เป็นสิ่งใหม่ที่เกิดจากการใช้ความรู้และความคิดสร้างสรรค์ที่มีประโยชน์ต่อเศรษฐกิจและสังคม (สำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ, 2552) ซึ่งเป็นนิยามที่กว้าง แต่ในทางปฏิบัติ โครงการที่ได้รับการสนับสนุนส่วนใหญ่ ยังคงเน้นนวัตกรรมเชิงเทคโนโลยีและธุรกิจ สำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ (NIA) แบ่งนวัตกรรมเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ **นวัตกรรมผลิตภัณฑ์ นวัตกรรมกระบวนการ**

และนวัตกรรมธุรกิจ ซึ่งยังไม่มี หมายความว่าสำหรับนวัตกรรมสังคม หรือ นวัตกรรมทางปัญญาอย่างชัดเจน

ประการที่สาม สถาบันทางศาสนา โดยเฉพาะวัดถูกมองว่าเป็นสถาบันอนุรักษ์ที่อยู่ตรงข้ามกับนวัตกรรม ทั้งที่ในประวัติศาสตร์ไทย วัดเคยเป็นศูนย์กลางของนวัตกรรมทางสังคมมาก่อน ตั้งแต่เป็นโรงเรียนแห่งแรก โรงพยาบาลแห่งแรก ศูนย์กลางการค้า และเวทีสาธารณะของชุมชน

มายาคตินี้ทำให้วัดหลุดออกจากแผนที่ของนวัตกรรมไปโดยปริยาย ทั้งที่ในปี 2017 กรมคุมประพฤติได้จัดตั้ง **"ศูนย์คุมประพฤติฐานวัด"** หรือศูนย์คุมประพฤติภาคประชาชน เป็นหน่วยงานเครือข่ายของกรมคุมประพฤติ กระทรวงยุติธรรม ที่กระจายลงสู่ชุมชนโดยใช้วัดเป็นศูนย์กลาง เพื่อดูแลผู้ถูกคุมประพฤติและผู้ติดยาเสพติดให้ใกล้ชิดชุมชน เน้นกิจกรรมจิตอาสา บำเพ็ญประโยชน์ อบรมคุณธรรม เพื่อการกลับคืนสู่สังคม ซึ่งเป็นนวัตกรรม เชิงสถาบันที่ใช้ พื้นที่วัดเป็นศูนย์ฟื้นฟูผู้กระทำผิด ลดตราบาปที่มาพร้อมกับ สถานคุมประพฤติแบบเดิม ตัวอย่างนี้ชี้ว่าวัดไม่ได้อยู่นอกวงจรนวัตกรรม แต่เป็นพื้นที่ทดลองทางสังคมที่มี ศักยภาพสูง

ประการสุดท้าย มายาคตินี้ทำให้ Mariana Mazzucato นักเศรษฐศาสตร์จาก University College London ต้องเขียนหนังสือ Mission Economy (2021) เพื่อเตือนว่ารัฐไม่ควรปล่อยให้วัดกรรมเป็นเรื่องของเอกชนและเทคโนโลยีเท่านั้น เธอชี้ให้เห็นว่านวัตกรรมสำคัญหลายอย่าง ตั้งแต่อินเทอร์เน็ตจนถึงวัคซีน ล้วนเกิดจากการลงทุนของรัฐ ไม่ใช่ของเอกชน และรัฐควรกำหนดภารกิจ (missions) ให้ นวัตกรรม บิโชนสังคม ไม่ใช่แค่รับใช้ตลาด (Mazzucato, 2021) ข้อเสนอนี้สะท้อนความจำเป็นที่จะต้องขยายความหมายของนวัตกรรมให้กว้างกว่าเทคโนโลยี

แผนภาพที่ 1.1 มายาคติ 4 ชั้น แสดงปิรามิดกลับ ภาพนี้ผู้เขียนใช้ notebooklm ออกแบบ

กล่องความคิด 1.2: ทดสอบตัวเอง

ลองนับดูว่าในรอบ 1 สัปดาห์ที่ผ่านมา ท่านเห็นข่าวนวัตกรรมในสื่อกี่ชิ้น? แล้วกี่ชิ้นที่เป็นเรื่องเทคโนโลยี? กี่ชิ้นที่เป็นเรื่องนวัตกรรมทางสังคม? สัดส่วนนี้บอกอะไรเราเกี่ยวกับมายาคติที่กำลังพูดถึง?

1.3 มองใหม่: นวัตกรรมในฐานะกระบวนการทางปัญญา

1.3.1 นิยามที่กว้างกว่าเดิม จาก Oslo Manual สู่อัครัญญสูตร

เมื่อรู้แล้วว่ามายาคติอยู่ตรงไหน ขึ้นต่อไปคือการแก้ไข ด้วยนิยามที่ถูกต้องกว่าเดิม จุดเริ่มต้นที่ดีคือ Oslo Manual คู่มืออ้างอิงระดับสากลที่จัดทำโดย OECD และ Eurostat เพื่อใช้เป็นกรอบแนวทางมาตรฐานในการนิยาม รวบรวม และตีความข้อมูลด้านนวัตกรรม ปัจจุบันใช้ฉบับปี 2018 (ฉบับที่ 4) ให้คำจำกัดความว่า *"นวัตกรรมคือ ผลิตภัณฑ์หรือกระบวนการ ใหม่หรือที่ได้รับการปรับปรุง ซึ่งแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญจากผลิตภัณฑ์หรือ กระบวนการเดิม และได้ถูกนำไปใช้งานจริงแล้ว"* (OECD/Eurostat, 2018, p. 20) นิยามนี้เป็นมาตรฐานสากลที่ใช้ในการเก็บข้อมูลนวัตกรรมกว่า 80 ประเทศทั่วโลก นิยามนี้มีจุดสำคัญ 3 ประการ คือ

ประการแรก ใช้คำว่า "ผลิตภัณฑ์หรือ กระบวนการ" ไม่ได้จำกัดเฉพาะเทคโนโลยี หมายความว่าวิธีจัดองค์กรแบบใหม่ วิธีสื่อสารแบบใหม่ หรือแม้แต่วิธีคิดแบบใหม่ ก็ถือเป็นนวัตกรรมได้

ประการที่สอง ใช้คำว่า "แตกต่างอย่างมีนัยสำคัญ" ไม่ใช่ใหม่โดยสิ้นเชิง แค่ใหม่สำหรับหน่วยนั้น ก็นับเป็นนวัตกรรมแล้ว

ประการที่สาม ต้องถูกนำไปใช้จริง สิ่งประดิษฐ์ที่ยังอยู่ใน ห้องทดลองยังไม่นับเป็นนวัตกรรมจนกว่าจะถูกนำไปใช้

ที่น่าสนใจคือ ถ้าหันมามองพระไตรปิฎก จะพบว่าพระพุทธเจ้าทรงบรรยายกระบวนการนวัตกรรมทางสังคม ไว้แล้วเมื่อกว่า 2,500 ปีก่อน ใน **อัครัญญสูตร** (ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ที.ปา. 11/51-58) ซึ่งเป็นพระสูตรว่าด้วยกำเนิดของสังคมมนุษย์ พระพุทธเจ้าทรงเล่าว่ามนุษย์ในยุคแรกเริ่มอยู่รวมกันโดยไม่มีกฎเกณฑ์ เมื่อเกิดปัญหาจากการแย่งชิงทรัพยากร มนุษย์จึง **คิดค้นระบบใหม่** ขึ้นมา โดยเลือกคนหนึ่งมาเป็นผู้ปกครอง เรียกว่า **มหาสมมติราชา** ผู้ที่มหาชนสมมติให้เป็นใหญ่ พร้อมกับคิดค้นระบบการถือครองที่ดิน ระบบกฎหมาย และระบบการลงโทษ ทั้งหมดนี้คือนวัตกรรมทางสังคมโดยแท้ เป็นกระบวนการที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อแก้ปัญหา โดยไม่มีเทคโนโลยีใดเข้ามาเกี่ยวข้อง

เรื่องเล่าในอัครัญญสูตรสอดคล้องกับนิยามของ Oslo Manual อย่างน่าทึ่ง ระบบมหาสมมติราชาเป็นกระบวนการใหม่ ที่แตกต่างอย่างมีนัยสำคัญ จากสภาพเดิมที่ไม่มีระบบ และถูกนำไปใช้จริงในสังคม นี่ชี้ว่านวัตกรรมในฐานะกระบวนการทางปัญญาเป็นสิ่งที่มนุษย์ทำมาตลอด ไม่ใช่สิ่งที่เพิ่งเกิดขึ้นในยุคอุตสาหกรรม และที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้น อัครัญญสูตรยังสะท้อนแนวคิดสัญญาประชาคม (Social Contract) ที่นักปรัชญาตะวันตกอย่าง John Locke และ Jean-Jacques Rousseau เสนอในศตวรรษที่ 17-18 ซึ่งหมายความว่าพุทธศาสนามีความคิดเรื่อง นวัตกรรม การปกครองมาก่อนตะวันตกเกือบสองพันปี

1.3.2 นวัตกรรมในฐานะการจัดการความรู้ใหม่

ถ้ามองนวัตกรรมผ่านเลนส์ของญาณวิทยา (Epistemology) จะพบว่าแก่นแท้ของนวัตกรรมไม่ใช่ความใหม่ แต่คือ **การจัดการความรู้ใหม่ (New Combinations)** Schumpeter เองก็ชี้ให้เห็นสิ่งนี้ตั้งแต่ต้น โดยใช้คำว่า "neue Kombinationen" หมายความว่า นวัตกรรมไม่จำเป็นต้องสร้างอะไรจากศูนย์ แต่คือการเอาสิ่งที่มีอยู่แล้ว มาจัดวางในรูปแบบใหม่ เพื่อสร้างคุณค่าที่ไม่เคยมีมาก่อน

ตัวอย่างที่สมบูรณ์แบบในบริบทไทยคือ **ธนาคารปูม** ซึ่งเริ่มต้นจากชุมชนประมงชายฝั่งที่เผชิญปัญหาปูมลดลง แนวคิดเรียบง่ายมาก คือชาวประมงจับปูมที่มีไข่ติดหน้าท้องมาฝากไว้ในกระชังหรือบ่ออนุบาล รอให้ไข่ฟักเป็นตัวอ่อน ออกสู่ทะเล แล้วค่อยนำปูตัวแม่ไปขาย ชาวประมงไม่ได้คิดค้นเทคโนโลยีใหม่ แต่นำความรู้ด้านชีววิทยาทางทะเลมาผสมกับระบบฝาก-ถอน แบบธนาคาร ผลลัพธ์คือ ปูมตัวหนึ่งมีไข่เฉลี่ยประมาณ 1,000,000 ฟอง ศูนย์เรียนรู้ธนาคารปูมเกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี รายงานว่าจากแม่ปูเพียง 457 ตัว สามารถเพาะลูกปูมได้ถึง 565 ล้านตัว (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2563) ปัจจุบันมีธนาคารปูมกระจายอยู่กว่า 87 แห่งทั่วประเทศ โดยมีมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ร่วมกับ สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ เป็นหน่วยขับเคลื่อนหลัก สร้างทั้งอาชีพ รายได้ และการท่องเที่ยวเชิงวิถีประมงตาม แนวทาง BCG Economy (สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ, 2566) ทั้งหมดนี้ไม่ต้องใช้เทคโนโลยีขั้นสูง แต่เป็นนวัตกรรมทั้งในมิติกระบวนการ มิติสังคม และมิตินิเวศ

ในทางพุทธ หลักการจัดการความรู้ใหม่ นี้สอดคล้องกับ โยนิโสมนสิการ การคิดอย่างแยกคาย ซึ่งปรากฏในพระสูตรหลายแห่ง (เช่น ม.มู. 12/61) โยนิโสมนสิการไม่ใช่แค่ คิดให้ดี แต่หมายถึงการคิดให้ถึงรากเหง้า (โยนิโส = ถึงต้นกำเนิด) คือมองสิ่งต่างๆ จากมุมที่แตกต่าง เห็นความเชื่อมโยงที่คนอื่นไม่เห็น แล้วนำมาประกอบกันใหม่อย่างมีเหตุผล พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายว่า โยนิโสมนสิการมี 10 วิธี ตั้งแต่การคิดแบบเป็นเหตุเป็นผล การคิดแบบ แยกองค์ ประกอบ ไปจนถึงการคิดแบบเห็นคุณ-โทษ-ทางออก (พระพรหมคุณาภรณ์, 2559) กระบวนการเหล่านี้คือหัวใจของนวัตกรรมทุกรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นการคิดค้น ผลิตภัณฑ์ใหม่ หรือการคิดค้นวิธีแก้ปัญหาสังคมแบบใหม่

กล่องความคิด 1.3: โยนิโสมนสิการ กับ Design Thinking

ลองเปรียบเทียบ: โยนิโสมนสิการสอนให้คิดถึงรากเหง้า ขณะที่ Design Thinking (ของ Stanford d.school) สอนให้ Empathize กับผู้ใช้ทั้งสองเริ่มจากจุดเดียวกัน คือ ไม่ด่วนสรุป แต่กลับไป ที่ต้นตอของปัญหาก่อน ความคล้ายคลึงนี้บอกเราว่าวิธีคิดแบบนวัตกรรมไม่ได้เป็นของตะวันตกแต่เพียงผู้เดียว

1.3.3 กรณีศึกษา: ธนาการปูม้า นวัตกรรมที่ไม่ต้องใช้ เทคโนโลยี ขั้นสูง

เพื่อให้เห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้นว่านวัตกรรมในฐานะการจัดการความรู้ใหม่ ทำงานอย่างไรในสนามจริง ผู้เขียนขอวิเคราะห์กรณีธนาการปูม้าอย่างละเอียด เพราะเป็นกรณีตัวอย่างที่ดีเยี่ยมของสิ่งที่หนังสือเล่มนี้เรียกว่า นวัตกรรมที่ไม่ต้องรอ เทคโนโลยี

ก่อนอื่นต้องเข้าใจปัญหา ปูม้า (Portunus pelagicus) เป็นสัตว์น้ำเศรษฐกิจสำคัญของไทย มีมูลค่าการส่งออกปีละหลายพันล้านบาท แต่ปริมาณปูม้าในท้องทะเลไทยลดลงอย่างต่อเนื่องจากการจับมากเกินไป ชาวประมงพื้นบ้านจับปูม้าได้น้อยลงทุกปี รายได้ลดลง ชีวิตยากลำบากขึ้น ในขณะที่ราคาปูม้าในตลาดกลับสูงขึ้นเรื่อยๆ เพราะอุปทานลดลง สถานการณ์นี้คือ ทุกข์ในภาษาอริยสงฆ์ คือปัญหาที่ต้องได้รับการแก้ไข

วิธีแก้ไขที่รัฐมักเสนอคือการออกกฎหมายห้ามจับปูในช่วงฤดูวางไข่ แต่ชาวประมงส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วย เพราะกลัวว่าจะกระทบรายได้ของครอบครัว บางชุมชนเกิดความขัดแย้งรุนแรง ในปี 2549 ชาวประมงจังหวัดตรังจึงเสนอทางเลือกที่สาม ไม่ใช่ห้ามจับ ไม่ใช่จับตามใจ แต่เป็นจับแล้วฝาก คือเอาแม่ปูที่มีไข่ ติดหน้าท้อง มาพักไว้ในบ่ออนุบาล รอให้ไข่ฟักเป็นตัวอ่อนออกสู่ทะเล แล้วค่อยนำแม่ปูไปขาย ความคิดนี้ไม่ต้องใช้เทคโนโลยีอะไรใหม่เลย แค่จัดการความรู้เดิมในรูปแบบใหม่ คือเอาความรู้ด้านชีววิทยาทางทะเลมาผสมกับแนวคิดธนาคาร (ฝาก-ถอน) ผลลัพธ์คือระบบที่ทุกฝ่ายได้ประโยชน์ ชาวประมงยังจับปูได้ ทะเลยังมีปูม้า และชุมชนไม่แตกแยก

ตัวเลขผลลัพธ์น่าทึ่ง ปูม้าตัวหนึ่งมีไข่เฉลี่ยประมาณ 1 ล้านฟอง ศูนย์เรียนรู้ธนาคารปูม้าเกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยดูแล รายงานว่า จากแม่ปูเพียง 457 ตัว สามารถเพาะลูกปูม้าได้ถึง 565 ล้านตัว อัตรารอดชีวิตอยู่ที่ 40-60 เปอร์เซ็นต์ (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2563) ปัจจุบันมีธนาคารปูม้ากระจายอยู่กว่า 87 แห่งทั่วประเทศ โดยมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ร่วมกับสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ เป็นหน่วยขับเคลื่อนหลัก ไม่เพียงแค่ฟื้นฟูทรัพยากรปูม้าเท่านั้น แต่ยังสร้าง อาชีพใหม่ เช่น เชฟชุมชนที่พัฒนาเมนูอาหารจากปูม้า โฮมสเตย์ชุมชนประมง และเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวิถีประมงตามแนวทาง BCG Economy (สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ, 2566)

ถ้าวิเคราะห์ธนาคารปูม้าผ่านกรอบคิดนวัตกรรม 4 ประเภทของหนังสือเล่มนี้ จะพบว่ามันเป็นนวัตกรรมครบทั้ง 4 ประเภทพร้อมกัน เป็นนวัตกรรมผลิตภัณฑ์ เพราะสร้างบริการใหม่คือระบบฝาก-ถอนปูม้า เป็นนวัตกรรมกระบวนการ เพราะเปลี่ยนวิธีจัดการทรัพยากรทางทะเลจากจับอย่างเดียว เป็นจับและเพิ่ม เป็นนวัตกรรมสังคม เพราะแก้ปัญหาความขัดแย้งในชุมชนและสร้างความร่วมมือ และเป็นนวัตกรรมทางปัญญา เพราะเปลี่ยนกระบวนทัศน์จากทะเลเป็นของฟรี ใครจับได้จับเอา เป็นทะเลเป็นทุนร่วมที่ต้องดูแล การเปลี่ยนวิธีคิดข้อสุดท้าย นี่สำคัญที่สุด เพราะเป็นรากฐานที่ทำให้อีก 3 นวัตกรรมเกิดขึ้นได้

1.3.4 นวัตกรรมกับอำนาจ: ใครกำหนดว่าอะไรนับเป็นนวัตกรรม?

คำถามที่มักถูกมองข้ามในการศึกษาเรื่องนวัตกรรมคือ ใครมีอำนาจในการกำหนดว่าอะไรนับ เป็นนวัตกรรมและอะไรไม่นับ? คำถามนี้เป็นคำถามเชิงอำนาจ ที่มี

นัยสำคัญต่อการจัดสรรทรัพยากร หากรัฐนิยามนวัตกรรมว่าเทคโนโลยี งบประมาณก็จะไหลไปที่ห้องทดลองและสตาร์ทอัพ ไม่ใช่ที่ชุมชนประมง หากรัฐนิยามนวัตกรรมว่าผลิตภัณฑ์ใหม่ นวัตกรรมทางสังคมอย่างธนาคารปูม้าก็จะไม่ได้รับการสนับสนุน

Mazzucato (2021) ชี้ให้เห็นว่า การเล่าเรื่อง (narrative) เกี่ยวกับนวัตกรรมมีอำนาจมาก เรื่องเล่าที่ว่า นวัตกรรมเป็นเรื่องของเอกชนผู้กล้าเสี่ยง ทำให้รัฐถอยออกจากบทบาทผู้นำนวัตกรรม ทั้งที่จริงรัฐเป็นผู้ลงทุนในนวัตกรรมสำคัญหลายอย่าง ตั้งแต่อินเทอร์เน็ต GPS จนถึงวัคซีน mRNA ในทำนองเดียวกัน เรื่องเล่าที่ว่า นวัตกรรมเกิดใน Silicon Valley ทำให้ชุมชนท้องถิ่นในประเทศกำลังพัฒนารู้สึกว่าตัวเองไม่มีส่วนร่วมในกระบวนการนวัตกรรม ทั้งที่พวกเขาสร้างนวัตกรรมมาตลอด เพียงแต่ไม่ได้ถูกนับว่าเป็นนวัตกรรม

ในบริบทพุทธ คำถามเรื่องใครกำหนด มีความน่าสนใจเป็นพิเศษ เพราะพระพุทธเจ้าทรงเป็นนักนวัตกรรม ในความหมายที่ลึกที่สุด พระองค์ทรงรื้อถอนระบบวรรณะที่ยึดกำเนิดเป็นตัวกำหนดคุณค่าของมนุษย์ แล้วเสนอระบบใหม่ที่ยึด การกระทำ (กรรม) เป็นตัวกำหนดแทน การเปลี่ยนจากชาติกำเนิด เป็นการกระทำ คือนวัตกรรมทางปัญญาที่ท้าทายอำนาจของชนชั้นสูงในสังคมอินเดียโบราณอย่างถึงราก ดังที่ทรงตรัสในวาสุเดทสูตว่า ไม่ใช่เพราะชาติ กำเนิดที่ทำให้คนเป็น พรหมณ์ แต่เป็นเพราะกรรม (ม.ม. 13/703) นวัตกรรมทางปัญญา นี้มีผลกระทบต่อโครงสร้างสังคม เพราะท้าทายโครงสร้างอำนาจของสังคม ทั้งระบบ

ประเด็นเรื่องนวัตกรรมกับอำนาจนี้จะถูกขยายความในบทที่ 8 เมื่อเราอภิปรายเรื่องธรรมาภิบาลและนโยบายสาธารณะ แต่ในที่นี้ ขอชี้ให้เห็นว่าการ รื้อถอนมายาคติ เรื่องนวัตกรรมไม่ใช่แค่เรื่องวิชาการ แต่เป็นเรื่องการเมืองเชิงความรู้ ที่มีผลต่อการจัดสรรทรัพยากร โอกาส และอำนาจในสังคม

กล่องความคิด 1.4: ถ้านวัตกรรมไม่ได้แปลว่าเทคโนโลยี

ถ้าเราขยายนิยามนวัตกรรมให้กว้างขึ้น จะเกิดอะไรขึ้นกับงบประมาณนวัตกรรม ของประเทศ? ใครจะได้ประโยชน์มากขึ้น? ใครจะได้น้อยลง? และทำไมการเปลี่ยนนิยามจึงเป็น เรื่องยากในทางปฏิบัติ?

1.4 ประเภทของนวัตกรรม

1.4.1 จำแนกตามสิ่งที่เปลี่ยน

ตาม Oslo Manual 2018 นวัตกรรมแบ่งเป็น 2 ประเภทหลัก คือ **นวัตกรรมผลิตภัณฑ์ (Product Innovation)** ซึ่งรวมทั้งสินค้าและบริการ และ **นวัตกรรมกระบวนการ (Process Innovation)** ซึ่งรวมกระบวนการผลิต กระบวนการจัดองค์กร กระบวนการการตลาด และกระบวนการอื่นๆ ทุกประเภท (OECD/Eurostat, 2018) รวมนวัตกรรมองค์กรและนวัตกรรมการตลาด เข้ามาอยู่ใต้อนุวัตกรรมการกระบวนการเพื่อความกระชับ

อย่างไรก็ตาม หนังสือเล่มนี้เสนอว่าการจำแนกเพียง 2 ประเภทยังไม่เพียงพอสำหรับการวิเคราะห์นวัตกรรมในบริบทของการพัฒนาสังคม ผู้เขียนจึงเพิ่มอีก 2 ประเภท ได้แก่ **นวัตกรรมสังคม** ซึ่งมุ่งแก้ปัญหาสังคมด้วยวิธีใหม่ที่มีประสิทธิภาพกว่าเดิม และ **นวัตกรรมทางปัญญา** ซึ่งหมายถึงการเปลี่ยนวิธีคิด วิธีมอง หรือกระบวนการทัศน์ในการทำความเข้าใจโลก นวัตกรรมประเภทหลังนี้มีพลังมากที่สุด เพราะเมื่อวิธีคิดเปลี่ยน ทุกอย่างก็เปลี่ยนตาม ตัวอย่างเช่น อริยสัจ 4 เปลี่ยนวิธีที่มนุษย์ทำความเข้าใจความทุกข์ จากเดิมที่มองว่าเป็นเรื่องของโชคชะตา มาเป็นเรื่องของเหตุปัจจัยที่สามารถวิเคราะห์และแก้ไขได้ นี่คือนวัตกรรมทางปัญญาที่เปลี่ยนอารยธรรมมนุษย์

ตารางที่ 1.1 ประเภทนวัตกรรม 4 ประเภท

ประเภทนวัตกรรม	นิยามและลักษณะสำคัญ	ตัวอย่างในบริบทไทย
นวัตกรรมผลิตภัณฑ์	สินค้าหรือบริการใหม่/ปรับปรุงที่แตกต่างอย่างมีนัยสำคัญ	พร้อมเพย์, แอปเปิ้ลตัดง, รถ EV ประกอบในไทย
นวัตกรรมกระบวนการ	วิธีทำงาน จัดองค์กร สื่อสาร หรือผลิตแบบใหม่	ธนาคารปูม้า, ระบบเหมืองฝาย, One Stop Service

ประเภทนวัตกรรม	นิยามและลักษณะสำคัญ	ตัวอย่างในบริบทไทย
นวัตกรรมสังคม	วิธีแก้ปัญหาสังคมแบบใหม่ที่มีประสิทธิภาพกว่าเดิม	กองทุนหมู่บ้าน, สหกรณ์ออมทรัพย์, ศูนย์คุมประพฤติฐานวัด
นวัตกรรมทางปัญญา	การเปลี่ยนวิธีคิด กระบวนทัศน์ใหม่ในการเข้าใจโลก	อริยสัจ 4, ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง, สิทธิมนุษยชนสากล

ผู้เขียนขยายจาก Oslo Manual 2018

1.4.2 จำแนกตามระดับผลกระทบ

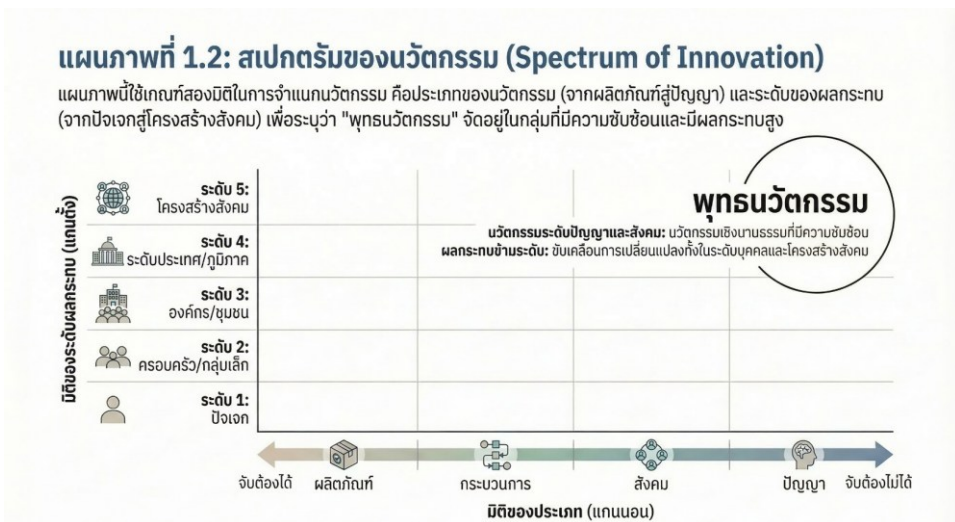
นวัตกรรมยังสามารถจำแนกตามระดับผลกระทบได้ 5 ระดับ ดังนี้

ตารางที่ 1.2 ระดับผลกระทบของนวัตกรรม 5 ระดับ

ระดับ	ความหมาย	ตัวอย่าง
1. ปัจเจก	เปลี่ยนพฤติกรรม/ทัศนคติของบุคคล	การฝึกสมาธิลดความเครียด, การใช้แอปสุขภาพ
2. องค์กร	เปลี่ยนวิธีบริหารจัดการองค์กร	Lean Management, OKR, ธรรมาภิบาลในองค์กร
3. ชุมชน	เปลี่ยนวิถีชีวิตของชุมชนทั้งระบบ	ธนาคารปูม้า, วิสาหกิจชุมชน, ศูนย์เรียนรู้ชุมชน
4. สถาบัน	เปลี่ยนกติกา กฎหมาย นโยบาย	พ.ร.บ. วิสาหกิจเพื่อสังคม 2562, ศูนย์คุมประพฤติฐานวัด

ระดับ	ความหมาย	ตัวอย่าง
5. โครงสร้างสังคม	เปลี่ยนระบบเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม	ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง, ระบบมหาสมมติราชา (อัครัญญสูตร)

ในบริบทของหนังสือเล่มนี้ พุทธรวัตกรรม เป็นนวัตกรรมที่ทำงานหลายระดับพร้อมกัน เริ่มจากระดับปัจเจก คือการพัฒนาจิตใจผ่านไตรสิกขา ขยายสู่ระดับ ชุมชน คือการใช้วัดในฐานะพื้นที่นวัตกรรม และมุ่งไปสู่ระดับโครงสร้าง คือนโยบาย สาธารณะ บนฐานธรรมาภิบาล ความเชื่อมโยงข้ามระดับนี้เป็นจุดเด่นที่ทำให้ พุทธรวัตกรรม แตกต่างจากนวัตกรรมทั่วไป ดังจะอภิปรายอย่างละเอียดในบทที่ 5 ข้อสังเกตสำคัญคือ ยิ่งระดับผลกระทบสูงขึ้น ยิ่งต้องอาศัยนวัตกรรมทางปัญญา เป็นฐาน เพราะการเปลี่ยนโครงสร้างสังคมไม่อาจเกิดขึ้นได้โดยไม่เปลี่ยนวิธีคิดของคน ในสังคมนั้นก่อน

แผนภาพที่ 1.2 สเปกตรัมของนวัตกรรม แกนนอนแสดง 4 ประเภท ผู้เขียนใช้ notebooklm ออกแบบ

1.5 การแพร่กระจายนวัตกรรม

1.5.1 เนื้อหาหลักของทฤษฎี Rogers

ทฤษฎีที่มีอิทธิพลมากที่สุดต่อการทำความเข้าใจนวัตกรรมในศตวรรษที่ 20 คือ ทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม (Diffusion of Innovations) ของ Everett Rogers ตีพิมพ์ครั้งแรกในปี 1962 ปรับปรุงจนถึงฉบับที่ 5 ในปี 2003 Rogers นิยามการแพร่กระจายนวัตกรรมว่าเป็นกระบวนการที่นวัตกรรมถูกสื่อสารผ่านช่องทางต่างๆ ในช่วงเวลาหนึ่ง ท่ามกลางสมาชิกของระบบสังคม (Rogers, 2003, p. 5) ทฤษฎีนี้ได้รับการอ้างอิงมากกว่า 150,000 ครั้ง ถือเป็นหนึ่งในงานวิชาการด้านสังคมศาสตร์ที่ถูกอ้างอิงมากที่สุดในประวัติศาสตร์

Rogers แบ่งผู้รับนวัตกรรมเป็น 5 กลุ่ม ตามลำดับเวลาที่เริ่มรับนวัตกรรมได้แก่

(1) นวัตกรรมกร (Innovators) ราว 2.5% ของประชากร เป็นกลุ่มที่กล้าเสี่ยง ชอบทดลองของใหม่

(2) ผู้รับเร็ว (Early Adopters) ราว 13.5% เป็นผู้นำทางความคิดที่คนอื่นมักเอาอย่าง

(3) กลุ่มเสียงส่วนใหญ่ตอนต้น (Early Majority) ราว 34% รับนวัตกรรมหลังจากเห็นว่าคนอื่นทำแล้วได้ผล

(4) กลุ่มเสียงส่วนใหญ่ตอนท้าย (Late Majority) ราว 34% รับด้วยความจำเป็นมากกว่าความสมัครใจ และ

(5) กลุ่มล่าช้า (Laggards) ราว 16% รับเป็นกลุ่มสุดท้ายหรือไม่รับเลย

Rogers ยังจำแนกปัจจัยที่กำหนดความเร็วในการแพร่กระจาย 5 ประการได้แก่

(1) ความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ (Relative Advantage) คือนวัตกรรมดีกว่าของเดิมอย่างไร

(2) ความเข้ากันได้ (Compatibility) คือเข้ากับค่านิยมและประสบการณ์เดิมหรือไม่

(3) ความซับซ้อน (Complexity) คืออย่างง่ายแค่ไหนในการทำ ความเข้าใจและใช้งาน

(4) ความสามารถในการทดลองใช้ (Trialability) คือทดลองใช้ก่อนได้หรือไม่ และ

(5) ความสามารถในการสังเกตผล (Observability) คือเห็นผลลัพธ์ได้ ชัดเจนหรือไม่

1.5.2 ข้อวิจารณ์ 4 ประการที่ต้องตระหนัก

ข้อวิจารณ์ที่ 1 อคติเชิงปัจเจก ทฤษฎีนี้มุ่งเน้นที่ ตัวบุคคลว่าทำไมถึงรับ หรือไม่รับนวัตกรรม โดยละเลยปัจจัยเชิงโครงสร้าง ที่อยู่เหนือตัวบุคคล เช่น อำนาจ ความเหลื่อมล้ำ และระบบสังคมที่กำหนดว่า ใครมีโอกาส เข้าถึงนวัตกรรมตั้งแต่แรก ในบริบทไทย คนจนในชนบทอาจไม่รับ นวัตกรรมดิจิทัล ไม่ใช่เพราะล้าหลัง แต่เพราะ ไม่มีอินเทอร์เน็ต หรือเพราะค่าใช้จ่ายสูง เกินกำลัง ปัญหาจึงอยู่ที่โครงสร้าง ไม่ใช่ที่ตัวบุคคล

ข้อวิจารณ์ที่ 2 อคติสนับสนุนนวัตกรรม ทฤษฎีนี้ตั้งสมมติฐานว่านวัตกรรม เป็นสิ่งดีเสมอ และคนที่ไม่รับเป็นฝ่ายผิด ทั้งที่ การปฏิเณรนวัตกรรมอาจเป็นการ ตัดสินใจที่ฉลาด หากนวัตกรรมนั้นไม่เหมาะกับ บริบทท้องถิ่น ตัวอย่างเช่น ในยุคปฏิวัติ เขียว (Green Revolution) ชาวนาไทยหลาย พันที่ถูกกดดันให้ใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวลูกผสม และปุ๋ยเคมี ซึ่งนวัตกรรมเหล่านี้ให้ผล ผลิตสูงขึ้นจริงในระยะสั้น แต่ในระยะยาว กลับทำลายดิน สร้างหนี้สิน และทำลาย ความหลากหลายของพันธุ์ข้าวพื้นเมือง ชาวนา ที่ปฏิเณรนวัตกรรมเหล่านี้ถูกรตราว่า ล้าหลัง ทั้งที่อาจเป็นผู้ที่เข้าใจระบบนิเวศท้องถิ่น ดีกว่านักวิชาการที่ออกแบบ นวัตกรรมนั้น

ข้อวิจารณ์ที่ 3 อคติเชิงวัฒนธรรม ทฤษฎีนี้ถูกพัฒนา ในบริบทสังคม ตะวันตกที่ให้คุณค่ากับปัจเจกนิยม (Individualism) การตัดสินใจ รับนวัตกรรมจึงถูก มองเป็นเรื่องส่วนตัว แต่ในสังคมไทยที่มีลักษณะเป็นสังคม สัมพันธภาพ การตัดสินใจ มักเป็นเรื่องของกลุ่ม ชุมชน หรือเครือข่าย ชาวบ้านอาจรองน พระสงฆ์ที่ชาวบ้าน เคารพให้ความเห็นชอบก่อน ปรากฏการณ์นี้ทฤษฎี Rogers ไม่ได้อธิบาย แต่เป็น

จุดสำคัญสำหรับการเข้าใจพุทธนวัตกรรม เพราะวัดและพระสงฆ์ ทำหน้าที่เป็นตัวกลาง ในการเผยแพร่นวัตกรรมอย่างไม่เป็นทางการมาตลอด ประวัติศาสตร์ไทย

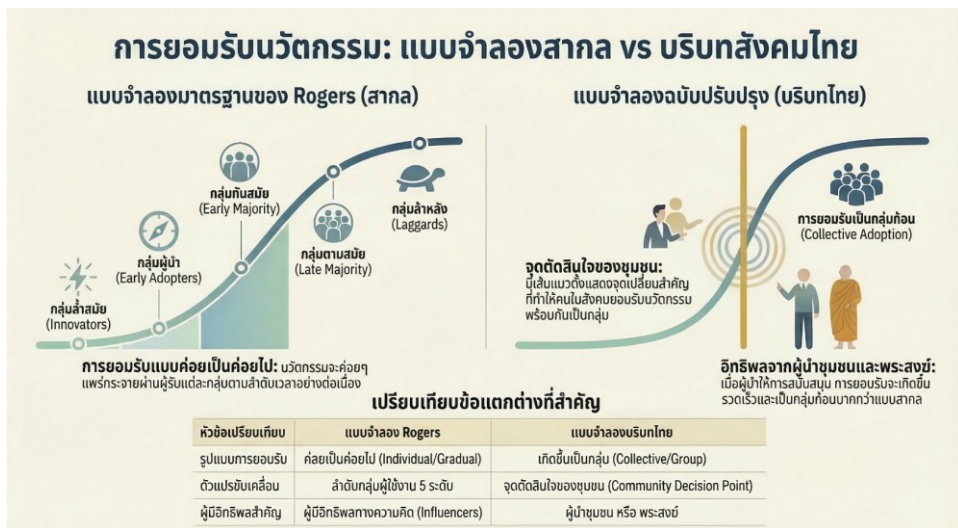
ข้อวิจารณ์ที่ 4 ไม่อธิบายนวัตกรรมที่ล้มเหลว ทฤษฎีนี้เลือกศึกษาเฉพาะ นวัตกรรมที่ประสบความสำเร็จ ถูกรับไปใช้ แต่ไม่ค่อยอธิบายว่าทำไมนวัตกรรม บางอย่างจึงล้มเหลว ทั้งที่ในโลกจริง นวัตกรรมส่วนใหญ่ล้มเหลว Dodgson และ Gann (2010) ชี้ว่าอัตราความล้มเหลวของนวัตกรรมสูงถึง 60-90% ขึ้นอยู่กับอุตสาหกรรม การเข้าใจ ทำไมล้มเหลว มีคุณค่าไม่แพ้การเข้าใจ ทำไมสำเร็จ

1.5.3 กรณีตัวอย่าง: การแพร่กระจายบวชป่า เมื่อทฤษฎี Rogers ต้องปรับตัว

เพื่อแสดงว่าทฤษฎี Rogers ทั้งใช้ได้และใช้ไม่ได้อย่างไรในบริบทไทย ขอยกกรณี **การบวชป่า** เป็นตัวอย่าง การบวชป่าเป็น พิธีกรรมที่นำผ้าจีวรสีเหลือง ไปห่มต้นไม้ใหญ่ เพื่อให้ต้นไม้มีสถานะเสมือนภิกษุที่ไม่มีใครกล้าตัด แนวคิดนี้เริ่ม จากพระสงฆ์กลุ่มเล็กในภาคอีสานราว พ.ศ. 2532 จากนั้นแพร่กระจายผ่านเครือข่าย นักอนุรักษ์กลุ่มเสขิยธรรม ซึ่งก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2533 คือเครือข่ายพระสงฆ์ แม่ชี และ ชรราวาสที่มุ่งเน้นการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมเพื่อพัฒนาชีวิต สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยมีพระไพศาล วิสาโล เป็นแกนนำสำคัญ ก่อตั้งเพื่อแก้ปัญหาวิกฤตสังคมที่เน้นวัตถุ โดยจัดกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติ เช่น ธรรมยาตรา, พัฒนาชุมชนยั่งยืน, และ ปฏิรูปคณะสงฆ์ให้เข้าถึงชุมชน เป็นต้น (sekhiyadhamma.net)

ถ้าวิเคราะห์ด้วยกรอบ Rogers ก็อธิบายได้ส่วนหนึ่ง การบวชป่ามีความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ เป็นการหยุดตัดไม้ได้โดยไม่ใช้กำลัง มีความเข้ากันได้สูง อิงความเชื่อเรื่องบุญบาป ท่าง่าย แคนำผ้าจีวรไปห่มต้นไม้ ทดลองได้ ทำกับต้นเดียวก่อน และเห็นผลชัด ต้นไม้ไม่ถูกตัดจริง แต่สิ่งที่ Rogers อธิบายไม่ได้คือ บทบาทของ พระสงฆ์ พระสงฆ์ไม่ได้เป็นแค่ผู้ริเริ่ม แต่เป็นสิ่งที่ผู้เขียนเรียกว่า **ผู้ให้ความชอบธรรม** เมื่อพระสงฆ์ทำพิธีบวชป่า มันไม่ใช่แค่คนหนึ่งห่มผ้าให้ต้นไม้ แต่เป็นการทำให้ต้นไม้ กลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมีพลังทางสังคมมากกว่า คำสั่งของเจ้าหน้าที่รัฐ บทบาทนี้ Rogers ไม่ได้คำนึงถึง เพราะทฤษฎีของเขาพัฒนา ในสังคมที่สถาบันศาสนามีบทบาท น้อยกว่าในสังคมไทย

กรณีบวชป่าจึงยืนยันว่านวัตกรรมสังคมวิถีพุทธมีลักษณะเฉพาะตัว ไม่อาจอธิบายด้วยทฤษฎีตะวันตกเพียงอย่างเดียว แต่ต้องใช้กรอบคิดที่ผนวกมิติทางศาสนา และวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งเป็นสิ่งที่พุทธนวัตกรรม ในบทที่ 5 จะนำเสนออย่างเป็นระบบ

แผนภาพที่ 1.3 S-Curve ฉบับขยาย จาก S-Curve มาตรฐานของ Rogers ผู้เขียนสังเคราะห์จากงานของ Rogers และสร้างภาพภาพโดย notebooklm

กล่องความคิด 1.4: ถ้า Rogers มาศึกษาชุมชนไทย

สมมติว่า Rogers ลงพื้นที่ศึกษาธนาการปูมำ เขาจะจำแนกผู้นำชุมชน และพระสงฆ์ ว่าเป็นกลุ่มไหนใน 5 กลุ่มของเขา? เป็น Innovators? Early Adopters? หรือต้องสร้างหมวดหมู่ใหม่ เช่น Legitimizers ผู้ให้ความชอบธรรม?

1.6 บทสรุป: เปลี่ยนมุมมองจากของใหม่เป็นคุณค่าใหม่

1.6.1 สรุปการเดินทางของบทนี้

เมื่อเดินทางมาถึงจุดนี้ ผู้อ่านน่าจะเห็นแล้วว่าความเข้าใจเรื่องนวัตกรรมของเรากำลังผ่านการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ที่สำคัญ จากเดิมที่เราเข้าใจว่านวัตกรรม เท่ากับ เทคโนโลยี เรากำลังก้าวไปสู่ความเข้าใจที่กว้างและลึกกว่าเดิม ลองทบทวนว่าเราเดินทางมาอย่างไร

ในหัวข้อ 1.1 เราเริ่มต้นจากการตั้งคำถามว่าทำไมคนส่วนใหญ่ถึงเข้าใจนวัตกรรมในกรอบแคบ และชี้ให้เห็นว่าหนังสือเล่มนี้จะใช้หลัก Epistemic Design ที่เริ่ม จากการรื้อถอนความเข้าใจผิดก่อน ซึ่งสอดคล้องกับอริยสัจข้อแรก คือทุกข์ ตัวปัญหา ที่พระพุทธเจ้าทรงสอน

ในหัวข้อ 1.2 เราสืบสาวต้นตอของมายาคติ 4 แห่ง ตั้งแต่ประวัติศาสตร์ของคำ อธิธิพลของ Schumpeter และ Christensen อธิธิพลของสื่อร่วมสมัย และวิเคราะห์ผลเสียที่มายาคตินี้สร้างให้กับชุมชนท้องถิ่น งบประมาณสาธารณะ และสถาบันศาสนา พร้อมทั้งอ้างอิง Mazzucato (2021) ที่เตือนว่ารัฐต้องกำหนดภารกิจให้นวัตกรรมรับใช้สังคม

ในหัวข้อ 1.3 เราแก้ไขมายาคติด้วยนิยามที่กว้างกว่าเดิมจาก Oslo Manual 2018 และเชื่อมโยงกับอัครัญสูตรที่บรรยายนวัตกรรมทางสังคมไว้ก่อนตะวันตกเกือบสองพันปี จากนั้นวิเคราะห์ธนาคารปูม้าในฐานะนวัตกรรม 4 ประเภทในหนึ่งเดียว และอภิปรายเรื่องนวัตกรรมกับอำนาจ ว่าใครกำหนดว่าอะไรนับเป็นนวัตกรรม โดยเชื่อมกับวาสนาสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงทำลายโครงสร้างอำนาจของระบบวรรณะ

ในหัวข้อ 1.4 เราจำแนกนวัตกรรมเป็น 4 ประเภทและ 5 ระดับ โดยเสนอว่าพุทธนวัตกรรมทำงานข้ามระดับ ตั้งแต่ปัจเจกจนถึงโครงสร้างสังคม และในหัวข้อ 1.5 เราวิเคราะห์ทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรมของ Rogers ทั้งจุดแข็งและข้อวิจารณ์ 4 ประการ พร้อมยกกรณีบวชป่าเป็นตัวอย่างที่แสดงว่าทฤษฎีตะวันตกต้องถูกปรับให้เหมาะกับบริบทไทย

1.6.2 ตารางเปรียบเทียบกระบวนทัศน์เก่ากับกระบวนทัศน์ใหม่

ตารางที่ 1.3 เปรียบเทียบกระบวนทัศน์เก่า vs กระบวนทัศน์ใหม่ในการเข้าใจนวัตกรรม

ประเด็น	กระบวนทัศน์เก่า	กระบวนทัศน์ใหม่
นวัตกรรมคืออะไร	เทคโนโลยี, สิ่งประดิษฐ์ หรือ ผลิตภัณฑ์ใหม่	กระบวนการทางปัญญาทุกรูปแบบ รวมถึงสังคมและวัฒนธรรม
แก่นแท้ของนวัตกรรม	ความใหม่ คือไม่เคยมีมาก่อนในโลก	การจัดการความรู้ใหม่สำหรับหน่วยนั้น
ใครสร้างนวัตกรรม	นักวิทยาศาสตร์, วิศวกร, หรือ สตาร์ทอัพ	ทุกคน ทุกชุมชน ทุกสถาบัน รวมถึงวัดและพระสงฆ์
เกิดที่ไหน	ห้องทดลอง Silicon Valley มหาวิทยาลัยชั้นนำ	ทุกที่มีปัญหาและมีคนคิดหาทางออก รวมถึงชุมชนและวัด
วัดความสำเร็จอย่างไร	กำไร, ส่วนแบ่งตลาด, สิทธิบัตร	คุณค่าทางสังคม, ความยั่งยืน, ความเป็นธรรม, ความเป็นอยู่ที่ดี
ทฤษฎีหลัก	Schumpeter, Christensen, Rogers (มิติเดียว)	Oslo Manual 2018 + อัครัญญสูตร + โยนิโสมนสิการ (หลายมิติ)
บทบาทของศาสนา	ไม่เกี่ยวข้อง, อยู่นอกวงจรรวัตกรรม	เป็นแหล่งปัญญา, ผู้ให้ความชอบธรรม และพื้นที่ทดลองทางสังคม

1.6.3 จากบทนี้สู่บทต่อไป แผนที่การเดินทาง

การเปลี่ยนกระบวนทัศน์นี้สรุปเป็น 5 ประเด็นหลัก ดังนี้

ประเด็นแรก นวัตกรรมไม่ได้จำกัดอยู่ที่เทคโนโลยี นวัตกรรมเป็นกระบวนการทางปัญญาที่มนุษย์ทำมาตลอดประวัติศาสตร์ ตั้งแต่ยุคอัครัญญสูตรจนถึงยุคดิจิทัล

ประเด็นที่สอง แก่นแท้ของนวัตกรรม คือการจัดการความรู้ใหม่ หรือ โยนิโสมนสิการ ในพระพุทธศาสนาไม่ใช่การสร้างจากศูนย์ แต่เป็นการมองสิ่งเดิมด้วยสายตาใหม่

ประเด็นที่สาม นวัตกรรมมี 4 ประเภทและ 5 ระดับ ยิ่งระดับสูง ยิ่งต้องอาศัยนวัตกรรมทางปัญญาเป็นฐาน

ประเด็นที่สี่ ทฤษฎีจากตะวันตกต้องถูกวิพากษ์และปรับให้เหมาะกับบริบทสังคมไทย โดยเฉพาะบทบาทของชุมชนและสถาบันศาสนา

ประเด็นที่ห้า ธนาการปูมำ การบวชป่า และศูนย์คุมประพฤตินิเวศน์ ล้วนเป็นหลักฐานว่าชุมชนไทยสร้างนวัตกรรมมาตลอด เพียงแต่ไม่ได้ถูกนับรวมในคำว่านวัตกรรม เพราะมายาคติที่ครอบงำอยู่

ทั้งหมดนี้คือ **คุณค่าใหม่** ที่เราต้องการเห็นในนวัตกรรม ไม่ใช่แค่ของใหม่ ในทางพุทธศาสนา จักรกัตติสูตร (ที.ปา. 11/33-50) สอนว่าสังคมเจริญหรือ เสื่อมไม่ได้ขึ้นอยู่กับจำนวนสิ่งประดิษฐ์ แต่ขึ้นอยู่กับธรรม ที่ผู้นำและประชาชนยึดถือ เมื่อผู้ปกครองประพฤติตามจักรวรรดิวัตร สังคมก็เจริญ เมื่อละทิ้งจักรวรรดิวัตร สังคมก็เสื่อม คุณค่าทางจริยธรรมที่ขับเคลื่อนสังคมจึงสำคัญกว่าเทคโนโลยีที่สังคมมีการเปลี่ยนจุดเน้นจากของใหม่ เป็นคุณค่าใหม่จึงเป็นก้าวแรกที่สำคัญ

เมื่อเราเข้าใจแล้วว่า **นวัตกรรม** มีความหมายกว้างกว่าที่เคยคิด คำถามต่อไปคือ เมื่อนวัตกรรมถูกนำมาใช้เพื่อแก้ปัญหาสังคม ไม่ใช่เพื่อแสวงหากำไร มันจะมีหน้าตาเป็นอย่างไร? อะไรคือนวัตกรรมสังคม และมันต่างจากการสังเคราะห์แบบเดิมอย่างไร? นี่คือการถามที่บทที่ 2 จะตอบ

และเมื่อเราเข้าใจทั้งนวัตกรรมในบทที่ 1 และนวัตกรรมสังคมในบทที่ 2 แล้ว เราจะพร้อมสำรวจว่าสังคมไทยกำลังเผชิญปัญหาอะไรที่ต้องการนวัตกรรมมาช่วย ในบทที่ 3 พุทธธรรมมีศักยภาพเป็นฐานคิดได้อย่างไร ในบทที่ 4 และท้ายที่สุด พุทธนวัตกรรม คืออะไรกันแน่ ในบทที่ 5 การเดินทางเพิ่งเริ่มต้นเท่านั้น

กล่องความคิด 1.5: กลับมาตอบคำถามเปิดบท

ในกล่องความคิด 1.1 เราถามว่า นวัตกรรมที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์มนุษยชาติคืออะไร หลังจากอ่านจบบทนี้ คำตอบของท่านเปลี่ยนไปหรือไม่? ถ้าเปลี่ยนเปลี่ยนอย่างไร? ถ้าไม่เปลี่ยน ท่านยังคงมั่นใจในคำตอบเดิมเพราะอะไร? ไม่มีคำตอบผิดหรือถูก มีแต่คำตอบ ที่มีหลักฐานสนับสนุนหรือไม่

คำถามท้ายบท

1. ถ้าท่านเป็นผู้กำหนดนโยบายนวัตกรรมของประเทศไทย ท่านจะปรับนิยามนวัตกรรมของ NIA อย่างไร เพื่อให้ครอบคลุมนวัตกรรมทางสังคมและนวัตกรรมทางปัญญา?
2. วิเคราะห์นวัตกรรมท้องถิ่นในชุมชนของท่าน หรือชุมชนที่ท่านรู้จักว่าเป็นนวัตกรรมประเภทใดใน 4 ประเภท และอยู่ในระดับใดใน 5 ระดับ?
3. อัครัญญสูตรบรรยายกำเนิดสังคมผ่านกระบวนการนวัตกรรมทางสังคมสะท้อนมุมมองทางสังคมวิทยาของพุทธศาสนาอย่างไร? เปรียบเทียบกับทฤษฎี Social Contract ของ Rousseau
4. ข้อวิจารณ์ 4 ประการต่อทฤษฎี Rogers ข้อใดที่ท่านเห็นด้วยมากที่สุดเพราะอะไร? และข้อใดที่ท่านคิดว่ายังวิจารณ์ได้ไม่เพียงพอ?
5. การบวชป่าสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับปัญหาสิ่งแวดล้อมอื่นในสังคมไทยได้หรือไม่? ยกตัวอย่างและอธิบายว่าจะปรับวิธีการอย่างไร
6. Mazzucato (2021) เสนอว่ารัฐควรกำหนดภารกิจ (missions) ให้นวัตกรรมรับใช้สังคม ถ้าประเทศไทยจะกำหนดภารกิจด้านนวัตกรรม 3 ข้อ โดยใช้หลักพุทธธรรมเป็นฐาน ท่านจะเสนอภารกิจอะไรบ้าง?

บทที่ 2

เมื่อสังคมต้องการนวัตกรรมแบบใหม่

When Society Needs a New Kind of Innovation

2.1 นวัตกรรมเชิงพาณิชย์กับนวัตกรรมสังคม

ในบทที่ 1 เราได้อธิบายแนวคิดที่ว่านวัตกรรมเท่าเทคโนโลยี และเสนอว่า นวัตกรรมเป็นกระบวนการทางปัญญาที่กว้างกว่านั้นมาก คำถามต่อมาคือ เมื่อ นวัตกรรมถูกนำมาใช้เพื่อแก้ปัญหาสังคมแทนที่จะแสวงหากำไร มันมีหน้าตาเป็น อย่างไร? อะไรคือ นวัตกรรมสังคม (Social Innovation) และมันต่างจากนวัตกรรมเชิงพาณิชย์ อย่างไร?

คนจำนวนไม่น้อยเข้าใจว่านวัตกรรมสังคม คือการทำ CSR (Corporate Social Responsibility) ของบริษัท หรือ การสงเคราะห์คนยากจนด้วยวิธีใหม่ๆ ความเข้าใจเหล่านี้ ไม่ถูกต้อง CSR เป็นกิจกรรมเสริมของธุรกิจที่มุ่งสร้างภาพลักษณ์ ไม่ได้เปลี่ยนโครงสร้างปัญหา ส่วนการสงเคราะห์ (Social Welfare) เป็นการแจก ให้ผู้รับอย่างเดียว ไม่ได้สร้างกลไกให้ผู้รับช่วยเหลือตัวเองได้ นวัตกรรมสังคมต่างจาก ทั้งสองอย่าง ตรงที่มันมุ่งเปลี่ยนวิธีแก้ปัญหา ไม่ใช่แค่เปลี่ยนของที่แจก Greg Dees ผู้ได้รับการยกย่องว่าเป็น บิดาแห่ง Social Entrepreneurship เชื่อว่าแก่นของนวัตกรรมสังคมอยู่ที่การสร้างและรักษาคุณค่าทางสังคม ไม่ใช่คุณค่าส่วนตัว (Dees, as cited in Phillips, Deiglmeier, & Miller, 2008)

เพื่อให้เห็นความแตกต่างอย่างเป็นรูปธรรม ลองเปรียบเทียบสองสถานการณ์ สถานการณ์แรก บริษัทเทคโนโลยีพัฒนาแอปพลิเคชันส่งอาหารที่เร็วขึ้น ถูกลง มีทางเลือกมากขึ้น นี่คือนวัตกรรมเชิงพาณิชย์ เป้าหมายคือแย่งชิงส่วนแบ่งตลาด และเพิ่ม

กำไร สถานการณ์ที่สอง ชุมชนหนึ่งพัฒนาระบบครัวกลาง ที่ผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียวสามารถมาทานอาหารร่วมกัน โดยมีอาสาสมัครจากวัดใกล้เคียงมาทำอาหารวัตถุดิบมาจากเกษตรกรในชุมชน ระบบนี้แก้ปัญหาสุขภาพของผู้สูงอายุ แก้ไขปัญหาความโดดเดี่ยว สร้างตลาดให้เกษตรกรท้องถิ่น และสร้างบทบาทให้อาสาสมัคร พร้อมกันทั้ง 4 มิติ นี่คือนวัตกรรมสังคม ความแตกต่างหลักอยู่ที่ 6 มิติ ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 2.1 เปรียบเทียบนวัตกรรมเชิงพาณิชย์ กับนวัตกรรมสังคม ใน 6 มิติ

มิติ	นวัตกรรมเชิงพาณิชย์	นวัตกรรมสังคม
เป้าหมาย	กำไร, ส่วนแบ่งตลาด, ความได้เปรียบเชิงแข่งขัน	แก้ปัญหาสังคม, สร้างคุณค่าร่วม, ลดความเหลื่อมล้ำ
ผู้ได้ประโยชน์	ผู้ถือหุ้น, ลูกค้าที่จ่ายเงินได้	ชุมชน, กลุ่มเปราะบาง, สังคมส่วนรวม
ตัวชี้วัด	รายได้, กำไรสุทธิ, สิทธิบัตร	ผลกระทบทางสังคม, ความยั่งยืน, ความเป็นอยู่ที่ดี
แหล่งทุน	ทุนเอกชน Venture Capital ตลาดหุ้น	เงินบริจาค งบรัฐ Impact Investment รายได้จากกิจการ
กระบวนการ	R&D, เฉพาะทาง ลับเฉพาะ, ปกป้อง ทรัพย์สินทาง ปัญญา	มีส่วนร่วมจากชุมชน, เปิดเผย, ข้ามภาคส่วน, ยิ่งแบ่งปันยิ่งดี
ความสัมพันธ์กับ ปัญหา	ไม่จำเป็นต้องเกี่ยวกับ ปัญหาสังคม	ต้องเผชิญหน้ากับความเหลื่อมล้ำ และความไม่เป็นธรรม

ที่มา: ผู้เขียนสังเคราะห์จาก Phillips, Deiglmeier, & Miller (2008), McKercher (2018), Mulgan (2019), และ Tracey & Stott (2025)

ข้อควรระวังสำคัญคือ เส้นแบ่งระหว่างนวัตกรรมเชิงพาณิชย์กับนวัตกรรมสังคมไม่ได้ชัดเจนเสมอไป งานวิจัยล่าสุดของ Hagedoorn และคณะ (2023) ที่ตีพิมพ์ใน Small Business Economics พบว่ายิ่งวิสาหกิจเพื่อสังคม (Social Enterprise) ให้ความสำคัญกับ ทั้ง เป้าหมายเชิงพาณิชย์และเป้าหมายทางสังคมไปพร้อมกัน ผลงานด้านนวัตกรรมสังคมยิ่งดีขึ้น ไม่ใช่แค่อย่างใดอย่างหนึ่ง ข้อค้นพบนี้ท้าทายความเชื่อเดิมที่ว่าเป้าหมายทางธุรกิจกับเป้าหมายทางสังคมขัดแย้งกัน และเปิดทางให้กับ โมเดลลูกผสม (Hybrid Model) ที่ผสมผสานทั้งสองเป้าหมายเข้าด้วยกัน ซึ่งเป็นสิ่งที่ "พุทธนวัตกรรม" ในบทที่ 5 จะนำเสนออย่างเป็นระบบ

กล่องความคิด 2.1: CSR กับนวัตกรรมสังคม ต่างกันอย่างไร?

ลองนึกถึงบริษัทที่บริจาคเงินให้โรงเรียน (CSR) กับบริษัทที่พัฒนาแพลตฟอร์มการเรียนรู้ออนไลน์ฟรีสำหรับเด็กด้อยโอกาส แล้วใช้ข้อมูลจากแพลตฟอร์ม นั้นมาปรับปรุงหลักสูตร ให้เหมาะกับบริบทท้องถิ่น (Social Innovation) ทั้งสองบริษัท ทำดีเหมือนกัน แต่ผลกระทบระยะยาวต่างกันอย่างไร?

2.2 นวัตกรรมสังคมคืออะไร

2.2.1 นิยามที่ต้องรู้ จาก Mulgan ถึง OECD

Geoff Mulgan ผู้ก่อตั้ง Young Foundation และหนึ่งในนักคิดด้านนวัตกรรมสังคมที่มีอิทธิพลมากที่สุดในโลก นิยามนวัตกรรมสังคมว่าเป็น "กิจกรรมและบริการใหม่ที่ถูกจุดใจด้วยเป้าหมายในการตอบสนองความต้องการทางสังคม และถูกพัฒนาและเผยแพร่ผ่านองค์กรที่มีเป้าหมายทางสังคมเป็นหลัก" (Mulgan, Tucker, Ali, & Sanders, 2007, p. 8) นิยามนี้มีจุดเน้น 3 ประการที่ต้องสังเกต คือ

- (1) คำว่า ใหม่ ไม่ใช่แค่ทำเรื่องเดิมให้มากขึ้น แต่ต้องมีวิธีการใหม่จริงๆ
- (2) จุดใจด้วยเป้าหมายทางสังคม ไม่ใช่เป้าหมายทางกำไร และ
- (3) เผยแพร่ได้ ไม่ใช่ทำเฉพาะที่เดียวแล้วจบ แต่ต้องสามารถขยายผลไปที่อื่นได้

ในปี 2025 OECD เผยแพร่รายงานสำคัญเรื่อง *Starting, Scaling and Sustaining Social Innovation* ซึ่งเสนอกรอบวิเคราะห์ใหม่เรียกว่า กรอบ 3S (Start-Scale-Sustain Framework) กรอบนี้อธิบายว่านวัตกรรมสังคมมี 3 ช่วงชีวิต

ช่วงแรก คือ **Start** หรือการเริ่มต้น เป็นช่วงที่ไอเดียใหม่ถูกคิดค้นและทดลองใช้ในพื้นที่ เล็กๆ

ช่วงที่สอง คือ **Scale** หรือการขยายผล เป็นช่วงที่นวัตกรรม ที่พิสูจน์แล้วว่า ได้ผล ถูกนำไปใช้ในพื้นที่อื่น

ช่วงที่สาม คือ **Sustain** หรือการดำรงอยู่อย่างยั่งยืน เป็นช่วงที่นวัตกรรม ถูกบูรณาการเข้าสู่ระบบหรือนโยบาย (OECD, 2025)

รายงาน ยังชี้ว่านวัตกรรมสังคม ที่ดีอาจถูกกระแสหลัก โดยถูกบัญญัติเป็นกฎหมายหรือนโยบาย ตัวอย่างเช่น โครงการ Zero Long-Term Unemployment Territories ในฝรั่งเศส ซึ่งเริ่มจากการทดลองในชุมชนเล็กๆ แล้วได้ผลดีจนรัฐบาลออกกฎหมายรองรับ ในปีเดียวกัน Tracey และ Stott จาก Cambridge Judge Business School เสนอกรอบคิดใหม่อีกชิ้นหนึ่งที่สำคัญมาก คือ "Social Innovation as Social-Symbolic Work" ตีพิมพ์ใน Journal of Management Studies (2025)

กรอบคิดนี้ชี้ว่านวัตกรรมสังคมไม่ใช่แค่เรื่องของการหาทางออกใหม่ แต่ต้องสร้างปัญหาให้ถูกต้องก่อน หมายความว่า นวัตกรรมสังคมต้องทำ 2 อย่างพร้อมกัน

(1) ทำให้สังคมยอมรับว่า นี่คือนวัตกรรมที่ต้องแก้ (Problem Construction) และ

(2) ทำให้สังคมยอมรับว่า นี่คือนวัตกรรมที่เหมาะสม (Solution Legitimation)

ทั้งสองอย่างเป็นงานเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Work) ที่ต้องอาศัยการสื่อสาร การเล่าเรื่อง และการสร้างความชอบธรรม ข้อเสนอของ Tracey และ Stott สะท้อนสิ่งที่พุทธศาสนารู้อยู่มาตลอด ในกาลามสูตร (อง.ติก. 20/505/241.) พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับชาวกาลามะว่า อย่าเพิ่งเชื่อเพียงเพราะได้ฟัง อย่าเพิ่งเชื่อเพียง เพราะเป็นประเพณี อย่าเพิ่งเชื่อเพียงเพราะคนอื่นบอก ฯลฯ ทรงสอนให้พิสูจน์ด้วยตนเอง ก่อนจึงค่อยรับ นี่คือนวัตกรรมเดียวกัน คือก่อนจะแก้ปัญหาก็ต้องเข้าใจปัญหาอย่างลึกซึ้งเสียก่อน ไม่ใช่ด่วนสรุปจากข้อมูลผิวเผิน ไม่ใช่ทำตาม กระแส และไม่ใช่เชื่อตามอำนาจโดยไม่วิพากษ์

2.2.2 องค์ประกอบหลัก 3 ประการของนวัตกรรมสังคม

จากการทบทวนวรรณกรรมข้างต้น สามารถสังเคราะห์องค์ประกอบหลักของนวัตกรรมสังคมได้ 3 ประการ

องค์ประกอบแรก ความแปลกใหม่ นวัตกรรมสังคมต้องใหม่ ไม่จำเป็นต้องใหม่ต่อโลก แต่ต้องใหม่สำหรับบริบทที่นำไปใช้ ตัวอย่างเช่น ระบบครัวกลาง สำหรับผู้สูงอายุอาจไม่ใช่ความคิดใหม่ในญี่ปุ่น แต่ถ้านำมาปรับใช้ในชุมชนไทยโดยให้วัดเป็นศูนย์กลาง ก็ถือเป็นนวัตกรรมสำหรับบริบทนั้น ความแปลกใหม่จึงเป็นเรื่อง สัมพัทธ์ ไม่ใช่เรื่องสัมบูรณ์

องค์ประกอบที่สอง เป้าหมายทางสังคม นวัตกรรม สังคมต้องมุ่งแก้ปัญหาสังคม ไม่ใช่แสวงหากำไร อย่างไรก็ตาม ดังที่ Hagedoorn et al. (2023) ชี้ไว้ การมีเป้าหมายทางสังคมไม่ได้หมายความว่าต้องขาดทุน วิสาหกิจเพื่อสังคมที่มีรายได้จากการขายสินค้าหรือบริการสามารถมีทั้งความยั่งยืนทางการเงินและผลกระทบทางสังคมไปพร้อมกัน สิ่งสำคัญคือ เป้าหมายหลักต้องเป็นเรื่องสังคม ไม่ใช่เรื่องกำไร

องค์ประกอบที่สาม ความยั่งยืนและการขยายผล (Sustainability & Scalability) นวัตกรรมสังคมที่ดีต้องไม่หายไปเมื่อหมดเงินทุนหรือเมื่อผู้ริเริ่มจากไป

ต้องสร้างกลไกที่ทำให้ชุมชนดำเนินการต่อได้เอง และต้องสามารถขยายผลไปยังพื้นที่อื่นได้ กรอบ 3S ของ OECD (2025) ให้ความสำคัญกับประเด็นนี้เป็นพิเศษ โดยชี้ว่าปัญหาที่พบบ่อยที่สุดของนวัตกรรมสังคมคือ สำเร็จในพื้นที่เล็กๆ แต่ขยายผล ไม่ได้ การแก้ปัญหานี้ต้องอาศัยความร่วมมือข้ามภาคส่วน (Cross-sector Collaboration) และการบูรณาการเข้าสู่นโยบาย (Policy Integration)

ในทางพุทธศาสนา องค์ประกอบทั้ง 3 นี้สอดคล้องกับปฏิจจสมุปบาท (ส.น. 16/1-52) หลักอิทัปปัจจยตา ซึ่งมีสาระสำคัญโดยย่อว่า

“อิมสมิ สติ อิทั โหติ; อิมสมิ อสติ อิทั น โหติ. อิมสสุปปาทา อิทั อุปุปชติ; อิมสส นิโรธา อิทั นิรุชฌติ.”

แปลว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี; เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี. เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด; เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ”

สอนว่า ทุกสิ่งเกิดจากเหตุปัจจัย ที่เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย ปัญหาสังคมไม่ได้เกิดจากสาเหตุเดียว จึงแก้ด้วยวิธีเดียวไม่ได้ นวัตกรรมสังคมที่ดีต้องมองเห็นเครือข่ายเหตุปัจจัยทั้งระบบ แล้วออกแบบวิธีแก้ที่จัดการกับหลายจุดในเครือข่ายพร้อมกัน ตัวอย่างเช่น ธนาการบูมมาจากบทที่ 1 ไม่ได้แค่แก้ปัญหาบูมมาลดลง เป็นปัญหาสิ่งแวดล้อม แต่แก้ทั้งรายได้ชาวประมง เป็นปัญหาเศรษฐกิจ ความขัดแย้งในชุมชน ปัญหาสังคม และ วิธีคิดแบบจับอย่างเดียวยังเป็นปัญหาเชิงกระบวนการที่ซับซ้อน

แผนภาพที่ 2.1 วงจรนวัตกรรมสังคม 3 องค์ประกอบ 3S ใช้ notebooklm ออกแบบภาพ

2.3 ผู้ประกอบการสังคมใครคือตัวขับเคลื่อน?

ถ้านวัตกรรมสังคมคือสิ่งที่เกิดขึ้น คำถามต่อมาคือใครทำให้มันเกิดขึ้น คำตอบคือ ผู้ประกอบการสังคม (Social Entrepreneur) ซึ่งต่างจากผู้ประกอบการทั่วไปตรงที่เป้าหมายหลักไม่ใช่กำไร แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงสังคม ข้อมูลจาก World Economic Forum (2025) ระบุว่าปัจจุบันทั่วโลกมีวิสาหกิจเพื่อสังคมประมาณ 10 ล้านแห่ง จ้างงานกว่า 200 ล้านคน สร้างรายได้รวมกว่า 2 ล้านล้านดอลลาร์สหรัฐ (WEF, 2025) ตัวเลขเหล่านี้แสดงว่านวัตกรรมสังคมไม่ได้เป็นแค่อุดมคติ แต่เป็นภาคเศรษฐกิจที่มีขนาดใหญ่และเติบโตเร็ว

ในบริบทประเทศไทย พ.ร.บ.ส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม พ.ศ. 2562 กำหนดนิยามวิสาหกิจเพื่อสังคมว่าเป็น "นิติบุคคลที่ดำเนินกิจการเกี่ยวกับการผลิต การจำหน่ายสินค้า หรือการบริการ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสังคมเป็นเป้าหมายหลัก" ข้อมูลจากสำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม (สวส.) ณ เดือนกรกฎาคม 2566 ระบุว่ามีการเพื่อสังคมในประเทศไทยจำนวน 345 กิจการ กระจายอยู่ทุกภูมิภาค แบ่งเป็นจดทะเบียนแล้ว 258 กิจการ และยังไม่ได้จดทะเบียนอีก 87 กิจการ ประเภท ที่มีมากที่สุดคือด้านเกษตรกรรม ปศุสัตว์ และประมง รองลงมาคือสุขภาพและบริการสังคม (สำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม, 2566)

อย่างไรก็ตาม ตัวเลข 345 กิจการนี้เป็นเพียงยอดภูเขาน้ำแข็ง แผนแม่บทเสริมสร้างกิจการเพื่อสังคม ประเมินการว่ามีธุรกิจเพื่อสังคมในไทยถึง 116,298 ราย แต่ส่วนใหญ่ไม่ได้จดทะเบียนเป็นวิสาหกิจเพื่อสังคมตาม พ.ร.บ. เพราะหลายองค์กรดำเนินงานในรูปของวิสาหกิจชุมชน สหกรณ์ มูลนิธิ หรือแม้แต่ วัดที่ทำกิจกรรมเพื่อสังคม โดยไม่ได้ตระหนักว่าตัวเองเป็นนวัตกรรมสังคม (SE Thailand, 2564)

ข้อสังเกตสำคัญสำหรับหนังสือเล่มนี้คือ ในบริบทไทย ผู้ประกอบการสังคมไม่ได้จำกัดอยู่ที่นักธุรกิจรุ่นใหม่เท่านั้น แต่รวมถึงพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ครู หมอ และประชาชนธรรมดา ที่ลุกขึ้นมาแก้ปัญหาของชุมชนตัวเอง พระสงฆ์หลายรูปในไทยทำหน้าที่เป็นผู้ประกอบการสังคมโดยไม่รู้ตัว ไม่ว่าจะเป็นพระสงฆ์ที่ริเริ่มระบบจัดการขยะในชุมชน เช่น วัดจากแดง สมุทรปราการ เน้นการแก้ปัญหาขยะตั้งแต่ต้นทาง จนทำให้วัดจากแดงกลายเป็นศูนย์เรียนรู้การจัดการสิ่งแวดล้อม ริเริ่มโครงการรักษโลก นำ

ขยะพลาสติกมาผ่านกระบวนการรีไซเคิลเป็นจิวelryและชุดผ้าไตรจีวร เป็นวัตถุดิบแบบการจัดการขยะภายใต้แนวคิด **พุทธ ZeroWaste** ดำเนินการโดยพระครูธรรมธรอนันต์ โดยเน้นการแยกขยะตั้งแต่ต้นทาง (แยก ล้าง ตาก) มี **สถานินุญลัน** จัดการขยะรีไซเคิล ทำผ้าป่าขยะเปลี่ยนเป็นปัจจัยบูรณะวัด และหมักขยะเศษอาหารทำปุ๋ย/เลี้ยงหนอน ซึ่งทำต่อเนื่องจนลดขยะไปฝังกลบได้เกือบหมด

นอกจากนี้ยังมีพระสงฆ์อีกหลายกลุ่ม เช่น พระสงฆ์ร่วมกับกระทรวงสาธารณสุขจัดทำกุฏิชีวาภิบาล หรือสถานชีวาภิบาลในวัด เพื่อดูแลพระสงฆ์อาพาธติดเตียงและระยะท้ายตามหลักพระธรรมวินัย หรือชาวบ้านป่วยติดเตียง เป้าหมายจัดตั้งอำเภอละ 1 แห่งทั่วประเทศ โดยพัฒนาพระคิลานุปัฏฐาก (พระ อสว.) ให้มีความรู้ด้านการดูแลผู้ป่วยประคับประคอง เพื่อให้ท่านมรณภาพอย่างสงบและสมศักดิ์ศรี เช่น วัดหนองกระดุกเหนือ จังหวัดนครสวรรค์ เป็นต้น

หรือพระนักอนุรักษ์ที่ริเริ่ม การบวชป่า ตัวอย่างเหล่านี้ชี้ว่าแนวคิด ผู้ประกอบการสังคม ในบริบทไทยต้องถูกขยายให้รวมบทบาทของสถาบันศาสนา เข้าไปด้วย ซึ่งเป็นมิติที่ทฤษฎีตะวันตกมักมองข้าม

2.3.1 ผู้ประกอบการสังคมในทฤษฎีตะวันตก

แวดวงวิชาการตะวันตกมี 3 มุมมองหลักในการเข้าใจผู้ประกอบการสังคม มุมมองแรกคือ ตัวบุคคล ที่มองว่าผู้ประกอบการสังคม คือบุคคลพิเศษที่มีคุณสมบัติบางอย่าง เช่น ความกล้าเสี่ยง ความมุ่งมั่น วิสัยทัศน์ทางสังคม และความสามารถในการระดมทรัพยากร องค์กร Ashoka ที่ก่อตั้งโดย ก่อตั้งโดย Bill Drayton ในปี 1980 เป็นองค์กรระดับโลกที่สนับสนุนผู้ประกอบการสังคม (Social Entrepreneurs) เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบและแก้ปัญหาสังคมอย่างยั่งยืน โดยดำเนินงานผ่านเครือข่าย ผู้ได้รับเลือกเป็น Fellow กว่า 3,600 คน ในกว่า 90 ประเทศ มุ่งเน้นสร้างโลกที่ "ทุกคนเป็นผู้สร้างการเปลี่ยนแปลง" (Everyone a Changemaker) ซึ่งต้องมีคุณสมบัติผู้ประกอบการที่โดดเด่น ในไทย Ashoka Thailand ได้เลือก Fellows หลายคน ซึ่งบางท่านเป็นพระสงฆ์ด้วย

มุมมองที่สองคือ องค์กร (Organizational Form) ที่มองว่าสำคัญว่า ตัวบุคคลคือรูปแบบองค์กร ที่ใช้ในการขับเคลื่อน มุมมองนี้ให้ความสำคัญกับวิสาหกิจ

เพื่อสังคม (Social Enterprise) ในฐานะองค์กรลูกผสม ที่ผสมเป้าหมาย ทางสังคม เข้ากับวิธีบริหารเชิงธุรกิจ Hagedoorn et al. (2023) จาก PMC/Small Business Economics พบว่าความเป็นลูกผสมนี้ไม่ใช่จุดอ่อน แต่เป็นจุดแข็ง เพราะยัง องค์กรให้ความสำคัญกับทั้งสองเป้าหมาย ผลงานนวัตกรรม สังคมยิ่งดีขึ้น

มุมมองที่สามคือระบบนิเวศ (Ecosystem) ที่มองว่าผู้ประกอบการสังคม ไม่ได้ทำงานคนเดียว แต่ทำงานภายในระบบนิเวศที่ประกอบด้วยหลายภาคส่วน ตั้งแต่ รัฐ เอกชน มหาวิทยาลัย องค์กรไม่แสวงหากำไร ไปจนถึงชุมชน Global Innovation Index 2024 (WIPO, 2024) ระบุว่าสร้างระบบนิเวศที่เอื้อต่อ ผู้ประกอบการสังคม ต้องจัดการ 6 มิติ ได้แก่

- (1) มติกรอบกฎหมาย (Institutional Framework)
- (2) มิตินุมนุชย์ (Human Capital)
- (3) มิติโครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure)
- (4) มิติเครือข่าย (Networks)
- (5) มิติการเงิน (Financing) และ
- (6) การวัดผล (Measurement)

ในประเทศไทย ระบบนิเวศนี้ยังอยู่ในขั้นพัฒนา มีกฎหมายแล้วแต่ยังขาด กลไกสนับสนุน ที่ครบถ้วน

ในทางพุทธศาสนา ผู้ประกอบการสังคมสอดคล้องกับแนวคิดโพธิสัตว์ ในมหายาน หรือกัลยาณมิตรในเถรวาท ผู้ที่ทุ่มเทเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น ไม่ใช่เพื่อ ตัวเอง ท่านติช นัท ฮันห์ พระภิกษุสายเซนชาวเวียดนาม ผู้ได้รับยกย่องเป็นบิดาแห่ง การเจริญสติ และผู้นำทางจิตวิญญาณระดับโลก ผู้ก่อตั้งศูนย์ปฏิบัติธรรมหมู่บ้านพลัม (Plum Village) ในฝรั่งเศส ท่านมีชื่อเสียงจากการสอนการทำสมาธิในชีวิตประจำวัน แนวคิดพุทธศาสนาเพื่อสังคม และการสนับสนุนสันติภาพ บัญญัติคำว่า **Engaged Buddhism** เพื่ออธิบายพุทธศาสนา ที่ไม่ได้อยู่แค่ในวัด แต่ลงไปทำงานในสังคม

ในประเทศไทย สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ก่อตั้งเครือข่ายพุทธศาสนิกชนผู้มีส่วนร่วม ระดับนานาชาติ (INEB) ก่อตั้งขึ้นในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2532 เพื่อสร้างเครือข่าย พุทธศาสนิกที่ทำงาน เพื่อสังคม ซึ่งปัจจุบันทำงานใน 4 ด้านหลัก ได้แก่ การเรียนรู้เชิง

เปลี่ยนแปลง ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ความยุติธรรมทางสังคม และนิเวศเศรษฐกิจ (INEB, 2025) ทั้ง 4 ด้านนี้ครอบคลุมมิติของนวัตกรรมสังคม อย่างกว้างขวาง

กล่องความคิด 2.2: พระสงฆ์ในฐานะ Social Entrepreneur

ถ้าองค์กร Ashoka มาคัดเลือก "Social Entrepreneur" ในสังคมไทย ท่านคิดว่า พระสงฆ์รูปใดสมควรได้รับเลือก? เพราะอะไร? เกณฑ์ของ Ashoka ความคิด สร้างสรรค์ ผลกระทบทางสังคม ความเป็นผู้ประกอบการ จริยธรรม ใช้ได้กับพระสงฆ์ หรือไม่? ถ้าใช้ไม่ได้ ต้องปรับเกณฑ์อย่างไร?

2.4 เครือข่ายสังคมกับพลังของความสัมพันธ์

นวัตกรรมสังคมไม่ได้เกิดในสุญญากาศ แต่เกิดในเครือข่าย ของผู้ที่คนที่เชื่อมโยงกัน ทฤษฎีเครือข่ายสังคม (Social Network Theory) เชื่อว่าโครงสร้างของเครือข่ายมีผลต่อการเกิดและแพร่กระจายของนวัตกรรม Mark Granovetter (1973) ค้นพบว่า สายสัมพันธ์ที่อ่อนแอมักสำคัญกว่าสายสัมพันธ์ที่เข้มแข็ง ในการเผยแพร่ข้อมูลใหม่ เพราะสายสัมพันธ์ที่อ่อนแอเชื่อมโยงกลุ่มคนที่ต่างกัน ทำให้ข้อมูลข้ามจากกลุ่มหนึ่งไปอีกกลุ่มหนึ่ง ในขณะที่สายสัมพันธ์ที่เข้มแข็ง เช่น เพื่อนสนิท ครอบครัว มักหมั่นเวียนอยู่ในข้อมูลเดิมๆ ในวงแคบ

ในบริบทชุมชนไทย วัดทำหน้าที่เป็นจุดเชื่อมต่อ (Hub) ของเครือข่ายสังคม เพราะวัดเป็นพื้นที่ที่คนจากหลายกลุ่มมาพบกัน คนรวยกับคนจน คนแก่กับคนหนุ่มสาว ข้าราชการกับชาวบ้าน พ่อค้ากับเกษตรกร วัดจึงเป็นจุดเชื่อมสายสัมพันธ์ที่อ่อนแอ ที่ทรงพลังที่สุดในชุมชนไทย เมื่อนวัตกรรมสังคมถูกริเริ่มจากวัดหรือผ่านวัด มันจึงสามารถแพร่กระจายข้ามกลุ่มได้รวดเร็วกว่านวัตกรรมที่ริเริ่มจากหน่วยงานราชการหรือ NGO ที่มักเข้าถึงเฉพาะกลุ่มเป้าหมาย

หลักพุทธธรรมที่สอดคล้องกับแนวคิดเครือข่ายนี้คือ ปฏิจจสมุปบาท ที่กล่าวแล้ว และ สังคหวัตถุ 4 (อง. จตุกก. 21/32) ซึ่งเป็นหลักธรรมว่าด้วย วิธีสร้างความสัมพันธ์ 4 ประการ ได้แก่

(1) ทาน คือ การให้ คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของ ตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน

(2) ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ คือ วาจาเป็นที่รัก วาจาพูดตมึ่น้ำใจ หรือวาจาซาบซึ้งใจ คือกล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้นิยมยินดี

(3) อตถจริยา คือ การประพฤติประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม

(4) สมานัตตตา คือ ทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยรวมรับรู้ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ

ภาวะ บุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, 2564)

หลักธรรมทั้ง 4 ข้อนี้คือ เทคโนโลยีทางสังคม สำหรับสร้างเครือข่ายที่แข็งแกร่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ก่อนที่ทฤษฎีเครือข่ายสังคมจะถูกพัฒนาขึ้นถึงสองพันกว่าปี

2.4.1 ทูทางสังคมทรัพยากรที่มองไม่เห็นแต่ทรงพลัง

Robert Putnam (2000) นิยาม ทูทางสังคม (Social Capital) ว่าเป็นลักษณะของการจัดระเบียบทางสังคม เช่น เครือข่าย บรรทัดฐาน และความไว้วางใจที่อำนวยความสะดวกให้เกิดการร่วมมือเพื่อประโยชน์ร่วมกัน

ทูทางสังคม แตกต่างจากทูทางเศรษฐกิจ คือเงิน และทุนมนุษย์ คือความรู้ทักษะ ตรงที่มันเกิด จากความสัมพันธ์ระหว่างคน ไม่ใช่จากตัวคนแต่ละคน ทูทางสังคมยังใช้อย่างเพิ่ม ต่างจากทุนอื่นๆ เช่น เงินที่ยังใช้อย่างหมด เพราะยังร่วมมือกันยังไว้วางใจกัน ยังมีทูทางสังคมมากขึ้น

ในบริบทไทย วัดเป็นแหล่งสะสมทูทางสังคมที่ใหญ่ที่สุดของชุมชน เพราะเป็นพื้นที่ที่คนมาพบปะ ร่วมกิจกรรม และสร้างความสัมพันธ์อย่างสม่ำเสมอ งานบุญ งานศพ งานประเพณี ล้วนเป็นกลไกสร้างทูทางสังคม ที่ทำงานซ้ำทุกปี ในขณะที่ทูทางสังคมในหลายประเทศตะวันตกกำลังลดลง ทูทางสังคมในชุมชนไทยที่มีวัดเป็นศูนย์กลางยังคงมีความเข้มแข็ง แม้จะถูกท้าทายจากกระแสเมืองและดิจิทัล

ข้อเชื่อมโยงกับนวัตกรรมสังคม คือ ทูทางสังคมเป็นเชื้อเพลิง ของนวัตกรรมสังคม ถ้าชุมชนไม่ไว้วางใจกัน ไม่มีใครร่วมมือทำอะไรใหม่ ถ้าไม่มีเครือข่าย ไม่มีช่องทางเผยแพร่ความคิด ทูทางสังคมจึงเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นที่จำเป็นสำหรับ นวัตกรรมสังคม และวัดในฐานะคลังทูทางสังคม จึงเป็นสถาบันที่มีศักยภาพสูง ในการเป็นฐานสำหรับนวัตกรรมสังคม ดังที่จะอภิปรายอย่างละเอียดในบทที่ 6

แผนภาพที่ 2.2 วัดในฐานะ Hub ของเครือข่ายสังคม ผู้เขียนให้ notebook lm ออกแบบ

2.5 กรอบวิเคราะห์ 3S (Start-Scale-Sustain) กับบริบทไทย

กรอบ 3S ของ OECD (2025) เป็นเครื่องมือที่มีประโยชน์มากสำหรับการวิเคราะห์นวัตกรรมสังคมในบริบทไทย แต่ก็ต้องถูกปรับให้เหมาะสม ผู้เขียนเสนอว่าในบริบทไทย กรอบ 3S ควรถูกขยายเป็น กรอบ 3S+1 โดยเพิ่มตัว S ตัวที่ 4 คือ Spiritual Foundation ฐานทางจิตวิญญาณเข้าไป เพราะในสังคมไทย นวัตกรรมสังคมที่ไม่มีฐานทางจิตวิญญาณ มักขาดแรงจูงใจภายในที่จะดำรงอยู่อย่างยั่งยืน

ตารางที่ 2.2 กรอบ 3S+1 สำหรับวิเคราะห์นวัตกรรมสังคมในบริบทไทย

ขั้นตอน	คำอธิบายและตัวอย่างในบริบทไทย
S1: Start (เริ่มต้น)	ไอเดียใหม่ถูกคิดค้นและทดลองในพื้นที่เล็กๆ เช่น ธนาคารปุม้าเริ่มจากชุมชนเดียวในจังหวัดตรัง ปี 2549 หรือ วัดจากแดงเริ่มรีไซเคิลพลาสติกจากชุมชนรอบวัด
S2: Scale (ขยายผล)	นวัตกรรมที่พิสูจน์แล้วถูกนำไปใช้ในพื้นที่อื่น เช่น ธนาคารปุม้าขยายจาก 1 แห่งเป็น 87 แห่งทั่วประเทศ โดยมี ม.วลัยลักษณ์และ สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ เป็นตัวกลาง
S3: Sustain (ดำรงอยู่)	นวัตกรรมถูกบูรณาการเข้าสู่ระบบ เช่น ธนาคารปุม้าถูกบรรจุในเส้นทางท่องเที่ยวจังหวัด มีคณะกรรมการระดับจังหวัดขับเคลื่อน ไม่ต้องพึ่งเงินทุนภายนอกอีกต่อไป
S+1: Spiritual Foundation (ฐานจิตวิญญาณ)	แรงจูงใจภายในที่ทำให้คนทำงานต่อแม้ไม่มีเงิน ไม่มีตำแหน่ง เช่น ชาวประมงทำธนาคารปุม้าเพราะรักทะเล พระสงฆ์ทำงานสังคมเพราะเมตตา ไม่ใช่เพราะ KPI หรือตัวชี้วัด

การเพิ่ม Spiritual Foundation เข้าไปไม่ใช่เรื่องลอยๆ แต่มาจากข้อสังเกตเชิงประจักษ์ที่ว่า นวัตกรรมสังคมในไทยที่มีฐานทางจิตวิญญาณ มักอยู่รอดได้นานกว่าโครงการที่ขับเคลื่อนด้วยเงินทุนจากภายนอกอย่างเดียว ตัวอย่างเช่น ธนาคารบุญมาในหลายชุมชนยังดำเนินการต่อแม้หมดงบวิจัย เพราะชาวประมงมีจิตสำนึก ว่าทะเลเป็นทุนร่วมที่ต้องดูแล หรือโครงการบวชป่ายังคงมีอยู่แม้ไม่มีเงินสนับสนุน เพราะชุมชนมีศรัทธา ว่าต้นไม้ที่บวชแล้วเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แรงจูงใจทางจิตวิญญาณเหล่านี้ไม่มีอยู่ในกรอบ 3S ของ OECD แต่เป็นปัจจัยที่ทรงพลังอย่างยิ่งในบริบทสังคมไทย

2.5.1 เหตุผลทางวิชาการที่ต้องเพิ่ม Spiritual Foundation

มีเหตุผล 3 ประการที่ผู้เขียนเสนอว่าต้องเพิ่ม S ตัวที่ 4 เข้าไปในกรอบ OECD

เหตุผลแรก ปัญหาโครงการจบเมื่อเงินหมด นวัตกรรมสังคมจำนวนมากในไทย เกิดจากโครงการวิจัยหรือโครงการ NGO ที่ได้รับทุนจากภายนอก เมื่อหมดทุนโครงการก็จบ ชุมชนก็กลับไปสู่สภาพเดิม ตัวอย่างเช่น โครงการพัฒนาชุมชนหลายร้อยโครงการที่ได้รับทุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ) แล้วหยุดดำเนินการเมื่อหมดระยะเวลาทุน สาเหตุส่วนหนึ่งคือชุมชน ไม่ได้มีแรงจูงใจภายในที่จะทำต่อ เพราะโครงการถูกออกแบบจากภายนอก โดยนักวิชาการไม่ได้ผุดขึ้นมาจากข้างในของชุมชนเอง

เหตุผลที่สอง บทเรียนจากโครงการที่อยู่รอด ในทางกลับกัน โครงการที่อยู่รอดได้นาน มักมีแรงจูงใจภายในที่แข็งแกร่ง เช่น ธนาคารบุญมาอยู่รอดเพราะชาวประมงรักทะเล ไม่ใช่เพราะมีเงินวิจัย มูลนิธิแม่ฟ้าหลวงอยู่รอดเพราะปณิธานของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี) ฝังอยู่ใน DNA ขององค์กร วัดจากแดงจัดการขยะเพราะพระสงฆ์ที่เป็นเจ้าอาวาสมีปณิธาน ว่าวัดต้องเป็นตัวอย่างในการดูแลสิ่งแวดล้อม ไม่ใช่เพราะได้เงินสนับสนุนจาก NGO แรงจูงใจเหล่านี้เป็นแรงจูงใจทางจิตวิญญาณ (Spiritual Motivation) ที่ไม่อยู่ในหมวดเศรษฐศาสตร์หรือสังคมวิทยาตะวันตก

เหตุผลที่สาม สอดคล้องกับทฤษฎี Phronesis Danielle Logue (2020) ในหนังสือ Theories of Social Innovation เสนอว่าการวัดผลกระทบทางสังคมเป็นกระบวนการทางสังคม-การเมือง ที่มีมิติเชิงศีลธรรม ที่เสนอ ว่าควรใช้ "*Phronesis*"

(ปัญญาเชิงปฏิบัติ) ของ Aristotle เป็นฐานคิด คือการตัดสินใจบนฐานของความเป็น ไม่ใช่แค่ประสิทธิภาพ ข้อเสนอี่สอดคล้องกับ ปัญญาในไตรสิกขาของพุทธศาสนา และยืนยันว่ามิติทางจิตวิญญาณไม่ใช่เรื่อง นอกวิชาการ แต่เป็นส่วนหนึ่งของทฤษฎี นวัตกรรมสังคมที่กำลังพัฒนา

กล่องความคิด 2.3: ทดสอบกรอบ 3S+1

ลองนึกถึงโครงการพัฒนาชุมชนที่ท่านรู้จัก แล้ววิเคราะห์ด้วยกรอบ 3S+1 ว่า มัน Start อย่างไร? Scale หรือยัง? Sustain ได้ไหม? และมี Spiritual Foundation หรือไม่? ถ้าไม่มี ท่านคิดว่ามันเป็นสาเหตุของปัญหาหรือไม่?

◆

นวัตกรรมที่ยิ่งใหญ่ที่สุด

ไม่ใช่สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น

แต่คือวิธีที่มนุษย์เปลี่ยนวิธีคิดของตัวเอง

◆

บทที่ 1 — นวัตกรรมไม่ได้แปลว่าเทคโนโลยี

2.6 กรณีศึกษาเปรียบเทียบนวัตกรรมสังคม 3 รูปแบบ

เพื่อให้เห็นภาพชัดเจนว่านวัตกรรมสังคมทำงานอย่างไรในบริบทจริง ผู้เขียนนำเสนอกรณีศึกษาเปรียบเทียบ 3 กรณี ที่แสดงรูปแบบต่างๆ ของนวัตกรรมสังคมในประเทศไทย

กรณีที่ 1 มูลนิธิแม่ฟ้าหลวง นวัตกรรมจากภาคเอกชนสู่สังคม

มูลนิธิแม่ฟ้าหลวง ในพระบรมราชูปถัมภ์ เป็นตัวอย่างคลาสสิกของนวัตกรรมสังคมที่เริ่มจากโครงการพัฒนาเชิงบูรณาการในดอยตุง จังหวัดเชียงราย แทนที่จะสงเคราะห์ราษฎรบนพื้นที่สูงด้วยการแจกเงินหรือสิ่งของ โครงการนี้เปลี่ยนวิถีชีวิตทั้งระบบ จากการปลูกฝิ่นเปลี่ยนมาเป็นการปลูกกาแฟและแมคคาเดเมีย สร้างแบรนด์ดอยตุง (DoiTung) ที่แข่งขันในตลาดโลกได้ สร้างอาชีพให้ชุมชนเกือบ 10,000 คน ลดพื้นที่ ปลูกฝิ่นจาก หลายพันไร่เหลือศูนย์ โมเดลนี้ได้รับการยกย่องจาก โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) และถูกนำไปประยุกต์ใช้ใน อัฟกานิสถาน เมียนมา และอินโดนีเซีย มูลนิธิแม่ฟ้าหลวง ในพระบรมราชูปถัมภ์ เป็นตัวอย่างที่ดำเนินกิจการในรูปแบบวิสาหกิจเพื่อสังคม (Social Enterprise: SE) มายาวนาน โดยมุ่งเน้นการพัฒนาที่ยั่งยืนและแก้ปัญหาความยากจน

กรณีที่ 2 กองทุนหมู่บ้าน นวัตกรรมจากนโยบายรัฐ

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง (Village Fund) เริ่มต้นจากนโยบายรัฐบาล ในปี 2544 โดยจัดสรรเงินหมู่บ้านละ 1 ล้านบาท ให้ชุมชนบริหารเอง เป็นนวัตกรรมเชิงสถาบัน (Institutional Innovation) ที่เปลี่ยนจากระบบรัฐแจก เป็นระบบชุมชนจัดการ ปัจจุบันกองทุนหมู่บ้านมีกว่า 79,000 กองทุนทั่วประเทศ มีเงินหมุนเวียนรวมหลายแสนล้านบาท อย่างไรก็ตามกองทุนนี้ก็มีข้อวิจารณ์ โดยเฉพาะปัญหาหนี้สินที่เกิดจากการปล่อยกู้โดยไม่มี การให้ความรู้ทางการเงินเพียงพอ ข้อวิจารณ์ชี้ให้เห็นว่านวัตกรรมสังคมไม่ได้ดีเสมอไป หากขาดกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสม

กรณีที่ 3 ธนาคารเวลา นวัตกรรมจากชุมชนฐานราก

ธนาคารเวลา (Time Bank) เป็นแนวคิดที่ให้คนในชุมชนแลกเปลี่ยน เวลา แทน เงิน เช่น คนหนุ่มช่วยซ่อมบ้านผู้สูงอายุ 2 ชั่วโมง แล้วเก็บ เครดิตเวลา ไว้เมื่อตัวเองแก่ก็ใช้เครดิตนั้นให้คนรุ่นหลังมาช่วย ในไทยธนาคารเวลาถูกนำมาใช้

ในหลายชุมชน โดยเฉพาะชุมชนที่มีผู้สูงอายุจำนวนมาก แนวคิดนี้เป็นนวัตกรรมทางปัญหาที่เปลี่ยนกระบวนการทัศน์จากเงินเป็นตัวกลางของทุกอย่างเป็นเวลาและความเอื้ออาทรก็เป็นทุนได้ ในทางพุทธศาสนา สอดคล้องกับทาน ในสังคหวัตถุ 4 ที่ไม่ได้จำกัดเฉพาะการให้เงิน แต่รวมถึงการให้ร่างกาย ความรู้ และเวลาอีกด้วย

ตารางที่ 2.3 เปรียบเทียบนวัตกรรมสังคม 3 รูปแบบในประเทศไทย

มิติ	มูลนิธิแม่ฟ้าหลวง	กองทุนหมู่บ้าน	ธนาคารเวลา
ที่มา	พระราชดำริ+เอกชน	นโยบายรัฐบาล	ชุมชนฐานราก+วิชาการ
ประเภท	บูรณาการ (เศรษฐกิจ+สังคม+สิ่งแวดล้อม)	สถาบัน (เปลี่ยนระบบการเงิน ชุมชน)	ปัญญา (เปลี่ยนวิธีคิดเรื่อง การ แลกเปลี่ยน)
Scale	ขยายต่างประเทศแล้ว	79,000+ กองทุนทั่วประเทศ	ยังจำกัดในชุมชนเล็กๆ
ข้อจำกัด	พึ่งพาเงินทุนจากมูลนิธิ	หนี้สิน การให้ความรู้ทางการเงิน	ยากในการขยายผล ต้องอาศัยความไว้วางใจสูง
ฐานจิตวิญญาณ	ปณิธานของสมเด็จพระย่า	ค่อนข้างอ่อน (เน้นเงินทุน)	แข็งแกร่ง (อิงหลักทาน+เมตตา)

จากตารางจะเห็นว่านวัตกรรมสังคมมีความหลากหลายมาก ทั้งในแง่ที่มา ประเภท ขนาด และข้อจำกัด ข้อสังเกตสำคัญคือ นวัตกรรมที่มีฐานจิตวิญญาณแข็งแกร่ง เช่น มูลนิธิแม่ฟ้าหลวงที่อิงปณิธานของสมเด็จพระย่า หรือธนาคารเวลาที่อิงหลักทาน มักมีความยั่งยืนทางสังคมสูงกว่า แม้จะขยายผลช้ากว่า ในขณะที่นวัตกรรม

ที่ขยายผลเร็ว เช่น กองทุนหมู่บ้าน อาจมีปัญหาด้านคุณภาพและความยั่งยืน ข้อค้นพบนี้เสริมข้อเสนองาน กรอบ 3S+1 ที่ว่า Spiritual Foundation เป็นตัวแปรสำคัญที่ทฤษฎีตะวันตกมองข้าม

2.6.1 ข้อค้นพบข้ามกรณีปัจจัยแห่งความสำเร็จและความล้มเหลว

เมื่อเปรียบเทียบทั้ง 3 กรณี จะพบปัจจัยร่วมที่น่าสนใจหลายประการ ปัจจัยแห่งความสำเร็จที่ปรากฏในทุกกรณีคือ การมีส่วนร่วมของชุมชน ทั้งมูลนิธิแม่ฟ้าหลวง กองทุนหมู่บ้าน และธนาคารเวลา ล้วนต้องอาศัยการมีส่วนร่วมจากชุมชนจึงจะสำเร็จ โครงการที่ออกแบบจากข้างบน โดยไม่ฟังเสียงจากข้างล่างมักล้มเหลว ปัจจัยร่วมอีกประการคือ ผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ ไม่ว่าจะเป็นสมเด็จย่า หรือผู้นำชุมชนที่ริเริ่มธนาคารเวลา ล้วนเป็นตัวเร่งปฏิกิริยา ที่ทำให้สิ่งที่เป็นไปได้กลายเป็นไปได้

ในทางกลับกัน ปัจจัยแห่งความล้มเหลวที่พบร่วมกัน คือ การขาดความรู้ทางการเงิน กองทุนหมู่บ้านหลายแห่งเกิดปัญหาหนี้เสียเพราะคณะกรรมการขาดความรู้ในการปล่อยสินเชื่อ ธนาคารเวลาหลายแห่งเลิกไปเพราะไม่มีระบบบัญชีที่ดี ปัจจัยอีกประการคือ การเปลี่ยนผู้นำ เมื่อผู้นำรุ่นแรกจากไป ถ้าไม่มีการสร้างระบบที่ดำเนินการต่อได้เอง นวัตกรรมก็มักหายไปด้วย

ข้อค้นพบที่น่าสนใจที่สุดคือ ความสัมพันธ์ผกผันระหว่างความเร็วในการขยายผลกับความลึกของผลกระทบ กองทุนหมู่บ้านขยายผลเร็วที่สุด 79,000+ แห่ง แต่ผลกระทบเชิงลึกค่อนข้างตื้น ส่วนใหญ่เป็นแค่การให้กู้เงิน ในขณะที่ธนาคารเวลาขยายผลช้ามาก แต่ในชุมชนที่ทำได้สำเร็จ ผลกระทบเชิงลึกมหาศาล เพราะเปลี่ยนวิธีคิดของคนทั้งชุมชนจากเดิมที่เห็นแก่ตัวเป็นเอื้อเฟื้อ จากเดิมที่ซื้อทุกอย่างด้วยเงิน เป็นแลกเปลี่ยนด้วยเวลาและน้ำใจ การค้นพบนี้ชี้ว่า นวัตกรรมทางปัญญา จากบทที่ 1 แม้จะขยายผลยาก แต่เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ผลกระทบจะลึกและยั่งยืนกว่านวัตกรรมประเภทอื่น

แผนภาพที่ 2.3 เมทริกซ์ ความเร็ว-ความลึก แกนนอน ความเร็วในการขยายผล

2.7 บทสรุป: ทำไมโลกถึงขาดนวัตกรรมสังคมไม่ได้อีกต่อไป

2.7.1 สรุปการเดินทาง

บทนี้พาผู้อ่านเดินทางจากการเปรียบเทียบนวัตกรรมเชิงพาณิชย์กับนวัตกรรมสังคม (2.1) ไปสู่การทำความเข้าใจนิยาม องค์ประกอบ 3 ประการ และกรอบทฤษฎีสำคัญ 3 ชิ้น ได้แก่ Mulgan (2007) OECD 3S Framework (2025) และ Tracey & Stott Social-Symbolic Work (2025) พร้อมเชื่อมกับกาลามสูตรและปฏิจจสมุปบาท (2.2) จากนั้นวิเคราะห์บทบาทของผู้ประกอบการสังคมทั้งในระดับโลก 10 ล้านแห่งทั่วโลก และในประเทศไทย 345 จดทะเบียน ประมาณการ 116,298 ราย พร้อมชี้ว่า พระสงฆ์ไทยหลายรูปเป็นผู้ประกอบการสังคมโดยไม่รู้ตัว (2.3) ต่อมาอภิปราย เรื่องเครือข่ายสังคมและบทบาทของวัดในฐานะ Hub ของเครือข่าย เชื่อมกับสังคหวัตถุ 4 (2.4) เสนอ กรอบ 3S+1 ที่เพิ่ม Spiritual Foundation เข้าไปในกรอบ OECD (2.5) และวิเคราะห์กรณีศึกษาเปรียบเทียบ 3 รูปแบบ (2.6)

2.7.2 ทำไมนวัตกรรมสังคมจึงจำเป็น

คำตอบสั้นๆ เพราะนวัตกรรมเชิงพาณิชย์อย่างเดียวไม่สามารถแก้ปัญหาสังคมได้ ข้อมูลจาก Schwab Foundation (WEF, 2025) ระบุว่าในปี 2024 เพียงปี

เดียวเกิดเหตุการณ์การหยุดชะงักทางสังคม (Social Disruption) ในห่วงโซ่อุปทานโลกถึง 1,268 ครั้ง ซึ่งสูงที่สุดเท่าที่เคยบันทึกมา ตัวเลขนี้ชี้ว่าปัญหาสังคมกำลังกระทบโลกธุรกิจอย่างรุนแรง การไม่สนใจปัญหาสังคมจึงไม่ใช่ทางเลือกของภาคธุรกิจอีกต่อไป แม้แต่ในมุมมองเชิง เศรษฐศาสตร์ล้วนๆ

ในบริบทไทย บทที่ 3 จะแสดงให้เห็นว่าสังคมไทยกำลังเผชิญกับดักหลายด้าน ทั้งความเหลื่อมล้ำ หนี้ครัวเรือน สังคมสูงวัย และวิกฤตค่านิยม ปัญหาเหล่านี้ต้องการนวัตกรรมสังคมอย่างเร่งด่วน ไม่ใช่แค่เทคโนโลยีใหม่ และบทที่ 4 จะแสดงว่าพุทธธรรมมีศักยภาพที่จะเป็นฐานปรัชญา ให้กับนวัตกรรมสังคมในแบบที่ทฤษฎีตะวันตกไม่มี โดยเฉพาะมิติทางจิตวิญญาณ ที่เราค้นพบในบทนี้ว่าเป็นตัวแปรสำคัญของความยั่งยืน

กล่องความคิด 2.5: กลับมาตอบคำถามเปิดบท

ในตอนต้นของบท เราตั้งคำถามว่า "ทำไมความเหลื่อมล้ำไม่ลดลง ทั้งที่โลกมีนวัตกรรมมากมาย?" หลังจากอ่านจบบทนี้ ท่านคิดว่าคำตอบคืออะไร?

คำใบ้: นวัตกรรมส่วนใหญ่ที่โลกมี เป็นนวัตกรรมเชิงพาณิชย์ ที่ถูกออกแบบมาเพื่อกำไร ไม่ใช่เพื่อลดความเหลื่อมล้ำ ถ้าเราต้องการลดความเหลื่อมล้ำ เราต้องการนวัตกรรมอีกแบบ แบบที่บทนี้เรียกว่า "นวัตกรรมสังคม"

คำถามท้ายบท

1. วิเคราะห์องค์การหรือโครงการหนึ่งในชุมชนของท่านว่าเป็น นวัตกรรมสังคม หรือการสงเคราะห์ ตามเกณฑ์ 3 องค์ประกอบ คือความแปลกใหม่ เป้าหมายสังคม ความยั่งยืน
2. อธิบายกรอบ **3S+1** ด้วยตัวอย่างนวัตกรรมสังคมในประเทศไทยที่ท่านรู้จัก ท่านเห็นด้วยหรือไม่ว่า Spiritual Foundation เป็นตัวแปรสำคัญ? ยกหลักฐานสนับสนุน
3. Tracey & Stott (2025) เสนอว่านวัตกรรมสังคมต้อง สร้างปัญหาให้ถูกต้องก่อน แนวคิดนี้สอดคล้องกับอริยสัจข้อที่ 1 (ทุกข์) อย่างไร?
4. เปรียบเทียบข้อดีข้อเสียของ 3 กรณีศึกษา (มูลนิธิแม่ฟ้าหลวง / กองทุนหมู่บ้าน / ธนาคารเวลา) แบบไหนที่ท่านคิดว่ามีศักยภาพมากที่สุดสำหรับสังคมไทยในปัจจุบัน? เพราะอะไร?
5. สังคหวัตถุ 4 (ทาน ปิยวาจา อตถจริยา สมานัตตตา) สามารถใช้เป็นเครื่องมือสร้างเครือข่ายนวัตกรรมสังคมได้อย่างไร? ออกแบบกิจกรรมสร้างเครือข่ายที่อิงสังคหวัตถุ 4 มาหนึ่งกิจกรรม
6. ข้อค้นพบเรื่อง ความสัมพันธ์ผกผันระหว่างความเร็วกับความลึก ชี้ว่านวัตกรรมทางปัญญาขยายผลยากแต่ผลกระทบลึก ท่านคิดว่ามีวิธีแก้ ปัญหานี้หรือไม่? จะทำให้นวัตกรรมทางปัญญาขยายผลเร็วขึ้นได้อย่างไร โดยไม่สูญเสียความลึก?
7. Tracey & Stott (2025) เสนอว่านวัตกรรมสังคมต้องทำ Social-Symbolic Work คือต้องสร้างปัญหาให้ถูกต้อง ท่านคิดว่าในสังคมไทย มีปัญหาสังคมใดบ้างที่ยังสร้างไม่ถูก คือคนส่วนใหญ่ยังไม่เห็นว่าเป็นปัญหา? ยกตัวอย่างพร้อมอธิบาย

แนะนำอ่านเพิ่มเติม

สำหรับผู้ที่ต้องการทำความเข้าใจนวัตกรรมสังคมในเชิงลึก ผู้เขียนแนะนำให้เริ่มจากหนังสือ 3 เล่ม เล่มแรกคือ

Social Innovation: How Societies Find the Power to Change ของ Geoff Mulgan (2019) ซึ่งเป็นภาพรวมที่ดีที่สุดของสนาม

เล่มที่สองคือ Theories of Social Innovation ของ Danielle Logue (2020) ซึ่งวิเคราะห์ทฤษฎีพื้นฐาน 3 กรอบอย่างละเอียด และ

เล่มที่สามคือรายงาน Starting, Scaling and Sustaining Social Innovation ของ OECD (2025) ซึ่งเป็นเอกสารเชิงนโยบายที่ทันสมัยที่สุด

สำหรับบริบทไทย แนะนำรายงาน State of Social Enterprise in Thailand ของ British Council ร่วมกับ TDRI และ SE Thailand ซึ่งให้ภาพรวมที่ดีของระบบนิเวศวิสาหกิจเพื่อสังคมในประเทศ

— ◆ —
ถ้าปัญหาเกิดจากโครงสร้าง
การแจกเงินก็แค่พลาสติกปิดแผลกระดูกหัก

— ◆ —
บทที่ 2 — นวัตกรรมสังคม

บทที่ 3

สังคมไทยกำลังติดกับดัก

Thai Society Is Stuck in a Trap

3.1 แผนที่ปัญหาของสังคมไทยร่วมสมัยมองให้ครบทุกมิติ

ถ้าถามคนไทยว่า ปัญหาที่ใหญ่ที่สุดของประเทศคืออะไร คำตอบที่ได้จะแตกต่างกันไปตามฐานะทางเศรษฐกิจของผู้ตอบ คนรวยอาจบอกว่าปัญหา คือการ เมืองไม่มีเสถียรภาพ คนชั้นกลางอาจบอกว่าค่าครองชีพสูง คนจนอาจบอกว่า หาเช้ากินค่ำ แต่นักวิชาการที่มองภาพรวมจะเห็นว่า ปัญหาเหล่านี้ไม่ได้แยกจากกัน แต่เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายที่ซับซ้อน เหมือนใยแมงมุมที่ดึงเส้นเดียวแล้วสะเทือนทั้งผืน

บทนี้ทำหน้าที่เป็นแผนที่ปัญหา (Problem Map) ของสังคมไทยร่วมสมัย ก่อนที่บทที่ 4 จะนำเสนอเครื่องมือ จากพุทธธรรมที่สามารถช่วยแก้ปัญหานี้ได้ แต่ก่อนจะดูแผนที่ เราต้องรื้อถอนความเข้าใจผิดที่ฝังลึก ตัวเลขคนจนลดลงไม่ได้แสดงถึงสังคมดีขึ้น ข้อมูลจากธนาคารโลก (World Bank, 2024) ระบุว่าอัตราความยากจนของไทยลดลงเหลือ 8.2% ในปี 2024 เหตุผลหลักมาจากมาตรการแจกเงิน 10,000 บาท ไม่ใช่เพราะคนมีรายได้เพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ ธนาคารโลกเตือนว่าเมื่อหมด มาตรการอัตราความยากจนอาจกลับเพิ่มขึ้นอีก สิ่งนี้สะท้อนว่าลดคนจนกับ ลดความเหลื่อมล้ำเป็นคนละเรื่อง

ในทางพุทธศาสนา จักรกวัตติสูตร (ที.ปา. 11/33-50) เริ่มต้นด้วยพระพุทธเจ้า สอนภิกษุว่า จงมีตนเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง แล้วเล่าเรื่องราว

พระเจ้าจักรพรรดิทัพเหนืปครองแผ่นดินด้วยจักรวรรดิวัตร คือธรรมบุญแห่งความเป็นธรรม ทรงดูแลทุกชนชั้น แจกทรัพย์ให้คนยากไร้ ปรีกษาสมณพราหมณ์ว่าอะไรดี อะไรชั่ว บ้านเมืองจึงรุ่งเรือง จักรแก้วลอยมาปรากฏเป็นสัญลักษณ์แห่งอำนาจ สืบต่อมาอีก 6 รัชกาล ทุกพระองค์ทำตามวัตรเดิม บ้านเมืองก็สงบสุข จนถึงกษัตริย์องค์ที่ 7 ที่ "คิดเอง ทำเอง" ไม่ถามใคร ไม่เรียนรู้จักรวรรดิวัตร ทรงจัดระเบียบบ้านเมืองดี แต่ลืมสิ่งสำคัญอย่างหนึ่ง คือ ไม่แจกทรัพย์ให้คนจน

ผลคือ คนจนขโมย จับได้ก็พระราชทานเงินให้ คนอื่นเห็นก็เลยแก่งขโมยบ้าง พอแก้ด้วยการประหาร โจรก็พกอาวุธฆ่าเจ้าทรัพย์แทน จากนั้นสังคมก็ดิ่งลงเรื่อยๆ เหมือนโดมิโน ขโมย → ฆ่า → โกหก → ส่อเสียด → หยาบคาย → โลก → เห็นผิดเป็นชอบ อายุขัยมนุษย์ร่วงจาก 80,000 ปี เหลือแค่ 10 ปี จนถึงขั้นฆ่ากันเองเหมือนล่าสัตว์

แต่เรื่องไม่จบที่หายนะ คนที่รอดหนีเข้าป่า กลับออกมาตกลงกันว่า พวกกันที่เล็กทำชั่วแล้วค่อยๆ สร้างศีลธรรมกลับมาทีละข้อ อายุขัยก็เพิ่มขึ้นจนกลับมา 80,000 ปี พระเจ้าสังขระครองราชย์โดยธรรม และพระเมตไตรยพุทธเจ้าเสด็จอุบัติ

พระสูตรนี้สอนบทเรียนที่ตรงกับสถานการณ์ทุกยุค คือ การแจกเงินแก้ปัญหาได้แค่ชั่วคราว แต่ถ้าไม่แก้โครงสร้างที่ทำให้คนจน ไม่ฟังเสียงผู้รู้ ไม่ปกครองด้วยหลักธรรม ปัญหาก็กวนกลับมาหนักกว่าเดิม ต้นเหตุของความเสื่อมไม่ใช่ปริมาณเงิน แต่คือการขาดธรรมาภิบาลในโครงสร้างอำนาจนั่นเอง

กล่องความคิด 3.1: ยากจน vs เหลือมล้า

ลองนึกภาพ: ถ้ารัฐบาลแจกเงินให้ทุกคนคนละ 1 ล้านบาท จำนวนคนจนอาจลดลงเป็นศูนย์ แต่ความเหลื่อมล้ำจะลดลงหรือไม่?

คำตอบคือไม่ เพราะคนที่ เคยมี 100 ล้าน ตอนนี้มี 101 ล้าน คนที่เคยมี 0 ตอนนี้มี 1 ล้าน ช่องว่างยังเท่าเดิม นี่คือเหตุผลที่จำนวนคนจน กับความเหลื่อมล้ำเป็นคนละเรื่อง

3.2 กบดักการพัฒนา: ความเหลื่อมล้ำ หนี้ครัวเรือน และวิกฤตค่านิยม

3.2.1 กบดักที่ 1 ความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้าง

รายงาน Bridging the Gap ของธนาคารโลก (World Bank, 2023) ระบุว่า ด้วยค่าสัมประสิทธิ์จีนิด้านรายได้ที่ 43.3% ในปี 2021 ประเทศไทยมีความเหลื่อมล้ำด้านรายได้สูงที่สุดในภูมิภาคเอเชียตะวันออกและแปซิฟิก (EAP) และสูงเป็นอันดับ 13 ของโลก คนรวยที่สุด 10% ของประเทศถือครองความมั่งคั่งมากกว่าครึ่งหนึ่งของทั้งประเทศ ในขณะที่ GDP ต่อหัวเฉลี่ยของกรุงเทพฯ สูงกว่าภาคอีสานถึง 6.5 เท่า (World Bank, 2023) ตัวเลขนี้สะท้อนว่าความมั่งคั่งของไทยกระจุกตัวอยู่ในมือคนส่วนน้อยและในพื้นที่จำกัด

ธนาคารโลกชี้ว่าความเหลื่อมล้ำของไทยมีลักษณะส่งต่อข้ามรุ่น ไม่เท่าเทียมเริ่มตั้งแต่ในครรภ์มารดา เด็กจากครอบครัวยากจนมีน้ำหนักแรกเกิดต่ำกว่า เข้าถึงการศึกษาที่มีคุณภาพน้อยกว่า และมีโอกาสเรียนต่อระดับปริญญาตรีเพียง 6% เทียบกับเด็กจากครอบครัวร่ำรวยที่มีโอกาสถึง 71% (World Bank, 2024) ช่องว่างนี้ทำให้เด็กจากครอบครัวยากจนมีทักษะต่ำกว่า ได้งานที่จ่ายน้อยกว่า สะสมทรัพย์สินน้อยกว่า แล้วส่งต่อความเหลื่อมล้ำไปยังลูกหลาน วนเวียนเป็นวัฏจักรที่ไม่จบสิ้น

รายงานของสถาบันวิจัยเศรษฐกิจป๋วย อึ๊งภากรณ์ ยืนยันว่าแม้ตัวเลขจีนิด้านรายได้จะมีแนวโน้มลดลงในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา แต่ถ้ามองลึกลงไป กลุ่มรายได้ต่ำมีสัดส่วนรายได้ที่ไม่เป็นตัวเงินค่อนข้างมาก เช่น ปลุกผักกินเอง เลี้ยงไก่กินเอง ซึ่งทำให้ตัวเลขรายได้ดูสูงขึ้น ทั้งที่สภาพคล่องจริงต่ำมาก นอกจากนี้ ความเหลื่อมล้ำด้านความมั่งคั่งสูงกว่าความเหลื่อมล้ำด้านรายได้มาก เพราะคนรวยถือครองสินทรัพย์ เช่น ที่ดิน หุ่น อสังหาริมทรัพย์ ซึ่งเพิ่มมูลค่าตลอดเวลา ในขณะที่คนจนมีแค่แรงงานซึ่งเสื่อมค่าตามอายุ (สถาบันวิจัยเศรษฐกิจป๋วย อึ๊งภากรณ์, 2564)

รายงานของ IMF Article IV Consultation (2025) สำหรับประเทศไทย ยืนยันว่า ความเร็วในการลดความเหลื่อมล้ำชะลอลง ความเหลื่อมล้ำยังคงสูง โดยมีช่องว่างรายได้ระหว่างภาคเศรษฐกิจและระดับทักษะที่กว้างขึ้น สะท้อนปัญหาแรงงานนอกระบบจำนวนมากในภาคเกษตร (IMF, 2025)

3.2.2 กัดักที่ 2 หนี้ครัวเรือน

ถ้าความเหลื่อมล้ำเป็นโรคเรื้อรัง หนี้ครัวเรือนก็เป็นระเบิดเวลา ข้อมูลจากธนาคารแห่งประเทศไทย ณ สิ้นปี 2567 ระบุว่าหนี้ครัวเรือนไทยอยู่ที่ 16.4 ล้านล้านบาท คิดเป็น 88% ต่อ GDP แม้จะลดลงจากจุดสูงสุดที่ 95.5% ในช่วงโควิด-19 แต่ก็ยังสูงกว่าเกณฑ์สากลที่ 80% อยู่มาก (ธปท., 2568) หนี้ครัวเรือน ไทยสูงเป็นอันดับ 2 ของเอเชีย รองจากเกาหลีใต้ และอยู่ในอันดับที่ 12 ของโลก

ตัวเลขที่น่าตกใจกว่าคือ คนไทย 1 ใน 3 ของประชากรมีหนี้ มูลค่าหนี้เฉลี่ยต่อคนอยู่ที่ 520,000 บาท คนไทยที่มีหนี้มีหนี้โดยเฉลี่ย 3 บัญชีต่อคน และ 32% มีหนี้ 4 บัญชีขึ้นไป (สถาบันวิจัยเศรษฐกิจป๋วย อึ๊งภากรณ์, 2565) รศ.ดร.อนุสรณ์ ธรรมใจ คณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย ชี้ว่า คนไทยมีหนี้ครัวเรือน บวกหนี้สาธารณะเฉลี่ยต่อคนมากกว่า 400,000 บาท โดยหนี้ส่วนใหญ่เป็นหนี้ที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้ เช่น บัตรเครดิต สินเชื่อส่วนบุคคล สินเชื่อจำนำทะเบียนรถ (ประชาไท, 2568)

SCB EIC ประเมินว่า 1 ใน 3 ของครัวเรือนไทยที่มีหนี้ ราว 3 ล้านครัวเรือน จะยังไม่หลุดพ้นจากปัญหารายได้ไม่พอรายจ่ายในอีก 5 ปีข้างหน้า โดยเฉพาะครัวเรือนรายได้ต่ำกว่า 30,000 บาทต่อเดือน ซึ่งกว่า 80% มีปัญหารายได้ไม่พอจ่าย และมีพฤติกรรมจ่ายหนี้ไม่สม่ำเสมอ (SCB EIC, 2567)

ปัญหาหนี้ครัวเรือนมี 3 ลักษณะที่ทำให้แก้ยากเป็นพิเศษ ลักษณะแรก หนี้ส่วนใหญ่เป็นหนี้ที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้ Fair Finance Thailand (2567) รายงานว่าหนี้สินเชื่อบัตรเครดิตคิดเป็น 29.6% สินเชื่อส่วนบุคคล 23.4% สินเชื่อบ้าน 21.1% บัตรกดเงินสด 11.3% และอื่นๆ เช่น ลิสซิง จำนำทะเบียนรถ กล่าวคือหนี้ส่วนใหญ่เป็นหนี้ กินแล้วหมด ไม่ใช่หนี้เพื่อลงทุนทำมาหากิน ลักษณะที่สอง หนี้นอกระบบยังสูง รศ.ดร.อนุสรณ์ ธรรมใจ ประเมินว่าหนี้นอกระบบคิดเป็นกว่า 20% ของหนี้ครัวเรือนทั้งหมด ซึ่งมีดอกเบี้ยสูงมากจนกลายเป็นวงจรอุปาทนที่หลุดไม่ออก ลักษณะที่สาม การเข้าถึงบริการทางการเงินในระบบ SCB EIC พบว่ากว่า 60% ของคนมีหนี้รายได้ น้อยมีปัญหาเข้าถึงสินเชื่อในระบบ เกือบครึ่งไม่สามารถกู้เงินในระบบได้เลย ทำให้ต้องหันไปพึ่งหนี้นอกระบบ

ธนาคารแห่งประเทศไทยตระหนักถึงความรุนแรงของปัญหา จึงจัดงานสัมมนาวิชาการประจำปี 2567 ในหัวข้อ "หนี้: *The Economics of Balancing Today and Tomorrow*" สะท้อนว่าปัญหาหนี้ครัวเรือนไม่ใช่แค่ปัญหาเศรษฐกิจ แต่เป็นปัญหาเชิงสังคมที่กระทบคุณภาพชีวิตของคนทั้งประเทศ ข้อเสนอจากงานนี้คือ ต้องแก้ปัญหาให้ตรงกลุ่ม คือเข้าใจว่าลูกหนี้แต่ละกลุ่มมีปัญหาต่างกัน ต้องการ วิธีช่วยต่างกัน ไม่มีสูตรเดียวที่ใช้ได้กับทุกคน

ในทางพุทธศาสนา ปัญหาหนี้เชื่อมกับหลักอริยาทานสูตร (อง.ฉก. 22/293) ที่พระพุทธเจ้าทรงเปรียบหนี้ ว่าเป็นความทุกข์อย่างยิ่งในวิตรามวาส ทรงตรัสว่า **อริยาทาน ทุข โลก. แปลว่า ความเป็นหนี้เป็นทุกข์ในโลก** และอีกพระดำรัสหนึ่งว่า **อริยาทานมปิ ภิกขเว ทุข โลกสมิ กามโกคิโน. แปลว่า แม้การกู้ยืมก็เป็นทุกข์ของบุคคลผู้บริโภคคามในโลก** สะท้อนว่าพุทธศาสนาตระหนัก ถึงปัญหาหนี้สินมาตั้งแต่ 2,500 ปีก่อน และวางหลักสัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ และ สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ เป็นเครื่องมือป้องกัน ไม่ใช่แค่แก้หนี้ แต่ป้องกันไม่ให้เกิดหนี้ตั้งแต่แรก ซึ่งเป็นแนวคิด ที่ล้ำหน้ากว่านโยบายแก้หนี้ที่รัฐทำอยู่ในปัจจุบัน

ในทางพระพุทธศาสนายังวางหลักในการประกอบอาชีพ เช่น ทิฐธัมมิกัตถสังวัตตนิกัธธรรม 4 คือธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน หรือหลักธรรมเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน หรือ หัวใจเศรษฐกิจ (อุ อา กะ สะ) ที่มุ่งเน้นการสร้างฐานะ ความมั่นคง และความสุขทางโลกที่มองเห็นได้ในชาตินี้ คือ

(1) **อุ : อุฏฐานสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือ ขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงาน ประกอบอาชีพอันสุจริต มีความชำนาญ รู้จักใช้ปัญญาสอดส่องตรวจตรา หาอุบายวิธี สามารถจัดดำเนินการให้ได้ผลดี

(2) **อา : อารักขสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือ รู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภคทรัพย์ และผลงานอันตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียร โดยชอบธรรม ด้วยกำลังงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย

(3) **กะ : กัลยาณมิตตตา** คบคนดีเป็นมิตร คือ รู้จักกำหนดบุคคลในถิ่นที่อาศัย เลือกเสวนาสำเนียงศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้ทรงคุณมีศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา

(4) สะ : สมชีวิตา มีความเป็นอยู่เหมาะสม คือ รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่าย เลี้ยงชีวิตแต่พอดี มิให้ฟืดเคืองหรือฟุ่มเฟือย ให้รายได้เหนือรายจ่าย มีประหยัดเก็บไว้

ธรรมหมวดนี้เรียกกันสั้นๆ ว่า ทิฏฐธัมมิกัตถะ หรือเรียกติดปากอย่างไทยๆ ว่า ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2564)

กล่องความคิด 3.3: หนี้ในชีวิตจริง

ท่านรู้จักใครที่ติดกับดักหนี้หรือไม่? ถ้ารู้จัก ลองวิเคราะห์ว่า ต้นเหตุที่แท้จริงของการเป็นหนี้คืออะไร? เป็นเพราะรายได้ไม่พอ? เพราะค่าใช้จ่ายสูงเกินไป? เพราะถูกหลอก? หรือเพราะค่านิยมที่บอกว่าต้องมีรถ มีบ้าน มีของแบรนด์เนม? สาเหตุต่างกัน วิธีแก้ก็ต้องต่างกัน

ตารางที่ 3.1 ตัวชี้วัดปัญหาเชิงโครงสร้างของสังคมไทย (ข้อมูลล่าสุด 2567-2568)

ตัวชี้วัด	ค่า	ที่มา
หนี้ครัวเรือนรวม	16.4 ล้านล้านบาท	ธปท. Q4/2567
สัดส่วนหนี้ครัวเรือน/GDP	88%	ธปท. Q4/2567
จุดสูงสุด (ช่วงโควิด)	95.5%	PIER, 2568
เกณฑ์สากลที่ปลอดภัย	< 80%	Lombardi & Shim, 2017
หนี้เฉลี่ยต่อคน	520,000 บาท	PIER, 2565
หนี้+หนี้สาธารณะเฉลี่ยต่อคน	400,248 บาท	อนุสรณ์ ธรรมใจ, 2568
Gini coefficient (รายได้)	43.3%	World Bank, 2021
อันดับความเหลื่อมล้ำ EAP	อันดับ 1 (สูงสุด)	World Bank, 2023
GDP กรุงเทพฯ vs อีสาน	สูงกว่า 6.5 เท่า	World Bank, 2023

3.2.3 กับดักที่ 3 สังคมสูงวัย เมื่อคนแก่เพิ่ม คนทำงานลด

ประเทศไทยก้าวเข้าสู่สังคมสูงวัยอย่างสมบูรณ์ ในปี 2565 โดยมีประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไปมากกว่า 20% ของประชากรทั้งหมด และคาดว่าจะกลายเป็นสังคมสูงวัยระดับสุดยอด ภายในปี 2576 เมื่อผู้สูงอายุจะมีสัดส่วนเกิน 28% ปัญหา คือไทยเป็นประเทศกำลังพัฒนาที่ **แก่ก่อนรวย** ต่างจากญี่ปุ่นหรือเกาหลีใต้ที่ **รวยก่อนแก่** คือมีระบบสวัสดิการและเงินออมเพียงพอก่อนเข้าสู่สังคมสูงวัย ไทยกลับเข้าสู่สังคมสูงวัยในขณะที่ระบบบำนาญยังไม่ครอบคลุม เงินออมครัวเรือนต่ำ และหนี้ครัวเรือนสูง

ผลกระทบต่อนวัตกรรมสังคมมีอย่างน้อย 3 ด้าน **ด้านแรก** ความต้องการนวัตกรรมด้านสุขภาพและการดูแลผู้สูงอายุเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่ระบบสาธารณสุขยังไม่พร้อมรับมือ โดยเฉพาะในพื้นที่ชนบทที่ขาดแคลนบุคลากรทางการแพทย์

แพทย์ **ด้านที่สอง** แรงงานวัยทำงานลดลง ทำให้เศรษฐกิจเติบโตช้า มีเงินน้อยลงสำหรับลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานทางสังคม **ด้านที่สาม** ภาระการดูแลตกอยู่กับครอบครัว โดยเฉพาะผู้หญิง ทำให้ผู้หญิงหลายคนต้องออกจากตลาดแรงงานเพื่อดูแลพ่อแม่ที่แก่ชรา ข้ำเติมปัญหาความเหลื่อมล้ำทางเพศ

ข้อเชื่อมโยงกับบทก่อนหน้าคือสังคมสูงวัย เปิดพื้นที่สำหรับนวัตกรรมสังคมอย่างมาก ตัวอย่างเช่น ธนาкарเวลา จากบทที่ 2 เป็นนวัตกรรมที่ออกแบบมาเพื่อตอบโจทย์สังคมสูงวัยโดยตรง หรือศูนย์ดูแลผู้สูงอายุฐานวัด ที่ให้วัดทำหน้าที่เป็น Day Care Center ให้ผู้สูงอายุมาทำกิจกรรมร่วมกัน ได้พบปะสังสรรค์ ได้ฟังธรรม ได้ออกกำลังกาย แทนที่จะอยู่บ้านคนเดียว โมเดลนี้ใช้ทุนทางสังคมของวัด (จากบทที่ 2) มาแก้ปัญหาเชิงโครงสร้างของสังคมสูงวัย โดยไม่ต้องลงทุนสร้างโครงสร้างพื้นฐานใหม่ เพราะวัดมีอยู่แล้วทุกชุมชน

3.2.5 กัดักที่ 5 ช่องว่างดิจิทัล เมื่อเทคโนโลยีเพิ่มความเหลื่อมล้ำ

กัดักสุดท้ายที่มักถูกมองข้ามคือ ช่องว่างดิจิทัล แม้ประเทศไทยจะมีอัตราการใช้สมาร์โฟนสูง แต่การเข้าถึง กับการใช้ประโยชน์ได้จริง เป็นคนละเรื่อง ผู้สูงอายุในชนบทอาจมีสมาร์โฟน แต่ใช้ได้แค่โทรและรับสาย ไม่สามารถเข้าถึงบริการรัฐออนไลน์ ไม่สามารถสมัครสวัสดิการแห่งรัฐผ่านแอป เด็กในพื้นที่ห่างไกลอาจมีอินเทอร์เน็ต แต่ไม่มีอุปกรณ์ที่เหมาะสมสำหรับเรียนออนไลน์ ช่วงโควิด-19 ทำให้เห็นช่องว่างนี้ชัดเจนมาก เด็กจากครอบครัวรายได้น้อยถูกทิ้งไว้ข้างหลัง ในระบบการศึกษาออนไลน์ ขณะที่เด็กจากครอบครัวรายได้สูงเรียนต่อได้อย่างราบรื่น

ช่องว่างดิจิทัลทำให้ดิจิทัลทรานส์ฟอร์มชัน (Digital Transformation) ที่รัฐผลักดัน กลายเป็นเครื่องมือเพิ่มความเหลื่อมล้ำ แทนที่จะลด คนที่มีทักษะดิจิทัลได้ประโยชน์มากขึ้น คนที่ไม่มีทักษะถูกกดทับมากขึ้น ตัวอย่างเช่น ระบบจ่ายเงินผ่านแอปทำให้ร้านค้าที่ไม่มี QR Code สูญเสียลูกค้า ระบบลงทะเบียนออนไลน์ทำให้ผู้สูงอายุเข้าถึงสวัสดิการยากขึ้น ปรากฏการณ์เหล่านี้ย้อนกลับไปสู่มายาคติจากบทที่ 1 ที่ว่า นวัตกรรม (เทคโนโลยี) เป็นสิ่งดีเสมอ ซึ่งบทที่ 1 ได้ชี้แล้วว่าไม่เป็นความจริง

ช่องว่างดิจิทัลเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่สังคมไทยต้องการนวัตกรรมที่ไม่ต้องพึ่งเทคโนโลยีขั้นสูง ซึ่งเป็นสิ่งที่พุทธนวัตกรรมสามารถเสนอได้ เพราะพุทธนวัตกรรมเน้น

กระบวนการทางปัญญา ไม่ใช่เครื่องมือทางเทคโนโลยี อนาคตบูมบ้า การบวชป่า ศูนย์
คุมประพฤติฐานวัด อนาคตเวลา ล้วนเป็นนวัตกรรมสังคมที่ทำงานได้โดยไม่ต้องพึ่ง
เทคโนโลยีดิจิทัล คนที่ไม่มีสมาร์โฟนก็เข้าถึงได้ คนที่อ่านหนังสือไม่ออกก็มีส่วนร่วมได้
นี่คือจุดแข็งของนวัตกรรมที่มีฐานปัญญาแทนที่จะมีฐานเทคโนโลยี

3.2.4 กับดักที่ 4 วิกฤตค่านิยม เมื่อสำเร็จถูกวัดด้วยเงิน

กับดักที่ร้ายแรงที่สุดอาจไม่ใช่กับดักทางเศรษฐกิจ แต่เป็น กับดักทางค่านิยม
สังคมไทยร่วมสมัยถูกรอบงำด้วยค่านิยมบริโภคนิยม ที่วัดความสำเร็จด้วยวัตถุ ฤทธยนต์
บ้าน แบรินด์เนม สมาร์โฟนรุ่นล่าสุด ค่านิยมเหล่านี้ถูกตอกย้ำผ่านสื่อสังคม (Social
Media) ที่สร้างภาพมายาว่าคนอื่นมีชีวิตที่ดีกว่า ร่ำรวยกว่า สวยกว่า ผลคือคนรุ่นใหม่
จำนวนมากก่อหนี้เพื่อแสดงสถานะ ไม่ใช่เพื่อสร้างอนาคต SCB EIC (2567) พบว่าหนี้
ส่วนใหญ่ของคนไทยเป็นหนี้ที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้ เช่น บัตรเครดิต 29.6% สินเชื่อ
ส่วนบุคคล 23.4% ตัวเลขเหล่านี้สะท้อนค่านิยมที่กินก่อน ผ่อนทีหลัง ซึ่งเป็นอาการ
ของวิกฤตค่านิยมที่ลึกกว่าปัญหาเศรษฐกิจ

ในทางพุทธศาสนา ปัญหานี้ถูกอธิบายไว้อย่างแม่นยำในเรื่องตัณหา
ความอยากที่ไม่รู้จักพอ ซึ่งเป็นสมุทัย คือเหตุแห่งทุกข์ ในอริยสัจข้อที่ 2 พระพุทธเจ้า
ทรงจำแนกตัณหาเป็น 3 ประเภท ประเภทแรก กามตัณหา คือความอยากได้สิ่งที่ทำให้
ความสุขทางประสาทสัมผัสทั้งห้า ตา หู จมูก ลิ้น กาย เช่น อยากกินของอร่อย อยากได้
มือถือรุ่นใหม่ ประเภทที่สอง ภวตัณหา คือความอยากเป็นอะไรสักอย่าง อยากมีสถานะ
อยากคงอยู่ในภาวะที่พึงใจ เช่น อยากเป็นคนรวย อยากมีชื่อเสียง ยึดมั่นว่าตัวตนจะต้อง
ดำรงอยู่ตลอดไป ประเภทที่สาม วิภวตัณหา คือความอยากหนีพ้นจากสิ่งที่ไม่ปรารถนา
อยากทำลาย อยากให้สูญสิ้นไป เช่น อยากหนีจากความจน อยากลบอดีตที่เจ็บปวด

สังคมบริโภคนิยมกระตุ้นตัณหาทั้ง 3 อย่างเป็นระบบ โฆษณาปลุกกามตัณหา
ว่า "ซื้อแล้วสุข" สื่อสังคมปลุกภวตัณหาว่า ต้องดูดี มีหน้ามีตา และค่านิยมเปรียบเทียบ
ปลุกวิภวตัณหาว่า อย่ายอมเป็นคนจน วงจรนี้หมุนเสริมแรงกันจนกลายเป็นทั้งเหตุและ
ผลของหนี้ครัวเรือน คนยังอยาก ยิ่งเป็นหนี้ ยิ่งเป็นหนี้ ก็ยิ่งอยากหนี กลายเป็นกับดักที่
ออกแบบมาให้ไม่มีวันพอ

แผนภาพที่ 3.1 กับดักการพัฒนา ไยแมงมุมของปัญหาที่เชื่อมโยงกัน

กล่องความคิด 3.2: กับดัก 4 ประการ ท่านติดอยู่ในกับดักไหน?

ลองประเมินตัวเองและครอบครัว: (1) มีหนี้สินเกินกำลังจ่ายหรือไม่? (2) รู้สึกว่าช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนเพิ่มขึ้นหรือไม่? (3) กังวลเรื่องการดูแลพ่อแม่ที่แก่ชราหรือไม่? (4) เคยซื้อของเพราะอยาก มากกว่าจำเป็นหรือไม่? ถ้าตอบว่าใช่อย่างน้อย 2 ข้อ ท่านกำลังอยู่ในกับดักการพัฒนา ที่บั่นทอนกำลังพูดถึง

3.3 เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) เครื่องมือดี แต่ยังไม่พอ

ในปี 2015 สหประชาชาติรับรองเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs) จำนวน 17 เป้าหมาย เป็นกรอบที่ครอบคลุมตั้งแต่การจัดความยากจน คือ

เป้าหมายที่ 1: ยุติความยากจนทุกรูปแบบในทุกที่

เป้าหมายที่ 2: ยุติความหิวโหย บรรลุความมั่นคงทางอาหารและยกระดับโภชนาการ และส่งเสริมเกษตรกรรมที่ยั่งยืน

เป้าหมายที่ 3: สร้างหลักประกันการมีสุขภาพะที่ดี และส่งเสริมความเป็นอยู่ที่ดีสำหรับทุกคนในทุกช่วงวัย

เป้าหมายที่ 4: สร้างหลักประกันว่าทุกคนมีการศึกษาที่มีคุณภาพอย่างครอบคลุมและเท่าเทียม และสนับสนุนโอกาสในการเรียนรู้ตลอดชีวิต

เป้าหมายที่ 5: บรรลุความเสมอภาคระหว่างเพศ และเพิ่มบทบาทของสตรีและเด็กหญิงทุกคน

เป้าหมายที่ 6: สร้างหลักประกันเรื่องน้ำและการสุขาภิบาล ให้มีการจัดการอย่างยั่งยืนและมีสภาพพร้อมใช้ สำหรับทุกคน

เป้าหมายที่ 7: สร้างหลักประกันว่าทุกคนเข้าถึงพลังงานสมัยใหม่ในราคาที่สามารถซื้อหาได้ เชื่อถือได้ และยั่งยืน

เป้าหมายที่ 8: ส่งเสริมการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่ต่อเนื่อง ครอบคลุม และยั่งยืน การจ้างงานเต็มที่และ มีผลิตภาพ และการมีงานที่มีคุณค่าสำหรับทุกคน

เป้าหมายที่ 9: สร้างโครงสร้างพื้นฐานที่มีความยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลง ส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรม ที่ครอบคลุมและยั่งยืน และส่งเสริมนวัตกรรม

เป้าหมายที่ 10: ลดความไม่เสมอภาคภายในและระหว่างประเทศ

เป้าหมายที่ 11 : ทำให้เมืองและการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ มีความครอบคลุม ปลอดภัย ยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลง และยั่งยืน

เป้าหมายที่ 12: สร้างหลักประกันให้มีแบบแผนการผลิตและการบริโภคที่ยั่งยืน

เป้าหมายที่ 13: ปฏิบัติการอย่างเร่งด่วนเพื่อต่อสู้กับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและผลกระทบที่เกิดขึ้น

เป้าหมายที่ 14: อนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากมหาสมุทร ทะเลและทรัพยากรทางทะเลอย่างยั่งยืนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

เป้าหมายที่ 15: ปกป้อง ปันฟู และสนับสนุนการใช้ระบบนิเวศบนบกอย่างยั่งยืน จัดการป่าไม้อย่างยั่งยืน ต่อสู้การกลายสภาพเป็นทะเลทราย หยุดการเสื่อมโทรมของที่ดินและฟื้นสภาพกลับมาใหม่ และหยุดการสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ

เป้าหมายที่ 16: ส่งเสริมสังคมที่สงบสุขและครอบคลุม เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ให้ทุกคนเข้าถึงความยุติธรรม และสร้างสถาบันที่มีประสิทธิภาพ รับผิดชอบ และครอบคลุมในทุกระดับ

เป้าหมายที่ 17: เสริมความเข้มแข็งให้แก่กลไกการดำเนินงานและฟื้นฟูสภาพหุ้นส่วนความร่วมมือระดับโลกสำหรับการพัฒนาที่ยั่งยืน (www.sdgmove.com)

ประเทศไทยรับรอง SDGs อย่างเป็นทางการ และบรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (2566-2570) อย่างไรก็ตาม SDGs เป็นเครื่องมือที่ดีแต่มีข้อจำกัดสำคัญ 3 ประการ ที่ต้องตระหนัก

ข้อจำกัดแรก SDGs เป็นเป้าหมาย ไม่ใช่วิธีการ SDGs บอกว่าต้องลดความยากจน แต่ไม่ได้บอกว่าต้องลดอย่างไร ในบริบทที่แตกต่างกัน วิธีลดความยากจนในสวีเดนหรือแลนด์กับวิธีลดความยากจนในจังหวัดแม่ฮ่องสอนไม่เหมือนกัน ช่องว่างระหว่างเป้าหมาย กับวิธีการ คือพื้นที่สำหรับนวัตกรรมสังคม

ข้อจำกัดที่สอง SDGs ถูกออกแบบจากข้างบน SDGs ถูกกำหนดโดยสหประชาชาติและรัฐบาลประเทศต่างๆ เป็นกรอบสากล ที่ต้องถูกแปลงเป็นการปฏิบัติท้องถิ่น กระบวนการแปลงนี้มักสูญเสียบริบทท้องถิ่น ตัวอย่างเช่น SDG 2 ยุติความหิวโหย ถูกวัดด้วยตัวชี้วัดเชิงปริมาณ เช่น จำนวนแคลอรีต่อวัน แต่ไม่ได้วัดคุณภาพของอาหาร หรือความมั่นคงทางอาหาร ในแบบที่ชุมชนท้องถิ่นเข้าใจ เช่น การมีข้าวพื้นเมืองที่ปลูกเอง กับการซื้อข้าวถุงจากร้านสะดวกซื้อ ในเชิงตัวเลข ทั้งสองอย่างอาจให้จำนวนแคลอรีเท่ากัน แต่ในเชิงความมั่นคงทางอาหารต่างกันโดยสิ้นเชิง

ข้อจำกัดที่สาม SDGs ไม่มีมิติจิตวิญญาณ SDGs ครอบคลุม 17 เป้าหมาย แต่ไม่มีเป้าหมายใดเกี่ยวกับสุขภาพทางจิตวิญญาณ หรือความหมายของชีวิตโดยตรง มี SDG 3 (สุขภาพดี) แต่เน้นสุขภาพกาย ไม่ได้เน้นสุขภาพจิตหรือจิตวิญญาณ ในบริบทพุทธศาสนา สุขภาพรวมถึงสุขภาพทางจิต (สมาธิ) ความรู้ตามสภาพที่ปรากฏจริง (ปัญญา) ด้วยการพัฒนาที่ไม่มีมิตินี้ จึงเป็นการพัฒนาที่ไม่สมบูรณ์ ซึ่งเป็นช่องว่างที่พุทธนวัตกรรม สามารถเติมเต็มได้

3.3.1 ผลงาน SDGs ของไทย ก้าวหน้าหรือถอยหลัง?

ในภาพรวม ประเทศไทยมีผลงานด้าน SDGs ค่อนข้างดีในบางเป้าหมาย แต่ยังล่าช้าในหลายเป้าหมาย โดยเฉพาะเป้าหมายที่เกี่ยวกับความเหลื่อมล้ำ และสิ่งแวดล้อม ตัวอย่างเช่น SDG 1 (ขจัดความยากจน) ไทยทำได้ค่อนข้างดีในแง่ลดจำนวนคนจน แต่ดังที่วิเคราะห์แล้วว่าลดคนจน ไม่ได้หมายถึง ลดความเหลื่อมล้ำ SDG 10 (ลดความเหลื่อมล้ำ) ยังเป็นปัญหาใหญ่ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 ตั้งเป้าลดความเหลื่อมล้ำลงมาที่ 0.410 แต่ตัวเลขจริงยังอยู่ที่ 0.433 (Sitthiyot & Holasut, 2024)

ที่น่าสนใจคือ SDG 16 (สันติภาพ สถาบันที่เข้มแข็ง) ซึ่งเกี่ยวกับธรรมาภิบาล และความยุติธรรม เป็นเป้าหมายที่ไทยมีศักยภาพสูงมากถ้าใช้ฐานพุทธธรรม เพราะหลักธรรมาภิบาลในพุทธศาสนา (ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร อปรีหานิยธรรม) มีรากฐานลึกในวัฒนธรรมไทยมาตลอด แต่ในทางปฏิบัติ หลักธรรมเหล่านี้ยังไม่ถูกนำมาใช้อย่างเป็นระบบในการออกแบบสถาบันและนโยบาย ซึ่งจะเป็นประเด็นที่บทที่ 8 จะอภิปรายอย่างละเอียด

Amartya Sen เจ้าของแนวคิด *Capability Approach* ก็ชี้ปัญหาในการทำงานเดียวกัน Sen เสนอว่าการพัฒนาไม่ควรวัดด้วย GDP หรือรายได้เพียงอย่างเดียว แต่ควรวัดด้วยความสามารถ ที่คนมี เช่น ความสามารถที่จะมีชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรี ที่จะเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคม ที่จะมีความสุขดี (Sen, 1999) แนวคิดนี้สอดคล้องกับหลักพุทธศาสนาที่ไม่ได้วัดความเจริญของสังคมด้วยวัตถุ แต่ด้วยธรรม ดังที่จกกวัดติสสุตร สอนไว้ว่า ความเจริญที่แท้จริงของสังคมไม่ได้วัดที่วัตถุ แต่เกิดจากธรรมและการบริหารบ้านเมืองด้วยทศพิธราชธรรม เมื่อผู้นำดำรงตนในธรรม สังคมจะสงบสุขจากการพึ่งพา

ตนเองตามหลักธรรมาภิบาล หากมุ่งเน้นวัตถุนิยมและเล่ห์เหลี่ยม ความเสื่อมทางจริยธรรม จะตามมา และเมื่อศีลธรรมเสื่อมถอย วัตถุที่เจริญก็ไม่สามารถสร้างความสงบสุขที่ยั่งยืน ได้ (ผิ.ปา. 11/84/61) Joseph Stiglitz ผู้ได้รับรางวัลโนเบลสาขาเศรษฐศาสตร์ ก็ชี้ในหนังสือ *The Price of Inequality* (2015) ว่าความเหลื่อมล้ำ ไม่ใช่แค่ปัญหาทางเศรษฐกิจ แต่เป็นปัญหาทางการเมือง ที่กลุ่มคนรวยใช้อำนาจทางเศรษฐกิจ มากำหนดนโยบายให้ เอื้อประโยชน์ตัวเอง สร้างวงจรอุบาทว์ ที่ความเหลื่อมล้ำยิ่งสูง อำนาจยิ่งกระจุก อำนาจ ยิ่งกระจุก ความเหลื่อมล้ำยิ่งสูงวนเวียน ไม่จบสิ้น

กล่องความคิด 3.3b: SDGs ฉบับพุทธศาสนา

ถ้าพระพุทธเจ้าทรงร่วมออกแบบ SDGs จะเพิ่มเป้าหมายอะไรเข้าไปบ้าง?

ผู้เขียนเสนอ 3 เป้าหมายที่ขาดหายไป: (1) SDG 18: สุขภาพทางจิตวิญญาณ คือ ความสามารถในการมีชีวิตอย่างมีความหมาย (2) SDG 19: สัมมาทิฐิ คือ ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับความจริงของชีวิต (3) SDG 20: สันโดษ คือ ความสามารถในการมีความสุขโดยไม่ต้องบริโภคเกินจำเป็น ท่านเห็นด้วยหรือไม่? มีเป้าหมายอื่นที่ควรเพิ่มหรือไม่?

Amartya Sen เจ้าของแนวคิด *Capability Approach* ก็ชี้ปัญหาในการทำงานเดียวกัน Sen เสนอว่าการพัฒนาไม่ควรวัดด้วย GDP หรือรายได้เพียงอย่างเดียว แต่ควรวัดด้วยความสามารถ (Capabilities) ที่คนมี เช่น ความสามารถที่จะมีชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรี ที่จะเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคม ที่จะมีสุขภาพดี (Sen, 1999) แนวคิดนี้ สอดคล้องกับหลักพุทธศาสนาที่ไม่ได้วัดความเจริญของสังคมด้วยวัตถุ แต่ด้วยธรรม ดังที่จกกวัดติสฺสตรสอนไว้

3.4 ช่องว่างระหว่างนโยบายกับความเป็นจริง

เมื่อมองปัญหาทั้ง 4 กับดักและข้อจำกัดของ SDGs เคียงข้างกัน จะเห็นช่องว่าง สำคัญหลายจุดที่นโยบายปัจจุบันยังเข้าไม่ถึง

3.4.1 ช่องว่างที่ 1 ระหว่างเงินกับปัญญา

นโยบายส่วนใหญ่ของรัฐยังเน้นแจกเงินเป็นหลัก ตั้งแต่โครงการเงินหมื่น บัตรสวัสดิการแห่งรัฐ ไปจนถึงเบี้ยผู้สูงอายุ มาตรการเหล่านี้บรรเทาปัญหาได้ในระยะสั้น แต่ไม่ได้สร้างปัญญาให้คนจัดการชีวิตได้ดีขึ้น ตัวอย่างเช่น กองทุนหมู่บ้านให้เงินกู้ แต่ไม่ได้ให้ความรู้ทางการเงิน ผลคือหลายชุมชนเกิดปัญหานี้เสีย ช่องว่างนี้ต้องการนวัตกรรมทางปัญญาที่สร้างความสามารถของคน ไม่ใช่แค่เติมเงินในกระเป๋า

3.4.2 ช่องว่างที่ 2 ระหว่างส่วนกลางกับท้องถิ่น

นโยบายถูกออกแบบจากกรุงเทพฯ แล้วส่งลงไปใช้ ในท้องถิ่นโดยไม่ปรับให้เหมาะกับบริบท ผลคือนโยบายหลายอย่างสำเร็จ ในเอกสารราชการแต่ล้มเหลวในชีวิตจริง ช่องว่างนี้ต้องการนวัตกรรมจากฐานราก (Bottom-up Innovation) ที่ชุมชนเป็นผู้ออกแบบเอง ตามความต้องการจริงของตัวเอง

3.4.3 ช่องว่างที่ 3 ระหว่างวัตถุ กับจิตวิญญาณ

การพัฒนาที่ผ่านมาให้ความสำคัญกับมิติทางวัตถุ โครงสร้างพื้นฐาน รายได้ สุขภาพกาย แต่ละเลยมิติทางจิตวิญญาณ ความหมายของชีวิต สุขภาพจิต ค่านิยม ทั้งที่วิกฤตค่านิยม จากหัวข้อ 3.2.4 เป็นต้นเหตุเชิงลึก ของปัญหานี้ครัวเรือนและความเหลื่อมล้ำในทางพุทธศาสนา ภูมิทัศน์สูตร (ที.สี. 9/199-217) สอนว่าการแก้ปัญหาสังคม ต้องทำ 2 อย่างพร้อมกัน คือจัดสรรทรัพยากรให้เป็นธรรม คือการแก้ที่โครงสร้าง และ สร้างธรรมให้เกิดในจิตใจ คือการแก้ค่านิยม ถ้าทำแค่อย่างใดอย่างหนึ่ง ปัญหาจะกลับมาเสมอ พระสูตรนี้เล่าว่าเมื่อพราหมณ์ชื่อภูมิทัศน์ตะ จะจัดพิธีบูชาญด้วย การฆ่าสัตว์จำนวนมาก พระพุทธเจ้าทรงเสนอญญที่ดีกว่า คือการจัดสรรทรัพยากรอย่างเป็นธรรม ให้ทุนแก่เกษตรกร ให้ทุนแก่พ่อค้า ให้เงินเดือนที่เป็นธรรมแก่ข้าราชการ เมื่อทุกคนมีกินมีใช้ สังคมก็สงบสุข ไม่ต้องบูชาญอะไรเลย นี่คือนวัตกรรมทางนโยบายที่พระพุทธเจ้าทรงเสนอเมื่อกว่า 2,500 ปีก่อน

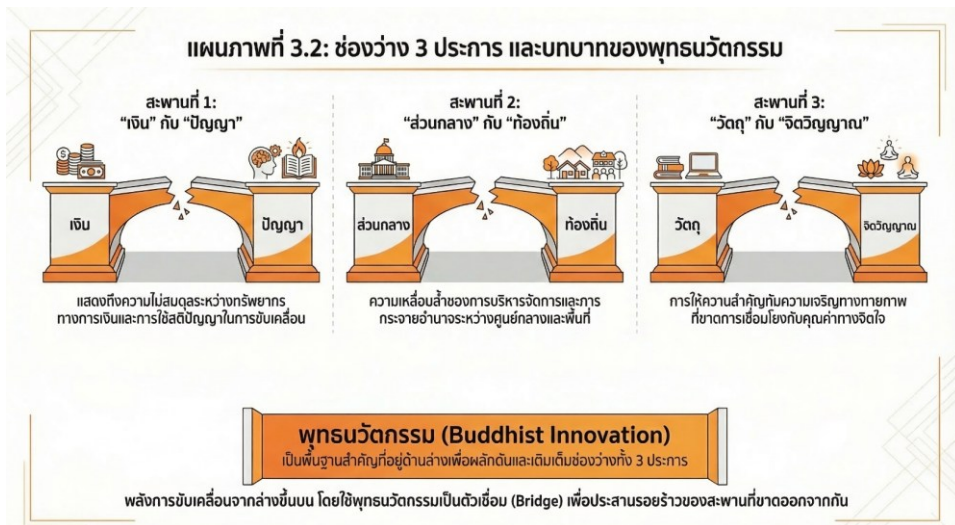
ตารางที่ 3.2 ช่องว่างระหว่างนโยบายปัจจุบัน กับสิ่งที่ต้องการนวัตกรรมมาเติมเต็ม

ช่องว่าง	สิ่งที่มี (นโยบายปัจจุบัน)	สิ่งที่ขาด(ต้องการนวัตกรรม)
เงิน vs ปัญญา	แจกเงิน, แจกบัตรสวัสดิการ, ให้อุดหนุนเบี้ยต่ำ	การสร้างความรู้ทางการเงิน, ทักษะอาชีพ, วิธีคิดแบบพอเพียง
ส่วนกลาง vs ท้องถิ่น	นโยบายจากส่วนกลาง, SDGs, ระดับชาติ	นวัตกรรมจากฐานราก, ชุมชนออกแบบเอง, ปรับให้เหมาะกับบริบท
วัตถุ vs จิตวิญญาณ	โครงสร้างพื้นฐาน, รายได้, สุขภาพกาย	ความหมายของชีวิต, สุขภาพจิต, ค่านิยมที่ดี, ปัญญาทางสังคม
เทคโนโลยี vs ปัญญา	ดิจิทัลทรานส์ฟอร์มเมชัน, แอปภาครัฐ e-Government	นวัตกรรมที่ทุกคนเข้าถึงได้ ไม่ต้องพึ่งเทคโนโลยีขั้นสูง

จากตารางจะเห็นว่าทุกช่องว่างมีจุดร่วมเดียวกัน คือขาดมิติทางปัญญาและจิตวิญญาณ ที่หนังสือเล่มนี้เสนอว่าพหุชนนวัตกรรมสามารถเติมเต็มได้ เพราะพหุชนนวัตกรรมทำงานบนฐานของปัญญาไม่ใช่แค่เงิน เกิดจากฐานราก ในระดับชุมชนและวัด ไม่ใช่แค่ส่วนกลาง ครอบคลุมมิติทางจิตวิญญาณไม่ใช่แค่วัตถุ และไม่ต้องพึ่ง เทคโนโลยีขั้นสูงเข้าถึงได้ทุกคน นี่คือเหตุผลที่สังคมไทยต้องการกระบวนทัศน์ ทางเลือก ไม่ใช่กระบวนทัศน์เดิม ที่ทำมาแล้วไม่ทำงาน

กล่องความคิด 3.4: ถ้าท่านเป็นนายกรัฐมนตรี

ถ้าท่านมีอำนาจออกนโยบายเพื่อเติมช่องว่าง ทั้ง 4 ข้อในตาราง ท่านจะออกนโยบายอะไรบ้าง? ข้อใดทำได้ง่ายที่สุด? ข้อใดทำได้ยากที่สุด? เพราะอะไร? และพหุชนนวัตกรรมจะช่วยให้ข้อใดบ้าง?

แผนภาพที่ 3.2 ช่องว่าง 3 ประการ และบทบาทของพุทธนวัตกรรม

3.5 บทสรุป

3.5.1 สรุปการค้นพบ

บทนี้แสดงให้เห็นว่าสังคมไทยกำลังเผชิญกับดักการพัฒนา ที่ประกอบด้วย 4 ปัญหาที่เชื่อมโยงกัน ได้แก่ ความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างที่สูงที่สุดในภูมิภาค (Gini 43.3%) หนี้ครัวเรือนที่เป็นระเบิดเวลา (88% ต่อ GDP, 16.4 ล้านล้านบาท) สังคมสูงวัยที่แก่ก่อนรวย และวิกฤตค่านิยมที่เปลี่ยนคนจากผู้ผลิตเป็นผู้บริโภค ปัญหาเหล่านี้ไม่ได้แยกจากกัน แต่เสริมแรงกันเป็นวัฏจักร เหมือนปฏิกิจสมุปบาท ที่สอนว่า เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี

เราได้เห็นแล้วว่า SDGs แม้จะเป็นกรอบที่ดี แต่ยังมีข้อจำกัดสำคัญ 3 ประการ และนโยบายปัจจุบันยังมีช่องว่าง 3 จุด ช่องว่างเหล่านี้คือ พื้นที่สำหรับนวัตกรรมทางเลือก ที่หนังสือเล่มนี้เสนอว่า พหุวัฒนธรรมสามารถเติมเต็มได้ เพราะพหุวัฒนธรรมทำงานทั้ง 3 ช่วง คือให้ทั้งปัญญาไม่ใช่แค่เงิน เกิดจากฐานราก ไม่ใช่แค่ส่วนกลาง และครอบคลุมมิติจิตวิญญาณไม่ใช่แค่วัตถุ

3.5.2 ตารางสรุป 5 กับดัก กับเครื่องมือจากพหุธรรม

ตารางที่ 3.3 สรุป 5 กับดัก กับเครื่องมือจากพหุธรรมที่อาจช่วยได้

กับดัก	สถานการณ์ปัจจุบัน	เครื่องมือจากพหุธรรม
ความเหลื่อมล้ำ	Gini 43.3%, สูงสุดใน EAP, คนรวย 10% ถือครองกว่าครึ่งของความมั่งคั่ง	กฎทันตสูตร: จัดสรรทรัพยากรเป็นธรรม, สังคหวัตถุ 4: สร้างทุนทางสังคม
หนี้ครัวเรือน	88% ต่อ GDP (16.4 ล้านล้านบาท), 3 ล้านครัวเรือน รายได้ไม่พอจ่ายอีก 5 ปี	อริยาทานสูตร: หนี้เป็นทุกข์, สัมมาอาชีวะ: เลี้ยงชีพชอบ, สันโดษ: รู้จักพอ

กัณฑ์	สถานการณ์ปัจจุบัน	เครื่องมือจากพุทธธรรม
สังคมสูงวัย	ผู้สูงอายุ > 20%, จะเป็น Super-Aged ปี 2576, แก่ก่อนวัย	ธนาคารเวลา, ศูนย์ดูแลฐานวัด, พรหมวิหาร 4 (เมตตา-กรุณา)
วิกฤตค่านิยม	บริโภคนิยม, หนี้เพื่อแสดงสถานะ, 29.6% เป็นหนี้บัตรเครดิต	ค้นหา 3 ประเภท: เข้าใจกลไกของความอยาก, สัมมาทิฐิ: เห็นชอบ
ช่องว่างดิจิทัล	เข้าถึง ≠ ใช้ประโยชน์ได้, ผู้สูงอายุ/คนจนถูกทิ้งไว้ข้างหลัง	นวัตกรรมฐานปัญญาไม่ต้องพึ่งเทคโนโลยี, วัดเป็น Hub เข้าถึงทุกคน

ตารางข้างต้นแสดงภาพรวมที่สำคัญ ทุกกัณฑ์มีเครื่องมือจากพุทธธรรมที่สามารถช่วยได้ แต่ไม่ใช่แบบเอาธรรมะมาแก้ทุกอย่าง เพราะนั่นจะเป็นการทำให้พุทธธรรมกลายเป็นคำตอบสำเร็จรูป ซึ่งขัดกับหลักกาลามสูตรที่สอนให้พิสูจน์ก่อนเชื่อ สิ่งทีหนังสือเล่มนี้เสนอคือ พุทธธรรมเป็นฐานปรัชญา (Philosophical Foundation) ที่ให้ทั้ง วิธีคิด (โยนิโสมนสิการ) วิธีวิเคราะห์ (อริยสัจ 4) และวิธีปฏิบัติ (ไตรสิกขา) สำหรับการออกแบบนวัตกรรมสังคมที่เหมาะสมกับบริบทไทย รายละเอียดจะอยู่ในบทที่ 4

3.5.3 ทำไมต้องกระบวนทัศน์ทางเลือก

คำตอบสั้นๆ คือ เพราะกระบวนทัศน์เดิมไม่ทำงานแล้ว กระบวนทัศน์เดิมคือการพัฒนาเท่ากับความเติบโตทางเศรษฐกิจ เท่ากับคนจะหายจน สูตรนี้ใช้ได้ในช่วงแรก GDP ไทยโตเร็วมากในทศวรรษ 2523-2533 คนจนลดลงจริง แต่ถึงจุดหนึ่งสูตรนี้ไม่ทำงานแล้ว เพราะ GDP โตขึ้นแต่ผลประโยชน์กระจุกตัว คนรวยรวยขึ้น คนจนไม่ได้จนลง แต่ห่างจากคนรวยมากขึ้นเรื่อยๆ Kate Raworth (2017) เรียกปัญหานี้ว่า ลัทธิการเติบโต (Growthism) และเสนอ Doughnut Economics ที่มี

เพดานไม่ทำลายนิเวศ และพื้นฐานไม่มีใครถูกทิ้งไว้ข้างหลัง แนวคิดนี้สอดคล้องกับ มัชฌิมาปฏิปทาทางสายกลางของพุทธศาสนา ที่สอนว่าทั้งความฟุ่มเฟือยและความขาดแคลนล้วนเป็นปัญหา ทางสายกลางอยู่ตรงที่พอดี

บทที่ 4 จะพาไปสำรวจว่าพุทธธรรมมีเครื่องมืออะไรบ้างที่สามารถเป็นฐานปรัชญา สำหรับกระบวนการทัศน์ทางเลือกนี้ ตั้งแต่อริยสัจ 4 ในฐานะกระบวนการแก้ปัญหาเชิงระบบ ไตรสิกขาในฐานะกลไกพัฒนาคน ไปจนถึงพรหมวิหาร 4 และสังคหวัตถุ 4 ในฐานะจริยศาสตร์แห่งการอยู่ร่วมกัน จากนั้นบทที่ 5 จะบูรณาการทุกอย่างเข้าด้วยกันเป็น "กรอบคิดพุทธนวัตกรรม" ที่เป็นหัวใจของหนังสือเล่มนี้

กล่องความคิด 3.5: กลับมาตอบคำถามเปิดบท

ในตอนต้นบทเราตั้งคำถามว่า "ตัวเลขคนจนลดลง แต่ทำไมคนรู้สึกว่าการใช้ชีวิตลำบากมากขึ้น" หลังจากอ่านจบบทนี้ ท่านคิดว่าคำตอบคืออะไร? ท่านเห็นด้วยหรือไม่ว่า ความยากจน กับ ความเหลื่อมล้ำ เป็นคนละเรื่อง? และ กระบวนทัศน์เดิมที่วัดความสำเร็จด้วย GDP ยังใช้ได้หรือไม่?

คำถามท้ายบท

1. วิเคราะห์กับดัก 4 ประการ ที่กล่าวในบทนี้ว่าเชื่อมโยงกันอย่างไร สร้างแผนผังความสัมพันธ์ (Relationship Map) แสดงว่ากับดักแต่ละอันเสริมแรง กับดักอื่นอย่างไร
2. จักรวัตดิสุตร สอนว่า "เมื่อผู้ปกครองไม่แจกทรัพย์ให้คนจน ความยากจนก็แพร่หลาย เมื่อความยากจนแพร่หลาย การลักขโมยก็แพร่หลาย" ท่านเห็นว่าบทเรียนจากพระสูตรนี้ใช้ได้กับสถานการณ์ไทยปัจจุบันหรือไม่? อย่างไร?
3. SDGs มีข้อจำกัด 3 ประการตามที่วิเคราะห์ในบทนี้ ถ้าท่านจะออกแบบ "SDGs ฉบับพุทธ" ท่านจะเพิ่มเป้าหมายอะไรเข้าไป เพราะอะไร?
4. กฎตันตสูตร เสนอวิธีแก้ปัญหาสังคมด้วยการจัดสรรทรัพยากร อย่างเป็นธรรม ท่านคิดว่าทรัพยากรที่ต้องจัดสรรในสังคมไทยปัจจุบัน คืออะไรบ้าง? นอกจากเงิน มีทรัพยากรอื่นที่ต้องกระจายหรือไม่?
5. วิกฤตคานิยม ที่กล่าวถึงในบทนี้ เชื่อมกับต้นหา 3 ประเภท ในพุทธศาสนาอย่างไร? สื่อสังคม (social media) กระตุ้นต้นหาประเภทใดมากที่สุด? และพุทธศาสนามีเครื่องมืออะไรในการรับมือ?
6. Kate Raworth เสนอ Doughnut Economics ที่มีเพดาน และพื้นฐาน แนวคิดนี้คล้ายหรือต่างจากมัชฌิมาปฏิปทา ของพุทธศาสนาอย่างไร? อภิปรายทั้งจุดร่วมและจุดต่าง
7. ช่องว่างดิจิทัลเป็นกับดักที่ทำให้เทคโนโลยีกลายเป็นเครื่องมือเพิ่มความเหลื่อมล้ำ ท่านคิดว่านวัตกรรมฐานปัญญาที่ไม่ต้องพึ่งเทคโนโลยีขั้นสูง สามารถแก้ปัญหานี้ได้จริงหรือไม่? ยกตัวอย่างสนับสนุนจากบทที่ 1 และ 2
8. อิทาทานสูตร สอนว่าหนี้เป็นทุกข์ในโลก ถ้าท่านจะออกแบบ "หลักสูตรการเงินวิถีพุทธ" สำหรับเยาวชนไทย จะมีเนื้อหาอะไรบ้าง? จะใช้หลักธรรมข้อใดเป็นแกนกลาง?

แนะนำอ่านเพิ่มเติม

สำหรับผู้ที่ต้องการทำความเข้าใจปัญหาเชิงโครงสร้างของสังคมไทยอย่างลึกซึ้ง ผู้เขียนแนะนำแหล่งข้อมูล 5 แหล่ง แหล่งแรกคือ

- รายงาน Bridging the Gap: Inequality and Jobs in Thailand ของธนาคารโลก (2023) ซึ่งเป็นรายงานที่ครอบคลุมที่สุดเกี่ยวกับความเหลื่อมล้ำในไทย
- แหล่งที่สองคือเว็บไซต์ PIER Household Debt ของสถาบันวิจัยเศรษฐกิจป๋วย อึ๊งภากรณ์ ซึ่งมีข้อมูลเชิงโต้ตอบ (Interactive) ให้ผู้อ่านสำรวจข้อมูลหนี้ครัวเรือนไทยได้ด้วยตนเอง
- แหล่งที่สามคือ PIERspectives No. 1 เรื่อง "โอกาส กับ ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ" ซึ่งอธิบายกรอบคิดเรื่องความเหลื่อมล้ำหลายมิติอย่างชัดเจน
- แหล่งที่สี่คือหนังสือ Doughnut Economics ของ Kate Raworth (2017) ซึ่งเสนอกรอบคิดทางเลือกที่สอดคล้องกับปรัชญาปฏิบัติ และ
- แหล่งที่ห้าคือ Development as Freedom ของ Amartya Sen (1999) ซึ่งเป็นงานคลาสสิกที่เปลี่ยนวิธีคิดเรื่องการพัฒนา จากเรื่อง GDP มาเป็นเรื่อง Capability

สำหรับแหล่งข้อมูลจากพระไตรปิฎก ผู้อ่านสามารถศึกษาจักกวัตติสูตร ภูกัณฑสูตร และอิณาทานสูตร ได้จากพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งมีทั้งฉบับภาษาไทยและภาษาบาลี เข้าถึงได้ที่เว็บไซต์ tipitaka.mcu.ac.th หรือจากหนังสือ พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย ของ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ซึ่งรวบรวมและวิเคราะห์หลักธรรมสำคัญไว้อย่างครบถ้วน

เมื่อเราเห็นแล้วว่าสังคมไทยกำลังติดอยู่ในกับดัก 5 ประการ คือความเหลื่อมล้ำ หนี้ครัวเรือน สังคมสูงวัย วิกฤตค่านิยม และช่องว่างดิจิทัล และเห็นแล้วว่า SDGs กับนโยบายปัจจุบันมีข้อจำกัดสำคัญ คำถามที่ตามมาคือ ถ้ากระบวนการทัศน์เดิมไม่ทำงาน กระบวนทัศน์ทางเลือกจะมาจากไหน?

คำตอบของหนังสือเล่มนี้คือ กระบวนทัศน์ทางเลือกมาจากพุทธธรรมที่มีอยู่แล้วในสังคมไทยมากกว่า 700 ปี แต่ยังไม่ได้ถูกนำมาใช้อย่างเป็นระบบ ในการออกแบบนวัตกรรมสังคม บทที่ 4 จะตอบคำถามว่า พุทธธรรมมีเครื่องมือ อะไรบ้าง

ที่ใช้ได้จริง ตั้งแต่อริยสัจ 4 ในฐานะกระบวนการแก้ปัญหาเชิงระบบ ที่เก่าแก่ที่สุดในโลก ไตรสิกขาในฐานะกลไกพัฒนาคน พรหมวิหาร 4 ในฐานะจริยศาสตร์ สำหรับผู้นำ ไปจนถึง Engaged Buddhism ในฐานะขบวนการทางสังคมที่กำลังเติบโต

เมื่อจบบทที่ 4 ผู้อ่านจะมีทั้ง "แผนที่ปัญหา" (จากบทนี้) และเครื่องมือ (จากบทที่ 4) พร้อมแล้วสำหรับบทที่ 5 ซึ่งจะนำทั้งสองมาประกอบกันเป็นกรอบ คิดพุทธนวัตกรรม อันเป็นหัวใจของหนังสือทั้งเล่ม การเดินทางกำลังเข้มข้นขึ้นเรื่อยๆ

◆

สังคมที่ร่ำรวยแต่เป็นหนี้
ก็เหมือนต้นไม้ที่สูงใหญ่แต่รากผุ
ลมแรงครั้งเดียวก็ล้ม

◆

บทที่ 3 — สังคมไทยกำลังติดกับดัก

บทที่ 4

พุทธธรรมไม่ได้สอนแค่เรื่องชาติหน้า

Buddhism Is Not Only About the Afterlife

4.1 พุทธศาสนาไม่ใช่ศาสนาแห่งการหนีโลก

ถ้าถามคนทั่วไปว่า พุทธศาสนาสอนอะไร? คำตอบที่ได้ยินบ่อยที่สุดมักเป็นสอนให้ทำบุญเพื่อชาติหน้า, สอนให้ปล่อยวาง, สอนให้ออกบวช หรือสอนให้ไม่ยึดติด คำตอบเหล่านี้ไม่ผิด แต่ไม่ครบ และความไม่ครบนี้เองที่ทำให้คนจำนวนมากมองว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการหนีโลก ไม่เกี่ยวกับปัญหาสังคม ไม่เกี่ยวกับเศรษฐกิจ ไม่เกี่ยวกับนวัตกรรม

มายาคตินี้มีรากมาจากอย่างน้อย 3 แหล่ง แหล่งแรก คืออิทธิพลของพุทธศาสนาแบบพิธีกรรม ที่เน้นการทำบุญ ตักบาตร ไหว้พระ สวดมนต์ เพื่อสะสมบุญไว้สำหรับชาติหน้า โดยไม่ค่อยเน้นมิติทางปัญญาและมิติทางสังคมของพุทธธรรม สลักฤษณ์ ศิวรักษ์ เรียกสิ่งนี้ว่า "Buddhism with a capital B" คือพุทธศาสนาแบบสถาบันที่ยึดติดกับพิธีกรรม ฐานานุกรม และอำนาจ ซึ่งต่างจาก buddhism with a small b ที่เน้นการนำคำสอนมาปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวันและในสังคม (Sivaraksa, 2020) แหล่งที่สอง คืออิทธิพลของนักวิชาการตะวันตกยุคอาณานิคม ที่ตีความพุทธศาสนาว่าเป็นศาสนาแห่งการหนีโลก (World-Renouncing Religion) และศาสนาแห่งปัจเจก (Individualistic Religion) โดยเปรียบเทียบกับคริสต์ศาสนาที่มีจริยธรรมทางสังคม (Social Ethics) ชัดเจนกว่า การตีความนี้ถูกท้าทายอย่างหนักในช่วง 50 ปีหลังโดยงานวิจัยที่แสดงว่าพุทธศาสนามีมิติทางสังคมที่ลึกซึ้ง มาก แหล่งที่สาม คือทัศนคติของชนชั้นกลางเมืองที่มองว่าวัดเป็นสถานที่ล้าสมัย ไม่เกี่ยวกับชีวิตสมัยใหม่ ทั้งที่ในชนบท วัดยังคงเป็นศูนย์กลางของชุมชนอย่างแท้จริง

ในทางตรงกันข้าม ถ้าเราอ่านพระไตรปิฎกอย่างจริงจัง จะพบว่าพระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับปัญหาสังคม ไม่น้อยกว่าปัญหาส่วนตัว Jonathan Watts แห่ง INEB เสนอว่าอริยสัจ 4 ทำงานใน 3 ระดับ คือ ระดับแนวคิด (Conceptual) ที่เป็นข้อความจริงเกี่ยวกับการดำรงอยู่ ระดับวิเคราะห์ (Analytical) ที่เป็นกรอบสำหรับวิเคราะห์และแก้ปัญหาทั้งในระดับปัจเจกและสังคม และ ระดับปฏิบัติ (Experiential) ที่เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงตัวเองและสังคมผ่านประสบการณ์ตรง (Watts, 2020) บทนี้จะนำเสนอพุทธธรรมในฐานะเครื่องมือ สำหรับนวัตกรรมสังคม ไม่ใช่ในฐานะลัทธิที่ต้องเชื่อตามอย่างไม่มีเงื่อนไข

กล่องความคิด 4.1: ท่านเข้าวัดทำอะไร?

ลองนึกว่าในรอบ 1 ปีที่ผ่านมา ท่านเข้าวัดกี่ครั้ง และเข้าไปทำอะไร? ทำบุญ? ตักบาตร? สวดมนต์? ฟังธรรม? หรือเข้าไปร่วมกิจกรรมพัฒนาชุมชน? ถ้าคำตอบส่วนใหญ่เป็นเรื่องพิธีกรรม นั่นอาจสะท้อนว่าเรากำลังใช้พุทธศาสนาเพียงมิติเดียวจากหลายมิติที่มีอยู่

4.2 อริยสัจ 4 กระบวนการแก้ปัญหาเชิงระบบที่เก่าแก่ที่สุดในโลก

อริยสัจ 4 ปรากฏในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรแรกที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน (ส. มหา. 19/1664-1670) คนส่วนใหญ่เข้าใจอริยสัจ 4 ว่าเป็นเรื่อง **ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค** ในบริบทของการหลุดพ้นส่วนตัว แต่งานวิจัยสมัยใหม่หลายชิ้นชี้ให้เห็นว่าอริยสัจ 4 มีโครงสร้างที่เป็นกระบวนการแก้ปัญหาเชิงระบบ ที่สามารถประยุกต์ใช้ได้กับปัญหาทุกประเภท ไม่ใช่แค่ปัญหาทางจิตวิญญาณ

4.2.1 อริยสัจ 4 ในฐานะกรอบวิจัย

Srinok (2018) ในบทความ *The Teaching on the Four Noble Truths and the Problem of Peace* ชี้ว่าโครงสร้างของอริยสัจ 4 สอดคล้องกับ กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ โดยพระพุทธทาสภิกขุเองก็เคยกล่าวไว้ว่า "เราควรสังเกตว่าโครงสร้างของอริยสัจ 4 สามารถนำไปใช้กับสิ่งทุกอย่างที่เป็นวัตถุแห่งความรู้ เราสามารถถามทุกสิ่งว่า มันคืออะไร? มันมาจากไหน? มันมีไว้เพื่ออะไร? จะสร้างมันได้อย่างไร?" (Srinok, 2018) ยิ่งไปกว่านั้น Ernest C. H. Ng (2020) ในหนังสือ *Introduction to Buddhist Economics* อธิบายอริยสัจ 4 ในฐานะ "A Decision-Making and Problem -Solving Framework" สำหรับเศรษฐศาสตร์ โดยเสนอว่าอริยสัจ 4 ไม่ใช่แค่หลักธรรม แต่เป็น กรอบการวิเคราะห์และแก้ปัญหา ที่ใช้กับเศรษฐกิจได้ โดยโครงสร้างหนังสือทั้งเล่มจัดตามอริยสัจ 4 ดังนี้

1. ทุกข์ (The Suffering) ปัญหาคืออะไร?

ระบบเศรษฐกิจตลาดสร้างปัญหาให้สังคม ทั้งความเหลื่อมล้ำ วิกฤตการเงิน และการทำลายสิ่งแวดล้อม เหมือนแพทย์ต้องวินิจฉัยอาการป่วยก่อน ขั้นแรกคือยอมรับว่าระบบปัจจุบันป่วยอยู่

2. สมุทัย (The Cause) อะไรเป็นต้นเหตุ?

ต้นตอของปัญหา คือ ตัณหา โลภะ และโมหะ ที่ฝังอยู่ในสมมติฐานเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก เช่น การเชื่อว่ามนุษย์ต้องบริโภคไม่สิ้นสุดจึงจะมีความสุข และการวัดความสำเร็จด้วย GDP เพียงอย่างเดียว

3. นิโรธ (The Cessation) ทางออกเป็นไปได้ไหม?

เศรษฐศาสตร์เชิงพุทธเสนอว่าเป็นไปได้ ด้วยทฤษฎีที่ตั้งอยู่บนศีล ปัญญา และหลักปฏิจาสมุปบาท (ทุกสิ่งเชื่อมโยงกัน) แทนที่จะแข่งขันทำลาย ควรร่วมมือและพึ่งพากัน

4. มรรค (The Path) ทำอย่างไรจึงจะถึงจุดนั้น?

ลงมือปฏิบัติจริงผ่านการสร้างโมเดลเศรษฐกิจใหม่ เช่น ดัชนี GNH แทน GDP การตัดสินใจอย่างยั่งยืนในชีวิตประจำวัน และการปรับเปลี่ยนธุรกิจให้คำนึงถึงสังคมและสิ่งแวดล้อม

กล่าวโดยสรุป หนังสือเล่มนี้ใช้อริยสัจ 4 เป็นเหมือนแผนที่ ที่บอกว่า ก่อนแก้ปัญหาเศรษฐกิจใดๆ ต้องเริ่มจากยอมรับปัญหา วิเคราะห์ต้นเหตุ เชื่อมันว่าแก้ได้ แล้วจึงลงมือปฏิบัติตามลำดับ ไม่ใช่กระโดดไปหาคำตอบโดยไม่เข้าใจโจทย์

ตารางที่ 4.1 อริยสัจ 4 ในฐานะกรอบแก้ปัญหาเชิงระบบ เทียบกับกรอบตะวันตก

อริยสัจ	ความหมายดั้งเดิม	ในฐานะกรอบแก้ปัญหา	เทียบเคียงกรอบตะวันตก
ทุกข์	ความไม่สมบูรณ์ของชีวิตที่ต้องกำหนดรู้	Problem Identification: ระบุ ปัญหาให้ชัดเจน เห็นปัญหาตามที่เป็นจริง	Scientific Method: Define the Problem / Design Thinking: Empathize
สมุทัย	ต้นเหตุ 3 ที่เป็นเหตุแห่งทุกข์ สิ่งที่ต้องละ	Causal Investigation: สืบหาสาเหตุที่แท้จริง ไม่ใช่แค่อาการ	Root Cause Analysis / Hypothesis Formation / 5 Whys
นิโรธ	ความดับทุกข์ นิพพาน สิ่งที่ต้องทำให้แจ้ง	Solution Vision: จินตนาการถึงสภาพที่ปัญหาถูกแก้แล้ว	Goal Setting / Vision Statement / Theory of Change

อริยสัจ	ความหมาย ดั้งเดิม	ในฐานะกรอบ แก้ปัญหา	เทียบเคียงกรอบ ตะวันตก
มรรค	มรรคมืองค์ 8 ทางสู่การดับทุกข์ สิ่งที่ต้องเจริญ	Implementation Path: ลงมือปฏิบัติ ตาม เส้นทางที่ ออกแบบไว้	Action Plan / Noble Eightfold Path / PDCA Cycle

ที่มา: สังเคราะห์จาก Ng (2020), Srinok (2018), Watts (2020), และผู้เขียน

4.2.2 กิจ 4 ประการ ไม่ใช่แค่รู้ แต่ต้องทำ

จุดสำคัญที่ทำให้ อริยสัจ 4 ต่างจากกรอบแก้ปัญหาทั่วไปคือ แต่ละข้อมีกิจ (หน้าที่) ที่ต้องทำ ไม่ใช่แค่รู้ ทุกข้อต้องกำหนดรู้ (ปริยญา) คือต้องเผชิญหน้ากับปัญหาอย่างตรงไปตรงมา ไม่หลีกเลี่ยง สมุทัยต้องละ (ปหานะ) คือต้องกำจัดสาเหตุ ไม่ใช่แค่วิเคราะห์แล้วจบ นิโรธต้องทำให้แจ้ง (สังกิริยา) คือต้องประจักษ์ด้วยตนเองว่าการแก้ปัญหาเป็นไปได้จริง มรรคต้องเจริญ (ภาวนา) คือต้องฝึกฝนปฏิบัติ อย่างต่อเนื่อง ไม่ใช่ทำครั้งเดียวแล้วจบ กิจทั้ง 4 นี้ทำให้อริยสัจ 4 เป็นกรอบปฏิบัติ ไม่ใช่แค่กรอบคิด ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด Action Research ของ Kurt Lewin ที่เน้นว่าการวิจัยต้องนำไปสู่การปฏิบัติ ไม่ใช่แค่สร้างความรู้

ตัวอย่างการประยุกต์ใช้กับปัญหาสังคมจากบทที่ 3 ปัญหานี้ครัวเรือนไทย

(1) ทุกข์ กำหนดรู้ว่าหนี้ครัวเรือน 16.4 ล้านล้านบาท, 88% GDP เป็นปัญหาจริงที่กระทบชีวิตคนเกือบครึ่งประเทศ

(2) สมุทัย สืบหาสาเหตุที่แท้จริง ซึ่งไม่ใช่แค่คนไม่มีวินัย แต่เป็นเรื่องเชิงโครงสร้าง ทั้งรายได้ต่ำ ค่าครองชีพสูง การเข้าถึงบริการทางการเงิน และวิกฤตค่านิยมบริโภคนิยม (ตัณหา 3)

(3) นิโรธ จินตนาการสภาพสังคมที่คนไม่ต้องเป็นหนี้เพื่อดำรงชีวิต มีรายได้เพียงพอ มีความรู้ทางการเงิน มีค่านิยมที่ไม่วัดความสำเร็จด้วยวัตถุ

(4) มรรค ออกแบบนวัตกรรมสังคมที่แก้ปัญหาหลายจุดพร้อมกัน เช่น สร้างอาชีพในชุมชน (สัมมาอาชีพะ) ให้ความรู้ทางการเงิน (สัมมาทิฐิ) และเปลี่ยนค่านิยม (สัมมาสังกัปปะ)

4.2.3 ปฏิจ্ঞสมุปบาท เครื่องมือวิเคราะห์ระบบที่ซับซ้อน

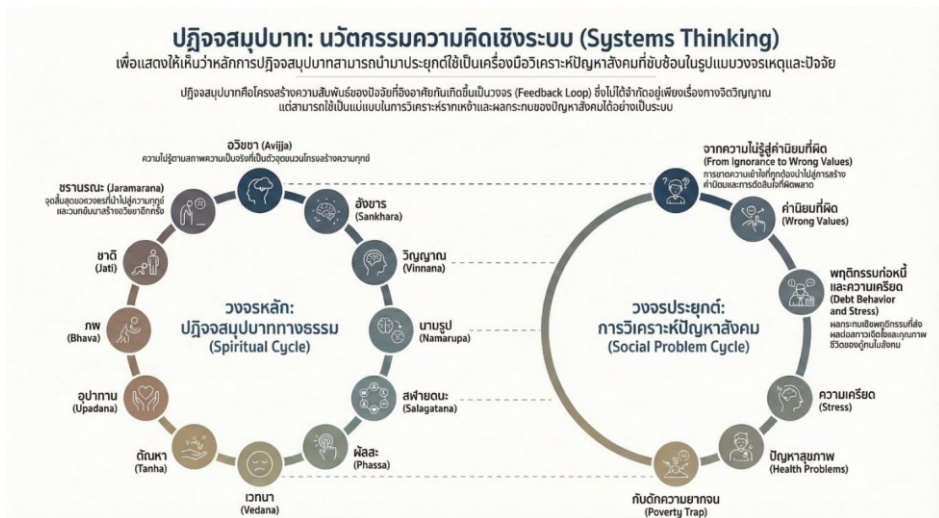
เครื่องมืออีกชิ้นหนึ่งที่สำคัญอย่างยิ่งสำหรับนวัตกรรมสังคมคือ ปฏิจ্ঞสมุปบาท หลักที่ปัจจยตา "เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด" (ส.นิ. 16/1-52) เป็นหลักการที่อธิบายว่าทุกสิ่งในโลกเกิดจากเหตุปัจจัยที่เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นจากสาเหตุเดียว และไม่มีสิ่งใดดำรงอยู่โดยลำพัง

ในบริบทของนวัตกรรมสังคม ปฏิจ্ঞสมุปบาทเป็นเครื่องมือสำหรับคิดเชิงระบบ (Systems Thinking) ที่มีอายุกว่า 2,500 ปี ก่อนที่ Peter Senge จะเขียน The Fifth Discipline (1990) หลักการนี้สอนนักนวัตกรรมสังคม 3 บทเรียนสำคัญ คือ

บทเรียนแรก ปัญหาสังคมไม่เคยมีสาเหตุเดียว หนี้ครัวเรือนไม่ได้เกิดจากแค่คนไม่มีวินัย แต่เกิดจากเครือข่ายของเหตุปัจจัยที่เชื่อมโยงกัน ทั้งรายได้ต่ำ ค่าครองชีพสูง ค่านิยมบริโภคนิยม การเข้าถึงสินเชื่อในระบบ การศึกษาที่ไม่สอนเรื่องการเงิน ฯลฯ การแก้ที่จุดเดียวจึงไม่เพียงพอ ต้องแก้หลายจุดพร้อมกัน

บทเรียนที่สอง การแทรกแซงที่จุดหนึ่งอาจส่งผลกระทบต่อจุดอื่นที่ไม่คาดคิด เช่น การออกกฎหมายกำหนดเพดานดอกเบี้ยในระบบ แทนที่จะช่วยคนจนกลับทำให้คนจนเข้าถึงสินเชื่อในระบบยากขึ้น ต้องหันไปพึ่งหนักระบบที่ดอกเบี้ยสูงกว่า นี่คือนั่นที่นักคิดเชิงระบบเรียกว่า "Unintended Consequences" ซึ่งปฏิจ্ঞ - สมุปบาทสอนให้ตระหนกอยู่แล้ว

บทเรียนที่สาม การเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืนต้องเปลี่ยนเงื่อนไข ไม่ใช่แค่อาการ ในปฏิจ্ঞสมุปบาท อวิชชา (ความไม่รู้) เป็นเงื่อนไขต้นทางที่ทำให้เกิดห่วงโซ่ของปัญหาทั้งหมด นัยสำคัญคือ การแก้ปัญหาที่ยั่งยืนต้องแก้ที่ความเข้าใจ (สัมมาทิฐิ) ไม่ใช่แค่ที่พฤติกรรม สอดคล้องกับข้อค้นพบจากบทที่ 2 ว่านวัตกรรมทางปัญญา มีผลกระทบลึกที่สุดแม้จะขยายผลยากที่สุด

แผนภาพที่ 4.2 ปฏิจสงมูปบทในฐานะเครื่องมือ Systems Thinking

กล่องความคิด 4.2: ลองใช้วิธีสัง 4 แก้ปัญหาดังนี้

เลือกปัญหาสังคมที่ท่านสนใจ เช่น ขยะในชุมชน, เด็กติดจอ, ผู้สูงอายุอยู่คนเดียว แล้วลองวิเคราะห์ด้วยวิธีสัง 4: (1) ปัญหาคืออะไร ร้ายแรงแค่ไหน? (2) สาเหตุที่แท้จริงคืออะไร ไม่ใช่แค่อาการ? (3) ถ้าแก้ได้แล้ว สภาพที่ดีจะเป็นอย่างไร? (4) ต้องทำอะไรบ้างเพื่อไปถึงจุดนั้น?

4.3 ไตรสิกขาบทพัฒนาคนแบบบูรณาการ

ถ้าอธิบาย 4 เป็น กรอบวิเคราะห์ปัญหา ไตรสิกขาก็เป็นกลไกพัฒนาคนที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหา ไตรสิกขาประกอบด้วย 3 องค์ประกอบที่เชื่อมโยงกันอย่างแยกไม่ออก ได้แก่ ศีล คือการฝึกพฤติกรรมให้อยู่ในกรอบที่เหมาะสม สมาธิ คือการฝึกจิตให้มั่นคง มีสติ มีสมาธิ และ ปัญญา คือการฝึกพิจารณาญาณ ให้เห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายว่าทั้ง 3 ไม่ได้เรียงลำดับก่อนหลัง แต่ทำงานพร้อมกันเป็นวงจร (Cycle) ศีลเป็นฐานให้สมาธิ สมาธิเป็นฐานให้ปัญญา ปัญญาย้อนกลับมาชี้แนะศีลให้ละเอียดขึ้น วนเวียนยกระดับขึ้นเรื่อยๆ เป็นเกลียว ไม่ใช่วงกลมที่อยู่กับที่ (พระพรหมคุณาภรณ์, 2559)

4.3.1 ศีลไม่ใช่แค่ข้อห้าม

ในบริบทของนวัตกรรมสังคม ศีล ไม่ได้หมายถึงแค่การงดเว้นจากสิ่งชั่ว แต่เป็นกติกาของการอยู่ร่วมกัน (Social Contract) ที่สร้างฐานของความไว้วางใจ ในสังคม ศีล 5 สำหรับฆราวาส ประกอบด้วย การไม่ฆ่า ไม่ลัก ไม่ประพฤติผิดในกาม ไม่พูดเท็จ และไม่เสพสิ่งมึนเมา ถ้ามองในระดับสังคม ศีลเหล่านี้คือเงื่อนไขขั้นต่ำสำหรับสังคมที่อยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข สุกสันต์ ศิวรักษ์ ตีความศีล 5 ในบริบทสังคมร่วมสมัย เช่น **ศีลข้อที่ 1 ไม่ฆ่า** หมายถึงรวมถึงการไม่สนับสนุนอุตสาหกรรมอาวุธ **ศีลข้อที่ 2 ไม่ลัก** หมายถึงรวมถึงความยุติธรรมทางเศรษฐกิจ **ศีลข้อที่ 3 ไม่พูดเท็จ** หมายถึงรวมถึงการใช้สื่ออย่างรับผิดชอบ (Sivaraksa, 1992) การตีความแบบนี้ ทำให้ศีลกลายเป็นจริยธรรมสาธารณะ ที่สามารถใช้เป็นฐานสำหรับนวัตกรรมสังคมได้

4.3.2 สมาธิไม่ใช่แค่นั่งหลับตา

ในบริบทของนวัตกรรมสังคม สมาธิ หมายถึง ความสามารถในการจัดการกับอารมณ์และจิตใจ ซึ่งตรงกับแนวคิด Emotional Intelligence (EQ) ของ Daniel Goleman ผู้ประกอบการสังคมต้องเผชิญกับความยากลำบาก ความผิดหวัง และแรงกดดันอย่างต่อเนื่อง ถ้าไม่มีสมาธิ คือความมั่นคงทางจิตใจ ก็จะท้อแท้และหยุดทำงานไปก่อนที่จะเห็นผล ดิษ นัท ฮันท์ เสนอแนวคิด "Mindfulness in Action" คือการนำสติไปใช้ในการทำงานสังคม ไม่ใช่แค่ในห้อง ปฏิบัติธรรม เขาเขียนว่า "เมื่อเราทำงานเพื่อสันติภาพด้วยจิตที่ไม่สงบ เราก็สร้าง สันติภาพไม่ได้" (Thich Nhat Hanh,

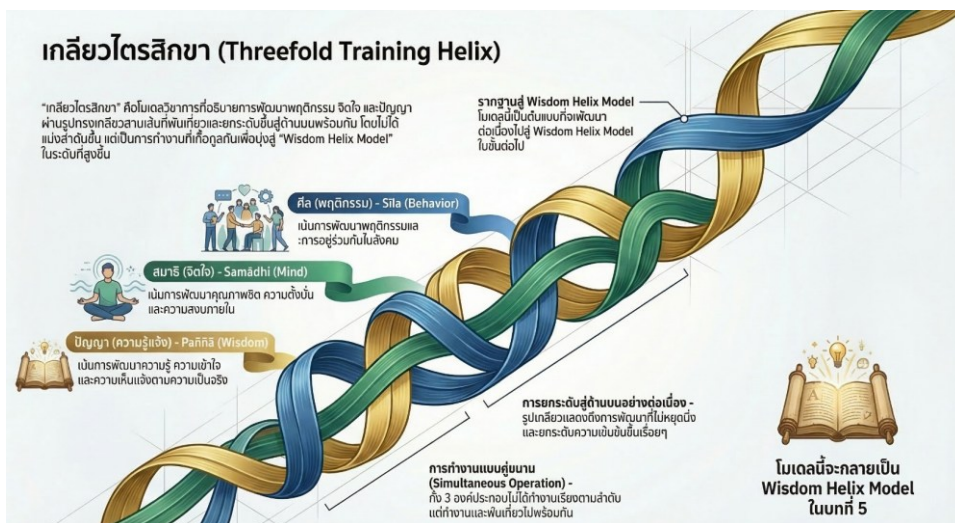
1999) นี่คือเหตุผลที่สมาธิ ไม่ใช่เรื่องส่วนตัวเท่านั้น แต่เป็นเงื่อนไขของการทำงาน สังคมที่มีประสิทธิภาพ

4.3.3 ปัญญาไม่ใช่แค่ความรู้

ปัญญาในไตรสิกขาไม่ได้หมายถึงแค่ ความรู้ (Knowledge) แต่หมายถึง วิจารณ์ญาณ (Critical Wisdom) ที่สามารถแยกแยะได้ว่าอะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นผล อะไรเป็นประโยชน์ อะไรเป็นโทษ พระพรหมคุณาภรณ์จำแนกปัญญาเป็น 3 ระดับ คือ

- (1) สุตมยปัญญา ปัญญาจากการฟัง การอ่าน
- (2) จินตามยปัญญา ปัญญาจากการคิดวิเคราะห์ และ
- (3) ภาวนามยปัญญา ปัญญาจากการปฏิบัติจนเห็นจริงด้วยตนเอง

ในบริบทนวัตกรรมสังคม ปัญญาทั้ง 3 ระดับจำเป็นทั้งหมด ต้องเรียนรู้จากข้อมูลและทฤษฎี ต้องคิด วิเคราะห์อย่างมีวิจารณ์ญาณ และต้องลงมือทำ แล้วเรียนรู้จากประสบการณ์จริง นวัตกรรมที่ดีเกิดจากวงจรทั้ง 3 นี้ ไม่ใช่จากขั้นตอนใด ขั้นตอนหนึ่งเพียงอย่างเดียว

แผนภาพที่ 4.1 เกลียวไตรสิกขา (Threfold Training Helix)

4.3.4 ไตรสิกขาในฐานะกลไกพัฒนาผู้ประกอบการสังคม

เมื่อนำไตรสิกขามาประยุกต์ใช้กับการพัฒนาผู้ประกอบการสังคม จะเห็นว่าทุกองค์ประกอบมีความจำเป็น ผู้ประกอบการสังคมที่มีแต่ปัญญา (ความรู้) แต่ขาดศีล

(จริยธรรม) อาจใช้ความรู้ในทางที่ผิด เช่น สร้างนวัตกรรมที่เอาเปรียบกลุ่มเปราะบาง ผู้ประกอบการสังคมที่มีแต่ศีล (ความตั้งใจดี) แต่ขาดปัญญา (ความรู้) อาจสร้างนวัตกรรมที่ไม่ได้ผล หรือแก้ปัญหาผิดจุด ผู้ประกอบการสังคมที่มีทั้งศีล และปัญญา แต่ขาดสมาธิ (ความมั่นคงทางจิตใจ) อาจท้อแท้เมื่อเผชิญอุปสรรค แล้วเลิกทำไปก่อนจะเห็นผล

ตารางที่ 4.3 ไตรสิกขาประยุกต์ใช้ 3 ระดับ ปัจเจก องค์กร และสังคม

องค์ประกอบ	ระดับปัจเจก	ระดับองค์กร	ระดับสังคม
ศีล (พฤติกรรม)	ซื่อสัตย์ มีวินัย ไม่เอาเปรียบ	ธรรมาภิบาล ความโปร่งใส จรรยาบรรณ	กฎหมายที่เป็นธรรม สัญญาประชาคม
สมาธิ (จิตใจ)	สติ ความอดทน ไม่ท้อแท้	วัฒนธรรมองค์กร ที่หนักแน่น มั่นคง	ความสมานฉันท์ ไม่แตกแยก
ปัญญา (วิจยญาณ)	คิดวิเคราะห์ เห็นเหตุ-ผล ไม่หลงมายา	การเรียนรู้ต่อเนื่อง นวัตกรรม R&D	สัมมาทฤษฎี ค่านิยมที่ถูกต้อง วิจยญาณสาธารณะ

จากตารางจะเห็นว่าไตรสิกขาไม่ได้จำกัดอยู่ที่ระดับปัจเจก แต่สามารถขยายไปถึงระดับองค์กรและสังคมได้ ตัวอย่างเช่น **ศีล** ในระดับสังคมคือ กฎหมายที่เป็นธรรม **สมาธิ** ในระดับสังคมคือ ความสมานฉันท์ และ **ปัญญา** ในระดับสังคมคือ สัมมาทฤษฎีสาธารณะ หรือค่านิยมที่ถูกต้อง การวิเคราะห์แบบข้ามระดับนี้เป็นจุดแข็งของ ไตรสิกขาที่ทฤษฎีตะวันตกหลายทฤษฎีไม่มี

4.3.5 กาลามสูตร เงื่อนไขแห่งการตรวจสอบ

ก่อนจะปิดส่วนของเครื่องมือ ต้องกล่าวถึง กาลามสูตร (อง.ติก. 20/505) ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้ หลักความเชื่อ 10 ประการ ที่พระพุทธเจ้า

ทรงแสดงแก่ชาวกาลามะ เพื่อไม่ให้เชื่อสิ่งใดอย่างมงายโดยไม่ใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นจริงถึงคุณโทษก่อนเชื่อ ถือเป็นหลักการแห่งเสรีภาพในการคิด และแนวทางป้องกันการถูกหลอกลวงที่สำคัญมากในยุคสารสนเทศ กาลามสูตรสอน 10 ข้อ มีดังนี้

- (1) มา อนุสสเวน อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการฟังตามกันมา
- (2) มา ปรมปราย อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการถือสืบทอดกันมา
- (3) มา อิติกิริย อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการเล่าลือ
- (4) มา ปิฎกสมปทาเนน อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการอ้างหนังสือหรือคัมภีร์
- (5) มา ตกฺกเหตุ อย่าปลงใจเชื่อ เพราะตรรก
- (6) มา นยเหตุ อย่าปลงใจเชื่อ เพราะการอนุมาน
- (7) มา อาการปริวิตกเกณ อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล
- (8) มา ภิญฺฐินิซมณานกฺขนติยา อย่าปลงใจเชื่อ เพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้

แล้ว

- (9) มา ภพฺพรูปตาย อย่าปลงใจเชื่อ เพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้
- (10) มา สมฺโม โน ครุติ อย่าปลงใจเชื่อ เพราะนับถือว่ามีอำนาจ

ของเรา

ต่อเมื่อใคร่เข้าใจด้วยตนว่า ธรรมเหล่านั้นเป็นอกุศลเป็นกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ เป็นต้นแล้ว จึงควรละหรือถือปฏิบัติตามนั้นสรุปแนวทางปฏิบัติ ให้พิจารณาด้วยปัญญาเองก่อนว่า สิ่งนั้นๆ เป็นกุศลหรืออกุศล มีโทษหรือไม่มีโทษ หากเห็นจริงว่าดีแล้วจึงควรเชื่อถือและปฏิบัติตาม ข้อที่ว่า ที่อย่าเพิ่งเชื่อ ได้แก่ อย่าเพิ่งเชื่อเพราะได้ฟังมา เพราะเป็นประเพณี เพราะเขาบอกต่อกันมา เพราะอยู่ในตำรา เพราะคิดเอาเอง เพราะอนุมานเอา เพราะคิด ตามเหตุผล เพราะตรง กับความเห็นตน เพราะผู้พูดน่า เชื่อถือ และ เพราะเป็นครูของเรา

กาลามสูตรเป็นจิงวิธีวิทยา (Methodology) ที่สำคัญอย่างยิ่งสำหรับนวัตกรรมการสังคม เพราะสอนให้ไม่เชื่อง่าย แต่พิสูจน์ก่อน ในบริบทนวัตกรรมการสังคม สิ่งนี้หมายความว่า ไม่ว่าจะเป็ทฤษฎีตะวันตกที่ดูน่าเชื่อถือแค่ไหน หรือหลักธรรมในพระไตรปิฎกที่ศักดิ์สิทธิ์แค่ไหน ก็ต้องพิสูจน์ในสนามจริง ก่อนจึงค่อยเชื่อ กาลามสูตรจึงเป็นเครื่องมือป้องกันการยึดทฤษฎีมากเกินไป (Theoretical Dogmatism) ที่เป็น

ปัญหาทั้งในแวดวงวิชาการตะวันตกและในแวดวงพุทธศาสนาเอง หนังสือเล่มนี้เองก็ต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขนี้ กรอบคิดพุทธนวัตกรรม ที่จะนำเสนอในบทที่ 5 ต้องถูกพิสูจน์ด้วยกรณีศึกษาจริงในบทที่ 9 ไม่ใช่แค่เชื่อเพราะเขียนไว้ในหนังสือ

กล่องความคิด 4.3: กาลามสูตรกับการอ่านหนังสือเล่มนี้

พระพุทธเจ้าทรงสอนว่าอย่าเชื่อเพียงเพราะอยู่ในตำรา ดังนั้น ท่านไม่จำเป็นต้องเชื่อทุกอย่างที่หนังสือเล่มนี้เขียน แต่ขอให้ลองนำไปพิสูจน์ ด้วยตนเอง ถ้าได้ผลก็รับไว้ ถ้าไม่ได้ผล ก็ทิ้งไป นี่คือนิพจน์ของกาลามสูตร และเป็นจิตวิญญาณ ที่หนังสือเล่มนี้ยึดถือ

◆
พระพุทธเจ้าไม่เคยสอนให้หนีโลก
พระองค์สอนให้เข้าใจโลก
แล้วเปลี่ยนมันจากข้างใน

◆
บทที่ 4 — พุทธธรรมไม่ได้สอนแค่เรื่องชาติหน้า

4.4 พรหมวิหาร 4 และสังคหวัตถุ 4 จริยศาสตร์แห่งการอยู่ร่วมกัน

4.4.1 พรหมวิหาร หัวใจของผู้นำนวัตกรรมสังคม

พรหมวิหาร มีองค์ประกอบ 4 ประการ ดังนี้

(1) เมตตา คือ ความรัก ความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข ทั้งในกายและใจ ความเมตตาคือการมีจิตไมตรี ปรารถนาดีต่อผู้อื่นโดยไม่เจาะจงหรือหวังผลตอบแทน

(2) กรุณา คือ ความสงสาร ความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ความสงสารที่เกิดจากความเข้าใจในความทุกข์ยากของคนอื่น และอยากช่วยเหลือให้เขาพ้นความเดือดร้อน

(3) มุทิตา คือ ความพลอยยินดี ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี มีความสุข หรือประสบความสำเร็จ ไม่เกิดความอิจฉาริษยา แต่ชื่นชมในความเจริญของผู้อื่น

(4) อุเบกขา คือ ความวางเฉย การรู้จักวางจิตเป็นกลาง ทำใจเป็นกลางเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ หรือเมื่อเห็นผู้อื่นรับผลกระทบที่ตนนำมา ทำดียอมได้ดี ทำชั่วยอมได้ชั่ว โดยไม่เอนเอียงไปตามรักหรือชัง

หลักธรรมชุดนี้มักถูกมองว่าเป็นเรื่องของความรู้สึกดี แต่ในบริบทนวัตกรรมสังคม แต่ละข้อมีนัยเชิงปฏิบัติที่สำคัญยิ่ง

เมตตา คือแรงจูงใจเริ่มต้นของนวัตกรรมสังคม ทำไมคนถึงลุกขึ้นมาแก้ปัญหาของคนอื่น ทั้งที่ไม่ได้มีส่วนได้ส่วนเสีย? คำตอบคือ เมตตา คือ ความปรารถนาที่จะเห็นผู้อื่นเป็นสุข ชาวประมงที่ริเริ่มธนาคารปูม้าไม่ได้ทำเพราะ KPI แต่ทำเพราะรักทะเลและอยากให้ลูกหลานยังมีปูม้าจับ กรุณา คือ พลังขับเคลื่อนให้ลงมือทำเมตตาเป็นแค่ปรารถนาดี แต่กรุณาคือลงมือช่วย พระสงฆ์ที่เปิดวัดเป็นศูนย์ ดูแลผู้ป่วย คลานูภูฏาน ไม่ได้แค่รู้สึกสงสาร แต่ลุกขึ้นมาทำจริง ท่ามกลางตราบาปและความกลัวของสังคม นี่คือการกระทำในปฏิบัติการ มุทิตา คือ แรงจูงใจเพื่อการขยายผล นวัตกรรมสังคมที่ดีต้อง ยินดีเมื่อคนอื่นเอาไปทำต่อ ไม่หวงความรู้ ไม่หวงลิขสิทธิ์ ต่างจากนวัตกรรมเชิงพาณิชย์ที่ปกป้องทรัพย์สินทางปัญญาอย่างเข้มงวด อุเบกขา คือ วิจารณ์ญาณในการตัดสินใจ ผู้นำนวัตกรรมสังคมต้องตัดสินใจยาก เช่น จะช่วยใครก่อน จะจัดสรรทรัพยากรอย่างไร อุเบกขาสอนให้ตัดสินใจบนฐานของความเป็นธรรม ไม่ใช่บนฐานของอคติส่วนตัว

4.4.2 สังคหัตถุ เทคโนโลยีสร้างเครือข่าย

ดังที่วิเคราะห์แล้วในบทที่ 2 สังคหัตถุ 4 (อง.จตุกก. 21/32) ประกอบด้วย

(1) ทาน คือ การให้ คือ เอื้อเพื่อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของ ตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน

(2) ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ คือ วาจาเป็นที่รัก วาจาอดุติมน้ำใจ หรือวาจาซาบซึ้งใจ คือกล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดมิตรและความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้นิยมยินดี

(3) อตถจริยา คือ การประพฤติประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม

(4) สมานัตตตา คือ ทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยรวมรับรู้ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมภาวะ บุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2564)

หลักธรรมชุดนี้เป็นเทคโนโลยีทางสังคม สำหรับสร้างเครือข่ายที่แข็งแกร่งในบริบทนวัตกรรมสังคม ทานไม่ใช่แค่ให้เงิน แต่รวม ถึงการแบ่งปันความรู้ เวลา และทรัพยากร ปิยวาจาคือการสื่อสารอย่าง สร้างสรรค์ที่ สร้างแรงบันดาลใจ อตถจริยา คือการลงมือทำจริง ไม่ใช่แค่พูด และสมานัตตตา คือการปฏิบัติต่อทุกคนอย่างเท่าเทียม ไม่ว่าจะเป็นคนรวยหรือคนจน คนมีการศึกษา หรือคนไม่มีการศึกษา ทั้ง 4 ข้อนี้นำสร้างทุนทางสังคม (Social Capital) จากบทที่ 2 ซึ่งเป็นเชื้อเพลิงของนวัตกรรมสังคม

4.5 Engaged Buddhism พระพุทธศาสนาเพื่อสังคม

4.5.1 กำเนิดของ Engaged Buddhism

แนวคิด Engaged Buddhism พุทธศาสนาเพื่อสังคม เกิดขึ้นในเวียดนาม ช่วงทศวรรษ 1950 โดยท่านติช นัท ฮันห์ (Thich Nhat Hanh) ผู้บัญญัติคำนี้ขึ้น เพื่อตอบสนองต่อวิกฤตสงครามเวียดนาม ติช นัท ฮันห์ และสังฆะของท่านเลือก ที่จะไม่หนีเข้าวัด แต่ลงไปช่วยเหลือผู้ประสบภัย สร้างโรงเรียน โรงพยาบาล และเรียกร้อง ingsันติภาพ โดยใช้เทคนิคอหิงสาแบบมหาตมะคานธี และ Martin Luther King Jr. ท่านเขียนว่า *"Meditation is not to escape from society, but to come back to ourselves and see what is going on"* การฝึกสติไม่ใช่การหนีจากสังคม แต่คือการกลับมาสู่ตัวเองเพื่อเห็นว่าเกิดอะไรขึ้น (Thich Nhat Hanh, 1999)

4.5.2 สุลักษณ์ ศิวรักษ์ และ INEB สะพานจากเวียดนามสู่โลก

ในประเทศไทย สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เป็นบุคคลสำคัญที่สุดในการนำ Engaged Buddhism มาสู่การปฏิบัติจริง สุลักษณ์เป็นนักเขียน นักวิจารณ์สังคม และนักกิจกรรม ผู้ก่อตั้ง International Network of Engaged Buddhists (INEB) ในปี 1989 โดยมี 3 อุปถัมภ์จาก 3 นิภายหลัง คือ ดาไลลามะ (วัชรยาน) Thich Nhat Hanh (มหายาน) และ Maha Ghosananda (เถรวาท) ปัจจุบัน INEB ทำงานใน 25 ประเทศ มีสมาชิก ทั้งพระสงฆ์ ขรวาส นักวิชาการ และนักกิจกรรม ทำงานใน 4 ด้านหลัก ได้แก่

- (1) การเรียนรู้เชิงเปลี่ยนแปลง (Transformative Learning)
- (2) ความหลากหลายทางวัฒนธรรม (Cultural Inclusivity)
- (3) ความยุติธรรมทางสังคม (Social Justice) และ
- (4) นิเวศ-เศรษฐกิจ (Ecology & Economy) (INEB, 2025)

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เสนอแนวคิด "Buddhism with a small b" ที่เน้นการนำแก่นแท้ของคำสอนพุทธศาสนาในเชิงปฏิบัติ วิถีชีวิต และคุณธรรม เช่น สติ ปัญญา ความกรุณา มากกว่าการยึดติดกับพิธีกรรม สถาบันสงฆ์ หรือรูปแบบภายนอกที่เป็นพุทธศาสนาแบบเป็นทางการ (Buddhism with a big 'B') แนวคิดนี้เน้น พุทธศาสนาเชิงสังคม (Engaged Buddhism) ที่นำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันเพื่อแก้ปัญหาจริง สุลักษณ์ ได้รับรางวัลระดับโลกหลายรางวัล ทั้ง Right Livelihood

Award (2011) และ ทิช นัท ฮันห์ (Thich Nhat Hanh) เคยกล่าวถึงท่านว่า "สัญลักษณ์ ศีวรัักษ์ เป็นโพธิสัตว์ผู้อุทิศพลังทั้งหมดเพื่อ ช่วยเหลือ ผู้อื่น" ในปี 2024 INEB จัดการประชุมครั้งที่ 21 ที่เมืองเจนไน ประเทศอินเดีย ในหัวข้อ "Tracing the Roots of Compassion and Equity" และในปี 2025 ฉลองวันเกิดครบ 90 ปีของ สัญลักษณ์ที่สยามสมาคม กรุงเทพฯ

4.5.3 พุทธทาสภิกขุ และ ธัมมิกสังคมนิยม ต้นธารของพุทธนวัตกรรมไทย

ก่อนจะถึง Engaged Buddhism แบบ INEB ประเทศไทยมีพระสงฆ์ที่วางรากฐานทางปัญญาสำหรับพุทธศาสนาเพื่อสังคมมาก่อนแล้ว ท่านที่สำคัญที่สุดคือ พุทธทาสภิกขุ (2499-2536) แห่งสวนโมกขพลาราม จังหวัดสุราษฎร์ธานี พุทธทาสภิกขุ เสนอแนวคิด **ธัมมิกสังคมนิยม** (Dhammic Socialism) ที่เสนอว่าสังคมควรถูกจัดการตามหลักธรรม ไม่ใช่ตามหลักทุนนิยมหรือสังคมนิยมแบบมาร์กซ์ ท่านวิจารณ์ว่าทั้งทุนนิยมและสังคมนิยมล้วนมีปัญหาเพราะตั้งอยู่บน **ตัวกู-ของกู** ทุนนิยมสะสมเพื่อ **กู** สังคมนิยมแย่งมาเพื่อ **พวกกู** ธัมมิกสังคมนิยมเสนอทางเลือกที่สามคือ จัดการทรัพยากรตามหลักธรรม เพื่อประโยชน์สุขของทุกคน ไม่ใช่ของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง

แนวคิดของพุทธทาสภิกขุมีอิทธิพลอย่างมากต่อสัญลักษณ์ ศีวรัักษ์ และต่อสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ที่พัฒนาระบบพุทธธรรมอย่างเป็นวิชาการ ทั้งสามท่านเป็นต้นธาร 3 สาย ของพุทธนวัตกรรมไทย โดยพุทธทาสภิกขุให้ วิสัยทัศน์ทางสังคม สัญลักษณ์ให้ปฏิบัติการทางสังคม และ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ให้ระบบทางวิชาการ หนังสือเล่มนี้สังเคราะห์มรดกจากทั้ง 3 สายเข้าด้วยกัน

4.5.4 Engaged Buddhism ในไทยจากบวชป่าถึงวัดจากแดง

ในประเทศไทย Engaged Buddhism ไม่ได้เป็นแค่ทฤษฎี แต่มีตัวอย่างการปฏิบัติจริงมากมาย กลุ่มเสขิยธรรมรวมพระสงฆ์ นักอนุรักษ์ที่ริเริ่มการบวชป่า ศูนย์คิลาณุปัญญา หรือภูชีวาภิบาล คือสถานที่และพระอาสาสมัคร (อสว.) ที่ผ่านการอบรมเพื่อดูแลพระสงฆ์อาพาธระยะสุดท้ายและระยะประคับประคอง โดยเน้นการรักษาแบบองค์รวม ผสมผสานหลักธรรมคำสอนกับการดูแลสุขภาพกายใจ เพื่อให้พระสงฆ์ฆราวาส ได้จากไปอย่างสงบและสมณศักดิ์ วัดจากแดง จังหวัดสมุทรปราการ เป็นตัวอย่างของวัดที่ทำงานด้านสิ่งแวดล้อม โดยรับขวดพลาสติกจากชุมชนมา รีไซเคิลเป็นจิ๋ว

วัดสวนแก้ว จังหวัดนนทบุรี ภายใต้การนำของพระราชธรรมนิเทศ (พระพยอม กัลยาโณ) เป็นศูนย์ช่วยเหลือคน ยากจนและคนไร้บ้านมานานหลายทศวรรษ ตัวอย่างเหล่านี้มีจุดรวมสำคัญ 3 ประการ

ประการแรก ล้วนเริ่มจากพระสงฆ์ หรือชุมชนรอบวัด ไม่ใช่จากนโยบายรัฐ

ประการที่สอง ล้วนใช้ทรัพยากรที่มีอยู่แล้ว คือวัด ศรัทธา และทุนทางสังคม ไม่ต้องลงทุนสร้างโครงสร้างพื้นฐานใหม่

ประการที่สาม ล้วนมีฐานจิตวิญญาณ (Spiritual Foundation) จากกรอบ 3S+1 ในบทที่ 2 ที่ทำให้ดำเนินการต่อได้แม้ไม่มีเงินทุนจากภายนอก

จุดร่วมเหล่านี้ชี้ว่า Engaged Buddhism ไม่ใช่แค่ทำดี แต่เป็นรูปแบบเฉพาะของนวัตกรรมสังคมที่มี DNA ต่างจากนวัตกรรมสังคมแบบตะวันตก ในระดับสากล Engaged Buddhism กำลังเติบโตอย่างรวดเร็ว ในปี 2024 INEB จัดการประชุมครั้งที่ 21 ที่เมืองเจนไน ประเทศอินเดีย ในหัวข้อ "Tracing the Roots of Compassion and Equity Through Inclusive Social Engagement" มีผู้เข้าร่วมจากกว่า 25 ประเทศ สะท้อนว่า Engaged Buddhism ไม่ใช่แค่ปรากฏการณ์ ไทยหรือเอเชียอีกต่อไป แต่เป็นขบวนการทั่วโลก ในงานนี้ พระอาจารย์ Shi Chao-Hwei จากไต้หวันกล่าวว่า "โพธิสัตว์ดูแลผู้อื่น ดูแลสิ่งแวดล้อม และดูแลทุกรูปแบบ ของชีวิต ด้วยปัญญาและกรุณา" ขณะที่สุลักษณ์ไฉนวัย 90 ปียังย้ำว่า "ทุกก้าวเล็กๆ มีความสำคัญ เท่ากับก้าวใหญ่ ทุกก้าวเล็กๆ ควรเป็นรูปแบบหนึ่งของการกระทำ ด้วยกรุณา" (INEB, 2024) ข้อความนี้สะท้อนว่า Engaged Buddhism ไม่ได้เน้นขนาด ของงาน แต่เน้นคุณภาพของจิตที่อยู่เบื้องหลังงาน

ตารางที่ 4.2 เปรียบเทียบ Engaged Buddhism กับ Social Innovation แบบตะวันตก ใน 6 มิติ

มิติ	Engaged Buddhism	Social Innovation (ตะวันตก)
แรงจูงใจ	พรหมวิหาร 4 (เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา)	Social Mission, Impact Investment, ESG
กรอบวิเคราะห์	อริยสัจ 4 + ปฏิจ্ঞาสมุปบาท	Design Thinking, Systems Thinking, Theory of Change
กลไกพัฒนาคน	ไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา)	Training, Capacity Building, Empowerment
เครือข่าย	สังคหวัตถุ 4 + สังฆะ + วัด	Stakeholder Networks, Platforms, Ecosystems
ความยั่งยืน	Spiritual Foundation (ศรัทธา + ปัญญา)	Financial Sustainability, Scaling Models
ตัวอย่างในไทย	บวชป่า, วัดจากแดง, ภูชีวกาภิบาล, เสขิยธรรม ฯลฯ	มูลนิธิแม่ฟ้าหลวง, Ashoka Fellows, ChangeFusion

กล่องความคิด 4.4: Engaged Buddhism ไกล่ตัวกว่าที่คิด

ท่านรู้จักวัดหรือพระสงฆ์ที่ทำงานเพื่อสังคมในชุมชนของท่านหรือไม่? ท่านทำอะไรบ้าง? ผลลัพธ์เป็นอย่างไร? ถ้าไม่รู้จัก ลองสำรวจดู อาจพบว่า Engaged Buddhism อยู่ใกล้ตัวกว่าที่คิด เพียงแต่ไม่ได้ถูกเรียกชื่อนี้

4.6 บทสรุป

4.6.1 สรุปเครื่องมือทั้ง 4 ชุด

บทนี้นำเสนอเครื่องมือจากพุทธธรรม 4 ชุดที่สามารถใช้เป็นฐาน สำหรับนวัตกรรมสังคม ชุดแรกคือ อริยสัจ 4 ในฐานะกรอบแก้ปัญหาเชิงระบบ (ทุกข์ = Problem ID, สมุทัย = Root Cause, นิโรธ = Vision, มรรค = Path) ชุดที่สองคือ ไตรสิกขาในฐานะกลไกพัฒนาคนแบบบูรณาการ (ศีล = Social Contract, สมาธิ = Emotional Intelligence, ปัญญา = Critical Wisdom) ชุดที่สามคือ พรหมวิหาร 4 ในฐานะจริยศาสตร์ของผู้นำนวัตกรรมสังคม (เมตตา = Motivation, กรุณา = Action, มุทิตา = Sharing, อุเบกขา = Judgment) และชุดที่สี่คือ สังคหวัตถุ 4 ในฐานะเทคโนโลยีสร้างเครือข่าย (ทาน = Giving, ปิยวาจา = Communication, อตถจริยา = Service, สมานัตตตา = Equality)

เครื่องมือทั้ง 4 ชุดนี้ไม่ได้แยกจากกัน แต่ทำงานร่วมกันเป็นระบบ อริยสัจ 4 ให้กรอบวิเคราะห์ ไตรสิกขาให้กลไกพัฒนา พรหมวิหาร 4 ให้แรงจูงใจและจริยธรรม สังคหวัตถุ 4 ให้เครือข่ายและทุนทางสังคม เมื่อรวมกันจะได้ระบบนิเวศ ที่ครบถ้วน สำหรับนวัตกรรมสังคมวิถีพุทธ

ตารางที่ 4.4 สรุปเครื่องมือพุทธธรรม 6 ชุด หน้าที่ เทียบเคียง และบทที่อภิปรายต่อ

เครื่องมือ พุทธธรรม	หน้าที่ในกระบวนการ นวัตกรรม	เทียบเคียง ทฤษฎีตะวันตก	บทที่อภิปรายต่อ
อริยสัจ 4	กรอบวิเคราะห์ ปัญหาและออกแบบ ทางออก	Design Thinking, Scientific Method, PDCA	บทที่ 5 (Wisdom Helix), บทที่ 9 (กรณีศึกษา)
ปฏิจจ สมุปบาท	วิเคราะห์เครือข่ายเหตุ ปัจจัย, คิดเชิงระบบ	Systems Thinking, Complexity Theory	บทที่ 5, บทที่ 6 (วัดกับชุมชน)

เครื่องมือ พุทธธรรม	หน้าที่ในกระบวนการ นวัตกรรม	เทียบเคียง ทฤษฎีตะวันตก	บทที่อภิปรายต่อ
ไตรสิกขา	กลไกพัฒนาคณ 3 มิติ (พฤติกรรม จิตใจ ปัญญา)	Human Development, EQ/IQ, Capacity Building	บทที่ 5 (แกนกลางของ Wisdom Helix)
พรหม วิหาร 4	แรงจูงใจและ จริยธรรมของผู้นำ	Servant Leadership, Ethical leadership	บทที่ 8 (ธรรมาภิบาล)
สังคหวัตถุ 4	สร้างเครือข่ายและ ทุนทางสังคม	Social Capital Theory, Stakeholder Engagement	บทที่ 6 (วัดกับชุมชน)
กาลาม สูตร	วิธีวิทยา: ไม่เชื่อง่าย พิสูจน์ก่อน	Evidence-Based Practice, Action Research	บทที่ 9 (พิสูจน์ในสนามจริง)

ตารางสรุปนี้แสดงให้เห็นว่าพุทธธรรมไม่ได้ขาดเครื่องมือสำหรับนวัตกรรมสังคม ในทางกลับกัน มีเครื่องมือที่ครบถ้วนกว่าทฤษฎีตะวันตกหลายทฤษฎีด้วยซ้ำ เพราะ ครอบคลุมทั้งมิติปัญญา มิติจิตใจ มิติพฤติกรรม มิติจริยธรรม และมิติความสัมพันธ์ สิ่งที่ขาดหายไปไม่ใช่เครื่องมือ แต่เป็นการบูรณาการ เครื่องมือเหล่านี้เข้าด้วยกัน อย่างเป็นระบบ ซึ่งเป็นสิ่งที่บทที่ 5 จะทำ ด้วย Wisdom Helix Model (เกลียวปัญญา)

4.6.2 Wisdom Helix Model

บทที่ 5 จะนำเครื่องมือทั้ง 4 ชุดนี้มาบูรณาการเข้าด้วยกัน เป็นกรอบคิดที่ผู้เขียนเรียกว่า "Wisdom Helix Model" โมเดลเกลียวปัญญา ซึ่งเป็นหัวใจของหนังสือ ทั้งเล่ม โมเดลนี้ไม่ใช่แค่การเอาพุทธธรรมมาแปะกับทฤษฎีตะวันตก แต่เป็นการสังเคราะห์ ใหม่ที่สร้างคุณค่าทางวิชาการเฉพาะตัว โดยใช้เกลียวไตรสิกขา จากหัวข้อ 4.3 เป็นแกนกลาง แล้วผนวกอริยสัจ 4 พรหมวิหาร 4 และสังคหวัตถุ 4 เข้าไปเป็นมิติเสริม สร้างเป็นโมเดล 3 มิติที่อธิบายว่า พุทธนวัตกรรมทำงานอย่างไรตั้งแต่ระดับปัจเจกจนถึงระดับโครงสร้างสังคม เมื่อถึงจุดนี้ ผู้อ่านมีแผนที่ปัญหาครบแล้ว บทที่ 3 มีเครื่องมือ ครบแล้ว บทนี้ พร้อมแล้วสำหรับการสังเคราะห์ครั้งสำคัญในบทที่ 5 ซึ่งจะตอบคำถามที่เป็นหัวใจ ของหนังสือทั้งเล่ม พุทธนวัตกรรมคืออะไร และทำงานอย่างไร?

ผู้อ่านอาจสังเกตว่าตลอดทั้งบทนี้ เราไม่ได้ใช้คำว่า พุทธนวัตกรรม เลย ทั้งที่เป็นชื่อหนังสือ เหตุผลคือ เราต้องมีเครื่องมือก่อน จึงค่อยประกอบ เครื่องมือเข้าด้วยกันเป็นกรอบคิดได้ บทนี้เป็นการจัดชิ้นส่วน ให้ครบ บทที่ 5 จะเป็นการประกอบชิ้นส่วนเหล่านี้ ด้วย Wisdom Helix Model ซึ่งเป็นผลงานทางวิชาการที่สำคัญที่สุดของหนังสือเล่มนี้

Wisdom Helix Model จะนำ เกลียวไตรสิกขา จากหัวข้อ 4.3 มาเป็นแกนกลาง แล้วผนวกอริยสัจ 4 เป็นกรอบวิเคราะห์ ปฏิจจสมุปบาทเป็นเครื่องมือเชิงระบบ พรหมวิหาร 4 เป็นจริยธรรม สังคหวัตถุ 4 เป็นเทคโนโลยีเครือข่าย และกาลามสูตรเป็นวิธีวิทยา สร้างเป็นโมเดล 3 มิติที่อธิบายว่า พุทธนวัตกรรมทำงานอย่างไร ตั้งแต่ระดับปัจเจก (จิตใจของนวัตกร) ไปจนถึงระดับชุมชน (วัดและเครือข่าย) และระดับสังคม (นโยบายและวัฒนธรรม)

กล่องความคิด 4.5: กลับมาตอบคำถามเปิดบท

ในตอนต้นบท เราตั้งคำถามว่าพุทธศาสนาสอนแค่เรื่องชาติหน้าหรือไม่ หลังจากอ่านจบ ท่านเห็นด้วยหรือไม่ว่าพุทธธรรมมีมิติทางสังคมที่ลึกซึ้ง กว่าที่คนทั่วไปเข้าใจ? และเครื่องมือ 4 ชุดที่นำเสนอ (อริยสัจ 4, ไตรสิกขา, พรหมวิหาร 4, สังคหวัตถุ 4) มีศักยภาพที่จะเป็นฐานสำหรับนวัตกรรมสังคมได้จริงหรือไม่?

คำถามท้ายบท

1. เปรียบเทียบอริยสัจ 4 กับ Design Thinking (Empathize → Define → Ideate → Prototype → Test) ว่ามีจุดร่วมและจุดต่างอย่างไร ข้อใดที่อริยสัจ 4 มีแต่ Design Thinking ไม่มี?
2. ลองใช้อริยสัจ 4 วิเคราะห์ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาในไทย (เด็กจนเข้ามหาวิทยาลัย 6% vs เด็กรวย 71%) ปัญหาคืออะไร สาเหตุคืออะไร ภาพที่ดีเป็นอย่างไร และมรรคคืออะไร?
3. ไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) สอดคล้องกับ Head-Heart-Hand Model ในทฤษฎีการศึกษาของ Johann Heinrich Pestalozzi อย่างไร?
4. พรหมวิหาร 4 สามารถใช้เป็น "กรอบคัดเลือกผู้นำ" ขององค์กรนวัตกรรมสังคมได้หรือไม่? ออกแบบเกณฑ์คัดเลือกผู้นำที่อิงพรหมวิหาร 4 มา 1 ชุด
5. Thich Nhat Hanh บอกว่า "เมื่อเราทำงานเพื่อสันติภาพด้วยจิตที่ไม่สงบ เราก็สร้างสันติภาพไม่ได้" ท่านเห็นด้วยหรือไม่? มีตัวอย่างจริงจากประสบการณ์ท่านหรือไม่?
6. สุลักษณ์ ศิวรักษ์ แยก "Buddhism with a capital B" กับ "buddhism with a small b" ท่านคิดว่าความแตกต่างนี้สำคัญอย่างไร? และพุทธศาสนาในไทย ปัจจุบันอยู่ที่จุดไหนระหว่างสองขั้วนี้?
7. ตารางที่ 4.2 เปรียบเทียบ Engaged Buddhism กับ Social Innovation แบบตะวันตก ท่านคิดว่าทั้งสองสามารถเสริมกันได้หรือไม่? ถ้าได้ จุดเสริมอยู่ที่ไหน? ถ้าไม่ได้ อะไรคืออุปสรรค?

บทที่ 5

พุทธนวัตกรรม: เมื่อธรรมะกลายเป็นเครื่องมือพัฒนา

Buddhist Innovation: When Dhamma Becomes a Development Tool

5.1 จุดบรรจบ เมื่อทุกเส้นทางมาพบกัน

บทนี้เป็นหัวใจของหนังสือทั้งเล่ม เป็นจุดที่ทุกเส้นทางที่เดินทางมาจาก 4 บทก่อนหน้านี้มาบรรจบกัน บทที่ 1 ให้ความเข้าใจใหม่ เกี่ยวกับนวัตกรรม กว้างกว่า เทคโนโลยี บทที่ 2 ให้ความเข้าใจใหม่เกี่ยวกับนวัตกรรมสังคม ตามพร้อมกรอบ 3S+1 บทที่ 3 ให้แผนที่ปัญหาของสังคมไทย 5 กัดัก + 4 ช่องว่าง และบทที่ 4 ให้เครื่องมือจากพุทธธรรม คืออริยสัจ 4 ไตรสิกขา พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 ปฏิจจนูปบาท กาลามสูตร คำถามที่เหลือคือ จะนำทุกอย่างมาประกอบกันอย่างไร?

คำตอบคือสิ่งที่ผู้เขียนเรียกว่า **พุทธนวัตกรรม** (Buddhist Innovation) ซึ่งไม่ใช่แค่เอาพุทธมาปะกับทฤษฎีตะวันตก และไม่ใช่แค่เอาธรรมะมาแก้ทุกอย่าง แต่เป็นกรอบคิดใหม่ที่สังเคราะห์ขึ้นจากการบูรณาการทฤษฎีนวัตกรรมร่วมสมัย ข้อมูลเชิงประจักษ์จากสังคมไทย และปรัชญาพุทธธรรมเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ

ก่อนจะเข้าสู่นิยามของพุทธนวัตกรรม ผู้เขียนขอวิจารณ์ 2 แนวทางที่มีอยู่เดิม ซึ่งแม้จะมีคุณค่า แต่ยังไม่เพียงพอ แนวทางแรก คือการนำธรรมะมาใช้ในชีวิตประจำวัน แนวทางนี้มีคุณค่าแต่มีอยู่ในระดับปัจเจก ไม่ได้มองถึงระดับโครงสร้างสังคม ตัวอย่าง เช่น การสอนสมาธิเพื่อลดความเครียดเป็นสิ่งดี แต่ไม่ได้แก้โครงสร้างที่ทำให้คนเครียด แนวทางที่สอง คือ เศรษฐศาสตร์พุทธ (Buddhist Economics) จาก E.F. Schumacher (1973) และผู้สืบทอด แนวทางนี้มีคุณค่าเชิงปรัชญาสูง แต่มักขาดกรอบปฏิบัติที่ชัดเจนว่าจะทำอย่างไรในสนามจริง พุทธนวัตกรรมที่หนังสือเล่มนี้เสนอ

พยายาม เต็มช่องว่างของ ทั้งสองแนวทาง โดยมีทั้งมิติเชิงโครงสร้าง ไม่ใช่แค่ปัจเจก และมิติเชิง ปฏิบัติ ไม่ใช่แค่ปรัชญา)

ผู้เขียนเห็นว่า ทำไม Applied Buddhism และ Buddhist Economics ยังไม่พอ Applied Buddhism มักจำกัดอยู่ที่ระดับปัจเจก เช่น สอนสมาธิ สอนปล่อยวาง ไม่ได้วิพากษ์โครงสร้างสังคมที่สร้างปัญหา Buddhist Economics มักจำกัดอยู่ที่ระดับปรัชญา เช่น วิพากษ์ทุนนิยม เสนอทางเลือก ไม่ได้มีกรอบปฏิบัติที่ชัดเจน พุทธนวัตกรรมต้องทำทั้งสองอย่างพร้อมกัน

5.2 นิยามพุทธนวัตกรรม: ไม่ใช่แค่ธรรมะประยุกต์

ผู้เขียนเสนอนิยาม พุทธนวัตกรรม (Buddhist Innovation) คือ กระบวนการสร้างสรรค์คุณค่าใหม่ทางสังคม ที่ใช้หลักพุทธธรรมเป็นฐานปรัชญา ชักกระบวนการทางปัญญาแบบพุทธ เช่น หลักโยนิโสมนสิการ อริยสัจ 4 ปฏิจ্ঞสมุปบาท เป็นกรอบวิเคราะห์ และใช้สถาบันทางพุทธศาสนา เช่น วัด สังฆะ เครือข่าย เป็นพื้นที่ทดลองและขับเคลื่อน เพื่อแก้ปัญหาสังคมอย่างเป็นระบบ ยั่งยืน และเป็นธรรม

นิยามนี้มี 5 องค์ประกอบที่ต้องอธิบาย

องค์ประกอบที่ 1 กระบวนการสร้างสรรค์คุณค่าใหม่ทางสังคม ไม่ใช่แค่สิ่งใหม่ แต่เป็นคุณค่าใหม่ ตามที่วิเคราะห์ในบทที่ 1 เปลี่ยนจากของใหม่เป็น คุณค่าใหม่ และต้องเป็นคุณค่าทางสังคม ไม่ใช่คุณค่าเชิงพาณิชย์ ตามที่วิเคราะห์ในบทที่ 2

องค์ประกอบที่ 2 ใช้หลักพุทธธรรมเป็นฐานปรัชญา คำว่า ฐาน สำคัญมาก ไม่ได้หมายความว่า ใช้พุทธธรรมเป็นคำตอบ แต่หมายความว่า ใช้พุทธธรรมเป็นจุดตั้งต้น ในการคิดเหมือนที่ Amartya Sen ใช้ Capability Approach เป็นฐาน ไม่ใช่คำตอบ ฐานปรัชญาให้ทิศทาง แต่ไม่ได้กำหนดเส้นทางที่ตายตัว

องค์ประกอบที่ 3 ใช้กระบวนการทางปัญญาแบบพุทธเป็นกรอบวิเคราะห์ นี่คือจุดที่ทำให้พุทธนวัตกรรมต่างจากธรรมะประยุกต์ทั่วไป ไม่ใช่แค่เอาธรรมะมาอ้าง แต่ใช้กระบวนการวิเคราะห์แบบพุทธอย่างเป็นระบบ ตั้งแต่โยนิโสมนสิการ (คิดให้ถึงรากเหง้า) อริยสัจ 4 (ระบุปัญหา-สาเหตุ-เป้าหมาย-เส้นทาง) ไปจนถึงปฏิจ্ঞสมุปบาท (วิเคราะห์เครือข่ายเหตุปัจจัย)

องค์ประกอบที่ 4 ใช้สถาบันทางพุทธศาสนาเป็นพื้นที่ทดลองและขับเคลื่อน นี่คืออีกจุดที่ทำให้พุทธนวัตกรรมต่างจาก Buddhist Economics ที่มักเป็นเรื่องของทฤษฎี พุทธนวัตกรรมมีสนามทดลอง คือวัดกว่า 40,000 แห่งทั่วประเทศไทย ชุมชนรอบวัด พระสงฆ์กว่า 200,000 รูป และเครือข่ายศรัทธาของพุทธศาสนิกชนทั่วประเทศ นี่คือ โครงสร้างพื้นฐานที่มีอยู่แล้ว ไม่ต้องสร้างใหม่

องค์ประกอบที่ 5 เพื่อแก้ปัญหาสังคมอย่างเป็นระบบ ยั่งยืน และเป็นธรรม คำ 3 คำนี้สำคัญเท่ากัน เป็นระบบ หมายถึงไม่แก้เฉพาะจุด แต่แก้ทั้งเครือข่าย เหตุปัจจัย (ปัจจัยสมบูรณ์) ยั่งยืน หมายถึงไม่หายไปเมื่อหมดเงินหรือเมื่อผู้นำจากไป (กรอบ 3S+1 จากบทที่ 2) เป็นธรรม หมายถึงไม่สร้างประโยชน์ให้กลุ่มหนึ่งโดยเอาเปรียบอีกกลุ่ม (พรหมวิหาร 4 + สังคหวัตถุ 4)

ผู้เขียนเห็นว่า งานวิจัยด้านพุทธนวัตกรรมที่มีอยู่ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัย ไทยส่วนใหญ่ เน้นการนำหลักธรรมมาประยุกต์ (Application) มากกว่าการสังเคราะห์กรอบคิดใหม่ (Synthesis) ตัวอย่างเช่น งานวิจัยที่ว่า การนำอริยบท 4 มาใช้ในการบริหาร เป็นการ Application ที่ดี แต่ไม่ได้สร้างกรอบคิดใหม่ หนังสือเล่มนี้ต่างออกไปตรงที่พยายามสังเคราะห์กรอบคิดใหม่ (Wisdom Helix Model) ที่บูรณาการทั้งทฤษฎีตะวันตก ข้อมูลไทย และปรัชญาพุทธ เข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ

5.3 Wisdom Helix Model โมเดลเกลียวปัญญา

Wisdom Helix Model โมเดลเกลียวปัญญา เป็น ผลงานทางวิชาการที่สำคัญที่สุดของหนังสือเล่มนี้ เป็นกรอบคิดที่ผู้เขียนสังเคราะห์ขึ้นเพื่ออธิบายว่า พุทธนวัตกรรมทำงานอย่างไร ตั้งแต่ระดับจิตใจของนวัตกร ไปจนถึงระดับโครงสร้างสังคม โมเดลนี้ ไม่ได้เป็นแค่ทฤษฎี แต่เป็นเครื่องมือปฏิบัติ ที่สามารถนำไปใช้ออกแบบ วิเคราะห์ และประเมินนวัตกรรมสังคมวิถีพุทธได้จริง

5.3.1 ที่มาของชื่อทำไมเป็นเกลียว ไม่ใช่วงกลม?

ผู้เขียนเลือกคำว่า Helix (เกลียว) แทน Cycle (วงกลม) ด้วยเหตุผลเชิงญาณวิทยาที่สำคัญ วงกลมสื่อถึงการวนซ้ำในจุดเดิม เหมือนล้อหมุนที่อยู่กับที่ แต่

เกลียว สื่อถึงการยกระดับขึ้นเรื่อยๆ ในแต่ละรอบ เหมือน DNA ที่พันกันเป็นเกลียวขึ้นข้างบน ไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) ที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ปอ.ปยุตฺโต) อธิบายว่าทำงานเป็นวงจรมัน ผู้เขียนเสนอว่าที่จริงแล้วทำงานเป็นเกลียว เพราะในแต่ละรอบ ทั้ง 3 องค์ประกอบยกระดับขึ้น ศีลรอบที่ 2 ละเอียดยกกว่ารอบแรก สมาธิรอบที่ 2 ลึกกว่ารอบแรก ปัญญารอบที่ 2 แหล่มคมกว่ารอบแรก การเลือกคำว่า เกลียว จึงเป็นการเน้นการเติบโต ไม่ใช่แค่การหมุนวน

คำว่า Wisdom ก็สำคัญเช่นกัน ผู้เขียนไม่ได้เลือกคำว่า Knowledge (ความรู้) หรือ Intelligence (ความฉลาด) แต่เลือก Wisdom (ปัญญา) เพราะปัญญาในความหมายของพุทธศาสนากว้างกว่าความรู้และความฉลาด ปัญญารวมถึงการเห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง (ยถาภูตญาณทัสสนะ) ซึ่งรวมทั้งมิติเชิงข้อเท็จจริง (Factual) มิติเชิงจริยธรรม (Ethical) และมิติเชิงปฏิบัติ (Practical) ไม่ใช่แค่มิติใดมิติหนึ่ง

5.3.2 โครงสร้างของ Wisdom Helix Model 3 แกน 4 มิติ

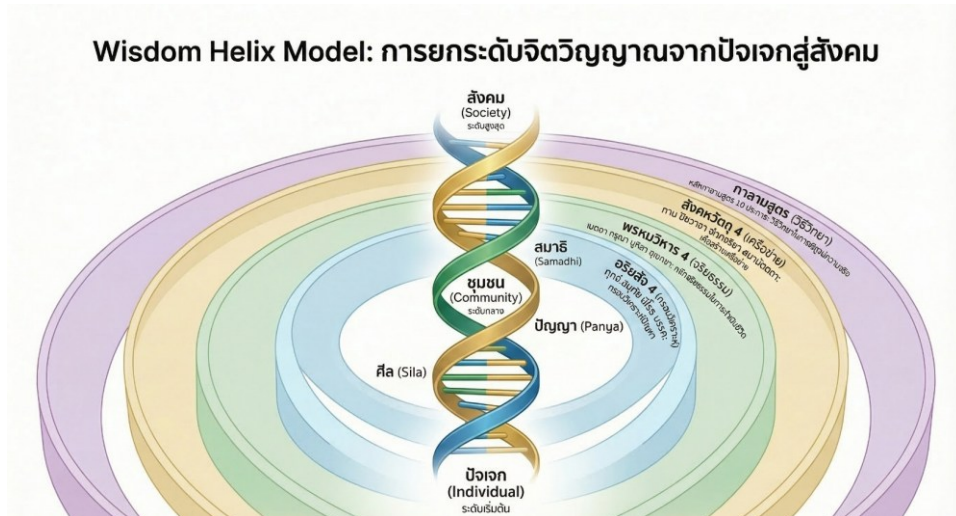
Wisdom Helix Model ประกอบด้วย 3 แกนหลัก ที่พันกันเป็นเกลียว และ 4 มิติเสริม ที่ล้อมรอบเกลียว

แกนที่ 1 ศีล มิติเชิงพฤติกรรมและโครงสร้าง แกนนี้เกี่ยวกับกติกาของนวัตกรรม ทั้งกติกาส่วนตัว (จริยธรรมของนวัตกรรม) กติกาองค์กร (ธรรมาภิบาล) และกติกาสังคม (กฎหมาย นโยบาย สถาบัน) ในทางปฏิบัติ แกนนี้ถามว่า เราทำอย่างถูกต้องหรือไม่ ไม่ใช่แค่เราทำอย่างมีประสิทธิภาพหรือไม่

แกนที่ 2 สมาธิ มิติเชิงจิตใจและแรงจูงใจ แกนนี้เกี่ยวกับพลังภายในที่ขับเคลื่อนนวัตกรรม ทั้งสติ ความอดทน แรงจูงใจภายใน และฐานจิตวิญญาณจากรอบ 3S+1 ในบทที่ 2 แกนนี้ถามว่า เราทำด้วยจิตใจที่ถูกต้องหรือไม่ ไม่ใช่แค่เราทำเพื่อผลลัพธ์ที่ถูกต้องหรือไม่

แกนที่ 3 ปัญญา มิติเชิงความรู้และวิจารณ์ญาณ แกนนี้เกี่ยวกับ การเห็นจริงทั้งความรู้เชิงข้อเท็จจริง (สุตมยปัญญา) การวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ (จินตามยปัญญา) และประสบการณ์ตรง (ภาวนามยปัญญา) รวมถึงโยนิโสมนสิการ (การคิดอย่างแยกคาย)

แก่นนี้ถามว่า "เราเข้าใจปัญหาอย่างลึกซึ้งพอหรือไม่" ไม่ใช่แค่เรามีข้อมูลเพียงพอหรือไม่

แผนภาพที่ 5.1 Wisdom Helix Model 3 แกน 4 มิติ

5.3.3 Wisdom Helix ทำงานอย่างไร 3 ระดับของเกลียว

เกลียวทำงานใน 3 ระดับที่ยกขึ้นไปเรื่อยๆ

ระดับที่ 1 ปัจเจก (Individual Level) เกลียวเริ่มจากตัวนวัตกรรมเอง แกนศีลที่ระดับนี้คือจริยธรรมส่วนตัว แกนสมาธิ คือสุขภาพจิตและแรงจูงใจภายใน แกนปัญญา คือความรู้และวิจารณ์ญาณ นวัตกรรมที่ดีต้องมีทั้ง 3 แกน ไม่ขาดแกนใดแกนหนึ่ง ดังที่วิเคราะห์ในบทที่ 4 หัวข้อ 4.3.4

ระดับที่ 2 ชุมชน (Community Level) เมื่อนวัตกรรมพัฒนาตัวเองแล้ว เกลียวยกระดับสู่ชุมชน แกนศีล ที่ระดับนี้คือ กติกาชุมชน ที่ทุกคนยอมรับ แกนสมาธิ คือ ความสมานฉันท์ ที่ทำให้ชุมชนร่วมมือกันได้ แกนปัญญา คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ผสมกับความรู้สมัยใหม่ วัดทำหน้าที่เป็น Hub ที่เชื่อมทั้ง 3 แกนเข้าด้วยกัน ดังที่วิเคราะห์ในบทที่ 2 หัวข้อ 2.4

ระดับที่ 3 สังคม (Societal Level) เมื่อนวัตกรรมพิสูจน์แล้วในระดับชุมชน เกลียวยกระดับสู่สังคม แกนศีลที่ระดับนี้คือ นโยบายสาธารณะที่เป็นธรรม แกนสมาธิ

คือ ค่านิยมทางสังคม ที่ไม่ถูกรอบงำด้วยบริโภคนิยม แกนปัญญา คือ สัมมาทิฐิ
 สาธารณะ หรือวิจารณ์ญาณร่วมของสังคม การยกระดับจากชุมชนสู่สังคมต้องอาศัย
 กรอบ 3S+1 จากบทที่ 2 (Start-Scale-Sustain + Spiritual Foundation)

ข้อสังเกตสำคัญของผู้เขียน การยกระดับระหว่างแต่ละขั้นไม่ได้เป็นไป
 โดยอัตโนมัติ นวัตกรรมที่ดีในระดับปัจเจกไม่จำเป็นต้องสร้างนวัตกรรมชุมชนได้ นวัตกรรม
 ชุมชนที่ดีไม่จำเป็นต้องขยายสู่ระดับสังคมได้ การยกระดับต้องอาศัยตัวเร่ง ที่ต่างกัน
 ในแต่ละขั้น ในระดับปัจเจก ตัวเร่งคือ กัลยาณมิตร (ครูที่ดี เพื่อนที่ดี) ในระดับ ชุมชน
 ตัวเร่งคือ วัดและพระสงฆ์ ในฐานะ Hub ของเครือข่าย และผู้นำชุมชนที่มีวิสัยทัศน์
 ในระดับสังคม ตัวเร่งคือเครือข่ายข้ามชาติและนโยบายรัฐที่เอื้อ ถ้าตัวเร่งไม่มี
 เกลียวจะหยุดหมุนที่ระดับนั้น ไม่ยกขึ้นไป

5.3.4 ข้อเปรียบเทียบเชิงวิพากษ์ Wisdom Helix กับ Triple Helix

ผู้อ่านที่คุ้นเคยกับทฤษฎีนวัตกรรมอาจนึกถึง Triple Helix Model ของ
 Etzkowitz และ Leydesdorff (2000) ที่อธิบายนวัตกรรมว่าเกิดจากการปฏิสัมพันธ์
 ของ 3 ภาคส่วน มหาวิทยาลัย อุตสาหกรรม และรัฐบาล ชื่อ Helix ที่ผู้เขียนเลือกไม่ได้
 เป็นเรื่องบังเอิญ แต่เป็นการตั้งใจสร้างบทสนทนา กับ Triple Helix ผ่านชื่อที่
 คล้ายกันแต่เนื้อหาต่างกัน

จุดที่ Wisdom Helix ต่างจาก Triple Helix อย่างสำคัญมี 3 ประการ

ประการแรก Triple Helix มองนวัตกรรมเป็นเรื่องภาคส่วน (Sectors)
 คือใครทำกับใคร แต่ Wisdom Helix มองเป็นเรื่อง มิติของมนุษย์ (Human
 Dimensions) คือพัฒนาอะไรในตัวคน

ประการที่สอง Triple Helix ไม่มีมิติจิตวิญญาณเลย ในขณะที่ Wisdom
 Helix ถือเป็นแกนหนึ่งในสามแกน (แกนสมาธิ)

ประการที่สาม Triple Helix มุ่งเป้าที่นวัตกรรมเชิงเศรษฐกิจ เป็นหลัก
 ในขณะที่ Wisdom Helix มุ่งเป้าที่คุณค่าทางสังคมเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม ทั้งสอง
 โมเดลไม่ได้ขัดแย้งกัน Triple Helix อธิบาย ใครต้องร่วมมือกัน Wisdom Helix อธิบาย
 อะไรต้องถูกพัฒนาในตัวคนและสังคม ถ้านำทั้งสองมาใช้ร่วมกัน จะได้ภาพที่สมบูรณ์ขึ้น

5.3.5 วิธินำ Wisdom Helix ไปใช้จริง คู่มือ 5 ขั้นตอน

เพื่อให้ Wisdom Helix Model ไม่ใช่แค่ทฤษฎีในหนังสือ แต่เป็นเครื่องมือที่นำไปใช้ได้จริง ผู้เขียนเสนอคู่มือ 5 ขั้นตอน สำหรับผู้ปฏิบัติ

ขั้นตอนที่ 1 กำหนดรู้ปัญหาด้วยอริยสัจข้อ 1 (ทุกข์) เริ่มจากการระบุปัญหาอย่างชัดเจน ใช้โยนิโสมนสิการคิดให้ถึงรากเหง้า อย่าด่วนสรุปว่าปัญหาคืออะไรลงพื้นที่ พูดคุยกับชุมชน ฟังเสียงของผู้ได้รับผลกระทบ ใช้ปัจจุสมุพบาทวิเคราะห์เครือข่ายเหตุปัจจัย

ตัวอย่าง ชุมชนบ้านในถุ้ง จังหวัดนครศรีธรรมราช ไม่ได้ด่วนสรุปว่าปัญหา คือ ปุ๋ยหายไป แต่วิเคราะห์ลึกลงไปว่าปัญหาอยู่ที่ระบบการจัดการทรัพยากรทางทะเลทั้งระบบ

ขั้นตอนที่ 2 วิเคราะห์สาเหตุด้วยอริยสัจข้อ 2 (สมุทัย) สืบหาสาเหตุที่แท้จริง ไม่ใช่แค่อาการ ถามว่า ทำไม ช้ำหลายรอบ (คล้าย 5 Whys) จนถึงสาเหตุราก (Root Cause) ตรวจสอบว่ามี ต้นเหตุความอยากที่ไม่รู้จักพอ ซ่อนอยู่หรือไม่ เพราะต้นเหตุมักเป็นสาเหตุรากของปัญหาสังคมหลายประเภท

ตัวอย่าง ปัญหาหนี้ครัวเรือน สาเหตุรากไม่ใช่แค่รายได้น้อย แต่รวมถึง ค่านิยมบริโภคนิยม (กามตัณหา) ความต้องการมีสถานะ (ภวตัณหา) และระบบเศรษฐกิจที่ไม่เป็นธรรม (โครงสร้าง)

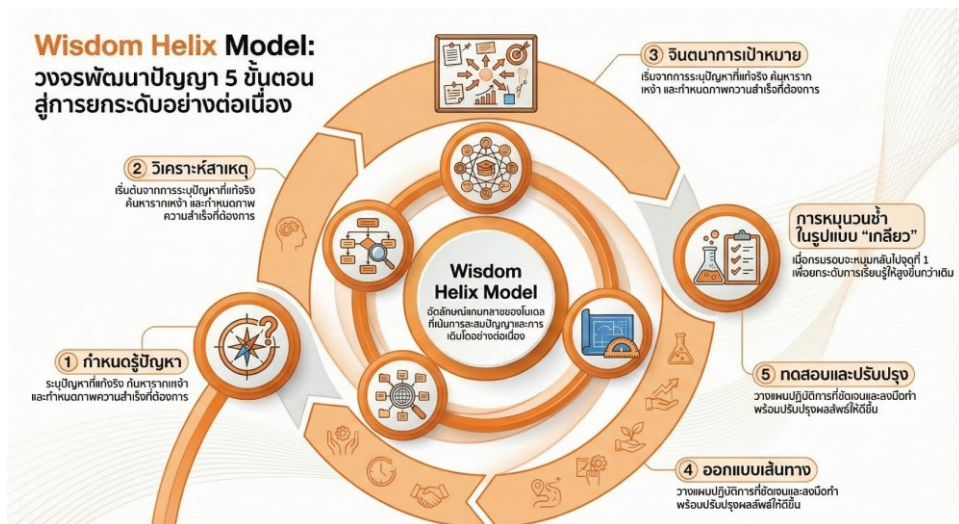
ขั้นตอนที่ 3 จินตนาการเป้าหมายด้วยอริยสัจข้อ 3 (นิโรธ) กำหนดวิสัยทัศน์ว่า "ถ้าปัญหาถูกแก้แล้ว สภาพที่ดีจะเป็นอย่างไร" ใช้พรหมวิหาร 4 เป็นตัวตรวจสอบว่าวิสัยทัศน์นั้น เป็นธรรมหรือไม่ ทุกคนได้ประโยชน์หรือเฉพาะบางกลุ่ม

ตัวอย่าง: ธนาคารปูม้ามีวิสัยทัศน์ว่า "ทะเลมีปูม้าอุดมสมบูรณ์ ชาวประมงมีรายได้เพียงพอ ระบบนิเวศฟื้นตัว ชุมชนไม่แตกแยก" ครอบคลุมทั้ง 4 มิติ

ขั้นตอนที่ 4 ออกแบบเส้นทางด้วยอริยสัจข้อ 4 (มรรค) ออกแบบนวัตกรรมสังคมที่ตอบโจทย์ทั้ง 3 แกนของ Wisdom Helix แกนศีล กติกาอะไรที่ต้องมี แกน

สมาธิ แรงจูงใจภายในคืออะไร แกนปัญญา ความรู้อะไรที่ต้องสร้าง ใช้สังคหวัตถุ 4 สร้างเครือข่าย ใช้วัดเป็น Hub ให้พระสงฆ์ทำหน้าที่ Legitimizer

ขั้นตอนที่ 5 ทดสอบและปรับปรุงด้วยกาลามสูตร นำนวัตกรรมไปทดลองใช้จริงในชุมชน เก็บข้อมูลผลลัพธ์ ทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ประเมินด้วยกรอบ 3S+1 (Start ได้ไหม Scale ได้ไหม Sustain ได้ไหม มี Spiritual Foundation ไหม) ถ้าไม่ได้ผล ให้ปรับปรุง ถ้าได้ผล ให้ขยาย อย่ายึดติดกับแผนเดิมถ้าหลักฐานบอกว่าต้องเปลี่ยน นี่คือจิตวิญญาณกาลามสูตร

แผนภาพที่ 5.2 วงจร Wisdom Helix Model เกลียวปัญญา วงจรพัฒนาปัญญา

ตารางที่ 5.1 Wisdom Helix Model: 3 แกน x 3 ระดับ = 9 มิติของพุทธนวัตกรรม

แกน	ปัจเจก	ชุมชน	สังคม
แกนศีล	จริยธรรมนวัตร: ซื่อสัตย์ ไม่เอาเปรียบ	กติกาสังคม: ธรรมาภิบาลท้องถิ่น	นโยบาย: กฎหมายที่เป็นธรรม ธรรมาภิบาล

แกน	ปัจเจก	ชุมชน	สังคม
แกนสมาธิ	สุขภาพจิต: สติ อดทน แรงจูงใจ	สมานฉันท์: ความไว้วางใจ,ร่วมมือ	ค่านิยม: ไม่บริโภคนิยม สันโดษ
แกนปัญญา	วิจรรณญาณ: โยนิโสมนสิการ	ภูมิปัญญา: ท้องถิ่น+สมัยใหม่	สัมมาทิฐิสาธารณะ: วิจรรณญาณร่วม
ตัวเร่ง	กัลยาณมิตร ครูที่ดี	วัด พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน	INEB เครือข่ายข้ามชาติ นโยบายรัฐ

ในประเด็นของ Wisdom Helix ผู้เขียนเห็นว่า จุดแข็งของ Wisdom Helix ประกอบด้วย

- (1) บูรณาการทั้ง 3 มิติ (พฤติกรรม จิตใจ ปัญญา) พร้อมกัน ไม่ใช่แยกส่วน
 - (2) ทำงานข้ามระดับ (ปัจเจก→ชุมชน→สังคม)
 - (3) มีทั้งกรอบวิเคราะห์ กลไกพัฒนา จริยธรรม เครือข่าย และวิธีตรวจสอบ
- ส่วนข้อจำกัดมีดังนี้

- (1) ยังไม่ได้ถูกทดสอบ เชิงประจักษ์อย่าง เป็นระบบ (บทที่ 9 จะเริ่มทดสอบ)
- (2) อาจซับซ้อนเกินไปสำหรับ ผู้ปฏิบัติที่ไม่มีพื้นฐานพุทธธรรม
- (3) ต้องระวังไม่ให้กลายเป็นความเชื่อที่อ้างว่าแก้ได้ทุกอย่าง กาถามสูตร เป็นเครื่องเตือนใจ

5.4 พุทธนวัตกรรมกับนวัตกรรมสังคมตะวันตกเหมือนกันอย่างไร

เมื่อนำ Wisdom Helix Model มาเปรียบเทียบกับกรอบนวัตกรรม สังคมตะวันตก จะเห็นทั้งจุดร่วมและจุดต่างที่สำคัญ ซึ่งจุดร่วมที่สำคัญมี 3 ประการ คือ

ประการแรก ทั้งสองมุ่งแก้ปัญหาสังคม ไม่ใช่แสวงหากำไร

ประการที่สอง ทั้งสองเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน ไม่ใช่การสั่งจากข้างบน

ประการที่สาม ทั้งสองต้องการความยั่งยืน ไม่ใช่แค่ผลลัพธ์ระยะสั้น

จุดต่างที่สำคัญมี 4 ประการ คือ

ประการแรก มิติจิตวิญญาณ นวัตกรรมสังคมตะวันตกมักไม่มีมิตินี้ แต่พุทธนวัตกรรมถือเป็นแกนกลาง (แกนสมาธิ)

ประการที่สอง กระบวนการภายใน นวัตกรรมตะวันตกเน้น ผลลัพธ์ภายนอก (Output/Impact) แต่พุทธนวัตกรรมเน้น กระบวนการภายใน (Inner Transformation) ควบคู่กัน เชื่อว่าถ้าข้างในไม่เปลี่ยน ข้างนอกก็เปลี่ยนไม่ได้อย่างยั่งยืน

ประการที่สาม สถาบันฐานราก นวัตกรรมตะวันตกมักอาศัย NGO สตาร์ทอัพ หรือรัฐ แต่พุทธนวัตกรรมมีวัด เป็นสถาบันฐานรากที่มีอยู่ทุกชุมชน

ประการที่สี่ วิธีวัดความสำเร็จ นวัตกรรมตะวันตกมักวัดด้วย ตัวชี้วัดเชิงปริมาณ (KPIs) แต่พุทธนวัตกรรมต้องวัดทั้งเชิงปริมาณ เช่น จำนวนครัวเรือนที่หลุดพ้นหนี้ และเชิงคุณภาพทางจิตวิญญาณ เช่น ระดับสติ ความพอใจในชีวิต ค่านิยมที่เปลี่ยนไป

ผู้เขียนคิดว่า จุดต่างทั้ง 4 ประการนี้ไม่ได้ทำให้พุทธนวัตกรรมดีกว่า นวัตกรรมตะวันตก แต่ทำให้ต่าง ความต่างนี้สำคัญเพราะหมายความว่า พุทธนวัตกรรมสามารถเติมเต็ม ในจุดที่นวัตกรรมตะวันตกขาดได้ ทั้งสองไม่ได้เป็นคู่แข่ง แต่เป็นคู่เสริม เช่นเดียวกับที่ Hagedoorn et al. (2023) พบว่าเป้าหมายเชิงพาณิชย์ กับเป้าหมายทางสังคมเสริมกัน พุทธนวัตกรรมกับนวัตกรรมตะวันตกก็เสริมกันได้ ถ้าถูกออกแบบอย่างเหมาะสม

ตารางที่ 5.2 เปรียบเทียบเชิงลึก พุทธนวัตกรรม (Wisdom Helix) กับ นวัตกรรมสังคม ตะวันตก

มิติเปรียบเทียบ	พุทธนวัตกรรม	นวัตกรรมสังคมตะวันตก
จุดเริ่มต้น	กำหนดรู้ทุกข์ (อริยสัจข้อ 1): เผชิญปัญหาอย่างตรงไปตรงมา	Problem Definition / Empathize: ระบุปัญหาจากมุมมองผู้ใช้
มิติจิตวิญญาณ	แกนกลาง (แกนสมาธิ): สติ ศรัทธา แรงจูงใจภายใน	ไม่มีอย่างเป็นระบบ หรือจัดเป็น Well-being ย่อย
กลไกพัฒนาคน	ไตรสิกขา: 3 มิติบูรณาการ (พฤติกรรม+จิตใจ+ปัญญา)	แยกส่วน: Technical Skills + Soft Skills + Leadership
สถาบันฐานราก	วัด 40,000+ แห่ง พระสงฆ์ 200,000+ รูป สังฆะ	NGO, Social Enterprise, Government Agency
วิธีวัดความสำเร็จ	เชิงปริมาณ + เชิงคุณภาพจิตวิญญาณ (สติ ปัญญา ค่านิยม)	KPIs, SROI, Impact Measurement
การขยายผล	ผ่าน Legitimizer (พระสงฆ์) + เครือข่ายศรัทธา + สังฆะ	ผ่าน Scaling Model + Policy Advocacy + Funding
ข้อจำกัดหลัก	ยากในการวัดผลเชิงปริมาณ, อาจถูกครอบงำด้วยศาสนาเชิง สถาบัน	ขาดมิติจิตวิญญาณ, อาจเป็น top-down, พึ่งเงินทุนมาก

ผู้เขียนเห็นว่า ทั้งสองฝ่ายมีจุดบอดของตัวเอง พุทธนวัตกรรมมีจุดบอดที่การวัดผล เพราะจะวัดสัมมาทิฐิสาธารณะ หรือความเปลี่ยนแปลงทางค่านิยมอย่างไร? ไม่มีเครื่องมือวัดที่ได้รับการยอมรับ ในขณะที่นวัตกรรมตะวันตกมีจุดบอดที่

ความยั่งยืนเชิงลึก เพราะ SROI หรือ Impact Measurement ไม่สามารถจับแรงงูใจภายใน ที่เป็นตัวกำหนดว่าโครงการจะอยู่รอดหรือไม่เมื่อหมดเงินทุน ผู้เขียนเสนอว่าทางออกอยู่ที่การสร้างเครื่องมือวัดแบบผสม (Mixed-Methods Measurement) ที่ใช้ทั้งตัวชี้วัดเชิงปริมาณจากตะวันตกและการประเมินเชิงคุณภาพจากพุทธ ซึ่งจะเป็นโจทย์วิจัยที่สำคัญสำหรับอนาคต

5.4.1 กรณีตัวอย่าง: วิเคราะห์ธนาการปูม้าด้วย Wisdom Helix

เพื่อแสดงว่า Wisdom Helix Model ใช้วิเคราะห์กรณีจริงได้อย่างไร ลองนำกรณีธนาการปูม้ามาวิเคราะห์

ในระดับปัจเจก แกนศีล = ชาวประมง มีกติการ่วม ไม่จับปูม้าที่มีไข่ แกนสมาธิ = มีแรงงูใจภายใน รักทะเล อยากให้ลูกหลานมีปูจับ แกนปัญญา = เข้าใจชีววิทยาปูม้า บวกกับการเข้าใจระบบธนาการ

ในระดับชุมชน: แกนศีล = มีกติกาชุมชน ข้อตกลงเรื่องการจับ แกนสมาธิ = ชุมชนไว้วางใจกัน ร่วมมือกันได้ ไม่แตกแยก แกนปัญญา = ผสมภูมิปัญญาท้องถิ่น รู้จักทะเล กับความรู้วิทยาศาสตร์ วัดทำหน้าที่เป็น Hub ในการรวมคน และพระสงฆ์ ช่วยให้ความชอบธรรมกับโครงการ

ในระดับสังคม: แกนศีล = ถูกบรรจุในเส้นทางท่องเที่ยวจังหวัด มีคณะกรรมการระดับจังหวัด แกนสมาธิ = ค่านิยม "ทะเลเป็นทุนร่วม" แพร่กระจายไปยังชุมชนอื่น แกนปัญญา = ความรู้ถูกถ่ายทอดผ่านศูนย์เรียนรู้ 87 แห่ง เมื่อวิเคราะห์ครบทั้ง 9 มิติ จะเห็นว่าธนาการปูม้าเป็นพุทธนวัตกรรมโดยแท้ แม้จะไม่ได้เรียกตัวเองว่าเป็นพุทธนวัตกรรม เพราะทำงานครบทุกแกนและทุกระดับของ Wisdom Helix มีฐานจิตวิญญาณ มี Legitimizer ผู้ที่ทำให้ถูกต้อง คือพระสงฆ์ มีเครือข่ายฐานวัดและวัดความ สำเร็จทั้งเชิงปริมาณ (ตัวเลขปูม้า รายได้) และเชิงคุณภาพ (ค่านิยมความร่วมมือ ความภูมิใจ)

ข้อวิจารณ์ของผู้เขียน 5.4: ข้อจำกัดของการเปรียบเทียบ

การเปรียบเทียบ "พุทธนวัตกรรม" กับ "นวัตกรรมตะวันตก" มีข้อจำกัดสำคัญคือทำให้ดูเหมือนเป็นสองขั้วที่แยกจากกัน ทั้งที่ในความเป็นจริง นวัตกรรมสังคม

ส่วนใหญ่ในไทยเป็นลูกผสม (Hybrid) ที่ผสมทั้งสองแนวทาง ธนาคารปูม้าใช้ทั้งความรู้วิทยาศาสตร์ (ตะวันตก) และฐานจิตวิญญาณ (พุทธ) มูลนิธิแม่ฟ้าหลวงใช้ทั้งวิธีบริหารเชิงธุรกิจ (ตะวันตก) และปณิธานทางจิตวิญญาณ (พุทธ) การเปรียบเทียบจึงเป็นเครื่องมือทางวิชาการ ไม่ใช่การแบ่งฝ่าย

5.5 ข้อเสนอใหม่ 3 ประการ

หนังสือเล่มนี้ไม่ได้เพียงรวบรวมความรู้ที่มีอยู่ แต่เสนอผลงานทางวิชาการใหม่ 3 ประการ ที่เป็นผลจากการสังเคราะห์ของผู้เขียน

5.5.1 ข้อเสนอที่ 1: Wisdom Helix Model

ดังที่อธิบายแล้วในหัวข้อ 5.3 โมเดลนี้เป็นกรอบคิดใหม่ที่บูรณาการเครื่องมือพุทธธรรม 6 ชุดเข้าด้วยกัน ผ่านโครงสร้าง 3 แกน $\times$ 3 ระดับ = 9 มิติ พร้อม 4 มิติเสริม โมเดลนี้สามารถใช้ได้ทั้งในการออกแบบ (Design) วิเคราะห์ (Analysis) และประเมิน (Evaluation) นวัตกรรมสังคมวิถีพุทธ

5.5.2 ข้อเสนอที่ 2: กรอบ 3S+1 (เพิ่ม Spiritual Foundation)

จากบทที่ 2 ผู้เขียนเสนอว่ากรอบ 3S (Start-Scale-Sustain) ของ OECD (2025) ควรถูกขยายเป็น 3S+1 โดยเพิ่ม Spiritual Foundation เป็นตัวแปรที่ 4 ข้อเสนอthisมาจากข้อสังเกตเชิงประจักษ์ว่านวัตกรรมสังคมในไทยที่มีฐานจิตวิญญาณมักยั่งยืนกว่าโครงการที่ขับเคลื่อนด้วยเงินทุนจากภายนอก ข้อเสนอthisมีนัยสำคัญต่อนโยบายเพราะชี้ว่ารัฐไม่ควรสนับสนุนแค่เงินทุน แต่ต้องสนับสนุนแรงจูงใจภายใน ด้วยซึ่งสถาบันศาสนาสามารถทำได้ดีกว่ารัฐ

5.5.3 ข้อเสนอที่ 3: แนวคิด Legitimizer ผู้ให้ความชอบธรรม

จากบทที่ 1 ผู้เขียนเสนอว่าทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรมของ Rogers ขาดหมวดหมู่สำคัญสำหรับบริบทไทย นั่นคือ Legitimizer ผู้ให้ความชอบธรรม พระสงฆ์ไม่ได้เป็นแค่ผู้บุกเบิก (Innovator) แต่เป็นผู้ที่มีทุนทางสัญลักษณ์สูง สามารถทำให้นวัตกรรมสังคมถูกยอมรับ โดยชุมชนได้เร็วกว่าที่หน่วยงานรัฐหรือ NGO ทำได้ ตัวอย่างคือการบวชป่า (บทที่ 1) ที่พระสงฆ์ทำให้ต้นไม้กลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ไม่มีใครกล้าตัด ด้วยอำนาจทางสัญลักษณ์ ไม่ใช่อำนาจทางกฎหมาย ข้อเสนอthisมีนัย

สำคัญต่อทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม เพราะชี้ว่าในสังคมที่สถาบันศาสนา ยังมีอิทธิพลสูง กลไก Legitimization มีความสำคัญไม่แพ้กลไก Diffusion แบบ Rogers

ผู้เขียนขอชี้ว่าแนวคิด Legitimizer ไม่ได้จำกัดเฉพาะพระสงฆ์ไทยเท่านั้น แต่อาจใช้ได้กับผู้มีอำนาจทางศีลธรรม (Moral Authority) ในสังคมอื่นด้วย เช่น อิหม่ามในสังคมมุสลิม บาทหลวงในสังคมคริสต์ หรือผู้อาวุโสที่ได้รับการเคารพ ในสังคมชนเผ่า ถ้าข้อเสนอนี้ถูกยืนยันด้วยงานวิจัยเพิ่มเติม อาจนำไปสู่การขยาย S-Curve ของ Rogers ให้มีหมวดที่ 6 คือ Legitimizer นอกเหนือจาก 5 หมวดเดิม (Innovators, Early Adopters, Early Majority, Late Majority, Laggards) ซึ่งจะเป็นผลงานทางวิชาการที่มีนัยสำคัญต่อสาขานวัตกรรมการศึกษาในวงกว้าง ไม่จำกัด เฉพาะบริบทพุทธศาสนาอย่างเดียว

5.5.4 ข้อเสนอเชิงนโยบาย

จากผลงานทางวิชาการ 3 ประการข้างต้น ผู้เขียนเสนอข้อเสนอเชิงนโยบาย 4 ข้อ

ข้อแรก รัฐควรขยายนิยามนวัตกรรม ของสำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ (NIA) ให้ครอบคลุมนวัตกรรม สังคม และนวัตกรรมทางปัญญา อย่างเป็นทางการ พร้อม จัดสรรงบประมาณ สนับสนุน ตามสัดส่วน

ข้อที่สอง รัฐควรบรรจุวัด ในฐานะสถาบันนวัตกรรมสังคม (Social Innovation Institution) ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 14 เพราะวัดมีโครงสร้างพื้นฐาน ทางสังคม และ Legitimizer พร้อมอยู่แล้ว

ข้อที่สาม รัฐควรสนับสนุนไม่ใช่แค่ เงินทุน แต่ต้องสนับสนุนฐานจิตวิญญาณ ตามกรอบ 3S+1 เช่น สนับสนุนหลักสูตรไตรสิกขาในโรงเรียน สนับสนุนโครงการ นวัตกรรมที่มีวัดเป็นฐาน

ข้อที่สี่ รัฐควรพัฒนาเครื่องมือวัดผลกระทบแบบผสม (Mixed-Methods Impact Measurement) ที่วัดทั้งเชิงปริมาณ รายได้ จำนวนผู้ได้ประโยชน์ และเชิง คุณภาพทางจิตวิญญาณ ระดับสติ ค่านิยม ความเป็นอยู่ที่ดี เพื่อใช้ประเมิน นวัตกรรม สังคมวิถีพุทธอย่างเหมาะสม

แนะนำอ่านเพิ่มเติม

สำหรับผู้ที่ต้องการศึกษาพุทธนวัตกรรมในเชิงลึก ผู้เขียนแนะนำ 5 แหล่ง

แหล่งแรก คือ Introduction to Buddhist Economics ของ Ng (2020) ที่วิเคราะห์อริยสัจ 4 เป็นกรอบเศรษฐศาสตร์

แหล่งที่สอง คือ Sufficiency Economy Philosophy: Buddhism-Based Sustainability Framework in Thailand ของ Song (2020, Business Strategy and the Environment) ที่วิเคราะห์ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในฐานะกรอบความยั่งยืนบนฐานพุทธ

แหล่งที่สาม คือ Social Innovation: How Societies Find the Power to Change ของ Mulgan (2019) ที่เป็นภาพรวมที่ดีของนวัตกรรมสังคมสากล

แหล่งที่สี่ คือ Starting, Scaling and Sustaining Social Innovation ของ OECD (2025) ที่เป็นกรอบ 3S ซึ่งหนังสือเล่มนี้ขยายเป็น 3S+1 และ

แหล่งที่ห้า คือ Sustainable Development Goals, Inner Development Goals, and Buddhism ของ Jiwattanasuk (2025, MCU) ที่เชื่อมพุทธธรรมกับ SDGs อย่างเป็นระบบ

5.6 บทสรุป

บทนี้นำเสนอหัวใจของหนังสือทั้งเล่ม นิยามของ "พุทธนวัตกรรม" Wisdom Helix Model ที่เป็นกรอบคิดบูรณาการ และข้อเสนอทางวิชาการใหม่ 3 ประการ ทุกอย่างถูกสังเคราะห์จากฐานข้อมูล 3 ชั้น คือ ทฤษฎีนวัตกรรมร่วมสมัยจากตะวันตก (Schumpeter, Rogers, OECD, Mulgan, Tracey & Stott, McKercher, Mazzucato) ข้อมูลเชิงประจักษ์จากสังคมไทย (ธนาคารปูม้า, บวชป่า, มูลนิธิแม่ฟ้าหลวง, กองทุนหมู่บ้าน) และปรัชญาพุทธธรรมจากพระไตรปิฎก (อริยสัจ 4, ไตรสิกขา, ปฏิจazzสมุปบาท, พรหมวิหาร 4, สังคหวัตถุ 4, กาลามสูตร)

แต่กรอบคิดที่ดีจะมีคุณค่าก็ต่อเมื่อถูกทดสอบ ในสนามจริง ตามหลัก กาลามสูตร หนังสือเล่มนี้จะไม่หยุดที่ทฤษฎี แต่จะนำ Wisdom Helix Model ไปใช้วิเคราะห์สนามจริง 3 สนามในบทที่ 6-8 บทที่ 6 จะวิเคราะห์วัดกับชุมชน ในฐานะห้องทดลองของพุทธนวัตกรรม บทที่ 7 จะวิเคราะห์เศรษฐกิจวิถีพุทธ ว่ารวยได้โดยไม่ต้องเบียดเบียน บทที่ 8 จะวิเคราะห์วัฒนธรรม อัตลักษณ์ และธรรมาภิบาล บทที่ 9 จะพิสูจน์ด้วยกรณีศึกษา 3 กรณี และ บทที่ 10 จะสังเคราะห์ ทั้งหมดเป็นข้อเสนอสุดท้าย

ผู้เขียนตระหนักว่า Wisdom Helix Model อาจถูกวิจารณ์ว่า ทะเยอทะยานเกินไป ที่พยายามรวมทุกอย่างเข้าด้วยกัน หรืออาจถูกวิจารณ์ว่า อิงศาสนามากเกินไป สำหรับงานวิชาการ ผู้เขียนยอมรับข้อวิจารณ์ทั้งสอง แต่ยืนยันว่า

(1) ความซับซ้อน เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะปัญหาสังคมเป็นเรื่องซับซ้อน ครอบงำๆ แก่ไม่ได้

(2) การอิงศาสนาไม่ได้ทำให้งานขาดความเป็นวิชาการ เพราะทุกข้อเสนอต้อง ถูกพิสูจน์ด้วยหลักฐาน (กาลามสูตร) ไม่ใช่เชื่อตามศรัทธา และ (3) โมเดลนี้ ไม่ได้อ้างว่าเป็นคำตอบเดียว แต่เป็นทางเลือกที่เสริมกรอบที่มีอยู่ ไม่ได้แทนที่

คำถามท้ายบท

1. วิเคราะห์นิยาม "พุทธนวัตกรรม" ที่เสนอในหัวข้อ 5.2 ท่านเห็นด้วยกับทุกองค์ประกอบหรือไม่? มีองค์ประกอบใดที่ควรเพิ่มหรือตัดออก?
2. Wisdom Helix Model มี 3 แกน (ศีล สมาธิ ปัญญา) x 3 ระดับ (ปัจเจก ชุมชน สังคม) = 9 มิติ ลองเลือกนวัตกรรมสังคมที่ท่านรู้จัก แล้ววิเคราะห์ว่า มันทำงานครบทั้ง 9 มิติหรือไม่ มิติใดที่แข็ง มิติใดที่อ่อน?
3. ผู้เขียนวิจารณ์ว่า Applied Buddhism และ Buddhist Economics ยังไม่พอ ท่านเห็นด้วยหรือไม่? ข้อวิจารณ์นี้ยุติธรรมหรือรุนแรงเกินไป?
4. ข้อเสนอ "Legitimizer" ว่าพระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นผู้ให้ความชอบธรรมแก่นวัตกรรมสังคม ข้อเสนอนี้ใช้ได้กับสังคมไทยเท่านั้น หรือใช้ได้กับสังคมอื่นที่สถาบันศาสนามีอิทธิพลด้วย? ยกตัวอย่าง
5. Wisdom Helix Model ถูกวิจารณ์ว่า "ซับซ้อนเกินไป" ท่านคิดว่าสามารถทำให้เรียบง่ายลงได้หรือไม่? ถ้าตัดบางส่วนออก จะตัดส่วนไหน และจะสูญเสียอะไร?
6. จุดต่าง 4 ประการระหว่างพุทธนวัตกรรมกับนวัตกรรมตะวันตก (จิตวิญญาณ กระบวนการภายใน สถาบันฐานราก วิถีวัด) ข้อใดที่ท่านคิดว่าสำคัญที่สุด เพราะอะไร?
7. ผู้เขียนเสนอข้อเสนอเชิงนโยบาย 4 ข้อ ท่านคิดว่าข้อใดทำได้จริงมากที่สุด ในบริบทการเมืองไทยปัจจุบัน? ข้อใดยากที่สุด? เพราะอะไร?
8. ลองนำ คู่มือ 5 ขั้นตอน (หัวข้อ 5.3.5) ไปใช้กับปัญหาจริงในชุมชนของท่าน เขียนแผนงานสั้นๆ ตามขั้นตอน 1-5

บทเชื่อมสู่บทที่ 6-10

ครั้งแรกของหนังสือ (บทที่ 1-5) เป็นภาคทฤษฎีที่วางฐานคิดให้แน่น ตั้งแต่การ รื้อมายาคติเรื่องนวัตกรรม (บทที่ 1) ทำความเข้าใจนวัตกรรมสังคม (บทที่ 2) สำรวจ ปัญหาสังคมไทย (บทที่ 3) สำรวจเครื่องมือจากพุทธธรรม (บทที่ 4) จนมาถึงการสังเคราะห์เป็น Wisdom Helix Model (บทนี้) ครึ่งหลังของหนังสือ (บทที่ 6-10) จะเป็น ภาคปฏิบัติที่นำ Wisdom Helix Model ไปใช้จริงในสนาม 3 สนาม ได้แก่

วัดกับชุมชน (บทที่ 6) เศรษฐกิจวิถีพุทธ (บทที่ 7) และวัฒนธรรม อัตลักษณ์ ธรรมาภิบาล (บทที่ 8) จากนั้นพิสูจน์ด้วยกรณีศึกษา 3 กรณี (บทที่ 9) และสังเคราะห์ทั้งหมดเป็น "ทฤษฎีการสร้างทางสังคมของทางออกแบบพุทธ" (Theory of Social Construction of Buddhist Solution) ในบทที่ 10

ถ้าเปรียบหนังสือเล่มนี้เป็นการเดินทาง ครั้งแรกเป็นการเตรียมตัว เตรียมแผนที่ เตรียมเครื่องมือ เตรียมเข็มทิศ ครั้งหลังเป็นการลงสนามจริง ทดสอบว่าแผนที่ถูกหรือไม่ เครื่องมือใช้ได้จริงหรือไม่ เข็มทิศชี้ถูกทางหรือไม่ ตามจิตวิญญาณกาลามสูตร ทุกข้อเสนอดังกล่าวต้องถูกพิสูจน์ ไม่ใช่แค่เชื่อ

ผู้เขียนขออภัยอีกครั้งว่า Wisdom Helix Model ไม่ได้อ้างว่าเป็น คำตอบสุดท้าย แต่เป็นจุดเริ่มต้นของบทสนทนาทางวิชาการที่ต้องการการวิพากษ์ ปรับปรุง และพัฒนาต่อ โมเดลนี้เป็นเหมือนร่างแรก (First Draft) ที่ต้องถูกทดสอบ ปรับแก้ และขัดเกลาไปเรื่อยๆ ตามหลักฐานใหม่ที่ปรากฏ ความจริงไม่เคยหยุดนิ่ง ทฤษฎีที่ดีก็ไม่ควรหยุดนิ่ง

◆

ของใหม่ที่ไม่มีคุณค่า คือขยะ
คุณค่าใหม่ที่ไม่ต้องใช้ของใหม่ คือปัญญา

◆

บทที่ 5 — พุทธนวัตกรรม

บทที่ 6

วัดกับชุมชน: ห้องทดลองที่คนมองข้าม

Temples and Communities: The Overlooked Laboratories

6.1 บทบาทดั้งเดิมของวัด

บทที่ 5 นำเสนอ Wisdom Helix Model ซึ่งเป็นกรอบคิดสำหรับพุทธนวัตกรรม คำถามที่ตามมาคือ กรอบคิดนี้ทำงานจริงที่ไหน คำตอบแรกคือ วัดในประเทศไทยมีวัดกว่า 40,000 แห่งทั่วประเทศ มีพระสงฆ์กว่า 200,000 รูป วัดอยู่ในทุกชุมชน ตั้งแต่ชุมชนในเมืองจนถึงชุมชนบนดอย วัดจึงเป็นโครงสร้างพื้นฐานทางสังคมที่ใหญ่ที่สุดของประเทศ แต่กลับเป็นสิ่งที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แทบไม่ได้กล่าวถึงในฐานะ สถาบันนวัตกรรมสังคม

ในอดีต วัดทำหน้าที่เป็น 4 สถาบันในหนึ่งเดียว ตามบันทึกข้อตกลงความร่วมมือระหว่างมหาเถรสมาคม กระทรวงมหาดไทย (พ.ศ. 2565) ระบุว่า ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน วัดและพระสงฆ์ดำเนินงานด้านสาธารณะสงเคราะห์ คือเป็นครูอบรมสั่งสอน สืบทอดความรู้ เป็นคลัง คือเป็นแหล่งสะสมอาหาร สรรพวิทยาการ และทุนทางสังคม เป็นช่าง พระสงฆ์ที่มีความสามารถทางด้านงานช่าง สถาปัตยกรรม จิตรกรรม และเป็นหมอ ศูนย์กลางความรู้ด้านยาสมุนไพร แพทย์ทางเลือก ดังเช่นวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามที่เป็นมหาวิทยาลัยเปิดแห่งแรกของสยาม

ในภาษาของนวัตกรรม (จากบทที่ 1-2) บทบาท 4 ประการนี้แปลว่า วัดเคยเป็นสถาบันนวัตกรรมแบบบูรณาการ ที่รวมหน้าที่ด้านการศึกษา เศรษฐกิจ เทคโนโลยี และสาธารณสุข ไว้ในสถาบันเดียว ซึ่งทฤษฎี Triple Helix ของ Etzkowitz และ Leydesdorff (2000) ที่แบ่งเป็น มหาวิทยาลัย-อุตสาหกรรม-รัฐบาล ไม่ได้คำนึงถึง

เพราะในสังคมตะวันตก ไม่มีสถาบันที่ทำหน้าที่ทั้ง 4 พร้อมกัน แต่ในสังคมไทย วัดทำมาตลอด

ข้อวิจารณ์ของผู้เขียน 6.1: วัดถูกลดบทบาทอย่างไร

ในช่วง 100 ปีที่ผ่านมา บทบาทดั้งเดิมของวัดถูกแย่ง ไปทีละชิ้น บทบาท "ครู" ถูกแย่งโดยโรงเรียนของรัฐตั้งแต่สมัย ร.5 บทบาท "คลัง" ถูกแย่งโดยธนาคาร สหกรณ์ และร้าน สะดวกซื้อ บทบาท "ช่าง" ถูกแย่งโดยวิศวกรและสถาปนิก บทบาท "หมอ" ถูกแย่งโดยโรงพยาบาล ผลคือวัดถูกลดบทบาทเหลือเพียง "สถานที่ทำพิธีกรรม" ซึ่งเป็น "ภาพแคบ" ที่ไม่สะท้อนศักยภาพ ที่แท้จริง คำถามคือ ถ้าวัดกลับมาทำหน้าที่ 4 ประการนี้ในรูปแบบใหม่ที่เหมาะกับศตวรรษที่ 21 จะเกิดอะไรขึ้น?

6.2 โมเดล "บวร" (บ้าน-วัด-ราชการ) ทุนเดิมที่ต้องอัปเดต

แนวคิด "บวร" (บ้าน-วัด-ราชการ) เป็นแนวคิดเก่าแก่ของสังคมไทยที่ถือว่า ชุมชนมี 3 สถาบันหลักที่ต้องทำงานร่วมกัน ในยุคโบราณ บ้านเป็นแหล่งผลิตอาหาร และแรงงาน วัดเป็นแหล่งผลิตความรู้ ศีลธรรม และทุนทางสังคม โรงเรียน เป็นแหล่งผลิตทักษะสำหรับยุคสมัยใหม่ เมื่อทั้ง 3 ทำงานสอดประสานกัน ชุมชนก็ เข้มแข็ง เมื่อขาดชิ้นใดชิ้นหนึ่ง ชุมชนก็อ่อนแอ ในปี 2565 มหาเถรสมาคม กระทรวง มหาดไทย ได้ลงนามบันทึกข้อตกลงความร่วมมือ (MOU) เพื่อขับเคลื่อน "บวร" ในรูปแบบใหม่ โดยเพิ่มราชการเข้าไป กลายเป็นบวร" (บ้าน-วัด- ราชการ) ซึ่งโรงเรียนก็ เป็นหนึ่งในราชการ สะท้อนความพยายามที่จะบูรณาการสถาบันทั้ง 3 เข้าด้วยกัน

ในกรอบ Wisdom Helix Model (บทที่ 5) โมเดลบวรสอดคล้องกับ ระดับชุมชนของเกลียว โดยบ้าน = แกนศีลระดับชุมชน คือการศึกษาของการอยู่ร่วมกัน วัด = แกนสมาธิ ระดับชุมชน แหล่งสร้างความสมานฉันท์และฐานจิตวิญญาณ ราชการหรือ โรงเรียน = แกนปัญญา ระดับชุมชน เป็นแหล่งทรัพยากร และแหล่งแหล่งสร้างความรู้ อย่างไรก็ตาม โมเดลบวรในปัจจุบันยังมีปัญหาหลายประการ

ปัญหาที่ 1 บวร เป็นโมเดลอุดมคติ ที่ใช้ได้จริงในชุมชนที่มีศักยภาพสูง แต่ในชุมชนที่วัดอ่อนแอ เจ้าอาวาสไม่มีวิสัยทัศน์ หรือราชการ หรือโรงเรียนอ่อนแอ บุคลากร ครุไม่พอ งบไม่พอ หรือบ้านอ่อนแอ คนหนุ่มสาวย้ายเข้าเมืองหมด โมเดลบวร ก็ทำงานไม่ได้

ปัญหาที่ 2 บวร ไม่มีกลไกสร้างนวัตกรรมอย่างเป็นระบบ บวรเน้นการ รักษาสิ่งที่มีอยู่ มากกว่าการสร้างสิ่งใหม่

ปัญหาที่ 3: บวร ถูกใช้เป็นคำขวัญ มากกว่ากรอบปฏิบัติ หน่วยงานราชการ มักอ้างบวรในเอกสารนโยบาย แต่ไม่มีตัวชี้วัด ไม่มีกลไกติดตาม ไม่มีงบประมาณเฉพาะ

ข้อวิจารณ์ของผู้เขียน 6.2: จากบวรสู่บวร 4.0

ผู้เขียนเสนอว่า บวร ต้องถูกอัปเดต จากโมเดลเชิงอุดมคติเป็นกรอบปฏิบัติ ที่มีกลไกชัดเจน โดยเพิ่ม 3 องค์ประกอบที่ขาดหายไป

(1) กลไกนวัตกรรม ที่ทำให้ชุมชนสร้างสิ่งใหม่ได้ ไม่ใช่แค่รักษาสິงเดิม

(2) ตัวชี้วัด (Indicators) ที่วัดได้ว่าบรรดาทำงานจริงหรือแค่เป็นคำขวัญ

(3) งบประมาณเฉพาะ สำหรับวัดที่ทำงานพัฒนาชุมชน ไม่ใช่แค่บช้อมโบสถ์ หนังสือเล่มนี้เสนอว่า Wisdom Helix Model สามารถเป็น "กลไกนวัตกรรม" ที่ขาดหาย ไปในบรรดาได้

6.3 กรณีศึกษา 1: วัดจากแดง เมื่อขยะกลายเป็นจิ๋ว

วัดจากแดง ตำบลทรงคนอง อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ ภายใต้การนำของ พระราชวัชรบัณฑิต (ประนอม ธมมาลังกาโร) เจ้าอาวาส เป็นตัวอย่างที่สมบูรณ์แบบที่สุดของวัดในฐานะห้องทดลองทางสังคม โดยเริ่มจากปัญหาง่ายๆ คือ ขยะพลาสติกที่ลอยมากับแม่น้ำเจ้าพระยาและติดอยู่ ตามริมฝั่งของวัด แทนที่จะแค่เก็บขยะแล้วทิ้ง ท่านถามคำถามแบบอริยสัจ 4 คือ ปัญหาคืออะไร (ขยะท่วม) สาเหตุคืออะไร (คนทิ้งขยะโดยไม่คัดแยก ไม่เห็นคุณค่า ของขยะ) ภาพที่ดีคืออะไร (ชุมชนปลอดขยะ ขยะมีมูลค่า) และต้องทำอะไร (สร้าง ระบบคัดแยกและแปรรูปขยะ)

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นน่าทึ่ง วัดจากแดงพัฒนาระบบบริหารจัดการขวดพลาสติก PET จากชุมชนและองค์กรต่างๆ แล้วส่งไป Upcycling เป็นเส้นใยรีไซเคิล เพื่อทอเป็น จีวรรีไซเคิล ขวดพลาสติก 15 ขวด ทอเป็นจีวร 1 ผืน ถ้าเป็นชุดไตรจีวรใช้ 60 ขวด วัดสามารถลดขยะได้ถึง 15 ตันต่อเดือน สร้างรายได้จากผลิตภัณฑ์รีไซเคิล จีวรชุดละ 1,500-2,500 บาท, ผ้าห่ม, เสื้อผ้า)กลายเป็นศูนย์เรียนรู้การจัดการขยะ ที่หน่วยงานรัฐ องค์กรเอกชน ชุมชน และประชาชน เข้ามาเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ร่วมกับโครงการ OUR Khung BangKachao คือโครงการที่ร่วมมือของภาครัฐ ภาคเอกชน และชุมชน ภายใต้การกำกับของมูลนิธิชัยพัฒนา มุ่งอนุรักษ์พื้นที่สีเขียว 6,000 ไร่ในคุ้งบางกะเจ้า โดย น้อมนำศาสตร์พระราชามาใช้พัฒนาใน 6 มิติ เพื่อสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีและสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน มี 34 องค์กรทั้งภาครัฐและเอกชน รวมถึงเซ็นทรัล และมูลนิธิชัยพัฒนา

6.3.1 วิเคราะห์วัดจากแดงด้วย Wisdom Helix Model

เมื่อนำ Wisdom Helix Model มาวิเคราะห์วัดจากแดง จะเห็นว่าทำงานครบทั้ง 3 แกน x 3 ระดับ

(1) ระดับปัจเจก

แกนศีล: เจ้าอาวาส มีจริยธรรมสูง ทำเพื่อ สิ่งแวดล้อม ไม่ใช่เพื่อชื่อเสียง

แกนสมาธิ: มีแรงจูงใจภายในจากความรักความสะอาด ตั้งแต่เด็ก ไม่ใช่จาก KPI หรือเงินทุน

แกนปัญญา: ศึกษาดูงานต่างประเทศ ลองผิดลองถูก 3 ปี จนค้น พบวิธีแปร รูปขอเป็นจีวร ผสมปัญญา 3 ระดับ คือสุดมยปัญญา = ศึกษาจากภายนอก, จินตามย ปัญญา = คติวิเคราะห์ปรับให้เหมาะกับบริบท, ภาวนามยปัญญา = ลงมือทำ จนเห็นผลจริง

(2) ในระดับชุมชน

แกนศีล: สร้างกติกากการคัดแยกขยะ 3 ประเภท (อินทรีย์/รีไซเคิล/ทั่วไป) สำหรับชุมชนคุ้มบางกะเจ้า

แกนสมาธิ: เปลี่ยนการทำบุญ จากเรื่องเงินเป็นเรื่องขยะ ประชาชนนำขวด พลาสติกมาถวายแทนเงิน สร้างแรงจูงใจภายในว่า การแยกขยะ = การทำบุญ นี่คือ Spiritual Foundation จากกรอบ 3S+1

แกนปัญญา: จัดอบรมความรู้เรื่องการคัด แยกขยะให้ชุมชน ขยายไปถึง จังหวัดใกล้เคียง เช่นสุพรรณบุรี ปทุมธานี ราชบุรี

(3)ในระดับสังคม

แกนศีล: ร่วมกับ 34 องค์กรในโครงการ OUR Khung BangKachao สร้าง มาตรฐาน การจัดการขยะระดับพื้นที่

แกนสมาธิ: เปลี่ยนค่านิยม "ขยะ = สิ่งไร้ค่า" เป็น "ขยะ = ทรัพยากร" ในระดับสังคม ผ่านสื่อมวลชนที่มามีรายงานข่าวอย่างต่อเนื่อง

แกนปัญญา: กลายเป็นที่ปรึกษาด้านการจัดการขยะ ระดับประเทศ องค์กร ต่างๆ มาขอคำแนะนำ สร้างความรู้ใหม่ที่แพร่กระจายข้ามชุมชน

สิ่งที่น่าสนใจที่สุดคือ พระราชวัชรบัณฑิต เจ้าอาวาสวัดจากแดงทำหน้าที่ เป็น Legitimizer คือ ผู้ให้ความชอบธรรม ตามแนวคิดจากบทที่ 1 และ 5 ท่านทำให้ การแยกขยะ กลายเป็นกิจกรรมทางศาสนา ที่มีอานิสงส์ ไม่ใช่แค่หน้าที่ของพลเมือง ที่น่าเบื่อ การใช้อำนาจทางสัญลักษณ์ของพระสงฆ์ ทำให้พฤติกรรมที่เดิมคนไม่ยอมทำ

(แยกขยะ) กลายเป็นพฤติกรรมที่คนอยากทำ (ทำบุญ) นี่คือการ Legitimization ที่ทรงพลังอย่างยิ่ง

ข้อวิจารณ์ของผู้เขียน 6.3: จุดแข็งและข้อจำกัดของวัดจากแดง

จุดแข็ง

- (1) บูรณาการสิ่งแวดล้อม+เศรษฐกิจ+สังคม+จิตวิญญาณ เข้าด้วยกัน
- (2) ใช้ Upcycling Technology ผสมกับ Buddhist Ethics อย่างลงตัว
- (3) สร้างเครือข่ายกับ 34 องค์กร ทั้งรัฐและเอกชน

ข้อจำกัด

- (1) พึ่งพาผู้นำคนเดียว (เจ้าอาวาส) มากเกินไป ถ้าท่านจากไป ระบบอาจสะดุด
- (2) ยังไม่มีข้อมูลวัดผลกระทบเชิงปริมาณอย่างเป็นระบบ
- (3) โมเดลนี้เหมาะกับวัดในเมือง ที่มีขยะพลาสติกมาก วัดในชนบทอาจ

ต้องปรับ

6.4 กรณีศึกษา 2: วัดป่าศรีแสงธรรม โซลาร์เซลล์บนหลังคาโบสถ์

วัดป่าศรีแสงธรรม จังหวัดอุบลราชธานี ภายใต้การนำของ พระปัญญาวรโมลี เจ้าอาวาส เป็นอีกกรณี que แสดงว่าวัดสามารถเป็นห้องทดลอง ของนวัตกรรมสังคมได้ พระปัญญาวรโมลีนำโซลาร์เซลล์ มาติดตั้งบนหลังคาโบสถ์และอาคารต่างๆ ของวัด แล้วขยายไปติดตั้งให้โรงเรียนในชุมชน สร้างโรงเรียนพลังงานสะอาด ที่ลดค่าไฟฟ้า ประหยัดงบประมาณ และสอนนักเรียนเรื่องพลังงานทดแทนไปพร้อมกัน ท่านยังเป็นที่ปรึกษาปลัดกระทรวงมหาดไทย ด้านการพัฒนาพลังงานทดแทน และร่วมขับเคลื่อน MOU ระหว่างมหาเถรสมาคม กระทรวงมหาดไทย

กรณีนี้น่าสนใจเพราะเป็นตัวอย่างของนวัตกรรมเทคโนโลยี ที่ถูกขับเคลื่อน ด้วยฐานจิตวิญญาณ ซึ่งท้าทายความเข้าใจผิดจากบทที่ 1 ที่ว่า นวัตกรรม = เทคโนโลยี และ พุทธศาสนา = ไม่เกี่ยวกับเทคโนโลยี วัดป่าศรีแสงธรรมแสดงว่าทั้งสองไม่ขัดกัน เทคโนโลยี (โซลาร์เซลล์) เป็นเครื่องมือ ฐานจิตวิญญาณ (ปณิธานของเจ้าอาวาส) เป็น แรงขับเคลื่อน ทั้งสองทำงานร่วมกันได้อย่างลงตัว ในกรอบ Wisdom Helix นี่คื อแกนปัญญา (ความรู้ด้านเทคโนโลยี) ทำงานร่วมกับ แกน สมาธิ (แรงจูงใจภายใน) และ แกน ศีล (จริยธรรมด้านสิ่งแวดล้อม)

สิ่งที่ทำให้วัดป่าศรีแสงธรรมแตกต่างจากโครงการโซลาร์เซลล์ทั่วไปคือ มิติทางจิตวิญญาณ ที่กำกับอยู่เบื้องหลัง โครงการโซลาร์เซลล์ของบริษัทเอกชน มุ่งเป้าที่กำไร โครงการของรัฐมุ่งเป้าที่ตัวชี้วัด แต่โครงการของวัดป่าศรีแสงธรรมมุ่งเป้าที่ ประโยชน์สุข ของชุมชน ความแตกต่างนี้ส่งผลต่อวิธีการ ด้วย บริษัทเอกชนจะติดตั้ง โซลาร์เซลล์ให้เฉพาะลูกค้าที่จ่ายเงินได้ แต่วัดป่าศรีแสงธรรมขยายไปติดตั้งให้โรงเรียน ยากจนที่จ่ายค่าไฟไม่ได้ นี่คื ความแตกต่างระหว่างนวัตกรรมเชิงพาณิชย์ กับ พุทธนวัตกรรมที่วิเคราะหใ้ไว้ในบทที่ 2 และ 5

ผลกระทบเชิงนโยบายก็สำคัญ พระปัญญาวรโมลีได้รับอาราธนาเป็นที่ปรึกษา ปลัดกระทรวงมหาดไทย ทำให้ความรู้จากวัด ถูกนำเข้าสู่กระบวนการนโยบาย อย่างเป็นทางการ นี่คื ตัวอย่างของเกลียวที่ยกระดับจากชุมชน สู่อำนาจ ใน Wisdom Helix Model วัดไม่ได้แค่ทำงานในชุมชน แต่ส่งอิทธิพลต่อนโยบายด้วย

ข้อวิจารณ์ของผู้เขียน 6.4: พระสงฆ์กับเทคโนโลยี เส้นแบ่งอยู่ที่ไหน?

คำถามที่ต้องอภิปรายอย่างจริงจังคือ พระสงฆ์ควรยุ่งกับเทคโนโลยีแค่ไหน? มีเส้นแบ่งระหว่างพระสงฆ์ที่ใช้เทคโนโลยีเพื่อสังคม กับพระสงฆ์ที่หลงใหล เทคโนโลยีจนลืมพระธรรมวินัย หรือไม่?

ผู้เขียนเสนอว่าเส้นแบ่งอยู่ที่เป้าหมาย ถ้าเป้าหมายคือ ประโยชน์สุขของชุมชน เทคโนโลยีเป็นแค่เครื่องมือไม่ผิดวินัย แต่ถ้าเป้าหมายคือ ชื่อเสียงหรือผลประโยชน์ส่วนตัว แม้จะเป็นเทคโนโลยีดีๆ ก็อาจผิดเจตนารมณ์ของพระธรรมวินัย กาลามสูตรจากบทที่ 4 สอนว่าอย่าตัดสินจากรูปแบบ (ใช้เทคโนโลยีหรือไม่) แต่ตัดสินจากผลลัพธ์ (เป็นกุศลหรืออกุศล)

6.4.1 วัดในฐานะ Economic Engine: เศรษฐกิจหมุนเวียนรอบวัด

มิติที่มักถูกมองข้ามคือ บทบาททางเศรษฐกิจ ของวัด จากข้อมูลสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ วัดกว่า 40,000 แห่งทั่วประเทศมีเงินหมุนเวียนจากการทำบุญปีละหลายหมื่นล้านบาท เงินเหล่านี้ส่วนหนึ่งถูกใช้สร้างอาคาร ซ่อมแซม และจัดงานพิธี แต่ถ้าบางส่วนถูกนำมาใช้สำหรับวัดกรรมสังคม เช่น สร้างศูนย์เรียนรู้ สนับสนุนอาชีพชุมชน หรือดูแลผู้สูงอายุ ผลกระทบจะมหาศาล

ตัวอย่างจากหลายวัด เช่น วัดอรุณราชวรารามทำหน้าที่เป็น Economic Engine สำคัญริมฝั่งธนบุรี โดยเปลี่ยนสถาปัตยกรรมมรดกโลกและศรัทธาเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจ กระตุ้นการท่องเที่ยวผ่านการถ่ายภาพชุดไทย, ร้านเช่าชุด, บริการเรือข้ามฟาก/เรือท่องเที่ยว, และร้านค้าชุมชนรอบวัด ส่งผลให้เกิดการหมุนเวียนรายได้ตั้งแต่รากฐานจนถึงระดับบนอย่างยั่งยืน

วัดจากแดง ชี้ว่า เศรษฐกิจหมุนเวียนรอบวัดเป็นไปได้จริง ขวดพลาสติก 1 กิโลกรัม ขายให้ร้านของเก่าได้ 6 บาท แต่ถ้ามาทำเป็นผ้าห่มได้ มากกว่า 1 ผืน ขายได้ผืนละ 100 กว่าบาท ชุมชนจึงมีแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ ในการ แยกขยะ ไม่ใช่แค่แรงจูงใจทางจิตวิญญาณอย่างเดียว เมื่อแรงจูงใจทั้งสองอย่างทำงาน ร่วมกัน (เศรษฐกิจ + จิตวิญญาณ) ความยั่งยืนก็เพิ่มขึ้นมาก เพราะแม้แต่คนที่ไม่ศรัทธา ในพุทธศาสนาก็ยัง

แยกขยะเพราะได้เงิน และคนที่ไม่สนใจเงินก็แยกขยะเพราะได้บุญ ครอบคลุมทั้งสองกลุ่ม

นี่คือสิ่งที่ผู้เขียนเรียกว่า แรงจูงใจคู่ (Dual Motivation) ที่เป็นจุดแข็งเฉพาะของพุทธนวัตกรรม นวัตกรรมสังคมตะวันตกมักมีแรงจูงใจเดียว (ไม่เศรษฐกิจก็จิตสำนึกพลเมือง) แต่พุทธนวัตกรรมมีแรงจูงใจคู่ (เศรษฐกิจ + จิตวิญญาณ) ที่ทำให้เข้าถึงคนได้กว้างกว่าและยั่งยืนกว่า ซึ่งจะอภิปรายต่อไปในบทที่ 7 เรื่องเศรษฐกิจวิถีพุทธ

6.5 กรณีศึกษา 3 ภูมิชีวาภิบาล เมตตาในวิกฤตสังคมสูงวัย

ภูมิชีวาภิบาล คือสถานที่ในวัดที่ให้การพำนักดูแลเยียวยาคุณภาพชีวิตสำหรับพระภิกษุสงฆ์ที่อาพาธในระยะท้าย รวมถึงฆราวาสผู้ป่วยติดเตียงและผู้ป่วยระยะสุดท้ายในชุมชน เป็นตัวอย่างของกรุณา ในพรหมวิหาร 4 ที่กลายเป็นนวัตกรรมสังคม ในยุคที่ประเทศไทยกำลังก้าวเข้าสู่สังคมสูงอายุโดยสมบูรณ์ ผู้ป่วยเรื้อรัง ผู้ป่วยระยะท้าย และพระสงฆ์อาพาธจำนวนมากขาดสถานที่รองรับและผู้ดูแลที่เหมาะสม พระสงฆ์อาพาธระยะท้ายจำนวนมากปรารถนาจะมรณภาพอย่างสงบที่วัด แต่กลับขาดแคลนทั้งสถานที่ อุปกรณ์ และบุคลากร บางรูปบวชมากกว่า 30-40 พรรษา แต่ไม่สามารถมรณภาพภายใต้ผ้าเหลืองได้ ต้องลาสิกขาบทเพราะไม่มีผู้ดูแล ภูมิชีวาภิบาลเปิดรับทั้งพระสงฆ์อาพาธและฆราวาสผู้ป่วยระยะสุดท้ายเข้ามาดูแล ให้ที่พักอาศัยให้การรักษาระดับประคับประคอง ให้การดูแลทางจิตวิญญาณผ่านธรรมบำบัดและที่สำคัญที่สุด ให้ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์กลับคืนมาในวาระสุดท้ายของชีวิต

ในแง่นวัตกรรมสังคม ภูมิชีวาภิบาลสร้างนวัตกรรมเชิงสถาบัน (Institutional Innovation จากบทที่ 1) คือเปลี่ยนสถาบันวัด จากที่สำหรับคนตีมาทำบุญ เป็นที่สำหรับคนป่วยระยะท้ายทั้งพระและฆราวาสมาได้รับการดูแลจนวาระสุดท้าย นี่คือการเปลี่ยนกระบวนทัศน์เรื่องวัดมีไว้ทำอะไรอย่างรุนแรง จากเดิมที่วัดเป็นเพียงศาสนสถานสำหรับประกอบพิธีกรรม กลายเป็นหน่วยบริการสุขภาพปฐมภูมิในชุมชน โดยจากข้อมูลในปี พ.ศ. 2567 มีสถานชีวาภิบาลชุมชนขึ้นทะเบียนกว่า 600 แห่ง และกว่า 400 แห่งอยู่ในวัด สะท้อนว่าวัดมีศักยภาพสูงในการเป็นฐานรองรับระบบดูแลสุขภาพ แนวคิดนี้เกิดจากโรงพยาบาลสงฆ์ร่วมกับมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณ

ราชวิทยาลัย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2565 และพัฒนาต่อเนื่องจนกลายเป็นนโยบายกระทรวงสาธารณสุข ข้อที่ 8 (Quick Win) ในปี พ.ศ. 2567

ในกรอบ Tracey & Stott (2025) จากบทที่ 2 ภูมิชีวาภิบาลทำ Social-Symbolic Work คือทำให้สังคมยอมรับว่า "การดูแลผู้ป่วยระยะท้ายทั้งพระสงฆ์และฆราวาส = กิจของสงฆ์" ซึ่งเดิมไม่มีใครเคยคิดแบบนี้ พระสงฆ์ทำหน้าที่ Legitimizer ให้กับผู้ป่วยระยะท้ายว่ายังเป็นมนุษย์ที่มีศักดิ์ศรี สมควรได้รับการดูแลจนวาระสุดท้าย ไม่ใช่ภาระที่ถูกทอดทิ้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระคิลานุปัฏฐาก (พระอาสาสมัครส่งเสริมสุขภาพประจำวัด) ทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลที่ผ่านการอบรมหลักสูตรเฉพาะทาง ทั้งภาคทฤษฎี 1 สัปดาห์และภาคปฏิบัติ 3 สัปดาห์ สามารถประเมินอาการเจ็บป่วย ใช้อุปกรณ์การแพทย์เบื้องต้น และให้การดูแลทั้งด้านร่างกาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณ ที่น่าสนใจคือจากประสบการณ์การอบรม พบว่าพระสงฆ์เข้าใจเรื่องการดูแลผู้ป่วยระยะท้ายได้ดีกว่าบุคลากรทางการแพทย์ในบางมิติ เพราะพระเข้าใจเรื่องความตายอยู่แล้วตามหลักพุทธธรรม

ผู้เขียนเสนอว่ากรณีภูมิชีวาภิบาลเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดของนวัตกรรมทางปัญญาจากบทที่ 1 เพราะสิ่งที่เปลี่ยนไม่ใช่ผลิตภัณฑ์ ไม่ใช่กระบวนการ แต่เป็นความเชื่อ และค่านิยมของสังคมทั้งสังคม จากเดิมที่สังคมเชื่อว่าผู้ป่วยระยะท้ายเป็นภาระที่ต้องดูแลในโรงพยาบาลเท่านั้น และพระสงฆ์อาพาธเป็นเรื่องน่าอาย กลายเป็นเริ่มยอมรับว่า ผู้ป่วยทุกคนทั้งพระสงฆ์และฆราวาส สมควรได้รับการดูแลอย่างมีศักดิ์ศรีจนวาระสุดท้าย และวัดสามารถเป็นบ้านหลังสุดท้ายที่อบอุ่นได้ การเปลี่ยนแปลงเชิงปัญญานี้เกิดจากอำนาจทางศีลธรรม (Moral Authority) ของพระสงฆ์ ซึ่งมีพลังมากกว่าอำนาจทางกฎหมายของรัฐ เพราะกฎหมายบังคับให้จัดระบบดูแล ได้แต่ไม่สามารถบังคับให้คนเปิดใจยอมรับการตายได้ ศีลธรรมและชุมชนกรุณาทำได้

ในกรอบ Wisdom Helix ภูมิชีวาภิบาลทำงานครบทั้ง 3 แกน คือ

แกนศีล คือการสร้างกติกาใหม่ผ่านธรรมนูญสุขภาพพระสงฆ์แห่งชาติ พ.ศ. 2560 ที่ประกาศเจตนารมณ์ว่าวัดต้องส่งเสริมสุขภาพและดูแลทุกคนโดยไม่เลือกทั้งพระสงฆ์อาพาธ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา และฆราวาสในชุมชน

แกนสมาธิ คือกรุณาที่เป็นแรงขับเคลื่อนภายใต้แนวคิดชุมชนกรุณา ให้พระสงฆ์และจิตอาสาทำงานท่ามกลางความขาดแคลนทั้งคน เงิน และความรู้ โดยวัดหลายแห่งอยู่ได้ด้วยเงินบริจาคเป็นหลัก

แกนปัญญา คือความรู้ด้านการดูแลผู้ป่วย ระยะท้ายที่พัฒนาขึ้นจากประสบการณ์จริง ผ่านหลักสูตรพระคิลานุปัฏฐากที่ผสมผสาน การแพทย์สมัยใหม่เข้ากับการดูแลทางจิตวิญญาณตามหลักพระธรรมวินัย จนกลายเป็น Palliative Care ฉบับวัด ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะ ครอบคลุมการดูแลทั้ง 4 มิติ ได้แก่ กาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณ อีกทั้งยังมีการนำนวัตกรรม Virtual Hospital มาสนับสนุนระบบการดูแลในวัด

ข้อวิจารณ์ของผู้เขียน 6.5 บทเรียนและความท้าทายสำหรับอนาคต

ภูมิชีวาภิบาลเกิดขึ้นในบริบทของวิกฤตสังคมสูงวัย ที่ประเทศไทยมีพระสงฆ์กว่า 288,965 รูป มากกว่าร้อยละ 50 เป็นพระผู้สูงอายุที่อาพาธด้วยโรคเรื้อรัง และมีพระอาพาธระยะท้ายกว่า 9,655 รูป ในขณะที่ผู้สูงอายุฆราวาสที่ติดบ้านติดเตียงก็เพิ่มขึ้นอย่างมหาศาล คำถามคือ ภูมิชีวาภิบาลจะสามารถขยายตัวรองรับวิกฤตนี้ได้อย่างยั่งยืนหรือไม่? ผู้เขียนเสนอว่า "ได้" แต่มีเงื่อนไขสำคัญหลายประการ

ประการแรก ต้องมีผู้นำ (พระสงฆ์) ที่กล้าหาญและมีเจ้าอาวาสที่เห็นความสำคัญ โดยต้องได้รับการสนับสนุนจากเจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ และเจ้าคณะภาค

ประการที่สอง ต้องมีเครือข่ายสนับสนุนที่เข้มแข็ง ทั้งภาคีสาธารณสุข อาสาสมัคร (อสม.) โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ประการที่สาม ต้องมีนโยบายรัฐที่เอื้อและงบประมาณที่เพียงพอ เพราะปัจจุบันวัดหลายแห่งประสบปัญหาขาดแคลนงบประมาณ พึ่งพาเงินบริจาคเป็นหลักซึ่งไม่สม่ำเสมอ แม้สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ (สปสช.) จะมีงบสนับสนุนแต่ยังไม่เพียงพอ ดังเช่นกรณี สถานชีวาภิบาลวัดทับคล้อ จังหวัดพิจิตร ที่ดูแลพระสงฆ์อาพาธ 9 รูป ได้รับเงินจาก สปสช. เพียงปีละ 48,000 บาท ซึ่งไม่เพียงพอต่อค่าใช้จ่ายจริง

ประการที่สี่ ต้องแก้ปัญหาเชิงโครงสร้างเรื่องกรอบอัตรากำลัง เพราะแม้กระทรวงสาธารณสุขจะทำงานด้านการดูแลแบบประคับประคองมา 10 ปี แต่ยังไม่มีกรอบอัตรากำลังตามโครงสร้างงานอย่างเป็นทางการ และประการสุดท้าย ต้องบูรณาการหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งกระทรวงสาธารณสุข กระทรวงมหาดไทย และกระทรวงพัฒนาความมั่นคงของมนุษย์ เพื่อรวมงบประมาณและทรัพยากรให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด

◆
 —————
 เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี
 ไม่มีปัญหาใดเกิดจากสาเหตุเดียว
 จึงไม่มีปัญหาใดแก้ด้วยวิธีเดียว
 —————
 ◆

6.6 วิเคราะห์เปรียบเทียบ: วัดในฐานะห้องทดลอง

ตารางที่ 6.1 วิเคราะห์เปรียบเทียบ 3 กรณีศึกษา ด้วย Wisdom Helix Model

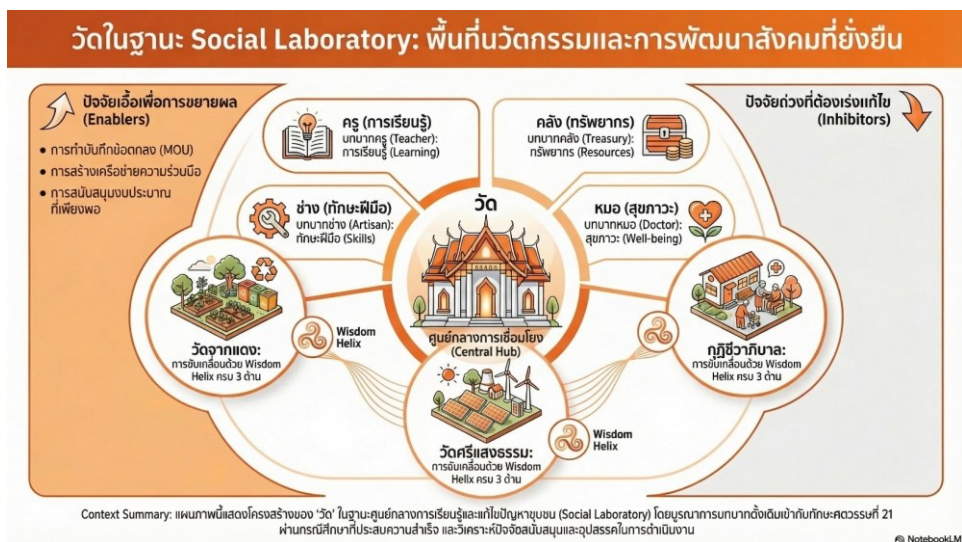
มิติ (Wisdom Helix)	วัดจากแดง	วัดป่าศรีแสงธรรม	ภูชีวาภิบาล
ปัญหาที่แก้	ขยะพลาสติก + สิ่งแวดล้อม	พลังงาน + การศึกษา	ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ + สุขภาพ
แกนศีล	กติกายกขยะ 3 ประเภท	มาตรฐานติดตั้งโซลาร์เซลล์	จริยธรรมการดูแลผู้ป่วย
แกนสมาธิ	แยกขยะ = ทำบุญ	ปณิธานเจ้าอาวาส	กรุณาต่อผู้ป่วยระยะสุดท้าย
แกนปัญญา	Upcycling + อบรมชุมชน	โซลาร์เซลล์ + การสอน	การดูแลแบบ Palliative
Legitimizer	ขยะ→บุญ	เทคโนโลยี→ธรรม	ผู้ป่วยระยะสุดท้าย→มนุษย์มีศักดิ์ศรี
เครือข่าย	34 องค์กร + คຸ້ນบางกะเจ้า	MOU มหาเถรฯ+มท.	กระทรวงสาธารณสุข + มหาเถรสมาคม+ มจร.
ระดับ (Wisdom Helix)	ชุมชน→สังคม (ขยายผล)	ชุมชน→นโยบาย	ชุมชน→วัฒนธรรม (เปลี่ยนทัศนคติ)

จากตารางเปรียบเทียบ เห็นจุดร่วมสำคัญ 4 ประการ
ประการแรก ทุกกรณีเริ่มจากพระสงฆ์ที่มีวิสัยทัศน์ ไม่ใช่จากนโยบายรัฐ
ประการที่สอง ทุกกรณีใช้วัด เป็นพื้นที่ทดลอง ไม่ต้องสร้างโครงสร้างพื้นฐานใหม่

ประการที่สาม ทุกกรณีมีฐานจิตวิญญาณ (Spiritual Foundation) ที่ทำให้ดำเนินการต่อได้แม้ไม่มีเงินทุน

ประการที่สี่ ทุกกรณีพระสงฆ์ทำหน้าที่ Legitimizer ที่เปลี่ยนสิ่งที่สังคมมองว่าไม่เกี่ยวกับวัด (ขยะ โซลาร์เซลล์ ผู้ป่วย) ให้กลายเป็นกิจของสงฆ์

ข้อค้นพบที่สำคัญที่สุดจากการเปรียบเทียบคือ วัดทำหน้าที่เป็นห้องทดลองทางสังคม (Social Laboratory) ที่มีต้นทุนต่ำแต่ผลกระทบสูง ต้นทุนต่ำเพราะใช้โครงสร้างพื้นฐานที่มีอยู่แล้ว (วัด) ใช้ทุนทางสังคมที่มีอยู่แล้ว (ศรัทธา เครือข่าย) ใช้ Legitimizer ที่มีอยู่แล้ว (พระสงฆ์) ผลกระทบสูงเพราะทำงานทั้ง 3 แกนของ Wisdom Helix พร้อมกัน (ศีล สมาธิ ปัญญา) และยกระดับจากปัจเจกสู่ชุมชนสู่สังคมได้ในเวลาไม่นาน ถ้ารัฐมองเห็นศักยภาพนี้ และสนับสนุนอย่างเป็นระบบ วัดกว่า 40,000 แห่ง จะกลายเป็นเครือข่ายห้องทดลองทางสังคมที่ใหญ่ที่สุดในโลก

แผนภาพที่ 6.1 วัดในฐานะห้องปฏิบัติการทางสังคม Social Laboratory

6.7 อุปสรรคและความท้าทาย: ทำไมวัดส่วนใหญ่ยังไม่ทำ

แม้จะมีกรณีศึกษาที่น่าชื่นชม แต่ต้องยอมรับว่าวัดส่วนใหญ่ในประเทศไทย ยังไม่ได้ทำหน้าที่เป็นห้องทดลองทางสังคม ผู้เขียนวิเคราะห์ว่ามีอุปสรรคสำคัญ 5 ประการ

อุปสรรคที่ 1 ระบบการศึกษาสงฆ์ไม่ได้สอนเรื่องนวัตกรรมสังคม หลักสูตรนักธรรมและบาลีเน้นพระธรรมวินัยเป็นหลัก ไม่ได้สอนเรื่องการพัฒนาชุมชน การจัดการทรัพยากร หรือนวัตกรรมสังคม พระสงฆ์ที่ทำงานสังคมจึงเรียนรู้ด้วยตัวเอง ไม่มีระบบสนับสนุน

อุปสรรคที่ 2 โครงสร้างมหาเถรสมาคมเน้นการปกครองมากกว่าการพัฒนา มหาเถรสมาคมมีหน้าที่กำกับดูแลคณะสงฆ์ให้อยู่ในพระธรรมวินัย แต่ไม่ได้มีกลไกสนับสนุน **วัดนวัตกรรม** อย่างเป็นทางการเป็นระบบ MOU ปี 2565 เป็นก้าวที่ดี แต่ยังต้องแปลงเป็นการปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม

อุปสรรคที่ 3: ทศนคติวัดไม่ควรยุ่งเรื่องโลก พุทธศาสนิกชนบางส่วนและพระสงฆ์บางรูปเชื่อว่า งานของพระ คือปฏิบัติธรรมและเทศน์สั่งสอนเท่านั้น ไม่ควรยุ่งเรื่องขยะ โซลาร์เซลล์ หรือผู้ป่วยเอดส์ ทศนคตินี้คือ Buddhism with a capital B ที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ วิจารณไว้ในบทที่ 4

อุปสรรคที่ 4: ปัญหาธรรมาภิบาลภายในวัด วัดบางแห่งมีปัญหาการบริหารเงินทำบุญอย่างไม่โปร่งใส การสร้างสิ่งก่อสร้างเกินจำเป็น หรือเจ้าอาวาสที่ไม่มีวิสัยทัศน์ ปัญหาเหล่านี้ทำให้ทุนทางสังคม (ศรัทธาของประชาชน) ลดลง ซึ่งเป็นเชื้อเพลิงสำคัญของพุทธนวัตกรรม

อุปสรรคที่ 5: รัฐไม่มีนโยบายสนับสนุนวัดในฐานะสถาบันนวัตกรรมสังคมงบประมาณจากรัฐสำหรับวัดเน้นไปที่บูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะ ไม่ใช่สนับสนุนนวัตกรรม ไม่มีสถาบันนวัตกรรม ฉับวัด ไม่มีวิสาหกิจเพื่อสังคม สำหรับวัดนวัตกรรมไม่มีตัวชี้วัดว่าวัดไหนทำงานสังคมดี

6.7.1 ข้อถกเถียง: พระสงฆ์ควรทำงานสังคมหรือไม่?

ประเด็นนี้เป็นข้อถกเถียงที่ยังไม่มีข้อยุติในวงการพุทธศาสนา มีฝ่ายที่เชื่อว่างานของพระคือปฏิบัติธรรมและสอนธรรมเท่านั้น การลงไปยังเรื่อง ขยะ โซลาร์เซลล์

หรือผู้ป่วยระยะสุดท้าย ไม่ใช่กิจของสงฆ์ตามพระธรรมวินัย ฝ่ายนี้อ้างว่าพระพุทธเจ้าทรงห้ามพระสงฆ์ประกอบเครื่องประดับวิชา (สิ่งที่ไม่เกี่ยวกับการพันทุกข์) และการทำกิจกรรมทางโลกมากเกินไปจะทำให้พระสงฆ์เสียสมณสาธูป

อีกฝ่ายหนึ่งเชื่อว่า การช่วยเหลือสังคมเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิบัติธรรม ฝ่ายนี้อ้างพระมหาวีร 4 (เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา) สังคหวัตถุ 4 (ทาน ปิยวาจา อตถจริยา สมานัตตตา) และจกกวัตติสูตร ที่สอนว่าสังคมเจริญหรือเสื่อม ขึ้นอยู่กับธรรม พุทธศาสนิกชนเคยกล่าวว่า ทำงานทุกชนิดด้วยจิตว่าง หมายความว่า ทำงานไม่ติดกับปฏิบัติธรรม ถ้าทำด้วยจิตที่ถูกต้อง สุกฤษณ์ ศิวรักษ์ ก็ยืนยันว่า Engaged Buddhism คือ แก่นแท้ของพุทธศาสนา ไม่ใช่ส่วนเสริม

ผู้เขียนมีจุดยืนที่ชัดเจนในเรื่องนี้ พระสงฆ์ไม่จำเป็นต้องทำงานสังคมทุกรูป แต่สถาบันวัดต้องมีบทบาทต่อสังคม พระสงฆ์ที่ต้องการทุ่มเทกับการปฏิบัติธรรม ล้วนๆ ก็ควรได้รับการสนับสนุน เพราะนั่นก็เป็นนวัตกรรมทางปัญญาในตัวเอง แต่วัดในฐานะสถาบัน ควรเปิดพื้นที่ให้ชุมชนใช้ ควรมีบทบาทในการพัฒนาชุมชน และควรเป็นHub หรือจุดเชื่อมต่อของเครือข่ายสังคม ไม่ใช่แค่สถานที่ทำพิธีกรรม คำว่า "วัด" มาจากวตต (ปฏิบัติ) ไม่ใช่วาท (พูด) วัดจึงควรเป็นที่ปฏิบัติ ไม่ใช่แค่ที่พูด

6.7.2 ตัวอย่างวัดที่ถูกมองข้าม: วัดสวนแก้วและอื่นๆ

นอกจาก 3 กรณีศึกษาหลัก ยังมีวัดอีกหลายแห่งที่ทำงานสังคมอย่างน่าประทับใจ วัดสวนแก้ว จังหวัดนนทบุรี ภายใต้การนำของพระพยอม กัลยาโณ เป็นศูนย์ช่วยเหลือคนยากจน คนไร้บ้าน และเด็กกำพร้ามานานหลายทศวรรษ วัดไร่ขิง จังหวัดนครปฐม เป็นศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงที่ผสมหลักธรรมกับเกษตรทฤษฎีใหม่ วัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี สายหลวงพ่อบุชา สร้างเครือข่ายวัดปากว่า 300 สาขาทั่วโลก เป็นตัวอย่างของการขยายผลเกลียว จากระดับชุมชนสู่ระดับสากล วัดเหล่านี้ล้วนเป็นห้องทดลองทางสังคม ในรูปแบบต่างๆ กัน แต่ไม่ค่อยถูกศึกษาในเชิงวิชาการในฐานะนวัตกรรมสังคม เพราะมายาคติที่ว่าวัดไม่เกี่ยวกับนวัตกรรม

ผู้เขียนเสนอว่า ถ้ามีการจัดทำฐานข้อมูลวัดนวัตกรรม (Buddhist Innovation Temple Database) ที่รวบรวมข้อมูลวัดที่ทำงานสังคมทั่วประเทศ จะพบว่ามิ้วัดนวัตกรรม

มากกว่าที่คิด อาจหลายร้อยหรือหลายพันแห่ง เพียงแต่ไม่เคยถูกนับ เพราะไม่มีกรอบสำหรับนับ Wisdom Helix Model สามารถเป็นกรอบสำหรับการนับ และวัดผล นี้ได้ ซึ่งจะเป็นงานวิจัยที่สำคัญในอนาคต

ข้อวิจารณ์ของผู้เขียน 6.5: ข้อเสนอ 5 ประการเพื่อปลดล็อกศักยภาพวัด

- (1) ปฏิรูปหลักสูตรการศึกษาสงฆ์ให้มีวิชา นวัตกรรมสังคมวิถีพุทธ
- (2) ให้มหาเถรสมาคมจัดตั้งกองทุนวัดนวัตกร สนับสนุนวัดที่ทำงานพัฒนาชุมชน
- (3) สร้าง เครือข่ายวัดนวัตกร ให้วัดที่ทำงานสังคมแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน เหมือน เครือข่ายพุทธศาสนิกสัมพันธ์เพื่อสังคม ในระดับ สากล
- (4) พัฒนาตัวชี้วัดวัดนวัตกร ที่วัดได้วัดวัด ทำงานสังคมในมิติใดบ้าง ใช้ Wisdom Helix 9 มิติเป็นกรอบ
- (5) จัดรางวัลวัดนวัตกร ประจำปี เพื่อสร้างแรงจูงใจและยกย่องวัดที่ทำงานดี

6.8 บทสรุป

บทนี้แสดงให้เห็นว่าวัดในประเทศไทยมีศักยภาพอันมหาศาลในการเป็นห้องทดลองทางสังคม สำหรับพุทธนวัตกรรม วัดมีบทบาทดั้งเดิม 4 ประการ (ครู คลัง ช่าง หมอ) ที่สามารถถูกแปลงเป็นบทบาทร่วมสมัยได้ มีโมเดลบวรที่เป็นทุนเดิม แม้จะต้องอัปเดต และมีกรณีศึกษาที่พิสูจน์แล้วว่าเป็นไปได้จริง ตั้งแต่วัดจากแดง (สิ่งแวดล้อม) วัดป่าศรีแสงธรรม (พลังงาน) ไปจนถึงวัดที่ทำกุฏิชีวาภิบาล (สุขภาพ)

ตารางที่ 6.2 4 กลไกที่ทำให้วัดเป็น Social Laboratory ที่ทรงพลัง

กลไกของวัด	คำอธิบาย	เทียบเคียงทฤษฎี
1. ต้นทุนต่ำ	ใช้โครงสร้างพื้นฐานที่มีอยู่ (วัด 40,000+ แห่ง) ไม่ต้องสร้างใหม่ ไม่ต้องเช่าพื้นที่	Asset-Based Community Development (ABCD): เริ่มจากสิ่งที่มี ไม่ใช่สิ่งที่ขาด
2. Legitimization	พระสงฆ์มี Moral Authority สูง สามารถเปลี่ยนสิ่งที่คนไม่ยอมทำ เป็นสิ่งที่คนอยากทำ	Symbolic Capital (Bourdieu): อำนาจทางสัญลักษณ์ที่สร้างความชอบธรรม
3. Spiritual Foundation	แรงจูงใจภายใน (ศรัทธา เมตตา กรุณา) ที่ทำให้ดำเนินการต่อได้แม้ไม่มีเงินทุน	กรอบ 3S+1 (บทที่ 2): S ตัวที่ 4 ที่ OECD ไม่มี
4. แรงจูงใจคู่	ผสมแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ (ขายได้เงิน) + จิตวิญญาณ (ได้บุญ) เข้าถึงคนหลากหลาย	Dual Motivation Theory: เสนอใหม่โดยผู้เขียน ขยาย Intrinsic-Extrinsic ของ Deci & Ryan

ตารางนี้สรุป 4 กลไกที่ทำให้วัดเป็น Social Laboratory ที่มีจุดแข็งเฉพาะตัว ข้อสังเกตสำคัญคือ กลไกที่ 4 แรงจูงใจคู่ เป็นข้อเสนอใหม่ของผู้เขียน ที่ยังไม่ปรากฏในวรรณกรรมด้านนวัตกรรมสังคม แนวคิดนี้ขยายจากทฤษฎี Intrinsic-Extrinsic Motivation ของ Deci และ Ryan (1985) โดยเสนอว่าพุทธนวัตกรรมสร้าง "แรงจูงใจประเภทที่สาม" (Third Type of Motivation) คือ แรงจูงใจทางจิตวิญญาณ (Spiritual Motivation) ที่ไม่ใช่ทั้งทำเพราะสนุก และไม่ใช่ทำเพราะได้รางวัล แต่เป็นทำเพราะเห็นว่าเป็นกุศล ซึ่งมีพลังขับเคลื่อนที่ยั่งยืน กว่าแรงจูงใจทั้งสองประเภท

ข้อค้นพบสำคัญของบทนี้คือ วัดทำงานเป็น Social Laboratory ด้วย 4 กลไก คือ

- (1) ต้นทุนต่ำ ใช้โครงสร้างที่มีอยู่
- (2) Legitimization พระสงฆ์ให้ความชอบธรรม
- (3) Spiritual Foundation แรงจูงใจภายในที่ยั่งยืน
- (4) แรงจูงใจคู่ ผสมเศรษฐกิจ+จิตวิญญาณ เข้าถึงคนได้กว้าง

แต่วัดส่วนใหญ่ยังไม่ใช้ศักยภาพเหล่านี้ เพราะอุปสรรค 5 ประการ ที่วิเคราะห์ไว้ บทที่ 7 จะเจาะลึกมิติเศรษฐกิจ ว่าพุทธนวัตกรรมสามารถสร้าง เศรษฐกิจวิถีพุทธ ที่รวยได้โดยไม่ต้องเบียดเบียนได้อย่างไร

ถ้ารัฐมองเห็นศักยภาพนี้ และสนับสนุนอย่างเป็นระบบตามข้อเสนอ 5 ประการ ของผู้เขียน วัดกว่า 40,000 แห่งจะกลายเป็นเครือข่ายห้องทดลองทางสังคมที่ใหญ่ที่สุดในโลก เพราะไม่มีประเทศใดในโลกที่มีสถาบันทางศาสนาที่กระจายอยู่ทุกชุมชน มีทุนทางสังคมสูง มี Legitimizer พร้อมใช้ และมีประชากรส่วนใหญ่ศรัทธาในสถาบันนั้น มากเท่ากับวัดในประเทศไทย นี่คือนวัตกรรม ที่ประเทศอื่นไม่มี สิ่งที่ขาดคือ การจัดการให้ทุนเดิมนี้นักใช้อย่างมีประสิทธิภาพ

กล่องความคิด 6.5: กลับมาตอบคำถามเปิดบท

ท่านคิดว่าวัดใกล้บ้านของท่านมีศักยภาพ ที่จะเป็นห้องทดลองทางสังคมหรือไม่? ถ้ามี อะไรเป็นอุปสรรค? ถ้าไม่มี อะไรเป็นสาเหตุ? ถ้าท่านเป็นเจ้าของวัด ท่านจะทำอะไรเป็นอย่างแรก?

คำถามท้ายบท

1. วิเคราะห์วัดจากแดงด้วย Wisdom Helix Model ครบทั้ง 9 มิติ (3 แกน x 3 ระดับ) มิติใดที่แข็งที่สุด มิติใดที่ยังอ่อน ควรเสริมอย่างไร?
2. บทบาท ครู-คลัง-ช่าง-หมอ ของวัดในศตวรรษที่ 21 ควรมีหน้าตาอย่างไร? ออกแบบ "บทบาทใหม่ 4 ประการ" ของวัดร่วมสมัย
3. ผู้เขียนวิจารณ์ว่าโมเดลบรรพเป็นคำขวัญ มากกว่ากรอบปฏิบัติ ท่านเห็นด้วยหรือไม่? มีหลักฐานสนับสนุนจากชุมชนของท่านหรือไม่?
4. อุปสรรค 5 ประการที่วิเคราะห์ในหัวข้อ 6.7 ข้อใดที่ท่านคิดว่าแก้ไขยากที่สุด เพราะอะไร? และข้อเสนอ 5 ประการของผู้เขียน ข้อใดที่เป็นไปได้มากที่สุด?
5. ถ้าท่านได้รับมอบหมายให้ออกแบบวัดชีวิตวัดนวัตกรรม" โดยใช้ Wisdom Helix 9 มิติเป็นกรอบ ท่านจะออกแบบตัวชีวิตอะไรบ้างในแต่ละมิติ?
6. เปรียบเทียบวัด ในฐานะ Social Laboratory กับมหาวิทยาลัย ในฐานะ Innovation Hub ของ Triple Helix มีจุดร่วมและจุดต่างอย่างไร?
7. แนวคิด Legitimiser ทำงานอย่างไร ในกรณีกัญชาภิบาล? เปรียบเทียบกับกรณีบวชป่า (บทที่ 1) มีกลไกเดียวกันหรือต่างกัน?
8. ผู้เขียนเสนอแนวคิดแรงจูงใจคู่ (Dual Motivation) คือผสมแรงจูงใจเศรษฐกิจกับจิตวิญญาณ ท่านคิดว่าแนวคิดนี้มีข้อจำกัดอย่างไร? มีกรณีที่แรงจูงใจทั้งสองขัดแย้งกันหรือไม่?

แนะนำอ่านเพิ่มเติม

สำหรับผู้สนใจศึกษาเรื่องวัดกับการพัฒนาชุมชน ในเชิงลึก แนะนำแหล่งข้อมูลดังนี้ เว็บไซต์วัดจากแดง watchakdaeng.com มีข้อมูลโครงการจิวรวิไลเคลและศูนย์เรียนรู้สิ่งแวดล้อมอย่างละเอียด พร้อมวิดีโอสัมภาษณ์เจ้าอาวาส ที่อธิบายกระบวนการทั้งหมด

งานวิจัยของมหาวิทยาลัยสงฆ์ ทั้งมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ด้านพระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชน มีหลายร้อยเรื่อง ในฐานข้อมูล TCI-ThaiJO ซึ่งสะท้อนว่ามีความสนใจเรื่องนี้สูงในแวดวงวิชาการ

หนังสือ The Buddhist World of Southeast Asia ของ Donald Swearer (2020) ให้ภาพรวมที่ดีของบทบาทวัดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะบทที่ว่าด้วย พระสงฆ์นักพัฒนา (Development Monks) ในไทย และหนังสือ Seeds of Peace ของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ (1992) ที่เสนอวิสัยทัศน์ของพุทธศาสนาเพื่อสังคม ที่ยังทันสมัย อยู่จนถึงปัจจุบัน

สำหรับประเด็นธรรมาภิบาลวัด แนะนำงานวิจัยของ Journal of Interdisciplinary Innovation Review (2567) ที่ศึกษาเครือข่ายสังฆะกับการพัฒนาชุมชน พร้อมทั้ง รายงาน MOU ของมหาเถรสมาคม กระทรวงมหาดไทย (2565) ที่เป็นจุดเริ่มต้น ของนโยบาย "บวร" ยุคใหม่ และ

สำหรับประเด็นพระสงฆ์กับเทคโนโลยี แนะนำบทความ SabaiJai: A Buddhist AI Chatbot Innovation ของ Phophichit et al. (2025, Thammasat Review) ที่แสดงว่าการผสมพุทธธรรมกับเทคโนโลยี AI เป็นไปได้จริง

บทเชื่อมสู่บทที่ 7

บทนี้แสดงว่าวัดสามารถเป็นห้องทดลองของพุทธนวัตกรรมได้ แต่คำถาม ที่ตามมาคือ พุทธนวัตกรรมสามารถสร้างระบบเศรษฐกิจ ทางเลือกได้หรือไม่? ในโลกที่ทุนนิยมครอบงำทุกมิติของชีวิต มีทางเลือกอื่นจริงหรือ? สามารถรวย ได้โดยไม่ต้องเบียดเบียนหรือไม่? บทที่ 7 จะตอบคำถามเหล่านี้ ด้วยการวิเคราะห์ เศรษฐกิจวิถีพุทธ ตั้งแต่ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง วิสาหกิจชุมชน ไปจนถึง สัมมาอาชีวะ ในฐานะนวัตกรรมเชิงเศรษฐกิจ โดยใช้ Wisdom Helix Model เป็นกรอบวิเคราะห์ ตลอดทั้งบท

ประเด็นเรื่องแรงจูงใจคู่ ที่ค้นพบในบทนี้จะถูกพัฒนาต่อในบทที่ 7 โดย วิเคราะห์ว่าเศรษฐกิจวิถีพุทธ สร้างแรงจูงใจคู่ อย่างเป็นระบบได้อย่างไร ผ่านกรณีศึกษา

ของวิสาหกิจชุมชนที่ผสมกำไร กับกุศลเข้าด้วยกัน การเดินทางเข้าสู่ภาคปฏิบัติ กำลังลึกขึ้นเรื่อยๆ

สุดท้ายนี้ ผู้เขียนขอทิ้งท้ายว่า ศักยภาพของวัดในฐานะ Social Laboratory ไม่ใช่เรื่องใหม่ แต่เป็นสิ่งที่มียู่แล้ว และทำอยู่แล้ว ในหลายวัดทั่วประเทศ สิ่งที่ขาดหายไปคือการมองเห็น การจัดระบบ และการสนับสนุน จากภาครัฐและภาควิชาการ เมื่อใดที่สังคมไทยเลิكمองวัดว่าเป็นสถานที่ทำพิธีกรรมเท่านั้น แล้วเริ่มมองเห็นว่าวัดคือสถาบันนวัตกรรมสังคมที่ทรงพลังอย่างเหลือเชื่อ วันนั้นแหละที่พุทธนวัตกรรม จะก้าวจากช้อยกเว้น มาเป็นมาตรฐานของการพัฒนาสังคมไทย Wisdom Helix Model เป็นเพียงก้าวแรกของการเดินทางนั้น

♦
วัดที่ดีไม่ใช่วัดที่มีโบสถ์สวยที่สุด
แต่คือวัดที่ชุมชนรอบข้างเข้มแข็งที่สุด

♦
บทที่ 6 — วัดกับชุมชน

บทที่ 7

เศรษฐกิจวิถีพุทธรวยได้โดยไม่ต้องเบียดเบียน

Buddhist Way Economy: Prosperity Without Exploitation

7.1 พุทธศาสนาไม่ได้สอนให้จน

คนจำนวนไม่น้อยเข้าใจว่าพุทธศาสนาสอนให้ปล่อยวาง จากทรัพย์สมบัติ สอนให้สันโดษ คือพอใจในสิ่งที่มี และสอนให้ทาน คือแจกจ่ายทรัพย์ให้ผู้อื่น ดังนั้น พุทธศาสนาจึงต่อต้านความร่ำรวย หรือไม่เกี่ยวกับเศรษฐกิจ ความเข้าใจนี้ผิด อย่าง ร้ายแรง และเป็นมายาคติ อีกชั้นหนึ่งที่ต้องรื้อถอน เช่นเดียวกับที่บทที่ 1 รื้อมายาคติ นวัตกรรม เท้ากับเทคโนโลยี และบทที่ 4 รื้อมายาคติพุทธศาสนาเท่ากับ ศาสนาหนีโลก

ในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าไม่เคยสอนให้ฆราวาสจน ตรงกันข้าม กามโกคีสสูตร (อง.ทสก. 24/91) ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสกับอนาถปิณฑิกเศรษฐี ผู้อุปถัมภ์ พระพุทธศาสนาคนสำคัญที่สุด ณ พระเชตวัน กรุงสาวัตถี ได้จำแนกกามโกคิบุคคล คือผู้ครองเรือนผู้บริโภคมาม ออกเป็น 10 จำพวก โดยจัดลำดับจากต่ำสุดไปสูงสุด ตามเกณฑ์ 4 ประการ คือ (1) แสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรมหรือไม่ (2) บำรุงตน ให้เป็นสุขหรือไม่ (3) แจกจ่ายทำบุญหรือไม่ และ (4) ใช้ทรัพย์อย่างมีปัญญา ไม่มัวเมา เห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออกหรือไม่

กามโกคิบุคคล 10 จำพวก แบ่งเป็น 3 กลุ่มใหญ่ตามวิธีแสวงหาทรัพย์ ดังนี้

กลุ่มที่ 1 แสวงหาโดยไม่ชอบธรรม ด้วยการทำงานที่ผิด

จำพวกที่ 1 แสวงหาทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม โดยทารุณข่มขี่ ได้มาแล้วไม่บำรุง ตนให้เป็นสุข ไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ ควรติเตียน 3 สถาน ไม่ควรสรรเสริญแม้สถานเดียว

จำพวกที่ 2 แสวงหาทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม โดยทารุณข่มขี่ ได้มาแล้วบำรุงตนให้เป็นสุข แต่ไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ ควรติเตียน 2 สถาน ควรสรรเสริญ 1 สถาน (บำรุงตน)

จำพวกที่ 3 แสวงหาทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม โดยทารุณข่มขี่ ได้มาแล้วบำรุงตนให้เป็นสุข แจกจ่ายทำบุญ ควรติเตียน 1 สถาน (แสวงหาไม่ชอบธรรม) ควรสรรเสริญ 2 สถาน

กลุ่มที่ 2 แสวงหาทั้งโดยชอบธรรมและไม่ชอบธรรม ด้วยการงานที่ผิดบ้างไม่ผิดบ้าง

จำพวกที่ 4 แสวงหาชอบธรรมบ้างไม่ชอบธรรมบ้าง ได้มาแล้วไม่บำรุงตนให้เป็นสุข ไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ ควรสรรเสริญ 1 สถาน (ส่วนที่ชอบธรรม) ควรติเตียน 3 สถาน

จำพวกที่ 5 แสวงหาชอบธรรมบ้างไม่ชอบธรรมบ้าง ได้มาแล้วบำรุงตนให้เป็นสุข แต่ไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ ควรสรรเสริญ 2 สถาน ควรติเตียน 2 สถาน

จำพวกที่ 6 แสวงหาชอบธรรมบ้างไม่ชอบธรรมบ้าง ได้มาแล้วบำรุงตนให้เป็นสุข แจกจ่ายทำบุญ ควรสรรเสริญ 3 สถาน ควรติเตียน 1 สถาน (ส่วนที่ไม่ชอบธรรม)

กลุ่มที่ 3 แสวงหาโดยชอบธรรม ด้วยการงานที่ไม่ผิด

จำพวกที่ 7 แสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรม ไม่ทารุณข่มขี่ ได้มาแล้วไม่บำรุงตนให้เป็นสุข ไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ ควรสรรเสริญ 1 สถาน (แสวงหาชอบธรรม) ควรติเตียน 2 สถาน

จำพวกที่ 8 แสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรม ไม่ทารุณข่มขี่ ได้มาแล้วบำรุงตนให้เป็นสุข แต่ไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ ควรสรรเสริญ 2 สถาน ควรติเตียน 1 สถาน (ไม่แจกจ่าย)

จำพวกที่ 9 แสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรม ไม่ทารุณข่มขี่ ได้มาแล้วบำรุงตนให้เป็นสุข แจกจ่ายทำบุญ แต่เป็นผู้มัวเมา หมกมุ่น จดจ่อ ไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ควรสรรเสริญ 3 สถาน ควรติเตียน 1 สถาน (มัวเมาในทรัพย์)

จำพวกพิเศษ แสวงหาชอบธรรม และใช้อย่างรู้เท่าทันเป็นอิสระ

จำพวกที่ 10 แสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรม ไม่ทารุณข่มขี่ ได้มาแล้วบำรุงตนให้เป็นสุข แจกจ่ายทำบุญ ทั้งเป็นผู้ไม่มัวเมา ไม่หมกมุ่น ไม่จดจ่อ เห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ใช้สอยโภคทรัพย์อย่างรู้เท่าทันเป็นนายเหนือโภคทรัพย์ ควรสรรเสริญ ทั้ง 4 สถาน พระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐ เป็นหัวหน้า สูงส่ง ล้ำเลิศ เปรียบดุจหัวเนยใสที่เป็นเลิศกว่านมสด นมข้น เนยข้น เนยใส ทั้งหลาย

ตารางสรุป: กามโกศบุคคล 10 จำพวก

จำพวก	การแสวงหา	บำรุงตน	แจกจ่าย ทำบุญ	มีปัญญา สลัดออก	ผลวินิจฉัย
1	ไม่ชอบธรรม	X	X	-	ติ 3 / ชม 0
2	ไม่ชอบธรรม	✓	X	-	ติ 2 / ชม 1
3	ไม่ชอบธรรม	✓	✓	-	ติ 1 / ชม 2
4	ชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบบ้าง	X	X	-	ติ 3 / ชม 1
5	ชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบบ้าง	✓	X	-	ติ 2 / ชม 2
6	ชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบบ้าง	✓	✓	-	ติ 1 / ชม 3
7	ชอบธรรม	X	X	-	ติ 2 / ชม 1
8	ชอบธรรม	✓	X	-	ติ 1 / ชม 2
9	ชอบธรรม	✓	✓	X มัวเมา	ติ 1 / ชม 3
10	ชอบธรรม	✓	✓	✓ รู้เท่าทัน	ชม 4 ★ เลิศ

หมายเหตุ: 1-3 = แสวงหาไม่ชอบธรรม | 4-6 แสวงหาผสม | 7-9 = แสวงหาชอบธรรม
| 10 = เลิศที่สุด | ติ = ติเตียน | ชม = สรรเสริญ

สังเกตว่าพระสูตรนี้ไม่ได้ปฏิเสธความมั่งคั่งของฆราวาส แต่กลับวางกรอบเงื่อนไข ของความมั่งคั่งที่ดีอย่างเป็นระบบ

เงื่อนไขแรก คือ วิธีการแสวงหา ต้องโดยชอบธรรมด้วยการงานที่ไม่ผิด ไม่ทำารุณขมขี้

เงื่อนไขที่สอง คือ การบำรุงตน ต้องทำให้ ตนเองเป็นสุข ซึ่งสอดคล้องกับหลัก คิหิสุข สุขของคฤหัสถ์ 4 ประการ ที่พระพุทธเจ้า ตรัสไว้ในที่อื่นว่า ความสุขของฆราวาส ประกอบด้วย อตติสุข สุขจากการมีทรัพย์ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรง โดยชอบธรรม โภคสุข สุขจากการใช้จ่ายทรัพย์เลี้ยงชีพและบำเพ็ญประโยชน์ อนนุสุข สุขจากการ ไม่เป็นหนี้ และอนวัชชสุข สุขจากความประพฤตินี้ไม่มีโทษ โดยทรงระบุว่าอนวัชชสุข มีค่ามากที่สุด

เงื่อนไขที่สาม คือ การแจกจ่ายทำบุญ ต้องใช้ทรัพย์ให้เกิด ประโยชน์แก่ผู้อื่น และสังคม ซึ่งสอดคล้องกับหลักโภคาทียะ 5 ประโยชน์ที่ควรถือเอา จากโภคทรัพย์ คือใช้เลี้ยงตนและครอบครัว บำรุงมิตรสหาย ป้องกันภัยอันตราย ทำพลี 5 อย่าง ญาติพลี อดิถิปลิ ปุพพเปตพลี ราชพลี เทวตาพลี และอุปถัมภ์สมณพราหมณ์ ผู้ประพฤดีดี

เงื่อนไขสุดท้าย ที่แยกจำพวกที่ 9 กับที่ 10 ออกจากกันนั้นมีความสำคัญอย่างยิ่ง คือ ปัญญาในการเสพทรัพย์ ต้องไม่มัวเมาหมกมุ่น ต้องรู้เท่าทันโทษของ โภคทรัพย์ และต้องมีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก หมายความว่าแม้จะร่ำรวยและทำบุญมากเพียงใด แต่ถ้ายังยึดติดมัวเมาในทรัพย์ ก็ยังถูกติเตียน 1 สถาน ยังไม่ถือว่าเป็นเลิศ

กามโกศจำพวกที่ 10 จึงไม่ใช่แค่คนรวยที่ทำบุญ แต่เป็นคนรวยที่ เป็นนายเหนือทรัพย์ ไม่ใช่ทาสของทรัพย์ สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธจึงไม่ใช่ความร่ำรวย แต่เป็นความมัวเมาในทรัพย์ (ตัณหา) ที่ทำให้คนแสวงหาทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม ใช้ทรัพย์โดยไม่เป็นประโยชน์ และขาดปัญญาในการเป็นอิสระจากอำนาจของโภคทรัพย์

เมื่อกลับมาอ่านหลักกิหิสุขข้ออนนุสุข สุขจากการไม่เป็นหนี้ จะเห็นว่าสอดคล้องกับปัญหาหนี้ครัวเรือนจากบทที่ 3 อย่างน่าทึ่ง พระพุทธเจ้าทรงตระหนักมาตั้งแต่ 2,500 ปีก่อนว่า การเป็นหนี้ ทำลายความสุข และการไม่มีหนี้ เป็นเงื่อนไขของชีวิตที่ดี ในขณะที่สังคมไทยร่วมสมัยกำลังจมอยู่ในหนี้ครัวเรือน 16.4 ล้านล้านบาท (บทที่ 3) อนนุสุขจึงไม่ใช่แค่หลักธรรม แต่เป็นเป้าหมายเชิงนโยบาย ที่ต้องบรรลุ

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อพิจารณากรอบกามโมคีสสูตร จะเห็นว่าปัญหานี้ครัวเรือนของสังคมไทยมีรากฐานจากการที่ผู้คนจำนวนมากตกอยู่ในจำพวกที่ 1-3 ของกามโมคี คือแสวงหาทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม หรือแม้ได้มาโดยชอบธรรมแต่ใช้จ่ายอย่างมั่วเมา จนเป็นหนี้ ทางออกตามกรอบพุทธเศรษฐศาสตร์จึงไม่ใช่แค่การปรับโครงสร้างหนี้ทางเทคนิค แต่ต้องยกระดับคุณภาพของการเป็นกามโมคี ให้สูงขึ้นจากจำพวกล่างสู่จำพวกบน คือจากการแสวงหาไม่ชอบธรรมสู่ชอบธรรม จากการไม่แจกจ่ายสู่การแจกจ่ายทำบุญ และจากการมั่วเมาสู่การมีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก

ข้อวิจารณ์ของผู้เขียน 7.1 สันโดษไม่ได้แปลว่าจน

ความเข้าใจผิดที่ฝังรากลึกที่สุดในสังคมไทยเกี่ยวกับพุทธเศรษฐศาสตร์คือการตีความว่า สันโดษ แปลว่า จน หรือ ไม่ต้องชวนขายอะไร ความเข้าใจคลาดเคลื่อนนี้ถูกวิพากษ์อย่างเปิดเผยตั้งแต่ยุคพัฒนาอุตสาหกรรมหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยเฉพาะจากนักรัฐศาสตร์อเมริกันที่มองว่าสันโดษเป็นจริยธรรมที่ขัดขวางการพัฒนา จนสะท้อนในสาส์นนายกรัฐมนตรียิ่งที่ประชุมพระสังฆาธิการทั่วประเทศ พ.ศ. 2503 ว่า มีคำสอนให้คนมักสันโดษ ไม่อยากทำอะไร ไม่อยากได้อะไร คำสอนอย่างนี้อาจ จะเหมาะสมสำหรับกาลสมัยหนึ่ง แต่ไม่เหมาะสมสำหรับสมัยปฏิวัติ

แต่ความเข้าใจนี้ผิดพลาดโดยสิ้นเชิง สันโดษ (สันตุฏฐิ) ตามคำนิยามของพระอรรถกถาจารย์ หมายถึง ความพอใจยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ โดยมีขอบเขตจำกัดเฉพาะเรื่อง ปัจจัย 4 จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ ยารักษาโรค ของพระภิกษุเท่านั้น ไม่ใช่หลักธรรมสำหรับฆราวาสโดยตรง ที่สำคัญยิ่งกว่านั้น สันโดษมี 3 ระดับ คือ (1) ยถาลาภสันโดษ ยินดีตามที่ได้ ไม่เพ่งเล็งของผู้อื่น (2) ยถาพลสันโดษ ยินดีตามกำลังพร้อมแลกเปลี่ยนกับเพื่อนสมาชิกตามความจำเป็น และ (3) ยถาสารูปสันโดษ ยินดีตามสมควรแก่ภาวะฐานะ พร้อมเสียสละให้ผู้มีคุณสมบัติเหมาะสมกว่า จะเห็นว่าสันโดษไม่ใช่เรื่องของความเกียจคร้านหรือการไม่ชวนขาย แต่เป็นระบบจัดสรรทรัพยากรภายในชุมชนสงฆ์ที่มุ่งป้องกันความขัดแย้ง ส่งเสริมการพึ่งพาอาศัยกัน และลดภาระด้านวัตถุเพื่อทุ่มเทให้กับการพัฒนาตนเองทางจิตวิญญาณ

ดังที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2564) ได้อธิบายว่า ขอบเขตของสันโดษจำกัดเฉพาะในเรื่องปัจจัย 4 เท่านั้น ส่วนจุดมุ่งหมายคือเพื่อลดความกังวลในเรื่องปัจจัย 4 ให้เหลือน้อยที่สุด แล้วออกมาลงแรงงาน กำลังความคิด และเวลาสำหรับทุ่มเทให้กับการปฏิบัติธรรมหรือการสร้างสรรค์ความดีงาม เรียกว่าลดด้านหนึ่งเพื่อทุ่มเทให้กับอีกด้านหนึ่ง ที่สำคัญ พระอรรถกถาจารย์ระบุชัดว่า ความเป็นผู้ไม่สันโดษในธรรมอันหาโทษมิได้ มีทาน ศีล เป็นต้น ถูกต้อง หมายความว่าในเรื่องคุณธรรมและการพัฒนาตนนั้น กลับต้องไม่สันโดษ คือต้องมีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ (ภิชฺยโยกมฺยตา) ที่จะพัฒนาตนให้ยิ่งขึ้นไปจนกว่าจะถึงเป้าหมายสูงสุด สันโดษจึงเป็นเรื่องของการสันโดษในวัตถุ เพื่อไม่สันโดษในคุณธรรม ไม่ใช่เรื่องของความเฉื่อยชาหรือไม่อยากได้ใคร่ดีอะไร

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อพิจารณาในมิติทางสังคม สันโดษยังเป็นกลไกสำคัญในการรักษาระบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนสงฆ์กับชุมชนฆราวาส คือระบบอามิสทาน คือฆราวาสถวายปัจจัย 4 แลกกับธรรมทาน คือการที่พระสงฆ์ให้หลักธรรมคำสอน หากพระสงฆ์ขาดสันโดษ ก็จะเข้าไปสร้างภาระเบียดเบียนปัจจัย 4 จากชุมชนฆราวาสหนักยิ่งขึ้น ระบบความสัมพันธ์แบบเกื้อกูลกันจะพังทลาย ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อความเสื่อมสลาย เพื่อความอันตรายแห่งสังฆธรรม เหมือนความเป็นผู้ไม่สันโดษ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้ไม่สันโดษ ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมสลาย เพื่อความอันตรายแห่งสังฆธรรม ฯ" (อง. เอก-ทุก-ติก.20/12/121) ชี้ว่าสันโดษเป็นเรื่องของความอยู่รอดเชิงสถาบันของพระศาสนา ไม่ใช่เรื่องของการสอนให้คนจน

7.2 สัมมาอาชีวะ หลักเศรษฐศาสตร์พุทธที่เก่าแก่ที่สุด

สัมมาอาชีวะ เป็นองค์ประกอบที่ 5 ของมรรคมีองค์ 8 หมายถึง การเลี้ยงชีพโดยชอบธรรม E.F. Schumacher ผู้บัญญัติคำว่า Buddhist Economics ในปี 1955 ซึ่งว่าการที่สัมมาอาชีวะถูกรวมไว้ในมรรคมีองค์ 8 แสดงว่า พุทธศาสนาทือว่าเรื่องเศรษฐกิจสำคัญมาก สำคัญพอที่จะถูกบรรจุเป็น 1 ใน 8 องค์ประกอบของทางสู่การดับทุกข์ (Schumacher, 1973) สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ก็ชี้ประเด็นเดียวกันว่า การที่สัมมาอาชีวะ อยู่ในมรรค 8 หมายความว่า (1) พุทธศาสนายอมรับว่าเรื่องเศรษฐกิจสำคัญ (2) เศรษฐกิจเป็นเพียง 1 ใน 8 องค์ประกอบ ไม่ใช่ทุกอย่าง และ (3) เศรษฐกิจต้องถูกกำกับ ด้วยองค์ประกอบอื่น โดยเฉพาะสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ และสัมมาสังกัปปะ ความคิดชอบ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, 2564)

7.2.1 สัมมาอาชีวะ มากกว่าไม่ค้าอาวุธไม่ค้ายาเสพติด

สัมมาอาชีวะมักถูกสอนว่าหมายถึง ไม่ประกอบมิถาอาชีวะ 5 คือ ไม่ค้าอาวุธ ไม่ค้ำมนุษย์ ไม่ค้าสัตว์เป็นเพื่อฆ่า ไม่ค้ายาพิษ และไม่ค้าสุรา การตีความนี้ถูกต้องแต่แคบเกินไป สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ซึ่งว่าสัมมาอาชีวะในความหมายกว้างคือ การประกอบอาชีพที่ไม่ทำร้ายตนเอง ไม่ทำร้ายผู้อื่น และไม่ทำร้ายสิ่งแวดล้อม ซึ่งกว้างกว่า ห้ามทำ 5 อย่างมาก ตัวอย่างเช่น บริษัทที่จ่ายค่าแรงไม่เป็นธรรม (ไม่ได้ค้าอาวุธ) หรือโรงงาน ที่ปล่อยมลพิษ (ไม่ได้ค้ายาพิษ) ก็ไม่ใช่สัมมาอาชีวะ เพราะทำร้ายผู้อื่นและสิ่งแวดล้อม ในบริบทร่วมสมัย สัมมาอาชีวะจึงเป็นกรอบจริยธรรมทางเศรษฐกิจ ที่ครอบคลุม กว้างขวาง

เมื่อเปรียบเทียบกับแนวคิดตะวันตก สัมมาอาชีวะสอดคล้องกับ ESG (Environmental, Social, Governance) และ CSV (Creating Shared Value) ของ Porter & Kramer (2011) แต่ลึกกว่า เพราะ ESG และ CSV เน้นผลลัพธ์ (ไม่ทำร้ายสิ่งแวดล้อม ไม่ทำร้ายสังคม มีธรรมาภิบาล) แต่สัมมาอาชีวะเน้นเจตนา ตั้งใจจะไม่ทำร้ายตั้งแต่แรกด้วย ในภาษา Wisdom Helix สัมมาอาชีวะทำงานทั้ง 3 แกน แกนศีล = ไม่ทำร้าย (จริยธรรม) แกนสมาธิ = ตั้งใจดี (เจตนา) แกนปัญญา = เข้าใจผลกระทบ (วิจารณ์ญาณ)

7.2.2 สิ่งคาลกสูตร หลักการเงินส่วนบุคคลฉบับพุทธ

นอกจากสัมมาอาชีวะ พระพุทธเจ้ายังทรงสอนหลักการจัดการชีวิตฆราวาสอย่างครบวงจรไว้ในสิ่งคาลกสูตร (ที.ปา. 11/172-206) ซึ่งได้รับการขนานนามว่าเป็นวินัยของฆราวาส (คิหิวินัย) เพราะเป็นพระสูตรที่ครอบคลุมหลักการดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือนอย่างสมบูรณ์ที่สุดในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระสูตรนี้แก่สิ่งคาลกคฤหบดีบุตร หนุม่น้อยชาวกรุงราชคฤห์ที่ลุกขึ้นแต่เช้า มีผ้าข่ม มีผมเปียก ประคองอัญชลีบนน้อมทิสทั้ง 6 ตามคำสั่งเสียของบิดาก่อนสิ้นใจ พระพุทธเจ้าทรงเห็นแล้วตรัสว่า ในวินัยของพระอริยเจ้า เขาไม่นอบน้อมทิส 6 กันอย่างนี้ แล้วทรงอธิบายความหมายใหม่ของทิส 6 ที่ลึกซึ้งกว่าพิธีกรรมภายนอก

ก่อนจะทรงอธิบายเรื่องทิส 6 พระพุทธเจ้าทรงวางพื้นฐานว่าอริยสาวกต้องละกรรมกิเลส (กรรมอันเป็นกิเลส) 4 ประการก่อน ได้แก่ ปาณาติบาต (ฆ่าสัตว์) อทินนาทาน (ลักทรัพย์) กาเมสุมิฉฉาจาร (ประพฤติดูผิดในกาม) และมุสาวาท (พูดเท็จ) ทั้งต้องไม่ทำบาปกรรมโดยยอคติ 4 ประการ คือ ฉันทาคติ (ลำเอียงเพราะรัก) โทสาคติ (ลำเอียงเพราะชัง) โมหาคติ (ลำเอียงเพราะหลง) และภยากติ (ลำเอียงเพราะกลัว) ดังพุทธพจน์ว่า ผู้ใดประพฤติดลวงธรรม เพราะความรัก ความชัง ความกลัว ความหลงยศของผู้นั้นย่อมเสื่อม ดุจดวงจันทร์ในข้างแรม

จากนั้นทรงแสดง ทางเสื่อมแห่งโกเค 6 (อบายมุข 6) ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่ทำให้ทรัพย์สมบัติเสื่อมสิ้น ได้แก่ (1) การดื่มน้ำเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท มีโทษ 6 ประการ ได้แก่ ความเสื่อมทรัพย์ ก่อการทะเลาะวิวาท เป็นบ่อเกิดแห่งโรค เสียชื่อเสียง ไม่รู้จักละอาย และทอนกำลังปัญญา (2) การเที่ยวกลางคืน ทำให้ไม่คุ้มครองตนเอง ครอบครวั และทรัพย์สมบัติ (3) การเที่ยวดูมหรสพ คือหมกมุ่นกับความบันเทิงจนทิ้งการงาน (4) การพนัน มีโทษร้ายแรงคือ ผู้ชนะก่อเวร ผู้แพ้เสียทรัพย์ ถ้อยคำของนักพนันไปพูดที่ไหนไม่มีใครเชื่อ ถูกมิตรดูหมิ่น และไม่มีใครอยากแต่งงานด้วย (5) การคบคนชั่วเป็นมิตร ซึ่งจะชักนำไปสู่ทางเสื่อมทุกประการ และ (6) ความเกียจคร้าน มักอ้างเลศว่าหนานัก ร่อนนัก เย็นแล้ว เข้าอยู่ หิวนัก ระบายนัก ดังพุทธพจน์ว่า เมื่อเขามากไปด้วยการอ้างเลศผลัดเพี้ยนการงานอยู่อย่างนี้ โกเคที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความสิ้นไป

พระพุทธเจ้าทรงจำแนกมิตรเทียม 4 จำพวกที่ต้องหลีกเลี่ยง คือ (1) คนปกอลอก คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว เสียให้น้อยคิดเอาให้ได้มาก ไม่รับทำกิจในคราวมีภัย คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์ตน (2) คนดีแต่พูด เก็บเอาเรื่องอดีตมาอ้าอ้างเรื่องอนาคตที่ยังไม่มา สงเคราะห์ด้วยสิ่งไร้ประโยชน์ เมื่อกิจเกิดขึ้นแสดงความขัดข้อง (3) คนหัวประจบ จะทำชั่วก็คล้อยตาม จะทำดีก็คล้อยตาม ต่อหน้าสรรเสริญลับหลังนินทา และ (4) คนชักชวนในทางฉิบหาย ชักชวนดื่มสุรา เที่ยวกลางคืน ดูมหรสพ เล่นพนัน ดังพุทธพจน์ว่า "พึงเว้นเสียให้ห่างไกล เหมือนคนเดินทางเว้นทางที่มีภัย" (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อ 242:199-218)

ในทางตรงข้าม ทรงจำแนกมิตรแท้ (สุทรมิตร) 4 จำพวกที่ควรคบ คือ (1) มิตรมีอุปการะ รักษาเพื่อนผู้ประมาท รักษาทรัพย์สมบัติของเพื่อนผู้ประมาท เมื่อมีภัยเป็นที่พึ่งพำนักได้ เมื่อมีธุระช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปาก (2) มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ บอกความลับของตนแก่เพื่อน ปิดความลับของเพื่อน ไม่ละทิ้งในเหตุอันตราย แม้ชีวิตก็อาจสละเพื่อเพื่อนได้ (3) มิตรแนะนำประโยชน์ ห้ามจากความชั่ว ให้ตั้งอยู่ในความดี ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง บอกทางสวรรค์ให้ และ (4) มิตรมีความรักใคร่ ไม่ยินดีด้วยความเสื่อมของเพื่อน ยินดีด้วยความเจริญของเพื่อน ห้ามคนที่กล่าวโทษเพื่อน สรรเสริญคนที่สรรเสริญเพื่อน ดังพุทธพจน์ว่า "พึงเข้าไปนั่งใกล้โดยเคารพ เหมือนมารดากับบุตร"

หัวใจของสังคาลสูตรคือการตีความทศ 6 ใหม่ จากพิธีกรรมภายนอก เป็นระบบความสัมพันธ์ทางสังคม โดยแต่ละทศคือกลุ่มบุคคลที่ต้องดูแลด้วย หน้าที่เฉพาะ และแต่ละฝ่ายก็มีหน้าที่ตอบแทนซึ่งกันและกัน ดังนี้

ทศ	บุคคล	หน้าที่ของ	หน้าที่บุพพการี
ทศเบื้องต้น	มารดาบิดา	เลี้ยงท่านตอบ, รับทำกิจของท่าน, ดำรงวงศ์สกุล, ปฏิบัติตนให้สมควรรับมรดก, ทำบุญอุทิศให้เมื่อท่านล่วงลับ	ห้ามจากชั่ว, ให้ตั้งอยู่ในดี, ให้ศึกษาศิลปวิทยา, หาคู่ครองที่สมควรให้, มอบทรัพย์ให้ในสมัย

ทิศ	บุคคล	หน้าที่ของ	หน้าที่บุพพการี
ทิศเบื้องขวา	อาจารย์	ลูกชั้นยินรับ, เข้าไปคอยรับใช้, เชื่อฟัง, ประณิบัติ, เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ	แนะนำดี, ให้เรียนดี, บอกศิลปวิทยาทั้งหมด, ยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง, ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย
ทิศเบื้องหลัง	บุตรภรรยา	ยกย่องว่าเป็นภรรยา, ไม่ดูหมิ่น, ไม่ประพฤตินอกใจ, มอบความเป็นใหญ่ให้, ให้เครื่องแต่งตัว	จัดการงานดี, สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามี, ไม่นอกใจ, รักษาทรัพย์ที่หามาได้, ขยันไม่เกียจคร้าน
ทิศเบื้องซ้าย	มิตรอำมาตย์	ให้ปัน, เกรงกลัวคำเป็นที่รัก, ประพฤติประโยชน์, มีตนเสมอ, ไม่กล่าวให้คลาดจากจริง	รักษามิตรผู้ประมาท, รักษาทรัพย์ของมิตร, เมื่อมีภัยเป็นที่พึ่งได้, ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ, นับถือตลอดถึงวงศ์ของมิตร
ทิศเบื้องต่ำ	ทาสกรรมกร (ลูกจ้าง)	จัดงานตามสมควรแก่กำลัง, ให้อาหารและรางวัล, รักษาในคราวเจ็บไข้, แจกของพิเศษให้กิน, ปล่อยในสมัย	ลุกขึ้นทำงานก่อนนาย, เลิกงานทีหลังนาย, ถือเอาแต่ของที่นายให้, ทำงานให้ดีขึ้น, นำคุณของนายไปสรรเสริญ
ทิศเบื้องบน	สมณพราหมณ์	กายกรรมประกอบด้วยเมตตา, วจีกรรมประกอบด้วยเมตตา, มโนกรรมประกอบด้วยเมตตา, ไม่ปิดประตู, ให้อามีสถานเนื่อง ๆ	ห้ามไม่ให้ทำชั่ว, ให้ตั้งอยู่ในดี, อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจงาม, ให้ได้ฟังสิ่งที่ไม่เคยฟัง, ทำสิ่งที่เคยฟังให้แจ่มแจ้ง, บอกทางสวรรค์ให้ (6 สถาน)

สังเกตว่าระบบทิศ 6 นี้เป็นระบบหน้าที่แบบต่างตอบแทน ที่ทั้งสองฝ่ายมีพันธะต่อกัน ไม่ใช่ระบบทางเดียว บิดามารดาดูแลลูก ลูกก็ต้องเลี้ยงท่านตอบ นายจ้าง

ดูแลลูกจ้าง ลูกจ้างก็ทำงานอย่างซื่อสัตย์ สมณพราหมณ์ให้ธรรมะ ขรรวาสกัถวายปัจฉัย
นี่คือ ระบบนิเวศทางสังคมที่มีคุณภาพ ซึ่งจะดำรงอยู่ได้ก็ต่อเมื่อทุกฝ่ายปฏิบัติ
หน้าที่ของตน

ที่สำคัญอย่างยิ่งสำหรับบทนี้คือ สิงคาลกสูตรได้สอนหลักการจัดสรรทรัพย์ ไว้ว่า

"บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมรุ่งเรืองสวัสดีเพียงดังไฟ
เมื่อบุคคล ออมโภค สมบัติอยู่เหมือนแมลงผึ้งผนวกรัง โภคสมบัติ
ย่อมถึง ความสั่งสม ดุจจอมปลวกอันตัว ปลวกก่อขึ้น คฤหัสถ์ใน
ตระกูลผู้สามารถ ครั้นสะสมโภคสมบัติได้อย่างนี้แล้ว พึงแบ่ง
โภคสมบัติออก เป็นสี่ส่วน เขาย่อมสมานมิตรไว้ได้ พึงใช้สอยโภค
สมบัติด้วยส่วนหนึ่ง พึงประกอบการงานด้วยสองส่วน พึงเก็บ
ส่วนที่สี่ไว้ด้วย หมายถึงจักมีไว้ในยามอันตราย"

(ที.ปา. 11/197)

จากพุทธพจน์นี้ หลักการจัดสรรทรัพย์ 4 ส่วนของพระพุทธเจ้ามีดังนี้

ส่วน	สัดส่วน	วัตถุประสงค์
ส่วนที่ 1	1 ใน 4 (25%)	ใช้สอยโภคสมบัติ เลี้ยงตนเอง ครอบครัว ทำบุญ สมานมิตร
ส่วนที่ 2-3	2 ใน 4 (50%)	ประกอบการงาน ลงทุนในกิจการ ขยายธุรกิจ สร้างรายได้เพิ่ม
ส่วนที่ 4	1 ใน 4 (25%)	เก็บไว้ในยามอันตราย กองทุนฉุกเฉิน สำรองเพื่อภัยพิบัติ เจ็บป่วย

สังเกตว่าอุปมาที่ทรงใช้มีความลึกซึ้ง คือเปรียบเทียบอรรถพจน์กับแมลงผึ้ง
ผนวกรัง หมายถึงการค่อย ๆ สะสมทีละน้อยอย่างสม่ำเสมอจนเกิดผลใหญ่ ดุจ
จอมปลวกอันตัวปลวกก่อขึ้น ซึ่งเป็นหลักการเดียวกับ "Dollar Cost Averaging"
ในทฤษฎีการเงินสมัยใหม่ และที่สำคัญพระพุทธเจ้าไม่ได้สอนให้ทำบุญหมดตัว หรือเก็บ

ออมอย่างเดียว แต่สอนให้จัดสรรอย่างสมดุล โดยเน้นการลงทุนถึง 50% (สองส่วน) เชื่อว่าทรงส่งเสริมการสร้างความมั่งคั่งอย่างยั่งยืน ไม่ใช่สอนให้นิ่งเฉย ซึ่งสอดคล้องกับหลักพอประมาณของเศรษฐกิจพอเพียงอย่างแม่นยำ

ข้อวิพากษ์ของผู้เขียน: จากลัทธิเศรษฐกิจสู่หลักสูตร FinDhamma

ข้อวิพากษ์ของผู้เขียนคือ ลัทธิเศรษฐกิจเป็นมากกว่าพระสูตรเรื่องการจัดสรรทรัพย์ เป็นคู่มือชีวิตฆราวาสแบบองค์รวม ที่ครอบคลุมตั้งแต่จริยธรรมพื้นฐาน (กรรมกิเลส 4, อคติ 4) ไปจนถึงการจัดการความเสี่ยง (อบายมุข 6) การสร้างทุนทางสังคม (มิตรแท้ 4, ทิศ 6) และการบริหารการเงินส่วนบุคคล (จัดสรรทรัพย์ 4 ส่วน) ทั้งหมดนี้เชื่อมโยงกันอย่างแยบยล ผู้ที่ละกรรมกิเลส 4 ได้ก็จะได้เลิกอบายมุข 6 เมื่อไม่เลิกอบายมุข 6 ก็มีทรัพย์เพียงพอจะจัดสรร 4 ส่วน เมื่อจัดสรร 4 ส่วนได้ก็สามารถบำรุงทิศ 6 ได้ครบ เกิดเป็นวงจรที่เกื้อกูลกัน

ถ้าคนไทย 37% ที่มีหนี้ (จากข้อมูล PIER บทที่ 3) ได้เรียนหลักจัดสรรทรัพย์ 4 ส่วน พร้อมกับเข้าใจอบายมุข 6 อย่างถ่องแท้ตั้งแต่เด็ก ปัญหาหนี้ครัวเรือนจะรุนแรงน้อยกว่านี้มาก เพราะอบายมุข 6 ทุกข้อ (สุรา เที่ยวกลางคืน มหรสพ พนัน คบคนชั่ว เกียจคร้าน) ล้วนเป็นสาเหตุหลักของหนี้ครัวเรือนในสังคมไทยร่วมสมัย ลองเปรียบเทียบกับข้อมูลจริง หนี้จากการพนันออนไลน์ หนี้จากการดื่มสุราและเที่ยวกลางคืน หนี้จากการใช้จ่ายเกินตัวเพราะคบเพื่อนที่ชักนำ หนี้จากความเกียจคร้านไม่ยอมหาเงินเพิ่ม ทุกข้อตรงกับอบายมุข 6 ที่พระพุทธเจ้าทรงเตือนไว้ 2,500 ปีก่อนอย่างแม่นยำ

แต่ระบบการศึกษาไทยไม่มีวิชาการเงินส่วนบุคคลเลย ยังไม่มีการเงินส่วนบุคคลฉบับพุทธ ที่ผสมหลักจริยธรรมเข้ากับความรู้ทางการเงิน นี่คือช่องว่าง ที่พุทธนวัตกรรมสามารถเติมเต็มได้ ผู้เขียนเสนอว่าควรพัฒนาหลักสูตร FinDhamma (Financial Literacy + Dhamma) สำหรับเยาวชนไทย ที่สอนทั้งความรู้ทางการเงินสมัยใหม่ (ดอกเบี้ย เงินเพื่อ การลงทุน) และหลักธรรมด้านเศรษฐกิจ (ลัทธิเศรษฐกิจ 4 ส่วนของพระพุทธเจ้าคือต้นแบบของ "50-25-25 Rule" ในยุค

ปัจจุบัน (50% ลงทุน, 25% ใช้จ่าย, 25% ออมฉุกเฉิน) ซึ่งเป็นสูตรที่ทันสมัยอย่างน่าทึ่ง
สำหรับคำสอนที่มีอายุกว่า 2,500 ปี

ตารางที่ 7.1 เปรียบเทียบสัมมาอาชีวะกับ ESG/CSV

มิติ	สัมมาอาชีวะ (พุทธ)	ESG / CSV (ตะวันตก)
เป้าหมาย	ความสุขที่แท้จริง (อัตถิสุข + อนณสุข + อนวัชสุข)	ผลตอบแทนระยะยาว + ความยั่งยืน
ขอบเขต	ไม่ทำร้ายตนเอง ผู้อื่น สิ่งแวดล้อม + เจตนาชอบ	Environmental + Social + Governance
แรงจูงใจ	แกนสมาธิ: แรงจูงใจภายใน (ศรัทธา+ปัญญา)	แรงกดดันจากตลาด นักลงทุน กฎหมาย
จุดแข็ง	ยั่งยืนเพราะมาจากภายใน ไม่ต้องบังคับ	วัดผลได้ มีมาตรฐานสากล มีตลาดรองรับ
จุดอ่อน	วัดผลยาก ไม่มีมาตรฐานสากล	อาจเป็น Greenwashing ทำเพื่อภาพลักษณ์

7.3 ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง: พุทธนวัตกรรมระดับนโยบาย

7.3.1 จากพุทธเศรษฐศาสตร์สู่ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีรากฐานทางปัญญาที่ยาวนานกว่า 2,500 ปี ย้อนกลับไปถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องสัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ) ซึ่งเป็นหนึ่งในมรรคมีองค์แปด หนทางดับทุกข์ของพระพุทธศาสนา มรรคแปดประกอบด้วย สัมมาทิฎฐิ (ปัญญาเห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (ทำการงานชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีวิตชอบ) สัมมาวายามะ (เพียรชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) และสัมมาสมาธิ (ตั้งใจชอบ) สัมมาอาชีวะจึงมิใช่หลักธรรมที่แยกโดดเดี่ยว แต่เป็นส่วนหนึ่งของระบบชีวิตทั้งหมดที่ผสมผสานความสุขทางจิตใจเข้ากับความสุขทางกายอย่างกลมกลืน

ศาสตราจารย์ เอิร์นสท์ ฟรีดริช ชูมาเคอร์ (E.F. Schumacher) นักเศรษฐศาสตร์ชาวเยอรมัน-อังกฤษ เป็นผู้ค้นพบและนำเสนอพุทธเศรษฐศาสตร์ ต่อโลกตะวันตก ในหนังสือเล็กนึ่งงดงาม (Small is Beautiful, 1973) จุดเริ่มต้นของชูมาเคอร์คือการถูกส่งโดยรัฐบาลอังกฤษให้เข้าไปเป็นที่ปรึกษาวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจให้กับพม่าด้วยหลักเศรษฐศาสตร์ตะวันตก แต่หลังจากใช้ชีวิตในพม่าเพียงไม่กี่เดือน เขาก็ค้นพบว่าชาวพุทธในพม่าไม่มีความต้องการเศรษฐศาสตร์แบบตะวันตกเลย เพราะชาวพุทธมีความสุขพอเพียงแล้วกับเศรษฐศาสตร์วิถีพุทธ

ชูมาเคอร์วิเคราะห์ว่าพุทธเศรษฐศาสตร์มีหลักการสำคัญ 3 ประการ คือ

- (1) ให้โอกาสมนุษย์ได้ใช้และพัฒนาความรู้ความสามารถของตน
- (2) ทำตนให้ปราศจาก กิเลส ความเห็นแก่ตัว แล้วหันไปร่วมงานกับผู้อื่นเพื่อประโยชน์ร่วมกัน และ
- (3) ช่วยกันผลิตสินค้าและบริการที่จำเป็นเพื่อการดำรงชีพร่วมกัน

ชูมาเคอร์ชี้ว่า พุทธเศรษฐศาสตร์มองว่า "หัวใจของอารยธรรมมิได้อยู่ที่การเพิ่ม และขยายความต้องการ ไปอย่างไม่รู้จบสิ้น แต่อยู่ที่การสร้างคุณลักษณะอันบริสุทธิ์ทางศีลธรรมในตัวมนุษย์" และว่า "ไม่ใช่ความมั่งคั่งที่เป็นอุปสรรคขวางทางหลุดพ้น แต่เป็นการยึดติดกับความ มั่งคั่งต่างหาก"

ดังนั้น หัวใจของพุทธเศรษฐศาสตร์คือ ความเรียบง่ายและสันติ โดยใช้ทรัพยากรเพียงน้อยนิด แต่นำไปสู่ผลลัพธ์ที่น่าพึงพอใจอย่างมาก

สิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่งคือซูมาเคอร์ได้จำแนกกระบวนการผลิตทางเศรษฐกิจออกเป็น 2 แบบ คือ กระบวนการที่เสริมสร้างทักษะและพลังอำนาจของมนุษย์ เปรียบเหมือนที่ทอผ้าด้วยฝีมือมนุษย์ กับกระบวนการที่ใช้เครื่องจักรกลมากจนมนุษย์กลายเป็นทาสรับใช้เครื่องจักรที่ตนผลิตมากับมือ เปรียบเหมือนโรงงานทอผ้าอุตสาหกรรม ซูมาเคอร์ย้ำว่าพุทธเศรษฐศาสตร์ไม่ได้ขัดแย้งกับเทคโนโลยี แต่ต้องใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมระดับปานกลาง ที่เสริมศักดิ์ศรีและอิสรภาพของมนุษย์ ไม่ใช่ทำลาย

7.3.2 กำเนิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง พระราชดำริของรัชกาลที่ 9

พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงมีพระราชดำรัสเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงครั้งแรกในพิธีพระราชทานปริญญาบัตร ณ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2517 ความตอนหนึ่งว่า

"การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น ต้องสร้างพื้นฐาน คือความพอมีพอกิน พอใช้ ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นเบื้องต้น โดยใช้วิธีการและอุปกรณ์ที่ประหยัดและถูกต้องตามหลักวิชา เมื่อได้พื้นฐานมั่นคงพร้อมพอสมควร และปฏิบัติได้แล้วจึงค่อยเสริมสร้างความเจริญและฐานะเศรษฐกิจที่สูงขึ้นโดยลำดับต่อไป หากแต่จะทุ่มเทสร้างความเจริญ ยกเศรษฐกิจขึ้นให้รวดเร็วแต่ประการเดียว โดยไม่แผนปฏิบัติการสัมพันธ์กับสภาวะของประเทศและประชาชนโดยสอดคล้องด้วย ก็จะเกิดความไม่สมดุลในเรื่องต่างๆ ขึ้น ซึ่งอาจเป็นความยุ่งยากล้มเหลวได้ในที่สุด"

(พระราชดำรัส 18 กรกฎาคม 2517)

กว่า 23 ปีผ่านไป ท่ามกลางกระแสเศรษฐกิจเสรีนิยมที่พุ่งสูง จนกระทั่งเกิดวิกฤตเศรษฐกิจต้มยำกุ้ง ในปี พ.ศ. 2540 ซึ่งเป็นวิกฤตการเงินร้ายแรง ที่ลุกลามทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อันเกิดจากนโยบายการเงินที่ผิดพลาด ฟองสบู่อสังหาริมทรัพย์ และภาวะเศรษฐกิจถดถอย ส่งผลให้ระบบเศรษฐกิจไทยต้องปรับ

โครงสร้างอย่างรุนแรง สังคมไทยที่เคยยึดหลักส่วนรวมถูกเปลี่ยนเป็นปัจเจกนิยมแบบตะวันตกอย่างรวดเร็ว วัตถุนิยมและหลักตลาดเสรีแทรกซึมเข้าสู่ทุกมุมของสังคม ท่ามกลางวิกฤตนี้เอง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ทรงมีพระราชดำรัสเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2540 ว่า

"การจะเป็นเสือนั้นมันไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่เราพออยู่พอกิน และมีเศรษฐกิจการเป็นอยู่แบบพอมีพอกิน แบบพอมีพอกิน หมายความว่า อิ่มชู้ตัวเองได้ให้มีพอเพียงกับตัวเอง..."

(พระราชดำรัส 4 ธันวาคม 2540)

ทรงอธิบายเสริมว่า ความพอเพียงมิได้หมายความว่าทุกคนจะต้องผลิตอาหารของตัวเอง ทอผ้าใส่เอง แต่ในหมู่บ้านจะต้องมีความพอเพียงพอสมควร สิ่งที่ผลิตได้มากกว่าความต้องการก็ขายได้ แต่ขายในที่ที่ไม่ห่างไกลเท่าไร ไม่ต้องเสียค่าขนส่งมากนัก ทรงชี้ให้เห็นว่า เศรษฐกิจพอเพียงไม่ใช่เศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง (Self-Sufficient Economy) เพราะเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองจะปฏิเสธผลผลิตจากภายนอกไม่ยึดทางสายกลาง แต่เศรษฐกิจพอเพียงก้าวหน้าล้ำกว่า คือผสมผสานกลมกลืนกับเศรษฐกิจแบบค้าขายได้ ขณะเดียวกันก็ท้าทายเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรีด้วย และเนื่องจากสังคมไทยส่วนใหญ่ยังไม่หลุดพ้นจากกระแสทุนนิยมเสรี พระองค์จึงทรงอธิบายเสริมว่า

"ผู้ที่ชอบเศรษฐกิจแบบสมัยใหม่อาจจะไม่ค่อยพอใจ มันต้องถอยหลังเข้าคลอง มันจะต้องอยู่อย่างระมัดระวัง และต้องกลับไปทำกิจการที่อาจไม่ค่อยซับซ้อนนัก คือใช้เครื่องมือที่ไม่หรูหรา อย่างไรก็ตาม มีความจำเป็นที่จะต้องถอยหลังเพื่อที่จะก้าวหน้าต่อไป และถ้าไม่ทำอย่างที่ว่าก็จะแกวักฤดูกาลนี้ยาก..."

7.3.3 กรอบแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง: 3 ห่วง 2 เงื่อนไข

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงถูกนิยามอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2544 โดยสำนักพระราชวัง ว่า

"เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึง

ระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและการบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้ จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่ง ในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผนการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้าง พื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งด้าน วัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี" (คานิยามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง, สำนักพระราชวัง, 2544)

จากคานิยามนี้ กรอบแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงประกอบด้วย 3 ห่วง 2 เงื่อนไข ดังนี้

องค์ประกอบ	ความหมาย	รากฐานทางพุทธธรรม
ห่วงที่ 1 พอประมาณ	ความพอดี ไม่มากเกินไป ไม่น้อยเกินไป ไม่สุดโต่งทั้งสองด้าน ลดความต้องการส่วนเกิน ลดความเห็นแก่ตัว แสวงหาความพอใจที่เหมาะสม ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น	มัชฌิมาปฏิปทา (ทางสายกลาง) หลักศีลธรรมพื้นฐานของพุทธศาสนา สอนให้หลีกเลี่ยงสุดโต่งทั้งการบำเรอ ตัณหาและการทรมานตนเอง เกิดจากการ ถอดรื้ออัตตา ผ่านสมาธิภาวนา ทำให้เห็นว่าผลประโยชน์ของตนกับผู้อื่น แยกจากกันไม่ได้

องค์ประกอบ	ความหมาย	รากฐานทางพุทธธรรม
ห่วงที่ 2 มีเหตุผล	การตัดสินใจอย่างมีเหตุมีผล ตระหนักว่าการกระทำของตนส่งผล กระทบต่อสิ่งอื่นอย่างไร แม้มองไม่เห็นในระยะสั้น ผลกระทบก็จะย้อนกลับมาสู่ตนเองใน ระยะยาว	กรรม วงจรแห่งการกระทำ และ ปัจจุสมุปบาท การเกิดขึ้นพร้อมกัน ของ เหตุปัจจัย สอนว่าไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้น โดดเดี่ยว ทุกสิ่งเชื่อมโยงกันในเครือข่าย เหตุปัจจัยอันซับซ้อน การกระทำที่มองไม่ เห็นผลในปัจจุบัน จะวนกลับมาเป็นสุข หรือทุกข์ในอนาคต
ห่วงที่ 3 มีภูมิคุ้มกัน	ความสามารถในการปกป้องตนเอง จากผลกระทบภายนอก เตรียม พร้อมรับมือกับความเปลี่ยนแปลงที่ คาดไม่ถึง พึ่งตัวกลับสู่สภาวะปกติ ได้อย่างรวดเร็ว เทียบได้กับการ บริหารความเสี่ยง	สติ ความตื่นรู้ การเฝ้าสังเกตกระบวนการ รับรู้ข้อมูลภายนอก (สิ่งที่เห็น เสียง กลิ่น สัมผัส) อย่างรู้ตัวทั่วพร้อม ทำให้จับ สัญญาณความผิดปกติได้เร็วกว่าคนที่ขาด สติ เป็นวิถีปฏิบัติประจำวันของ ชาวพุทธที่วิวัฒนามากว่า 2,500 ปี
เงื่อนไข 1 ความรู้	ความรู้รอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่ง ในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ วางแผนและดำเนินการทุกขั้นตอน	ปัญญา ในไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) ความรู้แจ้งเห็นจริงตามความเป็นจริง ไม่ใช่แค่ความรู้ทางวิชาการ แต่รวมถึง วิจารณ์ญาณในการใช้ความรู้อย่างรอบคอบ
เงื่อนไข 2 คุณธรรม	สำนึกในความซื่อสัตย์สุจริต ความอดทน ความเพียร มีสติปัญญา เป็นรากฐานจิตใจของคนในชาติ ทุกระดับ ตั้งแต่เจ้าหน้าที่รัฐ นักทฤษฎี ไปจนถึงนักรุกิจ	ศีล ในไตรสิกขา กรอบความประพฤติที่ ดีงาม ทั้งทางกาย วาจา ใจ เป็นฐานรากของทุกกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สอดคล้องกับอนวัชชสุข สุขจากความ ประพฤติไม่มีโทษ ที่พระพุทธเจ้าทรง ระบุว่ามีความมากที่สุด

หมายเหตุ: เป้าหมายปลายทาง คือการสร้างสมดุลใน 3 ระบบ ได้แก่ ระบบเศรษฐกิจ
ระบบสังคม วัฒนธรรม และระบบสิ่งแวดล้อม (Song, 2020)

7.3.4 การวิเคราะห์ทางวิชาการ เศรษฐกิจพอเพียงในฐานะกรอบความยั่งยืนบนฐานพุทธ

Hee-Chan Song (2020) ได้ตีพิมพ์บทความวิจัยในวารสาร Business Strategy and the Environment ซึ่งเป็นวารสารวิชาการระดับนานาชาติ วิเคราะห์ว่าปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นกรอบความยั่งยืนบนฐานพุทธ โดยใช้กรอบทฤษฎีสถาบัน (Institutional Theory) อธิบายว่า สถาบันที่ไม่เป็นทางการ (Informal Institution) อย่างศาสนาพุทธ สามารถมีบทบาทสำคัญในการหล่อหลอมกรอบความยั่งยืน ในระดับนโยบายชาติได้ ซึ่งแตกต่างจากงานวิจัยส่วนใหญ่ที่เน้นแต่สถาบันที่เป็นทางการ เช่น กฎหมาย ข้อบังคับ มาตรฐานสากล

Song ชี้ว่ารากศัพท์ของธรรมะ (ในภาษาบาลี) แปลว่า คำจุน (Sustain) อยู่ในตัวแล้ว สะท้อนว่าแนวคิดความยั่งยืนฝังอยู่ในหัวใจของพุทธศาสนามาตั้งแต่ต้น นอกจากนี้ ปรัชญาพุทธมองว่าองค์ประกอบทั้ง 3 ของความยั่งยืน ทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เป็นระบบที่เชื่อมโยงพึ่งพากันอย่างเป็นวัฏจักร ไม่ใช่สิ่งที่แยกขาดจากกัน มุมมองนี้ฝังลึกในวัฒนธรรมไทยผ่านประเพณีสมาธิภาวนาที่สืบทอดมายาวนาน

ในด้านหลักฐานเชิงประจักษ์ ชงอ้างอิงงานวิจัยหลายชิ้นที่แสดงว่าภาคธุรกิจไทยนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้จริง เช่น การวิจัยบริษัทไทย 112 แห่ง พบว่าพอประมาณเป็นหนึ่งในองค์ประกอบหลัก 5 ประการของการปฏิบัติอย่างยั่งยืน การวิจัยบริษัทไทย 294 แห่ง พบว่าการยึดหลักพอประมาณนำไปสู่ความยั่งยืนขององค์กร การวิจัย SME ไทย พบว่าหลักกรรมมีบทบาทสำคัญในการออกแบบระบบบริหารทรัพยากรบุคคล โดยผู้บริหารมองพนักงานเป็นหุ้นส่วน ไม่เลิกจ้างเพราะเชื่อว่าทุกคนเชื่อมโยงกัน และการวิจัยบริษัทใน SET 50 พบว่าบริษัทที่มีคะแนนเศรษฐกิจพอเพียงสูง มีแนวโน้มลดความเสี่ยงเฉพาะบริษัทได้โดยไม่สูญเสียมูลค่าผู้ถือหุ้น

7.3.5 การยอมรับในระดับนานาชาติ

ในปี พ.ศ. 2550 โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) จัดทำรายงานเรื่องการพัฒนาคนของประเทศไทย สนับสนุนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงว่า "ความคิดแบบเศรษฐกิจพอเพียงนั้น ยึดความมีเหตุผล ความพอประมาณ การมีความรู้ และการมีคุณธรรม" UNDP ชี้ว่าปรัชญานี้มีความสำคัญเป็นพิเศษต่อประเทศไทย

เนื่องจาก (1) สังคมไทยส่วนใหญ่เป็นสังคมชนบท (2) มีความไม่เท่าเทียมกันของรายได้ (3) สภาพแวดล้อมกำลังเสื่อมโทรม (4) สังคมกำลังสูญเสียรากฐานในท้องถิ่น และ (5) สังคมกำลังอ่อนแอลงในการควบคุมวิถีชีวิตของตนเอง

UNDP อธิบายว่าปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีฐานส่วนหนึ่งมาจากพุทธศาสนา แต่เป็นปรัชญาสากลที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และโลกซึ่งมีอยู่ในทุกศาสนา ไม่อาจกล่าวว่า แนวคิดนี้เกี่ยวข้องกับศาสนาหรือวัฒนธรรมใดเป็นการเฉพาะ ในภาคปฏิบัติ เศรษฐกิจพอเพียง ประสบผลสำเร็จแล้วในหลายพื้นที่ เช่น เครือข่ายอินแปงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่เปลี่ยนจากการปลูกพืชเศรษฐกิจมาสู่วนเกษตร ปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก ใช้ทุกอย่างที่ผลิต ผลิตทุกอย่างที่ใช้ รวมถึงเครือข่ายอินทนิลใน ภาคธุรกิจเอกชน ขนาดใหญ่ที่ผสมผสานประสิทธิภาพทางธุรกิจเข้ากับการพัฒนาคุณภาพคนในองค์กร ตามปรัชญาพอเพียง ปัจจุบันมีหมู่บ้านที่นำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติกว่า 23,000 แห่งทั่วประเทศ

7.3.6 เศรษฐกิจพอเพียงในกรอบ Wisdom Helix

ในกรอบ Wisdom Helix ที่เสนอในบทที่ 1 ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ทำงานที่ระดับสังคมของเกลียวปัญญา โดยแปลงหลักธรรมทั้งสามแกนเป็นภาษานโยบายอย่างสมบูรณ์ **แกนศีล** ถูกแปลงเป็นพอประมาณ และคุณธรรม คือกติกาว่าต้องไม่ฟุ้งเฟ้อ ไม่ขาดแคลน ต้องซื่อสัตย์สุจริต เป็นรากฐานจิตใจของคนในชาติทุกระดับ **แกนสมาธิ** ถูกแปลงเป็นคุณธรรม ในฐานะแรงจูงใจภายในหรือรากฐานทางจิตวิญญาณ รวมถึงสติที่เป็นพื้นฐานของภูมิคุ้มกัน **แกนปัญญา** ถูกแปลงเป็นความรู้บวกกับความมีเหตุผล คือวิจารณ์ญาณในการตัดสินใจบนฐานของปัจเจกสมุปปาต ที่ทุกสิ่งเชื่อมโยงกัน และภูมิคุ้มกัน คือปัจเจกสมุปปาตประยุกต์ในฐานการเตรียมรับมือกับเครือข่ายเหตุปัจจัยที่ซับซ้อน ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงจึงเป็น Wisdom Helix ที่ถูกแปลงเป็นภาษานโยบายอย่างเป็นระบบที่สุดในประเทศไทย

ข้อวิจารณ์ของผู้เขียน 7.2 เศรษฐกิจพอเพียงถูกใช้ถูกต้องหรือไม่?

แม้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงจะเป็นกรอบที่ทรงพลังและมีรากฐานทางปัญญาอันลึกซึ้ง แต่ต้องยอมรับว่าถูกใช้ผิดในหลายบริบท ความคลาดเคลื่อนที่พบบ่อย ที่สุดมี 3 ลักษณะ

ประการแรก ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงถูกใช้เป็นเครื่องมือทำให้คนจนยอมรับสภาพ แทนที่จะเปลี่ยนโครงสร้างที่ทำให้คนจน นักวิชาการต่างประเทศอย่าง เควิน ฮิวอิสัน (Kevin Hewison) จากมหาวิทยาลัยนอร์ทแคโรไลนา วิจารณ์ว่าเศรษฐกิจพอเพียงถูกตีความในเชิงอนุรักษนิยมเพื่อรักษาสถานะเดิม โดยบอก ให้คนจนอยู่อย่างพอเพียง โดยไม่แก้ไขโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคมที่ไม่เป็นธรรม ซึ่งเป็นสาเหตุที่แท้จริงของความยากจน

ประการที่สอง เศรษฐกิจพอเพียงมักถูกใช้เป็นคำขวัญ โดยหน่วยงานราชการโดยไม่เข้าใจแก่นแท้ของปรัชญา หลายหน่วยงานติดป้ายว่า **ดำเนินการตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง** แต่ไม่ได้เปลี่ยนแปลงวิธีคิดหรือวิธีทำงานจริง กลายเป็นเพียงพิธีกรรมในรายงานประจำปีที่ไม่มีเนื้อหาสาระ

ประการที่สาม เศรษฐกิจพอเพียงถูกตีความแคบเกินไปว่าเป็นเรื่องของเกษตรกรรมและชนบทเท่านั้น ทั้งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ทรงระบุชัดเจนว่าเป็นปรัชญาสำหรับประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัวจนถึงระดับรัฐทุกสาขาอาชีพ ทุกระดับฐานะทางเศรษฐกิจ

ผู้เขียนเห็นด้วยกับข้อวิจารณ์เหล่านี้ แต่เสนอว่าปัญหาอยู่ที่การนำไปใช้ ไม่ใช่ตัวปรัชญา เปรียบเหมือนซูมาเคอร์ที่เขียนว่า **"ไม่ใช่ความมั่งคั่งที่ขวางทางหลุดพ้น แต่เป็นการยึดติดกับความมั่งคั่ง"** ในทำนองเดียวกัน ไม่ใช่ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่มีปัญหา แต่เป็นการยึดติด กับปรัชญาอย่างผิวเผินโดยไม่เข้าใจแก่นแท้ต่างหาก ที่สร้างปัญหา เศรษฐกิจพอเพียงที่ถูกนำไปใช้อย่างถูกต้อง เช่น ในโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ เครือข่ายอินแปง และวิสาหกิจชุมชนจำนวนมาก สร้างผลลัพธ์ที่ดี แต่เศรษฐกิจพอเพียงที่ถูกใช้เป็นข้ออ้าง เพื่อบอกให้คนจนอยู่อย่างพอเพียงโดยไม่แก้โครงสร้างที่ไม่เป็นธรรม กลับซ้ำเติมปัญหา

ความท้าทายที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในปัจจุบัน
 ดังพระราชดำรัสที่ทรงตั้งคำถามไว้เอง คือ จะอยู่ตรงไหนของระบบเศรษฐกิจโลก?
 จะเผชิญหน้ากับกระแสทุนนิยมโลกาภิวัตน์ได้อย่างไร? คำตอบตามพระราชปณิธาน คือ
 ไม่ได้มีเป้าหมายเอาแพ้เอาชนะทุนนิยม แต่มุ่งผสมกลมกลืนกับโลกาภิวัตน์อย่างพอ
 เหมาะพอควรและยั่งยืน ดังที่ทรงสรุปไว้อย่างลึกซึ้งที่ว่า ประเทศไทยนั้นมิได้แสวงหา
 ความยิ่งใหญ่ แต่สงบสุข นี่คือนิยามของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ไม่ใช่การปฏิเสธ
 โลกาภิวัตน์ ไม่ใช่การถอยหลังเข้าคลอง แต่เป็นการถอยหลังเพื่อก้าวหน้า คือกลับมา
 ตั้งหลักให้มั่นคงก่อน แล้วจึงก้าวไปข้างหน้าอย่างมีสติและมีภูมิคุ้มกัน

7.4 วิสาหกิจชุมชนวิถีพุทธ

เมื่อนำหลักสามมาอาศัยและปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในระดับชุมชน จะได้วิสาหกิจชุมชนวิถีพุทธ คือกิจการที่ชุมชนดำเนินการเอง มีวัดเป็นศูนย์กลางหรือเป็นแรงสนับสนุน มุ่งสร้างรายได้ให้ชุมชนโดยไม่เบียดเบียน ตัวอย่างที่โดดเด่นที่สุดจากบทที่ 6 คือวัดจากแดง ที่เปลี่ยนขวดพลาสติก 1 กิโลกรัม ขายได้ 6 บาท ให้กลายเป็นผ้าห่ม 1 ผืน ขายได้ 100 กว่าบาท สร้างมูลค่าเพิ่มกว่า 17 เท่า สร้างอาชีพให้ชุมชน สร้างศูนย์เรียนรู้ สร้างเครือข่ายกับ 34 องค์กร ทั้งหมดนี้ โดยไม่ต้องเบียดเบียน ใครตรงกันข้าม ยิ่งทำ ยิ่งเป็นประโยชน์ ทั้งต่อสิ่งแวดล้อม (ลดขยะ) ต่อชุมชน (สร้างอาชีพ) และต่อจิตวิญญาณ เปลี่ยนการทำบุญจากเรื่องเงินเป็นเรื่องสิ่งแวดล้อม นี่คือแรงจูงใจคู่ (Dual Motivation) จากบทที่ 6 ที่ทำงานอย่างเป็นระบบ

7.4.1 DoiTung: โมเดลสากลของวิสาหกิจวิถีพุทธ

มูลนิธิแม่ฟ้าหลวงและโครงการดอยตุง เป็นอีกตัวอย่างที่โดดเด่น จากบทที่ 2 โครงการนี้เปลี่ยนวิถีชาวเขาจากการปลูกฝิ่นมาเป็นกาแฟและแมคคาเดเมีย สร้างแบรนด์ DoiTung ที่แข่งขันในตลาดโลกได้ สิ่งที่ทำให้ DoiTung เป็นวิสาหกิจวิถีพุทธคือ ปณิธานของสมเด็จพระเจ้า ที่ทรงต้องการช่วยเหลือคนที่ด้อยโอกาส ไม่ใช่ทำอะไร ปณิธานนี้ฝังอยู่ใน DNA ขององค์กร ทำให้ DoiTung ดำเนินงานมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี 2531 (กว่า 37 ปี) แม้จะผ่านการเปลี่ยนแปลงผู้บริหารหลายรุ่น เพราะปณิธาน อยู่ในระดับสถาบัน ไม่ใช่ตัวบุคคล โมเดลนี้ถูก UNDP นำไปประยุกต์ใช้ในอัฟกานิสถาน เมียนมา และอินโดนีเซีย

7.4.2 ธนาคารปูม้า วิสาหกิจชุมชนวิถีพุทธจากฐานราก

ธนาคารปูม้าจากบทที่ 1 เป็นวิสาหกิจชุมชนวิถีพุทธอีกรูปแบบหนึ่ง ที่เริ่มจากฐานราก ไม่ใช่จากเจ้านาย ชาวประมงริเริ่มเอง โดยมีนักวิชาการเป็นที่ปรึกษา และวัดในชุมชนเป็นผู้สนับสนุน รายได้มาจากการจับปูม้าที่อุดมสมบูรณ์ขึ้น เพราะปล่อยลูกปู และจากการท่องเที่ยวชุมชน ปัจจุบันมี 87 แห่งทั่วประเทศ ปล่อยลูกปูม้ากว่า 565 ล้านตัวจากแม่ปู 457 ตัว (สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ, 2566) สิ่งที่ทำให้เป็นวิถีพุทธไม่ใช่เพราะมี พระสงฆ์มาเปิดงาน แต่เพราะชาวประมงมีแรงจูงใจภายในจากความเชื่อว่าทะเลเป็นทุนร่วม ที่ต้องดูแล ไม่ใช่ทรัพยากรที่ต้องกอบโกย

7.4.3 วิเคราะห์ข้ามกรณี อะไรทำให้วิสาหกิจชุมชนวิถีพุทธยั่งยืน?

เมื่อนำ 3 กรณี DoiTung, ธนาคารปุม้า, วัดจากแดง มาเปรียบเทียบกับ จะเห็นปัจจัยร่วมของความยั่งยืน 4 ประการ

ปัจจัยที่ 1 แรงจูงใจคู่ (Dual Motivation) จากบทที่ 6 ทั้ง 3 กรณีมีทั้ง แรงจูงใจทางเศรษฐกิจ เช่นรายได้ กำไร อาชีพ และแรงจูงใจทางจิตวิญญาณ เช่น ปณิธาน ศรัทธา ความรักธรรมชาติ ทำงานร่วมกัน เมื่อแรงจูงใจทางเศรษฐกิจลดลง เช่น เศรษฐกิจตกต่ำ แรงจูงใจทางจิตวิญญาณก็ยังขับเคลื่อนต่อ เมื่อแรงจูงใจทางจิตวิญญาณอ่อนแรง เช่น ผู้นำจากไป แรงจูงใจทางเศรษฐกิจก็รักษาระบบไว้ได้ ทั้งสองเป็นตาข่ายนิรภัยให้แก่กัน

ปัจจัยที่ 2 การจัดการความรู้แบบบูรณาการทั้ง 3 กรณีผสมความรู้ท้องถิ่น คือภูมิปัญญาชาวบ้าน ความรู้จากวัด เข้ากับความรู้สมัยใหม่ คือวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี การบริหาร ธนาคารปุม้า ผสมความรู้ชาวประมง คือการจับปูอย่างไรไม่ให้หมด กับความรู้ชีววิทยาทางทะเล จากนักวิชาการ วัดจากแดงผสมแนวคิดพุทธ (บั้งสุกุลจีวร) กับเทคโนโลยี Upcycling DoiTung ผสมภูมิปัญญาชาวเขา (ปลูกพืช) กับการบริหาร แบรินด์สมัยใหม่ (DoiTung Brand)

ปัจจัยที่ 3 Legitimizer ที่เหมาะสม ทั้ง 3 กรณีมีผู้ให้ความชอบธรรม ที่แตกต่างกันตามบริบท DoiTung มีสมเด็จพระยาเป็น Legitimizer ในระดับชาติ ธนาคารปุม้ามีพระสงฆ์ในชุมชนและนักวิชาการเป็น Legitimizer ในระดับท้องถิ่น วัดจากแดงมีพระมหาประนอมเป็นทั้งผู้ริเริ่มและ Legitimizer ในคนเดียวกัน

ปัจจัยที่ 4 การสร้างระบบ ไม่ใช่แค่สร้างโครงการ ทั้ง 3 กรณีไม่ได้แค่ ทำโครงการแล้วจบ แต่สร้างระบบ ที่ดำเนินต่อได้เอง DoiTung สร้างแบรนด์ที่แข่งขันในตลาดโลกได้ ธนาคารปุม้าสร้างคณะกรรมการชุมชนที่บริหารเอง วัดจากแดงสร้าง ศูนย์เรียนรู้ที่มีรายได้จากผลิตภัณฑ์ไร่เคิล ทั้งหมดนี้คือ นวัตกรรมเชิงสถาบัน (Institutional Innovation จากบทที่ 1) ที่สร้างโครงสร้าง ที่ยั่งยืน ไม่ใช่แค่กิจกรรม ที่จบเมื่อหมดเงิน

7.4.4 เศรษฐกิจสหกรณ์ มิติที่ถูกมองข้าม

มิติทางเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับเศรษฐกิจวิถีพุทธอย่างมากแต่มักถูกมองข้าม คือ เศรษฐกิจสหกรณ์ ประเทศไทยมีสหกรณ์กว่า 8,000 แห่ง มีสมาชิกรวมกว่า 12 ล้านคน สหกรณ์ตั้งอยู่บนหลักการร่วมมือ ไม่ใช่แข่งขัน ซึ่งสอดคล้องกับ สังคหวัตถุ 4 (บทที่ 4) สหกรณ์ออมทรัพย์ในชุมชนหลายแห่งมีวัดเป็นศูนย์กลาง ใช้ความไว้วางใจจากศรัทธาเป็นทุนทางสังคม สหกรณ์เกษตรในหลายจังหวัดใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทาง ผู้เขียนเสนอว่า สหกรณ์วิถีพุทธเป็นรูปแบบองค์กรที่เหมาะสมที่สุดสำหรับเศรษฐกิจวิถีพุทธ เพราะสหกรณ์มีหลักการ 1 คน 1 เสียง (สมานัตตตา) ร่วมมือ (อัทธจริยา) แบ่งปันผลประโยชน์ (ทาน) และ โปร่งใส (สัจจวาจา) ซึ่งตรงกับสังคหวัตถุ 4 ทุกข้อ

7.5 Buddhist Economics vs ทุนนิยม vs สังคมนิยม ทางเลือกที่สาม

พุทธทาสภิกขุเสนอ ธรรมิกสังคมนิยม (Dhammic Socialism) เป็นทางเลือก ที่สาม ระหว่างทุนนิยมกับสังคมนิยม ท่านวิจารณ์ว่าทั้งสองระบบตั้งอยู่บนตัว **กู-ของกู** ทุนนิยมสะสมเพื่อ "กู" สังคมนิยมแย่งมาเพื่อ "พวกกู" ธรรมิกสังคมนิยมเสนอว่า ทรัพยากรควรถูกจัดการตามหลักธรรม เพื่อประโยชน์สุขของทุกคน ไม่ใช่ของคนกลุ่มใด กลุ่มหนึ่ง (พุทธทาสภิกขุ, 2529)

Schumacher เสนอแนวคิดคล้ายกัน คือ การผลิตจากทรัพยากรท้องถิ่นเพื่อความต้องการท้องถิ่น เป็นวิถีเศรษฐกิจที่มีเหตุผลที่สุด (Schumacher, 1973) แนวคิดนี้ท้าทายหลักการ Globalization ที่เน้นการค้าระหว่างประเทศและห่วงโซ่อุปทานโลก Schumacher เสนอว่าเศรษฐศาสตร์พุทธเน้นความพึงพอใจสูงสุดจากการบริโภคที่น้อยที่สุด (Maximum satisfaction from minimum consumption) ซึ่งตรงข้ามกับ เศรษฐศาสตร์ตะวันตกที่เน้นการบริโภคสูงสุด (Maximum consumption)

ตารางที่ 7.2 เปรียบเทียบ 3 ระบบเศรษฐกิจ: ทุนนิยม vs สังคมนิยม vs เศรษฐกิจวิถีพุทธ

มิติ	ทุนนิยม	สังคมนิยม	เศรษฐกิจวิถีพุทธ
เป้าหมาย	กำไรสูงสุด (Profit Max)	ความเท่าเทียม (Equality)	ความสุขที่แท้จริง (Well-being)
แรงขับเคลื่อน	ความโลภ (Greed)	อำนาจรัฐ (State Power)	ปัญญา+กรุณา (Wisdom+ Compassion)
ความเป็นเจ้าของ	เอกชน	รัฐ	ชุมชน (สังฆะ)

การแข่งขัน	แข่งขันอย่างรุนแรง	รัฐควบคุมไม่แข่งขัน	ร่วมมือ (สังคหวัตถุ) + แข่งขันเท่าที่จำเป็น
สิ่งแวดล้อม	Externality (ผลกระทบ)	อุตสาหกรรมหนัก ทำลายสูง	ปฏิเสธสมุบบาท: ทุกสิ่งเชื่อมโยง
จุดอ่อน	ความเหลื่อมล้ำ ทำลายสิ่งแวดล้อม	ขาดเสรีภาพ ไม่มีแรงจูงใจ	วัดผลยาก ขยายผลช้า

ข้อวิจารณ์ของผู้เขียน 7.3: เศรษฐกิจวิถีพุทธไม่ใช่ยูโทเปีย

ผู้เขียนตระหนักดีว่าตารางข้างต้นอาจทำให้เศรษฐกิจวิถีพุทธ ดูเหมือนทางเลือกที่สมบูรณ์แบบ แต่ความจริงไม่ใช่เศรษฐกิจวิถีพุทธมีจุดอ่อนสำคัญ 3 ข้อ

- (1) วัดผลยาก เพราะความสุขที่แท้จริง วัดเป็นตัวเลขไม่ได้ง่าย ๆ
- (2) ขยายผลช้า เพราะต้องเปลี่ยนค่านิยม ไม่ใช่แค่เปลี่ยนนโยบาย
- (3) อาจถูกใช้เป็นข้ออ้าง ให้ไม่ต้องเปลี่ยนโครงสร้าง ดังที่ Hewison วิเคราะห์ SEP อย่างไรก็ตาม จุดอ่อนเหล่านี้เป็นข้อท้าทาย ที่ต้องแก้ ไม่ใช่เหตุผล ที่ต้องล้มเลิก

7.5.1 กฎทันสมัย: นโยบายเศรษฐกิจจากพระไตรปิฎก

หลักฐานที่ชัดเจนที่สุดว่าพุทธศาสนามีนโยบายเศรษฐกิจ คือ กฎทันสมัย (ที่.ส. 9/199-217) ที่วิเคราะห์แล้วในบทที่ 3 พระสูตรนี้เล่าว่าพราหมณ์ชื่อภุมมทัตตะ จะจัดพิธีบูชาด้วยการฆ่าสัตว์จำนวนมาก พระพุทธเจ้าทรงเสนอแนะที่ดีกว่า คือการจัดสรรทรัพยากรอย่างเป็นธรรม ทรงสอนว่า

- (1) ให้เมล็ดพันธุ์และอาหารแก่เกษตรกร สนับสนุนภาคเกษตร
- (2) ให้ทุนแก่พ่อค้า สนับสนุน SME
- (3) ให้เงินเดือนที่เป็นธรรมแก่ข้าราชการ สร้างธรรมาภิบาล

เมื่อทุกคนมีกินมีใช้ สังคมก็สงบสุข โจรผู้ร้ายก็หมดไป ไม่ต้องลงโทษ ด้วยกฎหมายมากมาย เพราะต้นเหตุของอาชญากรรม ความยากจน ถูกแก้แล้ว ข้อเสนอใน

กฎทันตสูตรสอดคล้องกับเศรษฐศาสตร์สถาบัน ของ Douglass North (1990) ที่เสนอว่า สถาบัน เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดของการเติบโต ทางเศรษฐกิจ พระพุทธเจ้าทรงเสนอว่า ธรรม ในที่นี้คือการจัดสรรทรัพยากรอย่างเป็นธรรมเป็นสถาบันที่ดีที่สุดสำหรับสังคม ผู้เขียนเสนอว่ากฎทันตสูตรเป็น การออกแบบสถาบัน (Institutional Design) ฉบับพุทธที่สอนว่าการป้องกันปัญหา คือการจัดสรรทรัพยากรดีกว่าการแก้ปัญหา คือลงโทษอาชญากร ซึ่งเป็นหลักการเดียวกับ "Prevention is better than cure" ในสาธารณสุข แต่ถูกนำมาใช้ในบริบทเศรษฐกิจ ข้อเสนอแนะนี้ล้ำหน้ากว่าแนวคิดรัฐสวัสดิการของตะวันตกหลายศตวรรษ เพราะพระพุทธเจ้าทรงเสนอไม่ใช่แค่ แจกเงินให้คนจน (สวัสดิการ) แต่ให้เครื่องมือทำมาหากิน (Productive Capital) เพื่อให้คนพึ่งตนเองได้

จกัวัตติสูตร (ที.ปา. 11/33-50) ก็ให้บทเรียนเดียวกัน เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิรุ่นหลังเลิกแจกทรัพย์ให้คนจนตามที่บรรพบุรุษทำ สังคมก็เสื่อม ความยากจนแพร่หลาย การลักขโมยเพิ่มขึ้น ผู้ปกครองตอบโต้ด้วยการลงโทษรุนแรง แต่ยิ่งลงโทษยิ่งแย่งจรวธาบว้าวุ่นต่อไปจนสังคมล่มสลาย บทเรียนคือ ต้นเหตุของอาชญากรรมคือความยากจน ไม่ใช่ความชั่วร้ายของคน ซึ่งสอดคล้องกับ Stiglitz (2015) ที่ชี้ว่าความเหลื่อมล้ำสร้างปัญหาสังคมทุกมิติ การแก้ที่ต้นเหตุจึงสำคัญกว่าการแก้ที่อาการ ซึ่งเป็นหลักเดียวกับอริยสัจข้อ 2 (สมุทัย)

7.6 ข้อเสนอโมเดลเศรษฐกิจวิถีพุทธ 4 ระดับ

จากการวิเคราะห์ทั้งหมด ผู้เขียนเสนอว่า เศรษฐกิจวิถีพุทธ ทำงานใน 4 ระดับที่ซ้อนกัน

ระดับที่ 1 ปัจเจก สัมมาอาชีวะ แต่ละคนเลือกอาชีพที่ไม่ทำร้าย ตนเอง ผู้อื่น สิ่งแวดล้อม ใช้จ่ายอย่างมีสติ มีสันโดษ ไม่ก่อหนี้เกินตัว (อนนสุข) โดยใช้เครื่องมือคือ ไตรสิกขา + อันนนาถสูตร

ระดับที่ 2 ครวัเรียน เศรษฐกิจพอเพียงขนาดเล็ก แต่ละ ครวัเรียนบริหาร รายรับรายจ่ายตามหลัก 3 ห่วง 2 เงื่อนไข มีการออม มีภูมิคุ้มกัน สอนลูกเรื่องการเงิน โดยใช้เครื่องมือเครื่องมือ ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง+ สิ่งสากลสูตร (โศกวิภาค 4 หลักจัดสรรทรัพย์ 4 ส่วน)

ระดับที่ 3 ชุมชน วิสาหกิจชุมชนวิถีพุทธ ชุมชนร่วมมือกัน สร้างกิจการ ที่มีแรงจูงใจคู่ (เศรษฐกิจ+จิตวิญญาณ) วัดเป็น Hub ของเครือข่าย พระสงฆ์เป็น Legitimizer ทูตทางสังคมเป็นเชื้อเพลิง โดยใช้เครื่องมือ Wisdom Helix (เกลียวปัญญา) ระดับชุมชน + สังคหวัตถุ 4

ระดับที่ 4 สังคม นโยบายเศรษฐกิจวิถีพุทธ รัฐกำหนดนโยบาย ที่สอดคล้อง กับหลักสัมมาอาชีวะในระดับประเทศ เช่น ส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม กำหนดมาตรฐาน ESG ที่มีมิติจิตวิญญาณ สนับสนุนวัดนวัตกร ปฏิรูประบบภาษีให้เป็นธรรม โดยใช้เครื่องมือ Wisdom Helix (เกลียวปัญญา) ระดับสังคม + ภูมัตนสูตร + จักกวัตติสูตร

แผนภาพที่ 7.1 โมเดลเศรษฐกิจวิถีพุทธ 4 ระดับ : การพัฒนาที่ยั่งยืนจากฐานรากสู่สังคม

7.6.1 ข้อเสนอเชิงนโยบาย 5 ประการ

จากการวิเคราะห์ทั้งหมดในบทนี้ ผู้เขียนเสนอข้อเสนอเชิงนโยบาย 5 ประการ เพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจวิถีพุทธอย่างเป็นระบบ

ข้อที่ 1 พัฒนาหลักสูตร FinDhamma บรรจุในระบบการศึกษา ให้มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หรือมหาวิทยาลัยอื่นๆ ร่วมกับกระทรวง ศึกษาธิการ พัฒนาหลักสูตรการเงินส่วนบุคคลที่ผสมหลักสิ่งคาลกสูตร สัมมาอาชีวะ และสันโดษ เข้ากับความรู้อการเงินสมัยใหม่ ทดลองใช้ในโรงเรียนพุทธศาสนา ก่อน แล้วขยายผลเป็นวิชาเลือกในโรงเรียนทั่วไป

ข้อที่ 2 จัดตั้งกองทุนวิสาหกิจชุมชนวิถีพุทธ ให้สำนักงานส่งเสริม วิสาหกิจ เพื่อสังคม (สวส.) ร่วมกับสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ จัดตั้งกองทุนเฉพาะ สำหรับวิสาหกิจชุมชนที่มีวัดเป็นฐาน โดยใช้ Wisdom Helix (เกลียวปัญญา) เป็นกรอบ ประเมิน

ข้อที่ 3 สร้างมาตรฐาน สัมมาอาชีวะ สำหรับธุรกิจไทย พัฒนามาตรฐาน เทียบเคียง ESG แต่เพิ่มมิติจิตวิญญาณ ให้สิทธิประโยชน์ทางภาษีสำหรับธุรกิจ ที่ผ่านมาตรฐาน

ข้อที่ 4 ส่งเสริมสหกรณ์วิถีพุทธ ให้กรมส่งเสริมสหกรณ์ร่วมกับวัด สร้าง โมเดลสหกรณ์ ที่ผสมหลักสังคหวัตถุ 4 เข้ากับหลักสหกรณ์สากล

ข้อที่ 5 ขยาย SEP จากปรัชญาสู่ปฏิบัติการ เพิ่มกลไก Innovation ใน SEP ให้หมู่บ้าน SEP ไม่ใช่แค่ ทำตามหลักพอเพียง แต่ สร้างสิ่งใหม่ บนฐานพอเพียง ด้วย Wisdom Helix

7.7 บทสรุป

บทนี้แสดงให้เห็นว่า เศรษฐกิจวิถีพุทธ ไม่ใช่อุดมคติลอยๆ แต่เป็นระบบ ที่มีทั้งฐานปรัชญา (สัมมาอาชีวะ + ปรัชญาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง) ฐานทฤษฎี (Schumacher + สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ + พุทธทาสภิกขุ) และฐานปฏิบัติ (DoiTung + ธนาคารปุม้า + วัดจากแดง) คำตอบสำหรับคำถามของบทนี้ รวยได้โดยไม่ต้องเปิดเขียนหรือไม่ คือ ได้ แต่มีเงื่อนไข

ตารางที่ 7.3 สรุปโมเดลเศรษฐกิจวิถีพุทธ 4 ระดับ

ระดับ	หลักธรรมหลัก	เครื่องมือ	ตัวอย่างในไทย
1. ปัจเจก	สัมมาอาชีวะ + อันน นาถสูตร (สุข 4) + สันโดษ	ไตรสิกขาระดับปัจเจก	ชาวประมงที่หันมา เลี้ยงปูม้า
2. ครัวเรือน	สังคาลสูตร (จัดสรร 4 ส่วน) + 3 ท่วง 2 เงื่อนไข	FinDhamma (ข้อเสนอใหม่)	ครอบครัวเกษตร ทฤษฎีใหม่
3. ชุมชน	สังคหวัตถุ 4 + แรงจูงใจคู่ + สหกรณ์วิถีพุทธ	Wisdom Helix ระดับชุมชน + วัดเป็น Hub	วัดจากแดง ธนาคารปูม้า DoiTung
4. สังคม	กฎทันทสูตร + จิกกวัตติสูตร + SEP	Wisdom Helix ระดับสังคม + นโยบายรัฐ	แผนพัฒนาฯ + 23,000 หมู่บ้าน SEP

ตารางสรุปนี้แสดงว่า เศรษฐกิจวิถีพุทธไม่ใช่แค่ทฤษฎี หรือปรัชญา แต่มีระบบที่ครบทั้ง 4 ระดับ ตั้งแต่ปัจเจกจนถึงสังคม มีทั้งหลักธรรม ที่ชี้แนะเครื่องมือที่นำไปใช้ได้ และตัวอย่าง ที่พิสูจน์แล้ว ข้อเสนอใหม่ 3 ประการของบทนี้ที่ยังไม่ปรากฏในวรรณกรรมเดิม คือ

- (1) FinDhamma หลักสูตรการเงินส่วนบุคคลฉบับพุทธ
- (2) สหกรณ์วิถีพุทธ ในฐานะรูปแบบองค์กรที่เหมาะสม และ
- (3) ปัจจัย 4 ประการแห่งความยั่งยืนของวิสาหกิจชุมชนวิถีพุทธ (แรงจูงใจคู่ + การจัดการความรู้บูรณาการ + Legitimizer + การสร้างระบบ)

ข้อเสนอเหล่านี้ต้องถูกทดสอบด้วยงานวิจัยเชิงประจักษ์ ตามหลัก
กาลามสูตร

เงื่อนไขที่ 1 ต้องนิยามรวยใหม่ ถ้ารวยหมายถึงมีเงินมากที่สุด อาจเบียดเบียน
ไม่ได้ แต่ถ้ารวยหมายถึงมีอรรถิสุข อนนสุข อนวัชชสุข คือ มีพอใช้ ไม่มีหนี้ ไม่มีบาป
ก็ทำได้

เงื่อนไขที่ 2 ต้องมีฐานจิตวิญญาน ถ้าไม่มีแรงจูงใจภายใน เมื่อเจอโอกาส
ทำเงินง่ายๆ แต่ไม่ชอบธรรม ก็จะถูกหลอกลวง

เงื่อนไขที่ 3 ต้องมีสถาบันรองรับ ถ้าไม่มีวัดเป็น Hub ไม่มีเครือข่ายชุมชน
ไม่มีนโยบายรัฐที่เอื้อ ปังเจกคนเดียวทำเศรษฐกิจวิถีพุทธไม่ได้ท่ามกลางระบบทุนนิยม
ที่ครอบงำทุกมิติ

ข้อวิจารณ์ของผู้เขียน 7.4: ข้อจำกัดที่ต้องยอมรับ

ผู้เขียนยอมรับว่าเศรษฐกิจวิถีพุทธยังมีข้อจำกัดสำคัญ

(1) ไม่สามารถแทนที่ทุนนิยมได้ในระดับมหภาค เพราะไม่มีกลไกตลาด
ที่มีประสิทธิภาพ

(2) อาจใช้ได้ดีกว่าในชุมชนขนาดเล็กที่มีทุนทางสังคมสูง แต่ยากในเมืองใหญ่
ที่คนไม่รู้จักกัน

(3) ต้องระวังไม่ให้คุณธรรม กลายเป็นอำนาจ เช่น พระสงฆ์ใช้อำนาจทาง
ศีลธรรมเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัว สิ่งที่เสนอจึงไม่ใช่แทนที่ทุนนิยม แต่เป็นเสริม
ทุนนิยมด้วยมิติที่ขาดหาย

คำถามท้ายบท

1. ความสุข 4 ประการจากอรรถกถาสุตต (อัตถิสุข โภคสุข อนนสุข อนวัชชสุข) ใช้เป็นตัวชี้วัดทางเลือกแทน GDP ได้หรือไม่? จะวัดอย่างไร?
2. สัมมาอาชีวะกับ ESG/CSV มีจุดร่วมและจุดต่างอย่างไร? ถ้าบริษัทไทยจะนำสัมมาอาชีวะมาเป็นกรอบจริยธรรมแทน ESG จะทำได้หรือไม่?
3. ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงถูก Kevin Hewison วิเคราะห์ว่าเป็นเครื่องมือทำให้คนจนยอมรับสภาพ ท่านเห็นด้วยหรือไม่? มีหลักฐานสนับสนุนหรือโต้แย้ง?
4. แรงจูงใจคู่ (Dual Motivation) จากบทที่ 6 ทำงานอย่างไรในบริบทเศรษฐกิจ? ยกตัวอย่างวิสาหกิจชุมชนที่ผสมกำไรกับกุศลสำเร็จ
5. ถ้าท่านจะออกแบบวิสาหกิจชุมชนวิถีพุทธในชุมชนของท่าน จะทำอะไร? ใช้ Wisdom Helix 3 แกนเป็นกรอบออกแบบ
6. โมเดลเศรษฐกิจวิถีพุทธ 4 ระดับของผู้เขียน ระดับไหนที่ท่านคิดว่าทำได้จริงมากที่สุด ระดับไหนยากที่สุด เพราะอะไร?
7. พุทธทาสภิกขุเสนอว่าทั้งทุนนิยมและสังคมนิยมตั้งอยู่บน ตัวกู-ของกู ท่านเห็นด้วยหรือไม่? ธรรมิกสังคมนิยมจะหลุดพ้นจากตัวกู-ของกู ได้จริงหรือไม่?

แนะนำอ่านเพิ่มเติม

สำหรับผู้สนใจเศรษฐกิจวิถีพุทธ แนะนำ 5 แหล่ง

- (1) หนังสือเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ (2566) ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) ซึ่งเป็นงานคลาสสิกที่ลึกซึ้งที่สุดในภาษาไทย
- (2) บทความ Buddhist Economics ใน Small is Beautiful ของ Schumacher (1973) ที่เป็นจุดเริ่มต้นของสาขา งานวิจัย Song (2020) ใน Business Strategy and the Environment ที่เชื่อม SEP กับ Buddhism-based sustainability framework บทความ Introduction to Buddhist Economics ของ Ng (2020, Palgrave Macmillan) ที่ใช้อริยสัจ 4 วิเคราะห์เศรษฐกิจ และ
- (3) หนังสือ ธรรมิกสังคมนิยม ของพุทธทาสภิกขุ (2529) ที่เสนอทางเลือกที่สามระหว่างทุนนิยมกับสังคมนิยม

สำหรับผู้ที่ต้องการศึกษาปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอย่างเป็นวิชาการ แนะนำ Mongsawad (2010) ใน Asia-Pacific Development Journal ที่วิเคราะห์ SEP ในฐานะทฤษฎีการพัฒนาไม่ใช่แค่ปรัชญาชีวิต และงานวิจัยล่าสุดที่รวบรวม 182 บทความเกี่ยวกับ SEP ตั้งแต่ปี 2007-2024 (ใน ResearchGate) ซึ่งให้ภาพรวมที่ครอบคลุมของวรรณกรรมด้าน SEP ในระดับสากล สำหรับข้อวิจารณ์ SEP แนะนำงาน ของ Kevin Hewison จาก University of North Carolina ที่ให้มุมมองเชิงวิพากษ์ที่เป็นประโยชน์สำหรับการพัฒนาคอบคิดให้ รอบด้านยิ่งขึ้น

บทเชื่อมสู่บทที่ 8

บทนี้วิเคราะห์มิติเศรษฐกิจของพุทธนวัตกรรม แสดงว่า รวยได้โดยไม่ต้องเบียดเบียนเป็นไปได้จริง แต่ต้องมีเงื่อนไข 3 ประการ บทที่ 8 จะขยายไปสู่มิติวัฒนธรรม อัตลักษณ์ และธรรมาภิบาล ซึ่งเป็นมิติที่ลึกที่สุดของ Wisdom Helix เพราะเกี่ยวกับค่านิยม (แกนสมาธิ ระดับสังคม) และสถาบัน (แกนศีล ระดับสังคม) ที่กำหนดว่าสังคมจะเดินไปทิศทางใด

ถ้าเศรษฐกิจคือ ร่างกายของสังคม วัฒนธรรมและธรรมาภิบาลก็คือ จิตวิญญาณของสังคม ร่างกายที่แข็งแรงแต่จิตวิญญาณอ่อนแอ (ทุนนิยมไร้จริยธรรม) นำไปสู่หายนะ จิตวิญญาณที่แข็งแกร่งแต่ร่างกายอ่อนแอ คุณธรรมสูงแต่ยากจน ก็ดำรงอยู่ได้ยาก ต้องมีทั้งสองอย่างไปพร้อมกัน ซึ่งเป็นหลักการเดียวกับไตรสิกขา ที่ศีล สมาธิ ปัญญา ต้องทำงานร่วมกันเป็นเกลียวปัญญา (Wisdom Helix) ไม่ใช่แยกกันทำทีละอย่าง

ข้อค้นพบสำคัญที่สุดของบทนี้ที่จะส่งต่อไปยังบทที่ 8-10 คือ แนวคิดแรงจูงใจคู่ที่ค้นพบในบทที่ 6 และพัฒนาต่อในบทนี้ แนวคิดนี้ชี้ว่าพุทธนวัตกรรมมีจุดแข็งเฉพาะตัว ที่นวัตกรรมตะวันตกไม่มี คือความสามารถในการผสมแรงจูงใจทางเศรษฐกิจเข้ากับแรงจูงใจทางจิตวิญญาณ สร้างตาข่ายนิรภัย ที่ทำให้นวัตกรรมมีโอกาสยั่งยืนสูงกว่า ข้อค้นพบนี้จะถูกทดสอบด้วยกรณีศึกษาเชิงลึกในบทที่ 9 ตามหลักกาลามสูตร

ผู้เขียนขอทิ้งท้ายด้วยข้อเสนอเชิงปฏิบัติ สำหรับผู้อ่านที่ต้องการนำ เศรษฐกิจวิถีพุทธไปใช้จริง ให้เริ่มจากระดับที่ 1 (ปัจเจก) ก่อน คือเลือกสัมมาอาชีวะ ใช้จ่าย

ตามหลักสังคาลสูตร ฝึกสันโดษในฐานะวัคชินป้องกันตัณหา จากนั้นขยาย สู่ระดับที่ 2 (ครัวเรือน) โดยสอนลูกหลานเรื่อง FinDhamma แล้วค่อยขยายสู่ระดับที่ 3 (ชุมชน) โดยร่วมกับวัดสร้างวิสาhekajumchonwitheputh ไม่ต้องรอรัฐมาทำให้ เพราะใน เกลียวปัญญา การเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืนเริ่มจากข้างใน ไม่ใช่ข้างนอก

สุดท้ายนี้ ผู้เขียนขออ้าว่าเศรษฐกิจวิถีพุทธไม่ได้เป็นเรื่องของอดีต หรือ ชนบทเท่านั้น แต่เป็นเรื่องของอนาคต และทุกที่ในยุคที่โลกกำลังเผชิญวิกฤต สิ่งแวดล้อม วิกฤตความเหลื่อมล้ำ และวิกฤตจิตใจพร้อมกัน โลกต้องการทางเลือก ที่ไม่ใช่แค่ทำกำไรให้มากขึ้น แต่สร้างความสุขที่แท้จริงให้มากขึ้น เศรษฐกิจวิถีพุทธ เป็นหนึ่งในทางเลือกนั้น ไม่ใช่ทางเลือกเดียว แต่เป็นทางเลือกที่ประเทศไทยมีทุนเดิม มากที่สุดในโลก เพราะมีพุทธศาสนาเป็นรากฐาน มีวัดกว่า 40,000 แห่ง มีปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียง และมีชุมชนที่ปฏิบัติจริงอยู่แล้วหลายหมื่นแห่ง สิ่งที่ขาดคือ การมองเห็น, การจัดระบบ และการสนับสนุน ให้ทุนเดิมเหล่านี้ถูกใช้อย่างเต็ม ศักยภาพ Wisdom Helix Model และข้อเสนอใหม่ของบทนี้ (FinDhamma, สหกรณ์วิถีพุทธ, ปัจจัย 4 แห่งความยั่งยืน) เป็นก้าวเล็กๆ ในทิศทางนั้น

❖

รายได้ ไม่ผิด

รวยแล้วไม่เบียดเบียน นั่นแหละคือฝีมือ

❖

บทที่ 7 — เศรษฐกิจวิถีพุทธ

บทที่ 8

วัฒนธรรม อัตลักษณ์ และธรรมาภิบาล

Culture, Identity, and Governance

8.1 ธรรมาภิบาลแบบไทยๆ

บทที่ 6 และ 7 วิเคราะห์พุทธทศวัตกรรมในมิติวัดกับชุมชน และเศรษฐกิจตามลำดับ บทนี้ขยายไปสู่มิติที่ลึกที่สุด คือ วัฒนธรรม อัตลักษณ์ และธรรมาภิบาล ซึ่งเป็นมิติที่เกี่ยวกับ **ค่านิยม และ สถาบัน ที่กำหนดทิศทางของสังคมทั้งหมด** ในกรอบ Wisdom Helix Model (เกลียวปัญญา) มิติดีนี้อยู่ที่ระดับสังคม ของเกลียว โดยเฉพาะแกนศีลระดับสังคม คือกติกาการอยู่ร่วมกัน = ธรรมาภิบาล และแกนสมาธิระดับสังคม คือค่านิยมร่วม = วัฒนธรรมและอัตลักษณ์

คำว่า **ธรรมาภิบาล** ในภาษาไทยเป็นคำที่น่าสนใจอย่างยิ่ง เพราะเป็นคำที่แปลมาจาก Good Governance ในภาษาอังกฤษ แต่การแปลนี้ไม่ใช่การแปลตรงตัว **ธรรมาภิบาล ประกอบด้วย ธรรม (คุณความดี ความถูกต้อง หลักปฏิบัติในศาสนา) สมาสกับอภิบาล (การปกครอง การดูแล) ทำให้คำไทยมีกลิ่นอาย ของศีลธรรมและศาสนาที่คำอังกฤษไม่มี** The 101 World (2561) ชี้ว่า Good Governance ในภาษาอังกฤษแค่บอกว่า ดีแบบกว้างๆ ไม่ได้เกี่ยวกับศีลธรรมขนาดนั้น แต่คำไทย ธรรมาภิบาล ผังธรรมะ เข้าไปในชื่อแล้ว นี่เป็นทั้งจุดแข็ง เพราะเชื่อมกับรากวัฒนธรรม และจุดอ่อน เพราะอาจทำให้คนเข้าใจว่าแค่มีคุณธรรม ก็เป็นธรรมาภิบาลแล้ว โดยไม่ต้องมีระบบตรวจสอบ

The 101 World ยังชี้ว่า ธรรมาภิบาลแบบไทยๆ มีปัญหาสำคัญ คือ **มักจะเอามาแค่รูปแบบ แต่ไม่ได้เอาเนื้อหา มาปรับใช้อย่างเท่าทัน** ทุกหน่วยงานราชการต้องเขียนว่า โครงการดังกล่าวส่งเสริมธรรมาภิบาล แต่ในทางปฏิบัติ การ

คอร์รัปชัน การใช้อำนาจโดยมิชอบ และการขาดความโปร่งใสยังคงเป็นปัญหาเรื้อรัง สิ่งนี้ทำให้ธรรมาภิบาลกลายเป็นคำขวัญ ที่ทุกคนพูดแต่ไม่ค่อยมีใครทำจริง เหมือนกับ โมเดลบวรที่วิจารณ์ไว้ในบทที่ 6

ข้อวิจารณ์ของผู้เขียน 8.1 ธรรมาภิบาลไทย รูปแบบโดยไม่มีเนื้อหา

ผู้เขียนเสนอว่าปัญหาสำคัญที่สุดของธรรมาภิบาลไทยคือ การแยกรูปแบบ ออกจากเนื้อหา มีเอกสาร มีคณะกรรมการ มีตัวชี้วัด แต่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง พฤติกรรมจริง ในภาษา *Wisdom Helix* (เกลียวปัญญา) ปัญหาอยู่ที่ "**แกนศีล**" (กติกามีแต่ "**แกนสมาธิ**" (แรงจูงใจภายใน) ไม่มี คนทำตามกฎ เพราะกลัวถูกลงโทษ ไม่ใช่เพราะเห็นคุณค่าของธรรมาภิบาล ถ้าจะแก้ต้องทำทั้ง 2 แกนพร้อมกัน คือ ปรับระบบ (แกนศีล) + เปลี่ยนค่านิยม (แกนสมาธิ) + สร้างความเข้าใจ (แกนปัญญา)

8.2 ทศพิธราชธรรม ธรรมาภิบาลฉบับที่เก่าแก่กว่า Good Governance

ก่อนที่ธนาคารโลกจะเสนอ Good Governance ในปี 1989 สังคมไทยมี ธรรมาภิบาลของตัวเองมาก่อนแล้ว ในรูปแบบของ **ทศพิธราชธรรม** ที่เป็นหลัก 10 ประการสำหรับผู้ปกครอง ได้แก่ (1) ทาน = การให้ การเสียสละ (2) ศีล = ความประพฤติดี (3) บริจาค = สละประโยชน์ส่วนตัว (4) อาชชวะ = ซื่อตรง (5) มัททวะ = อ่อนโยน (6) ตบะ = เพียรเพิกัด (7) อักโกธะ = ไม่โกรธ (8) อวิหิงสา = ไม่เบียดเบียน (9) ขันติ = อุดหนุน (10) อวิโรธนะ = ไม่คลาดจากธรรม ทศพิธราชธรรม ถูกใช้เป็นหลักการปกครองตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นข้อจำกัดอำนาจ เบ็ดเสร็จ ของพระมหากษัตริย์ คือทรงมีอำนาจสูงสุด แต่ต้องใช้อำนาจภายใต้หลักธรรม 10 ประการนี้

เมื่อนำทศพิธราชธรรมมาเทียบกับหลักธรรมาภิบาล 6 ประการของไทย คือ นิติธรรม คุณธรรม โปร่งใส มีส่วนร่วม รับผิดชอบ คำนึงถึง จะเห็นว่ามีทั้งจุดร่วมและจุดต่าง

จุดร่วม ทั้งสองเน้นคุณธรรมของผู้ปกครอง ความซื่อสัตย์ และความยุติธรรม

จุดต่าง ทศพิธราชธรรมเน้นคุณสมบัติภายใน ของผู้ปกครอง คือไม่โกรธ มีความอดทน และมีความอ่อนโยน ซึ่งเป็นมิติของแกนสมาธิ ใน Wisdom Helix ในขณะที่ธรรมาภิบาล 6 ประการเน้นระบบและกลไก โปร่งใส ตรวจสอบได้ มีส่วนร่วม ซึ่งเป็น มิติของแกนศีล

ผู้เขียนเสนอว่า **ธรรมาภิบาลที่สมบูรณ์ต้องรวมทั้ง 2 มิติเข้าด้วยกัน** คือต้องมีทั้งระบบที่ดี แกนศีล จากธรรมาภิบาล 6 ประการ และคนที่ดี แกนสมาธิ จากทศพิธราชธรรม ระบบดีแต่คนไม่ดี = ระบบถูกบิดเบือน เช่น มีกฎหมายดีแต่คน คอรัปชั่น คนดีแต่ระบบไม่ดี = คนดีทำอะไรไม่ได้ เช่น ข้าราชการตั้งใจดีแต่ระบบไม่เอื้อ ต้องมีทั้งสองอย่างพร้อมกัน เหมือนเกลียวที่ต้องมีทั้ง 3 แกนจึงจะยกระดับขึ้นได้

ตารางที่ 8.1 เปรียบเทียบทศพิธราชธรรมกับ Good Governance จุดร่วม จุดต่าง และ Wisdom Helix

มิติ	ทศพิธราชธรรม (พุทธ)	Good Governance (ตะวันตก)
ที่มา	พระไตรปิฎก + คัมภีร์ขุททกนิกาย	World Bank (1989) + UNDP
เป้าหมาย	ผู้ปกครองเป็นคนดี ปกครองด้วยธรรม	ระบบดี โปร่งใส ตรวจสอบได้
จุดเน้น	คุณสมบัติภายในของผู้นำ (แกนสมาธิ)	ระบบและกลไก (แกนศีล)
จุดแข็ง	เปลี่ยนคนจากภายใน ยั่งยืนกว่า	วัดผลได้ สร้างระบบตรวจสอบได้
จุดอ่อน	พึ่งพาตัวบุคคล ไม่มีระบบตรวจสอบ	เป็นรูปแบบโดยไม่มีเนื้อหา (ในบริบทไทย)
Wisdom Helix	แกนสมาธิ + แกนปัญญา (จิตใจ+วิจารณ์ญาณ)	แกนศีล (กติกา ระบบ โครงสร้าง)

8.3 อปรีหานิยธรรม 7: ประชาธิปไตยฉบับพุทธ

ถ้าทศพิธราชธรรมเป็นธรรมาภิบาลสำหรับผู้ปกครอง อปรีหานิยธรรม 7 ก็เป็นธรรมาภิบาลสำหรับสังคม พระพุทธเจ้าทรงแสดงอปรีหานิยธรรมแก่กษัตริย์แห่งแคว้นวัชชี (อง.สัตตก. 23/21-26) ซึ่งปกครองด้วยระบอบ สามัคคีธรรม ไม่ใช่ราชาธิปไตย นักวิชาการหลายท่านเรียกระบอบนี้ว่า ประชาธิปไตยแบบพุทธ ที่เกาแก่กว่าประชาธิปไตยกรีกของเอเธนส์ อปรีหานิยธรรม 7 ประการ คือ

- (1) หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์
- (2) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิก พร้อมเพรียงกันทำกิจ
- (3) ไม่บัญญัติสิ่งที่ไม่ได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติแล้ว
- (4) เคารพผู้อาวุโส
- (5) ไม่ข่มเหงสตรี
- (6) เคารพสักการะเจตีย์ (ศาสนสถาน)
- (7) ให้ความคุ้มครองแก่พระอรหันต์ (บรรพชิต)

สิ่งที่น่าทึ่งคือ อปรีหานิยธรรมข้อ 1 และ 2 สอดคล้องกับหลักการ ประชาธิปไตยสมัยใหม่อย่างแม่นยำ **หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ = หลักการรัฐสภา** ที่ผู้แทนต้องประชุมเป็นประจำเพื่ออภิปรายกิจการบ้านเมือง **พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิก = มติเอกฉันท์ หรืออย่างน้อย มติเสียงข้างมาก** ข้อ 3 **ไม่บัญญัติสิ่งที่ไม่ได้บัญญัติ = หลักนิติธรรม (Rule of Law)** ที่กฎหมายต้องมีความแน่นอน ไม่เปลี่ยนแปลงตามอำเภอใจ ข้อ 5 **ไม่ข่มเหงสตรี** ล้ำหน้ากว่ากรีกโบราณที่ไม่ให้สิทธิสตรี

แคว้นวัชชีพิสูจน์ว่าอปรีหานิยธรรมใช้ได้จริง พระเจ้าอชาตศัตรูแห่งแคว้นมคธ ผู้มีกำลังทหารมหาศาล ยอมรับว่าเอาชนะแคว้นวัชชีด้วยการรบไม่ได้ ตราบไธที่ชาววัชชียังปฏิบัติตามอปรีหานิยธรรม ทางเดียวที่จะชนะได้คือ ยุแหย่ให้แตกสามัคคี ซึ่งสุดท้ายพระเจ้าอชาตศัตรูก็ใช้วิธีนี้จริงๆ โดยส่งวัสสการพราหมณ์เป็นไส้ศึกเข้าไป บ่อนทำลายความสามัคคีจากภายใน ใช้เวลา 3 ปีจึงสำเร็จ

ที่น่าสนใจยิ่งกว่าคือ พระพุทธเจ้าไม่เพียงแค่สอนอปรีหานิยธรรมแก่ฝ่ายฆราวาส (วัชชี) เท่านั้น แต่ยังทรงนำหลักเดียวกันมาใช้กับสังฆะ (ชุมชนพระสงฆ์) ด้วย

โดยทรงแสดงอธิปหานิยธรรมฉบับพระสงฆ์ (ภิกขุอธิปหานิยธรรม) อีก 7 ประการ ซึ่งปรับให้เหมาะกับบริบทของคณะสงฆ์ แสดงว่าธรรมาภิบาลในพุทธศาสนาไม่ได้จำกัดเฉพาะการปกครองบ้านเมือง แต่ครอบคลุมถึงการบริหารองค์กรทุกประเภท

8.3.1 สังฆะในฐานะโมเดลธรรมาภิบาลองค์กร

ผู้เขียนเสนอว่า สังฆะ หรือชุมชนพระสงฆ์เป็น โมเดลธรรมาภิบาลองค์กรที่เก่าแก่ที่สุดในโลก มีอายุกว่า 2,500 ปี และยังคงดำเนินงานอยู่จนถึงปัจจุบัน สังฆะมีหลักการบริหารที่น่าทึ่ง เช่น การตัดสินใจด้วยสังฆกรรม กิจที่พึงทำโดยที่ประชุมสงฆ์ ซึ่งกำหนดว่า ต้องมีองค์ประชุมครบ ต้องเสนอญัตติอย่างเป็นทางการ ต้องมีการอภิปราย ต้องมีมติ กระบวนการนี้คล้ายกับรัฐสภาสมัยใหม่อย่างน่าทึ่ง แต่มีมาก่อนรัฐสภาแรกของโลก คือรัฐสภาอังกฤษ ก่อตั้ง ค.ศ. 1215 กว่า 1,700 ปี

ในกรอบ Wisdom Helix (เกลียวปัญญา) สังฆะทำงานครบทั้ง 3 แกน

แกนศีล: พระวินัย 227 ข้อเป็นกติกาที่ชัดเจนที่สุดในโลก ทุกรูปต้องปฏิบัติเท่าเทียมกัน ไม่มียกเว้น แม้แต่เจ้าอาวาสก็ต้องอยู่ภายใต้พระวินัย เดียวกัน

แกนสมาธิ: การปฏิบัติธรรม พัฒนาตามกรอบไตรสิกขา คือศีล สมาธิ ปัญญา เป็นแรงจูงใจภายใน ที่ทำให้พระสงฆ์อยู่ในระบบโดยสมัครใจ ไม่มีเงินเดือน ไม่มีตำแหน่ง

แกนปัญญา: การศึกษาธรรมวินัยเป็นระบบการศึกษาที่ต่อเนื่องตลอดชีวิต พระสงฆ์ต้องเรียนรู้ตลอดเวลา สังฆะจึงเป็นองค์กรเรียนรู้ (Learning Organization)

อย่างไรก็ตาม สังฆะในประเทศไทยปัจจุบันมีปัญหาดรรมาภิบาลหลายประการ ทั้งปัญหาการบริหารเงินทำบุญ ปัญหาฐานานุกรมที่กลายเป็นระบบอำนาจ ปัญหาเจ้าอาวาสที่ขาดวิสัยทัศน์ และปัญหาพระสงฆ์ที่ไม่ปฏิบัติตามพระวินัย ปัญหาเหล่านี้ทำให้ทุนทางสังคม ของวัดลดลง ซึ่งกระทบต่อศักยภาพของวัดในฐานะ Social Laboratory (ห้องปฏิบัติการทางสังคม) จากบทที่ 6 การฟื้นฟูธรรมาภิบาลภายในสังฆะ จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญของพุทธนวัตกรรม

ข้อวิจารณ์ของผู้เขียน 8.2 บทเรียนจากแคว้นวัชชีสำหรับไทย

บทเรียนจากแคว้นวัชชีมี 2 ด้าน ด้านบวก เมื่อสังคมมีสามัคคีธรรม (อธิปหานิยธรรม) แม้ศัตรูที่แข็งแกร่งกว่าก็เอาชนะไม่ได้ ด้านลบ จุดอ่อนที่สุดของ

ประชาธิปไตยคือ การถูกบ่อนทำลายจากภายใน ไม่ใช่จากภายนอก เมื่อเชื่อมกับสถานการณ์ไทยปัจจุบันความแตกแยกทางการเมืองที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องเป็นสิ่งทีอปริหานิยธรรมเตือนไว้แล้ว 2,500 ปีก่อน เมื่อใดที่สังคมแตกแยก เมื่อนั้นสังคมเสื่อม ไม่ว่าจะมืทรัพยากรมากเพียงใด

— ◆ —

"อย่าเชื่อเพราะครูบอก"
 "อย่าเชื่อเพราะตำราว่า"
 "จงพิสูจน์ แม้กระทั่งคำสอนนี้"

— กาลามสูตร

— ◆ —

8.4 พุทธศาสนากับอัตลักษณ์ไทย: ทูตทางวัฒนธรรมสำหรับนวัตกรรม

8.4.1 พุทธศาสนาในฐานะแกนกลางของอัตลักษณ์ชาติ

ประวัติศาสตร์ของประเทศไทยจากอดีตจนถึงปัจจุบันเป็นประวัติศาสตร์ของชนชาติที่นับถือพระพุทธศาสนา เพราะพระพุทธศาสนามีอิทธิพลครอบคลุมวิถีการดำเนินชีวิตของคนไทยในทุกด้าน ทั้งในด้านขนบธรรมเนียม ศิลปกรรม วรรณกรรม ตลอดจนการดำเนินชีวิตของบุคคลในสังคมไทย จนพระพุทธศาสนาได้เข้ากลมกลืนสนิทอยู่ในชีวิตจิตใจของคนไทยถึงขั้นที่ว่า พระพุทธศาสนาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับ ความเป็นไทย (พระครูญาณปริชาและคณะ, 2566) การเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน นี้มิได้เป็นเพียงวาทกรรม แต่ฝังรากลึกตั้งแต่สมัยสุโขทัย พุทธศตวรรษที่ 18-20 ที่พุทธศาสนาถูกใช้เป็นเครื่องมือสร้างความชอบธรรมแก่สถาบันกษัตริย์และจัดระเบียบสังคมสืบเนื่องตลอดสมัยอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 19-23 จนถึงปัจจุบัน

สถาบันหลักของชาติไทย คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ โดยศาสนาในบริบทนี้หมายถึงพุทธศาสนาเถรวาทเป็นหลัก ดังที่ Song (2020) ยืนยันใน วารสาร Business Strategy and the Environment ว่าพุทธศาสนาแบบเถรวาทถือเป็นแกนกลางของอัตลักษณ์ชาติไทย และหลักปรัชญาเถรวาทมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตประจำวันของคนไทยส่วนใหญ่ ชัตนาถพัฒน์ (Shatnataphat, 2024) ในงานวิจัยเรื่องพุทธศาสนากับการบูรณาการแห่งชาติในประเทศไทย ตีพิมพ์ในวารสาร Journal of Buddhist Anthropology ก็ยืนยันในทำนองเดียวกันว่าหลักพุทธธรรม โดยเฉพาะอริยสัจ 4 มรรคมีองค์ 8 และบารมี 6 มีบทบาทสำคัญในการกำหนดพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของข้าราชการไทยและการตัดสินใจเชิงนโยบาย โดยเจ้าหน้าที่รัฐใช้หลักกรุณา (ความสงสาร) และเมตตา (ความปรารถนาดี) เป็นแนวทางในการปฏิสัมพันธ์กับประชาชนและการตัดสินใจในหน้าที่ราชการ

ในแง่สถิติ ประชากรไทยร้อยละ 95 นับถือพระพุทธศาสนา ประเทศไทยมีวัดกว่า 43,000 แห่งกระจายอยู่ทั่วประเทศ วัดมิใช่เพียงศาสนสถาน แต่เป็นศูนย์กลางของชุมชนมาตั้งแต่โบราณ ทำหน้าที่เป็นทั้งศูนย์การศึกษา เช่น ประเพณีบวชเรียน ศูนย์สงเคราะห์ผู้สูงอายุ ศูนย์รับเลี้ยงเด็ก ศูนย์สงเคราะห์ผู้ป่วย ศูนย์รวมกิจกรรมทางวัฒนธรรม งานบุญประเพณี และแหล่งรวมศิลปกรรมแขนงต่าง ๆ ทั้งจิตรกรรม

ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม (พระครูญาณปรีชา และคณะ, 2566) ความครอบคลุมนี้ทำให้พุทธศาสนามีสถานะเป็นสภาพแวดล้อมที่กว้างขวาง และครอบคลุมสังคมไทยมากกว่าจะเป็นเพียงศาสนาหนึ่งในหลายศาสนา

8.4.2 อัตลักษณ์ทางพุทธในฐานะทุนทางวัฒนธรรมสำหรับนวัตกรรม

แนวคิดเรื่องทุนทางวัฒนธรรม มีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจว่าเหตุใดพุทธนวัตกรรมการจึงมีศักยภาพสูงในบริบทสังคมไทย ทุนทางวัฒนธรรมในที่นี้หมายถึงชุดของความเชื่อ ค่านิยม ประเพณี และวิถีปฏิบัติที่สมาชิกในสังคมมีส่วนร่วมซึ่งสามารถนำมาใช้เป็นฐานในการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ได้ Song (2020) อธิบายโดยใช้กรอบทฤษฎีสถาบัน (Institutional Theory) ว่าพุทธศาสนาเป็น สถาบันที่ไม่เป็นทางการ (Informal Institution) ตามนิยามของ เฮล์มเค และเลวิตสกี (Helmke & Levitsky, 2004) คือ กฎเกณฑ์ทางสังคมที่มักไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ถูกสร้าง สื่อสาร และบังคับใช้นอกช่องทางที่ได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการ สถาบันที่ไม่เป็นทางการเหล่านี้ได้มีกฎหมายบังคับใช้ แต่ให้เครื่องมือทางอภิปัญญา ในการหล่อหลอมกรอบความคิดและรูปแบบพฤติกรรมของผู้คน (Pejovich, 1999) กล่าวอีกนัยหนึ่งพุทธศาสนาไม่ได้บังคับให้คนไทยทำอะไร แต่หล่อหลอมวิธีคิด วิธีมอง และวิธีตัดสินใจของคนไทยมาตลอดกว่าพันปี

ทุนทางวัฒนธรรมนี้มีพลังอย่างยิ่งสำหรับพุทธนวัตกรรมการ เพราะหมายความว่าเมื่อเสนอนวัตกรรมสังคมที่มีฐานพุทธธรรม คนไทยส่วนใหญ่จะเข้าใจ และยอมรับได้ง่ายกว่านวัตกรรมที่มาจากวัฒนธรรมอื่น งานวิจัยเชิงปฏิบัติการของรัตติยา เหนืออำนาจ และคณะ (2567) เรื่องการจัดการ ความรู้ชุมชน 5 ดีสู่การพัฒนานวัตกรรมชุมชนวิถีพุทธ ที่ตำบลหนองนมวัว อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ เป็นตัวอย่างที่ชัดเจน งานวิจัยนี้พบว่าเมื่อใช้กลไก "บวร" (บ้าน วัด โรงเรียน) ร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการขับเคลื่อนนวัตกรรมชุมชน ชุมชนตอบรับอย่างรวดเร็วเพราะกลไก "บวร" เป็นโครงสร้างที่คนไทยคุ้นเคยมาตั้งแต่ โบราณ วัดเป็นศูนย์รวมจิตใจ พระสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ และกิจกรรมทำบุญเป็น วิถีชีวิตประจำวัน

งานวิจัยดังกล่าวจำแนกนวัตกรรมชุมชนวิถีพุทธออกเป็น 5 มิติ คือ (1) คนดี การพัฒนาพฤติกรรมทางสังคมที่สะท้อนคุณธรรมจริยธรรม เช่น บ้านปลอดเหล้า

ปลอดบุหรี (2) วัฒนธรรมดี การอนุรักษ์ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงาม เช่น การสืบสานตำนานตุงมงคล ประเพณีบุญคุณลานสู่ขวัญข้าว (3) สิ่งแวดล้อมดี การพัฒนาให้ชุมชนมีสภาพแวดล้อมเหมาะแก่การอยู่อาศัย เช่น กิจกรรมวัด 5ส. (4) เศรษฐกิจดี การประกอบสัมมาชีพที่ตั้งอยู่บนฐานความรู้และคุณธรรม ตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง และ (5) ภูมิปัญญาท้องถิ่นดี การนำพลังแห่งสติและปัญญา มาใช้ในการดำเนินชีวิต (รัตติยา เหนืออำนาจ และคณะ, 2567) สิ่งที่น่าสนใจคือทั้ง 5 มิติดี้นี้ล้วนมีรากฐานอยู่ในหลักพุทธธรรม ไม่ว่าจะเป็นศีล 5 (คนดี) สังคหวัตถุ 4 (วัฒนธรรมดี) สัมมาอาชีวะ (เศรษฐกิจดี) หรือสติปัญญา (ภูมิปัญญาท้องถิ่นดี) แสดงให้เห็นว่าทุนทางวัฒนธรรมทางพุทธเป็นฐานรากที่มีอยู่แล้วในชุมชนไทย รอเพียงการจัดการอย่างเป็นระบบเพื่อยกระดับเป็นนวัตกรรม

ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมคือกรณีลูกกระสุนดินเหนียว ของนายสำเริง ฟักผล ปราษฎ์ชาวบ้านตำบลหนองนมวัว ผู้ใช้มือขุดดินจอมปลวกมานานวด ทับ หมักแรมสัปดาห์ แล้วปั้นเป็นลูกกระสุนหนึ่งสัปดาห์จำหน่าย 100 ลูก 10 บาท ทำเช่นนี้มากกว่า 40-50 ปี รายได้จากลูกกระสุนนี้เป็นทุนส่งลูกหลานเรียนจบปริญญา เมื่อทีมวิจัยต้องการขยายผลและสร้างมูลค่าชุดความรู้ จึงเลือกภูมิปัญญานี้มาจัดกิจกรรมแข่งขันยิงหนึ่งสัปดาห์ในงานบุญประเพณีตักบาตรเทโวโรหณะ ผลคือชุมชนตอบรับอย่างกว้างขวาง เพราะหนึ่งสัปดาห์เป็นวิถีชีวิตของเกษตรกรอยู่แล้ว และงานบุญประเพณีเป็นพื้นที่ทางสังคมที่คนทุกวัยเข้าร่วม (รัตติยา เหนืออำนาจ และคณะ, 2567) นี่คือพลังของทุนทางวัฒนธรรมที่ทำให้กลไก Legitimizer (ผู้สร้างความชอบธรรม) จากบทที่ 1 และ 5 ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ในระดับที่กว้างขึ้น บทบาทของคณะสงฆ์ (สังฆะ) ในการพัฒนาชุมชนก็เป็นทุนทางวัฒนธรรมที่ทรงพลัง ชัตนาถพัฒน์ (Shatnataphat, 2024) พบว่าพระสงฆ์นำความพยายามในโครงการพัฒนาชุมชน เช่น สร้างโรงเรียน ศูนย์สุขภาพ และพื้นที่ส่วนกลาง ขณะเดียวกันก็ส่งเสริมค่านิยมแห่งกรุณา การให้ และความสามัคคีในชุมชน พระสงฆ์ยังมีบทบาทสำคัญในการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท โดยใช้หลักพุทธธรรมเรื่องอหิงสา (ไม่ใช้ความรุนแรง) และความเห็นอกเห็นใจเป็นเครื่องมือ ผู้นำชุมชนหลายแห่งระบุว่าพระสงฆ์ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทเรื่องที่ดิน เรื่องครอบครัว และเรื่องชุมชนได้สำเร็จ

เพราะได้รับการเคารพในสถานภาพและความเป็นกลาง (Shatnataphat, 2024; Thavorn, 2021) กล่าวได้ว่าพระสงฆ์เป็นทุนทางสังคม (Social Capital) ที่มีอยู่แล้วในทุกชุมชนไทย และเมื่อนำมาใช้ในบทบาทนวัตกรรมสังคม (ดังกรณี ภูมิชีวาภิบาล หรือจิวรวิไซเคิล จากบทก่อนหน้า) จึงมีพลังมหาศาล

8.4.3 กลไกการส่งผ่านทุนทางวัฒนธรรม การศึกษา พิธีกรรม และวิถีชีวิต

ทุนทางวัฒนธรรมทางพุทธถูกส่งผ่านจากรุ่นสู่รุ่นผ่านกลไกอย่างน้อย 3 ช่องทาง ช่องทางแรกคือระบบการศึกษา หลักสูตรทางพุทธถูกบรรจุในหลักสูตรแกนกลางการศึกษาแห่งชาติ เพื่อปลูกฝังความรักชาติและความสามัคคีในหมู่เยาวชน (Kittiprapas, 2019) ประเพณีบวชเรียนที่ชายไทยเข้าวัดศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรมก็เป็นกลไกสำคัญที่ทำให้หลักพุทธธรรมซึมซับเข้าสู่จิตสำนึกของผู้ชายไทยทุกรุ่น (พระครูญาณปริชา และคณะ, 2566) ช่องทางที่สองคือพิธีกรรมและประเพณี เหตุการณ์สำคัญในชีวิตของคนไทย ตั้งแต่การเกิด การบวช การแต่งงาน จนถึงการตาย ล้วนผูกพันกับพิธีกรรมทางพุทธ ทำให้พุทธศาสนาเข้ามามีส่วนร่วมในทุกช่วงวัยของชีวิต (Srisuwan, 2019) ช่องทางที่สามคือวิถีชีวิตประจำวัน ตั้งแต่การตื่นนอน ล้างหน้า ออกเดินทาง คนไทยก็นำหลักธรรมมาเป็นส่วนนำสำหรับเตือนสติหรือเพื่อความ เป็นสิริมงคล จนกล่าวได้ว่าชีวิตของคนไทยผูกพันอิงอาศัยกันกับพระพุทธศาสนา ตลอดเวลา (พระครูญาณปริชา และคณะ, 2566)

ผลของการส่งผ่านทุนทางวัฒนธรรมเหล่านี้ ดังที่ ดร.ยุทธนา พูนเกิดมะเร็ง (2561) อธิบายว่า หลักธรรม ความประพฤติปฏิบัติ และกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งในและนอกระบบพระพุทธศาสนาได้หล่อหลอมชีวิตจิตใจและลักษณะนิสัยของคนไทยให้เป็นผู้มีจิตใจกว้างขวาง ร่าเริงแจ่มใส ชอบเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แสดงความเป็นมิตร ยินดีในการให้และแบ่งปัน จนชนต่างชาติตั้งสมญาว่าเป็นสยามเมืองยิ้ม ลักษณะนิสัยเหล่านี้มิได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่เป็นผลจากการหล่อหลอมของพุทธธรรมที่สั่งสมมาตลอดประวัติศาสตร์ และเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่ทำให้วัฒนธรรมสังคมที่เน้นการให้ การแบ่งปัน และการเกื้อกูลกัน เช่น ธนาการปูมมา บวชป่า จิวรวิไซเคิล สามารถหยั่งรากได้เร็วกว่าในสังคมที่มีฐานวัฒนธรรมแตกต่าง

8.4.4 ข้อควรระวัง เมื่ออัตลักษณ์ทางศาสนากลายเป็นอำนาจ

ผู้เขียนต้องเตือนว่า อัตลักษณ์ทางพุทธ มีด้านมืดเช่นกัน สุลักษณ์ ศิวรักษ์ วิจารณ์ว่าพุทธศาสนาในรูปแบบสถาบันถูกใช้เป็นเครื่องมือ ให้ความชอบธรรม แก่อำนาจที่ไม่เป็นธรรม (Sivaraksa, 1992) ชัตนาถพัฒน์ (Shatnataphat, 2024) ก็พบปัญหาเดียวกันว่าอุปสรรคสำคัญในการบูรณาการพุทธศาสนากับการปกครองสมัยใหม่คือ การทำให้พุทธศาสนาเป็นการเมือง (Politicization of Buddhism) กล่าวคือ เมื่อสัญลักษณ์และคำสอนทางศาสนาถูกนำไปใช้เพื่อรับรองผลประโยชน์ทางการเมือง ก็จะทำลายอิทธิพลทางจริยธรรมของศาสนาและก่อให้เกิดความแตกแยกทั้งในชุมชนสงฆ์ และสังคม (Prachachat, 2020)

ปัญหาที่พบเห็นได้แก่ การอ้างศาสนาเพื่อสนับสนุนระบอบการปกครองที่ไม่เป็นธรรม การใช้ทำบุญเป็นเครื่องมือซื้อความนิยม การอ้างกรรม เพื่ออธิบายว่าคนจนจนเพราะกรรมเก่า มิใช่เพราะโครงสร้างที่ไม่เป็นธรรม รวมถึงปัญหาคอร์รัปชัน ในสถาบันสงฆ์ที่สั่นคลอนศรัทธาของสาธารณชน ผู้นำทางศาสนาหลายท่านเน้นว่าต้องรักษาความบริสุทธิ์ของหลักคำสอนทางพุทธ มิให้ถูกบิดเบือนเพื่อผลประโยชน์ทางการเมือง และต้องกำหนดขอบเขตที่ชัดเจนเพื่อรักษาธรรมชาติทางจริยธรรม และความไม่ฝักใฝ่ทางการเมืองของพุทธศาสนา (Uthaisa et al., 2023; Ratanakul, 2021)

นอกจากนี้ ความหลากหลายภายในชุมชนพุทธเองก็เป็นความท้าทาย ประเทศไทยมีนิกายพุทธหลากหลายที่แต่ละนิกายมีความเชื่อและพิธีกรรมเฉพาะตน รัฐจำเป็นต้องจัดการกับความหลากหลายนี้อย่างระมัดระวัง เพื่อส่งเสริมความเป็นเอกภาพของชาติโดยไม่ทำลายความหลากหลาย (Khamnoon, 2021) ปัญหาอีกประการหนึ่งคือการผ산ค่านิยมดั้งเดิมกับความต้องการของการปกครองสมัยใหม่ ซึ่งต้องอาศัยความเข้าใจอย่างลึกซึ้งทั้งในหลักพุทธธรรมและหลักรัฐประศาสนศาสตร์ร่วมสมัย (Wongchai, 2022; Pongpaew, 2022)

ข้อวิจารณ์ของผู้เขียน 8.3: ธรรมะกับอำนาจ ต้องถูกแยกออกจากกัน

แนวคิด Legitimizer (ผู้สร้างความชอบธรรม) จากบทที่ 1 และ 5 เป็นดาบสองคม ด้านหนึ่ง Legitimizer สร้างความชอบธรรมให้ในวัตรกรรมที่ดี เช่น การบวชป่าที่ใช้อำนาจทางศีลธรรมของพระสงฆ์ปกป้องป่าชุมชน ธนาครปฐมาที่ใช้แนวคิดปล่อยชีวิตสัตว์ = ได้บุญ กระตุ้นให้ชาวประมงอนุรักษ์ทรัพยากรทะเล หรือกุฏิชีวาภิบาลที่ใช้สถาบันวัดดูแลผู้ป่วยระยะท้าย อีกด้านหนึ่ง Legitimizer ก็อาจสร้างความชอบธรรมให้สิ่งที่ไม่ดี เช่น คอร์รัปชันในวัด การเมืองที่อ้างศาสนา หรือการใช้กรรมเก่าเพื่อให้คนยอมจำนนกับความไม่เป็นธรรม

ผู้เขียนเสนอว่าธรรมะที่ถูกใช้เพื่ออำนาจ ไม่ใช่ธรรมะเป็นธรรม ที่สมควรจะเป็นธรรม สิ่งที่ยึดกันไม่ให้ Legitimizer ถูกใช้ในทางที่ผิดคือ กาลามสูตร ที่สอนว่าอย่าเชื่อเพียงเพราะผู้พูดน่าเชื่อถือ หรือเป็นครูของเรา แม้แต่พระสงฆ์ก็ต้อง ถูกตรวจสอบด้วยปัญญา ไม่ใช่ได้รับการยกเว้นเพราะสถานะ พุทธนวัตกรรม ที่แท้จริง ต้องมีกลไกตรวจสอบ (Check & Balance) เช่นเดียวกับประชาธิปไตย ไม่ใช่เชื่อเพราะเป็นพระสงฆ์

กลไกตรวจสอบที่ผู้เขียนเสนอประกอบด้วย 3 หลักการที่ทำงานร่วมกันดังนี้

หลักการแรก คือ ปัญญา ตามหลักกาลามสูตร คือการใช้วิจาร์ณญาณตรวจสอบ ทุกข้อเสนอด้วยเหตุผล ไม่เชื่อเพราะอำนาจ ประเพณี หรือสถานะของผู้พูด ดังที่ ชัตนาถพัฒน์ (Shatnataphat, 2024) แนะนำว่าต้องมีการศึกษาอบรมอย่างต่อเนื่องให้ ข้าราชการและประชาชนเข้าใจหลักพุทธธรรมอย่างถ่องแท้ มิใช่รับมาอย่างผิวเผิน

หลักการที่สอง คือ ความโปร่งใส ตามหลักธรรมาภิบาล คือระบบที่ทำให้ทุกกิจกรรมที่อ้างศาสนาสามารถถูกตรวจสอบได้โดยสาธารณะ ดังข้อเสนอของ Shatnataphat (2024) ที่ให้จัดตั้งองค์กรกำกับดูแลเฉพาะเพื่อให้แน่ใจว่าหลักพุทธธรรมถูกนำไปใช้ อย่างถูกต้องในระบบราชการ พร้อมปกป้องมิให้ถูกบิดเบือนเพื่อผลประโยชน์ทางการเมือง และ

หลักการที่สาม คือ การมีส่วนร่วม ตามหลัก อปรีหานิยธรรม คือการเปิดพื้นที่ให้ทุกฝ่ายมีสิทธิมีเสียงในการตัดสินใจ ไม่ปล่อยให้อำนาจกระจุกตัว อยู่ที่คน

กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ดังข้อเสนอให้ส่งเสริมการสนทนาอย่างครอบคลุม ระหว่างนิกาย พุทธต่าง ๆ เพื่อสร้างกรอบการทำงานร่วมกันอย่างเป็นเอกฉันท์ (Shatnataphat, 2024)

เมื่อกลไกทั้ง 3 นี้ทำงานร่วมกัน จะเกิดระบบภูมิคุ้มกัน ตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง ที่ป้องกันไม่ให้ทุนทางวัฒนธรรมทางพุทธถูกนำไปใช้ในทางที่ผิด ขณะเดียวกัน ก็ปลดปล่อยพลังของทุนนั้นให้สร้างสรรค์นวัตกรรมที่แท้จริง สอดคล้องกับข้อสรุปของ Shatnataphat (2024) ที่ว่า การบูรณาการหลักพุทธธรรมเข้ากับระบบราชการไทย แม้จะมีอุปสรรคจากการปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัย แต่คุณประโยชน์ เช่น ความสงบสุขทางสังคมที่เพิ่มขึ้น ย่อมมากกว่าอุปสรรค" ทั้งนี้ต้องยึดหลักว่าพุทธศาสนาจะมีบทบาทเชิงบวกต่อไปได้ก็ต่อเมื่อมีการวิจัยอย่างต่อเนื่อง มีความยืดหยุ่นในการปรับตัว และมีกลไกตรวจสอบที่เข้มแข็ง เพื่อช่วยให้ประเทศไทยก้าวหน้าและรักษาความเป็นเอกภาพท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของโลก

8.5 ธรรมาธิปไตย: เมื่อธรรมะเป็นใหญ่กว่าอำนาจ

พระพุทธศาสนาได้วางหลักการเกี่ยวกับการใช้อำนาจในสังคมไว้อย่างน่าสนใจ โดยแบ่งแนวคิดเรื่องอธิปไตยออกเป็น ๓ รูปแบบ ได้แก่ อัตตาธิปไตย คือการยึดตนเองเป็นใหญ่ ซึ่งมีลักษณะเทียบได้กับระบอบเผด็จการที่ผู้ปกครองคนเดียวชี้ขาดทุกอย่าง โลกาธิปไตย คือการยึดเสียงข้างมากเป็นใหญ่ ซึ่งตรงกับหลักการพื้นฐานของประชาธิปไตย และธรรมาธิปไตย คือการยึดธรรมะหรือหลักความถูกต้องเป็นใหญ่ ซึ่งเป็นระบอบที่หลักการอยู่เหนืออำนาจของบุคคลหรือกลุ่มคน (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2564)

ในบรรดาแนวคิดทั้งสามนี้ พระพุทธศาสนาเสนอว่าธรรมาธิปไตยเป็นระบอบที่ดีที่สุด ด้วยเหตุผลที่ว่าแม้แต่เสียงข้างมากก็อาจผิดพลาดได้ หากเสียงข้างมากนั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานของอวิชชาหรือความไม่รู้ ดังที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (2564) ได้ย้ำว่า เสียงข้างมากนั้นตัดสินความจริงไม่ได้ ทำได้เพียงตัดสินความต้องการว่าจะเอาอย่างไร แต่ปัญหาอยู่ที่ว่าจะทำอะไรให้ความต้องการนั้นไปตรงกับความจริง ความถูกต้อง และความเป็นประโยชน์ที่แท้จริง ด้วยเหตุนี้ ประชาชนจึงต้องมีวิจารณ์ญาณ หรือพูดให้ลึกลงไปก็คือต้องมีโยนิโสมนสิการ

แนวคิดนี้สอดคล้องกับทัศนะของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ที่ว่า คุณภาพของประชาธิปไตยขึ้นอยู่กับคุณภาพของประชาชน หากประชาชนมีคุณภาพดี ประชาธิปไตยก็มีคุณภาพดี หากประชาชนขาดปัญญา ประชาธิปไตยก็จะเป็นประชาธิปไตยที่ด้อยคุณภาพ และคุณภาพของประชาชนนั้นขึ้นอยู่กับการศึกษาเป็นสำคัญ (พระครูสังฆรักษ์ สุริยะ ปภสฺสโร, 2565) ธรรมาธิปไตยจึงเรียกร้องให้เสียงข้างมากเป็นเสียงแห่งสติปัญญาที่เลือกสิ่งที่ดีงามถูกต้อง ไม่ใช่เสียงที่เกิดจากความไม่รู้หรือถูกหลอกล่อ

ข้อวิพากษ์ของผู้เขียน แนวคิดธรรมาธิปไตยถูกวิพากษ์วิจารณ์ในประเด็นสำคัญว่า ใครจะเป็นผู้ตัดสินว่าอะไรคือธรรม? หากมอบอำนาจนี้ให้ผู้ปกครอง ก็ไม่ต่างจากเผด็จการที่อ้างธรรมเป็นเกราะกำบัง หากมอบให้พระสงฆ์ ก็กลายเป็นการปกครองโดยศาสนจักร ซึ่งขัดกับเจตนารมณ์ของพระพุทธศาสนาที่ไม่เคยมุ่งจะสร้างระบบปรัชญาการเมืองขึ้นมาโดยตรง หากทรงให้คำชี้แนะเกี่ยวกับข้อปฏิบัติในการปกครองตามความเหมาะสมของแต่ละบริบท (พระครูสังฆรักษ์ สุริยะ ปภสฺสโร, 2565)

ผู้เขียนจึงเสนอว่า ธรรมาธิปไตยไม่ควรตีความว่าให้คนใดคนหนึ่งตัดสินว่าอะไรคือธรรม หากควรเข้าใจว่าเป็นกระบวนการที่สังคมร่วมกันค้นหาว่าอะไรคือธรรมผ่านกระบวนการที่เป็นธรรม แนวคิดนี้สอดคล้องกับอภิธานิธรรมข้อที่ ๑ ที่ว่าต้องหมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ คือต้องปรึกษาหารือ ไม่ใช่ให้คนเดียวชี้ขาด ธรรมาธิปไตยจึงไม่ได้ขัดแย้งกับประชาธิปไตย ตรงกันข้ามกลับเสริมประชาธิปไตยให้แข็งแกร่งขึ้น ด้วยเงื่อนไขสำคัญที่ว่าเสียงข้างมากนั้นต้องเป็นเสียงที่มีปัญญา มีสัมมาทิฐิ ไม่ใช่เพียงมีจำนวนมากเท่านั้น

8.5.1 อัตตาธิปไตย โลกาธิปไตย ธรรมาธิปไตย: บทเรียนสำหรับการบริหารองค์กรนวัตกรรมสังคม

แนวคิดอธิปไตย 3 รูปแบบนี้ไม่ได้มีนัยสำคัญเฉพาะในระดับการเมืองระดับชาติเท่านั้น หากยังให้บทเรียนสำคัญสำหรับการบริหารองค์กรนวัตกรรมสังคมอีกด้วย สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2564) ได้ชี้ให้เห็นว่า การปกครองที่ไม่ได้ตั้งอยู่บนฐานของการศึกษาย่อมต้องอาศัยอำนาจเป็นเครื่องมือ และเมื่อใช้อำนาจก็ย่อมเกิดความขัดแย้ง นำไปสู่การลงโทษมากขึ้นเรื่อย ๆ กลายเป็นการปกครองแบบพยายามกำจัดคนเลว แทนที่จะเป็นการปกครองแบบสร้างคนดี

เมื่อนำหลักการนี้มาเปรียบเทียบกับการบริหารองค์กร จะเห็นภาพชัดเจนขึ้น อัตตาธิปไตยในองค์กร เกิดขึ้นเมื่อผู้นำคนเดียวตัดสินใจทุกเรื่อง ข้อดีคือรวดเร็ว แต่ข้อเสียคือหากผู้นำผิดพลาดทั้งองค์กรก็พังตามไปด้วย และเมื่อผู้นำจากไปองค์กรก็หยุดชะงัก ซึ่งเป็นปัญหาที่ไดว์เคราะห์ไว้ในบทที่ 6 เรื่องการพึ่งพาผู้นำคนเดียวมากเกินไป

โลกาธิปไตยในองค์กร เกิดขึ้นเมื่อทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกันและตัดสินใจด้วยเสียงข้างมาก ข้อดีคือทุกคนมีส่วนร่วม แต่ข้อเสียคืออาจล่าช้า และเสียงข้างมากอาจตัดสินใจผิดพลาดหากสมาชิกไม่มีข้อมูลเพียงพอ ดังที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2564) ได้เตือนว่า หากคนส่วนใหญ่ขาดปัญญา เสียงข้างมากก็จะเป็นเพียงการตัดสินใจอย่างโง่เขลา หรือแม้กระทั่งถูกหลอกล่อจนเลือกผิดทาง

ธรรมาธิปไตยในองค์กร เกิดขึ้นเมื่อหลักการเป็นใหญ่กว่าตัวบุคคลและเสียงข้างมาก การตัดสินใจต้องตั้งอยู่บนหลักการที่องค์กรตกลงร่วมกัน เช่น หลักเกียว

ปัญญา ๓ แกน ที่ใช้ศีล สมาธิ และปัญญาเป็นเกณฑ์ตัดสิน ไม่ใช่อาศัยอำนาจหรือจำนวนคนเป็นตัวชี้ขาด

ผู้เขียนเสนอว่าธรรมาธิปไตยเป็นรูปแบบที่เหมาะสมที่สุดสำหรับองค์กรพุทธนวัตกรรมการ ด้วยเหตุผล ๓ ประการ ประการแรก สร้างสมดุลด้านประสิทธิภาพ เพราะไม่ต้องรอนันทามติทุกเรื่อง หากเรื่องใดสอดคล้องกับหลักการก็สามารถเดินหน้าได้ทันที ประการที่สอง รักษาการมีส่วนร่วม เพราะทุกคนมีสิทธิอภิปรายและนำเสนอเหตุผล ประการที่สาม รับประกันคุณภาพของการตัดสินใจ เพราะตั้งอยู่บนฐานของหลักการ ไม่ใช่อำนาจของผู้นำหรือจำนวนคะแนนเสียง ทั้งนี้สอดคล้องกับทัศนะของพระธรรมปิฎกที่ว่า ประชาธิปไตยเป็นการปกครองที่ช่วยประสานประโยชน์ระหว่างบุคคลกับสังคม โดยต้องมีความสมดุลระหว่างสิทธิกับหน้าที่ และเสรีภาพกับความรับผิดชอบ (พระครูสังฆรักษ์ สุริยะ ปภสสโร, 2565)

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ธรรมาธิปไตยในองค์กรพุทธนวัตกรรมการทำหน้าที่เป็นหลักประกันว่าการตัดสินใจจะไม่ถูกครอบงำโดยอำนาจของคนใดคนหนึ่ง และไม่ถูกลากไปโดยกระแสเสียงข้างมากที่อาจขาดข้อมูลหรือขาดปัญญา หากตั้งมั่นอยู่บนหลักธรรมที่ทุกฝ่ายยอมรับร่วมกัน อันเป็นรากฐานสำคัญของการสร้างนวัตกรรมสังคมที่ยั่งยืน

8.6 วัฒนธรรมนวัตกรรมแบบพุทธ: จากโยนิโสมนสิการสู่สังคมสร้างสรรค์

วัฒนธรรมของสังคมใดสังคมหนึ่งไม่ได้เป็นเพียงขนบธรรมเนียมที่ถ่ายทอดกันมา หากยังทำหน้าที่เป็นแม่พิมพ์ที่หล่อหลอมวิธีคิดและวิธีปฏิบัติของผู้คนในสังคม นั้นด้วย ในบริบทของนวัตกรรม วัฒนธรรมจึงมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นตัวกำหนดว่า สังคมจะเปิดรับหรือต่อต้านความคิดใหม่ สังคมที่ปลูกฝังให้ผู้คนเชื่อตามกัน โดยไม่ตั้งคำถามย่อมยากจะให้เกิดนวัตกรรม ในทางกลับกัน สังคมที่หล่อเลี้ยงให้ คนกล้าคิด กล้าทดลอง และเรียนรู้จากความผิดพลาด ย่อมเป็นดินที่อุดมสมบูรณ์ สำหรับการงอกงามของสิ่งใหม่ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๕๙)

คำถามที่ตามมาจึงมีว่า วัฒนธรรมพุทธนั้นอยู่ตรงจุดไหน? หากพิจารณาให้ถ่องแท้จะพบว่า พระพุทธศาสนาไม่เคยสอนให้คนเชื่ออย่างงมงาย ตรงกันข้าม พระพุทธองค์ทรงวางรากฐานของวัฒนธรรมแห่งการใช้ปัญญาไว้อย่างลึกซึ้งและเป็นระบบ ผู้เขียนเสนอว่าพระพุทธศาสนามีวัฒนธรรมนวัตกรรมฝังตัวอยู่ใน โดยปรากฏผ่านหลักธรรมสำคัญ ๓ ประการ ซึ่งเมื่อนำมาพิจารณาร่วมกันจะเห็นได้ว่าเป็นรากฐานของสังคมที่สามารถสร้างสรรค์และพัฒนาตนเองได้อย่างแท้จริง

1. โยนิโสมนสิการ รากฐานแห่งการคิดอย่างแยกคาย

โยนิโสมนสิการ หมายถึง การทำในใจโดยแยกคาย คือการพิจารณาสืบค้นถึงต้นเค้าของสิ่งต่าง ๆ สืบหาเหตุผลจนตลอดสาย แยกแยะพิเคราะห์ด้วยปัญญาอย่างเป็นระเบียบ เพื่อให้เห็นสิ่งนั้นตามสภาวะที่แท้จริงและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๕๙) หลักธรรมข้อนี้ก็คือการคิดเชิงวิพากษ์ที่เป็นรากฐานสำคัญของนวัตกรรมทุกประเภทนั่นเอง

พระพุทธองค์ทรงยกย่องโยนิโสมนสิการว่าเป็นองค์ประกอบภายในที่สำคัญยิ่ง ดังที่ตรัสไว้ในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ความว่า

"ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉะนั้น ความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิต แห่งการเกิดขึ้นของอารยอัษฎางคิกมรรค แก่ภิกษุ ฉะนั้น" (ส.ม. ๑๙/๑๓๖-๑๓๗/๓๗)

และยังตรัสอีกว่า

"เราไม่เล็งเห็นองค์ประกอบภายในอื่นแม้สักอย่างเดียว ที่มีประโยชน์
มาก สำหรับภิกษุผู้เป็นเสขะ เหมือนโยนิโสมนสิการ ภิกษุผู้
มีโยนิโสมนสิการ ย่อมกำจัดอกุศลได้ และย่อมยังกุศลให้เกิดขึ้น"
(อง.เอก. ๒๐/๖๘/๑๕)

โยนิโสมนสิการจึงไม่ใช่เพียงการคิดให้มาก แต่เป็นการคิดให้ถูกวิธี
ในพระพุทธศาสนาได้แบ่งวิธีคิดไว้ถึง ๑๐ แบบ ไม่ว่าจะเป็นการสืบสาวเหตุปัจจัย
การแยกแยะองค์ประกอบ การพิจารณาตามสามัญลักษณะ การมองเห็นคุณและโทษ
ตลอดจนการคิดแบบองค์รวมโดยไม่เหมารวม วิธีคิดเหล่านี้ล้วนเป็นเครื่องมือที่ทำให้
มนุษย์สามารถเข้าถึงความจริงได้ด้วยตนเอง โดยไม่ต้องอาศัยแต่ความเชื่อหรืออำนาจ
ของผู้อื่น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๕๙)

2. กาลามสูตร วัฒนธรรมแห่งการพิสูจน์ก่อนเชื่อ

หลักกัณยานิฐาน ๑๐ หรือที่รู้จักกันในชื่อ กาลามสูตร นับเป็นพระสูตรที่แสดง
จิตวิญญานของพระพุทธศาสนาในด้านการใช้ปัญญาได้ชัดเจนที่สุด พระพุทธองค์ทรง
แสดงพระสูตรนี้แก่ชาวกาลามะ ณ เกสปุตตนิคม แคว้นโกศล เมื่อชาวกาลามะกราบทูล
ว่าตนไม่รู้จะเชื่อใครดี เพราะนักบวชต่างสำนักต่างก็อ้างว่าตนพูดถูก พระพุทธองค์ทรง
ตอบว่าความสงสัยนั้นสมควรแล้ว แล้วทรงวางหลักการว่าอย่าเพิ่งปลงใจเชื่อด้วยเหตุ
๑๐ ประการ ได้แก่ การฟังตามกันมา การถือสืบ ๆ กันมา การเล่าลือ การอ้างตำราหรือ
คัมภีร์ การคิดเอาเอง การอนุমান การคิดตรองตามแนวเหตุผล การเข้าได้กับทฤษฎี
ที่พินิจไว้ การมองเห็นรูปลักษณ์น่าจะเป็นไปได้ และการนับถือว่าสมณะนั้นเป็นครู
ของตน (อง.ติก. ๒๐/๒๕๖-๒๕๙)

หลักการนี้เปรียบได้กับจิตวิญญานของการทดลองและการพิสูจน์ ซึ่งเป็น
หัวใจสำคัญของนวัตกรรม กาลามสูตรไม่ได้สอนให้ปฏิเสธทุกสิ่ง พระพุทธองค์
ทรงชี้ว่าเมื่อใดที่รู้ด้วยตนเองว่าธรรมเหล่านั้นเป็นกุศล ไม่มีโทษ ผู้รู้สรรเสริญ
และนำไปสู่ประโยชน์สุข เมื่อนั้นจึงควรน้อมนำมาปฏิบัติ หลักการนี้มีความลึกซึ้ง
เพราะไม่ได้ปฏิเสธอำนาจของตำรา ครู หรือประเพณีโดยสิ้นเชิง หากแต่สอน ให้ใช้
ประสบการณ์ตรงและการพิจารณาด้วยปัญญาเป็นเครื่องยืนยันขั้นสุดท้ายเสมอ
(พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2559)

3. อริยสัจ 4 กรอบคิดแห่งการแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ

อริยสัจ 4 ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงเป็นครั้งแรกในอัมมจักกัปปวัตตนสูตร ไม่ได้เป็นเพียงหลักปรัชญาเพื่อความหลุดพ้นเท่านั้น หากยังเป็นแม่แบบของกระบวนการแก้ปัญหาที่สมบูรณ์ที่สุดแบบหนึ่ง ทุกซ์คือการกำหนดรู้ปัญหาให้ชัดเจน เผลอหน้ากับความจริงอย่างตรงไปตรงมาโดยไม่หลีกเลี่ยง สมุทัยคือการสืบค้นสาเหตุของปัญหาตามหลักเหตุปัจจัยโดยไม่ตัดสินด้วยอคติ นิโรธคือการกำหนดเป้าหมายว่าสถานะที่ปราศจากปัญหาเป็นเช่นไร และมรรคคือแนวทางปฏิบัติที่นำไปสู่เป้าหมายนั้นอย่างเป็นขั้นตอน กรอบคิดเช่นนี้เปรียบได้กับกระบวนการแก้ ปัญหาเชิงระบบที่เป็นพลังขับเคลื่อนนวัตกรรม

ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (2546) ได้อธิบายว่า การประพจน์ปฏิบัติ ตามหลักอริยสัจ 4 จะทำให้รู้แจ้งถึงวิธีการและกระบวนการแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ สามารถวิเคราะห์ได้ว่าอะไรคือปัญหาที่แท้จริง อะไรเป็นสาเหตุ และจะจัดการกับมันอย่างไร อริยสัจ 4 จึงสอนให้มองปัญหาเป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ ไม่ใช่จุดสิ้นสุดของความหวัง

4. การบูรณาการหลักธรรมทั้งสามสู่วัฒนธรรมนวัตกรรม

เมื่อพิจารณาหลักธรรมทั้งสามร่วมกันจะพบว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น โยนิโสมนสิการทำหน้าที่เป็นเครื่องมือทางปัญญา กาลามสูตรทำหน้าที่เป็นทัศนคติพื้นฐาน และอริยสัจ 4 ทำหน้าที่เป็นกรอบโครงสร้างของกระบวนการ โยนิโสมนสิการสอนว่าต้องคิดให้เป็นระบบและถูกวิธี กาลามสูตรสอนว่าต้องไม่เชื่อสิ่งใดโดยไม่พิสูจน์ ไม่ว่าจะมาจากแหล่งใด และอริยสัจ 4 สอนว่าเมื่อพบปัญหาแล้วให้มองว่าเป็นจุดเริ่มต้น ไม่ใช่จุดสิ้นสุด

สังคมที่ผู้คนใช้โยนิโสมนสิการในชีวิตประจำวัน ยึดหลักกาลามสูตรในการรับรู้ข่าวสารข้อมูล และใช้กรอบอริยสัจ 4 ในการจัดการกับปัญหา สังคมนั้นย่อมมีรากฐานแห่งปัญญาที่แข็งแกร่ง พร้อมจะเรียนรู้ ปรับตัว และสร้างสรรค์สิ่งใหม่ได้อย่างต่อเนื่อง หลักธรรมทั้งสามรวมกันจึงเป็นรากฐานของวัฒนธรรมนวัตกรรมแบบพุทธที่สามารถสร้างสังคมสร้างสรรค์ได้โดยไม่ต้องลอกเลียนแบบจากที่ใด

5. อุปสรรคในทางปฏิบัติ เมื่อวัฒนธรรมอำนาจกลบวัฒนธรรมปัญญา

อย่างไรก็ดี ในความเป็นจริงของสังคมไทย หลักธรรมเหล่านี้มักถูกกลบทับด้วย วัฒนธรรมที่ขัดแย้งกัน วัฒนธรรมอำนาจที่ให้ความสำคัญกับอาวุโสและลำดับชั้น ทำให้คนไม่กล้าตั้งคำถามกับผู้ใหญ่ วัฒนธรรมเกรงใจทำให้คนไม่กล้าเสนอความเห็นที่แตกต่าง และวัฒนธรรมรักษาหน้าทำให้คนกลัวความผิดพลาดจนไม่กล้าลองทำสิ่งใหม่ สิ่งเหล่านี้ล้วนขัดกับโยนิโสมนสิการ กาลามสูตร และอริยสัจ 4 โดยตรง (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2557)

ดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในอังคุตตรนิกาย ว่าโยนิโสมนสิการนั้นย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสลายแห่งสัทธรรม (อง. เอก. 20/186/41) การนำหลักธรรมมาใช้ได้อย่างถูกต้องจึงไม่ใช่เพียงการท่องจำหรือกล่าวอ้าง หากต้องเริ่มจากการปรับทัศนคติและสร้างบรรยากาศที่เอื้อให้คนกล้าคิด กล้าตั้งคำถาม และกล้ายอมรับความผิดพลาดในฐานะบทเรียน ผู้เขียนจึงเห็นว่าสิ่งที่ต้องสร้างนวัตกรรมมากที่สดุอาจไม่ใช่ผลิตภัณฑ์หรือกระบวนการ แต่เป็นวัฒนธรรมนั่นเอง ต้องเปลี่ยนจากวัฒนธรรมอำนาจเป็นวัฒนธรรมปัญญา จากวัฒนธรรมเชื่อฟังเป็นวัฒนธรรมตั้งคำถาม และจากวัฒนธรรมกลัวผิดเป็นวัฒนธรรมเรียนรู้จากข้อผิดพลาด

8.6.1 พุทธนวัตกรรมในฐานะพลังอ่อนทางวัฒนธรรมของไทย

ในยุคที่ประเทศไทยกำลังผลักดันเรื่องส่งเสริมวัฒนธรรม Soft Power ที่มีศักยภาพ 5 F อย่างจริงจัง ตั้งแต่ยุทธศาสตร์ 5 ด้าน ได้แก่ ได้แก่ อาหาร (Food) ภาพยนตร์และวีดิทัศน์ (Film) การออกแบบแฟชั่นไทย (Fashion) ศิลปะการป้องกันตัวแบบไทย (Fight) และ เทศกาลประเพณีไทย (Festival) (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2566) ผู้เขียนเสนอว่าพุทธนวัตกรรมควร ถูกพัฒนาให้เป็น F ที่ 6 อีกมิติหนึ่งของไทย คือ ศรัทธา (Faith in Buddhism) เพราะเป็นจุดแข็งที่ไม่มีประเทศ ไตเทียบได้ ประเทศไทยมีทุนเดิมที่ไม่เหมือนใคร ทั้งวัดกว่า 40,000 แห่ง ปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียงที่โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ ให้การรับรอง พุทธศาสนาเพื่อ สังคมที่มีเครือข่ายพุทธศาสนิกสัมพันธ์สากลเป็นฐาน กรณศึกษาที่เป็นรูปธรรม อย่างโครงการดอยตุงที่ถูกนำไปขยายผลในหลายประเทศ (มูลนิธิแม่ฟ้า

หลวง, 2560) รวมถึง Wisdom Helix Model (แบบจำลองเกลียวปัญญา) ที่อาจเป็นกรอบคิดใหม่ให้ กับวงวิชาการสากล

ทว่า Soft power ด้านนี้ยังไม่ได้ได้รับการพัฒนาอย่างเป็นระบบ วัดถูกมองเป็นเพียงสถานที่ท่องเที่ยว ไม่ใช่แหล่งเรียนรู้วัฒนธรรมสังคม ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงถูกนำเสนอในฐานะพระราชดำริ แต่ยังไม่ได้เชื่อมโยงให้เป็นเรื่องของประชาชนอย่างแท้จริง พุทธศาสนาเพื่อสังคมถูกจำกัดให้เป็นงานของ องค์กร พัฒนาเอกชน ไม่ใช่กระแสหลักของสังคม หากภาครัฐจะพัฒนา Soft power ด้านนี้ อย่างจริงจัง ต้องเริ่มจากการตระหนักว่าพุทธนวัตกรรมเป็นสินทรัพย์แห่งชาติ ที่มีคุณค่า ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าอาหารไทยหรือมวยไทย

ในระดับสากล พุทธนวัตกรรมสามารถเป็นคำตอบที่ไทยมอบให้แก่โลกได้ ในยุคที่ผู้คนกำลังแสวงหาทางเลือกจากทุนนิยมสุดขั้ว ในยุคที่การฝึกสติกลายเป็นกระแสระดับโลก (Kabat-Zinn, 2013) ในยุคที่แนวคิดด้านสิ่งแวดล้อม สังคม และธรรมาภิบาลถูกวิพากษ์ว่าเป็นเพียงการฟอกเขียว และในยุคที่คนรุ่นใหม่ทั่วโลกแสวงหาความหมายของชีวิตมากกว่าความมั่งคั่ง พุทธนวัตกรรมจึงเสนอทางเลือกที่มีพื้นฐานปรัชญาสั่งสมมากกว่า 2,500 ปี ฐานปฏิบัติจากวัดกว่า 20,000 แห่ง และฐานทฤษฎีจาก Wisdom Helix Model (แบบจำลองเกลียวปัญญา) นี่คือน Soft Power ที่แท้จริง ไม่ใช่เพียงการ นำเสนออาหารหรือการแสดง หากเป็นการเสนอวิธีคิดใหม่ให้กับโลก

แผนภาพที่ 8.1 วัฒนธรรมนวัตกรรมแบบพุทธ 3 เสาหลัก

8.7 ข้อเสนอธรรมาภิบาลเชิงพุทธนวัตกรรม

จากการวิเคราะห์ทั้งบท ผู้เขียนเสนอกรอบ ธรรมาภิบาลเชิงพุทธนวัตกรรม ที่บูรณาการทั้งทศพิธราชธรรม คือคุณสมบัติผู้นำ อปทานิยธรรม คือกระบวนการ ประชาธิปไตย และธรรมาภิบาล 6 ประการ คือระบบตรวจสอบเข้าด้วยกันผ่าน Wisdom Helix Model (แบบจำลองเกลียวปัญญา) ดังนี้

แกนศีล (ระบบ): ใช้ธรรมาภิบาล 6 ประการ (นิติธรรม คุณธรรม โปร่งใส มีส่วนร่วม รับผิดชอบ คัมค่า) เป็นกติกาสำหรับองค์กรนวัตกรรมสังคม ทุกองค์กรที่ทำ พุทธนวัตกรรมต้องมีธรรมาภิบาล ไม่ได้รับการยกเว้นเพราะเป็นงานบุญ

แกนสมาธิ (คน): ใช้ทศพิธราชธรรมเป็นกรอบพัฒนาผู้นำของพุทธนวัตกรรม ผู้นำต้องมีทั้งทาน คือเสียสละ ศีล คือซื่อสัตย์ อาชวะ คือตรงไปตรงมา ขันติ คือ อดทนต่ออุปสรรค และอวิโรธนะ คือความไม่คลาดจากธรรม

แกนปัญญา (วัฒนธรรม): ใช้วัฒนธรรมนวัตกรรมแบบพุทธ 3 เสา (โยนิโสมนสิการ + กาลามสูตร + อริยสัจ 4) เป็นฐานสำหรับการตั้งคำถาม ทดลอง และแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์

มิติเสริม: อปทานิยธรรม 7 เป็นกระบวนการ ที่ทำให้ทั้ง 3 แกนทำงาน ร่วมกัน โดยเฉพาะข้อ 1-3 คือประชุมเนืองนิตย์ พร้อมเพรียงสามัคคีกัน และไม่เปลี่ยน กติกาตามอำเภอใจ สร้างวิธีการที่เป็นธรรมในการตัดสินใจร่วมกัน

ตารางที่ 8.2 ธรรมาภิบาลเชิงพุทธนวัตกรรมกรอบบูรณาการ

Wisdom Helix	หลักธรรมหลัก	หน้าที่ในธรรมาภิบาล	ตัวอย่างในทางปฏิบัติ
แกนศีล (ระบบ)	ธรรมาภิบาล 6 ประการ	สร้างระบบตรวจสอบ กติกา โครงสร้าง	รายงานประจำปี ผู้ตรวจสอบ การเปิดเผยข้อมูล

Wisdom Helix	หลักธรรมหลัก	หน้าที่ในธรรมาภิบาล	ตัวอย่างในทางปฏิบัติ
แกนสมาธิ (คน)	ทศพิธราชธรรม + พรหมวิหาร 4	พัฒนาผู้นำ คุณสมบัติภายใน จริยธรรม	หลักสูตรผู้นำ จรรยาบรรณ การคัดเลือกผู้นำ
แกนปัญญา (วัฒนธรรม)	โยนิโสมนสิการ + กาลามสูตร + อริยสัจ 4	สร้างวัฒนธรรมตั้งคำถาม ทดลอง เรียนรู้	Workshop คิดเชิงวิพากษ์ พื้นที่ปลอดภัยสำหรับ ความผิดพลาด
กระบวนการ	อปริหานิยธรรม 7	สร้างกระบวนการตัดสินใจที่เป็นธรรม	ประชุมสม่ำเสมอ มติเอกฉันท์ เคารพกติกา

ข้อวิจารณ์ของผู้เขียน 8.4: ข้อจำกัดของกรอบนี้

กรอบธรรมาภิบาลเชิงพุทธนวัตกรรม มีข้อจำกัดที่ต้องยอมรับดังนี้ (1) ใช้ได้ดีในบริบทที่พุทธศาสนามีอิทธิพลสูง (ไทย ศรีลังกา เมียนมา) แต่อาจต้องปรับมากในบริบทอื่น (2) ต้องระวังไม่ให้เกิดเป็นศาสนจักรปกครอง (Theocracy) เส้นแบ่งอยู่ที่ธรรมะเป็นหลักการ ไม่ใช่พระสงฆ์เป็นผู้ปกครอง (3) ยังไม่ได้ถูกทดสอบเชิงประจักษ์ในระดับองค์กรขนาดใหญ่ ต้องการงานวิจัยต่อ

8.8 บทสรุป

บทนี้วิเคราะห์มิติที่ลึกที่สุดของพุทธนวัตกรรม คือ วัฒนธรรม อัตลักษณ์ และธรรมาภิบาล ข้อค้นพบสำคัญ 5 ประการ ดังนี้

(1) ธรรมาภิบาลไทยมีปัญหารูปแบบโดยไม่มีเนื้อหา ต้องแก้ด้วยการทำทั้ง 3 แกนของ Wisdom Helix Model พร้อมกัน

(2) ทศพิธราชธรรมเป็นธรรมาภิบาล (Good Governance) ฉบับพุทธ ที่เก่าแก่กว่า World Bank เน้นคุณสมบัติภายในของผู้นำ (แกนสมาธิ) ซึ่ง Good Governance ตะวันตกขาด

(3) อปรีหานิยธรรม 7 เป็นประชาธิปไตยฉบับพุทธ ที่ล้ำหน้ากว่ากรีกโบราณ ในหลายมิติ โดยเฉพาะสิทธิสตรี

(4) อัตลักษณ์ทางพุทธเป็นทุนทางวัฒนธรรม แต่ก็เป็นดาบสองคม ถ้าถูกใช้เป็นเครื่องมืออำนาจ

(5) วัฒนธรรมนวัตกรรมแบบพุทธ 3 เสา (โยนิโสมนสิการ + กาลามสูตร + อริยสัจ 4) สามารถสร้างสังคมสร้างสรรค์ (Creative Society) ได้ แต่ถูกกลบด้วย วัฒนธรรมอำนาจแบบไทย

บทที่ 6-8 ครอบคลุมปฏิบัติ ทั้ง 3 สนาม (วัดกับชุมชน เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และธรรมาภิบาล) แล้ว บทที่ 9 จะนำ Wisdom Helix Model ไปทดสอบจริงด้วย กรณีศึกษาเชิงลึก 3 กรณี เพื่อพิสูจน์ว่ากรอบคิดที่เสนอมาทิ้งหมดใช้ได้จริงหรือไม่ ตามหลักกาลามสูตร ทุกข้อเสนอต้องถูกพิสูจน์

ตารางที่ 8.3 สรุปข้อค้นพบ 7 ประการของบทที่ 8 กับ Wisdom Helix

ข้อค้นพบ	เนื้อหาสำคัญ	Wisdom Helix ที่เกี่ยวข้อง
1. ธรรมาภิบาลไทย	มีรูปแบบแต่ไม่มีเนื้อหา ต้องแก้ด้วย 3 แกนพร้อมกัน	แกนศีล (กติกา) + แกนสมาธิ (ค่านิยม) + แกนปัญญา (ความเข้าใจ)
2. ทศพิธราชธรรม	Royal Good Governance ที่เน้นคุณสมบัติภายในของผู้นำ	แกนสมาธิระดับสังคม (พัฒนาผู้นำจากภายใน)

ข้อค้นพบ	เนื้อหาสำคัญ	Wisdom Helix ที่เกี่ยวข้อง
3. อปรีหานิย ธรรม 7	ประชาธิปไตยฉบับพุทธ สังฆะเป็นโมเดลธรรมาภิบาลอง ค์กร	กระบวนการตัดสินใจร่วม + ระบบตรวจสอบ
4. อัตลักษณ์ ทางพุทธ	เป็นทุนวัฒนธรรม + ดาบสองคม (Legitimizer ถูกใช้ผิดได้)	ทุกแกนต้องมีกลไกตรวจสอบ (กาลามสูตร)
5. วัฒนธรรม นวัตกรรม	3 เสา คือ โยนิโสมนสิการ + กาลามสูตร + อริยสัจ 4	แกนปัญญาระดับสังคม (สร้าง Creative Society)
6. ธรรมาธิปไตย	ธรรมะเป็นใหญ่กว่าอำนาจ เสริมไม่ขัดประชาธิปไตย	เงื่อนไขว่าเสียงข้างมากต้อง มีปัญญา (สัมมาทิฐิ)
7. Soft Power	พุทธนวัตกรรมเป็น Soft Power ที่ไทยมีทุนเดิมมากที่สุดในโลก	ศักยภาพสากลของ Wisdom Helix Model

เมื่อมองภาพรวมทั้ง 3 บทของภาคปฏิบัติ (บทที่ 6-8) จะเห็นว่า Wisdom Helix Model ทำงานได้จริงในทุกสนาม บทที่ 6 พิสูจน์ว่า Wisdom Helix ทำงานได้ในสนามวัดกับชุมชน ผ่านกรณีวัดจากแดง วัดป่าศรีแสงธรรม ภูมิชีวาภิบาล บทที่ 7 พิสูจน์ว่า Wisdom Helix ทำงานได้ในสนามเศรษฐกิจ ผ่าน SEP, DoiTung, ธนาการปุม้า, สัมมาอาชีวะ บทที่ 8 พิสูจน์ว่า Wisdom Helix ทำงานได้ในสนามวัฒนธรรมและธรรมาภิบาลผ่านทศพิธราชธรรม, อปรีหานิยธรรม, ธรรมาธิปไตย แต่ทั้งหมดนี้ยังเป็นการวิเคราะห์ด้วย Wisdom Helix ไม่ใช่การทดสอบ อย่างเป็นทางการ บทที่ 9 จะทำการทดสอบนี้ด้วยกรณีศึกษาเชิงลึก 3 กรณี ตามวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ

ผู้เขียนขอทิ้งท้ายด้วยข้อเตือนใจ ว่าบทนี้กล่าวถึงเรื่องที่อ่อนไหว ทั้ง ศาสนากับอำนาจ, ธรรมะกับการเมือง, อัตลักษณ์กับการเปลี่ยนแปลง เรื่องเหล่านี้ไม่มีคำตอบ

สำเร็จรูป แต่สิ่งที่หนังสือเล่มนี้ทำได้คือ ตั้งคำถามอย่างเป็นระบบ และเสนอกรอบคิดอย่างมีหลักการ เพื่อให้ผู้อ่านนำไปคิดต่อด้วยตนเอง ตามจิตวิญญาณกาลามสูตรที่สอนว่า อย่าเชื่อเพียงเพราะอยู่ในตำรา แม้แต่หนังสือเล่มนี้

คำถามท้ายบท

1. The 101 World วิเคราะห์ธรรมาภิบาลไทย มีรูปแบบแต่ไม่มีเนื้อหา ท่านเห็นด้วยหรือไม่? มีหลักฐานจากประสบการณ์ตรงหรือไม่?
2. ทศพิธราชธรรมเน้นคน ธรรมาภิบาล 6 ประการเน้นระบบ อะไรสำคัญกว่ากัน? หรือต้องมีทั้งสอง? อภิปราย
3. อปทานิยธรรม 7 ข้อใดที่ขาดหายมากที่สุดในสังคมไทยปัจจุบัน? วิเคราะห์พร้อมหลักฐาน
4. แนวคิด Legitimizer เป็นดาบสองคม ยกตัวอย่างกรณีที่ใช้ในทางดี และทางเสียอย่างละ 1 กรณี
5. ธรรมาธิปไตย ขัดกับประชาธิปไตย หรือเสริม? อภิปรายโดยใช้กรอบวิเคราะห์จากบทนี้
6. วัฒนธรรมนวัตกรรมแบบพุทธ 3 เสา สามารถนำไปใช้ในองค์กรของท่านได้อย่างไร? ออกแบบกิจกรรม 1 กิจกรรมสำหรับแต่ละเสา
7. ผู้เขียนเสนอธรรมาภิบาลเชิงพุทธนวัตกรรม ท่านคิดว่ามีอะไรที่ขาดหายไป? เพิ่มอะไรเข้าไปให้สมบูรณ์ขึ้น?
8. สังฆะ (ชุมชนพระสงฆ์) ถูกวิเคราะห์ว่าเป็น โมเดลธรรมาภิบาลองค์กรที่เก่าแก่ที่สุดในโลก ท่านเห็นด้วยหรือไม่? มีจุดแข็งและจุดอ่อนอย่างไรเมื่อเทียบกับระบบรัฐสภาสมัยใหม่?
9. ผู้เขียนเสนอว่า พุทธนวัตกรรม ควรเป็น Soft Power ของไทย ท่านคิดว่าข้อเสนอนี้เป็นไปได้จริงหรือไม่? อุปสรรคใหญ่ที่สุดคืออะไร? และจะเริ่มต้นอย่างไร?

แนะนำอ่านเพิ่มเติม

สำหรับผู้สนใจศึกษาเรื่องธรรมาภิบาลเชิงพุทธ แนะนำ 5 แหล่ง บทความธรรมาภิบาลแบบไทยๆ จาก The 101 World (2561) ที่วิเคราะห์ปัญหาธรรมาภิบาลไทยอย่างคมคาย

งานวิจัย "Buddhist Principles in Thai Public Administration" (2024) ที่สำรวจบทบาทของหลักพุทธในการบริหารราชการ บทความ **"การประชุมรัฐสภา กับ หลักการบริหารนิยม 7"** ในวารสารวิชาการนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ ที่เชื่อมโยงบริหารนิยมกับรัฐสภาไทย

หนังสือ Seeds of Peace ของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ที่วิจารณ์ Buddhism with a capital B อย่างเผ็ดร้อน และ

Sufficiency Economy Philosophy ของ Song (2020) ที่วิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียง (SEP) ในฐานะ Buddhism-based sustainability framework

บทเชื่อมสู่บทที่ 9

ภาค ก-ง ของหนังสือเสร็จสมบูรณ์แล้ว จากฐานคิด (บทที่ 1-2) สู่บริบทและปรัชญา (บทที่ 3-4) สู่หัวใจหนังสือ (บทที่ 5) สู่ภาคปฏิบัติ 3 สนาม (บทที่ 6-8) คำถามสุดท้ายคือ กรอบคิดทั้งหมดนี้ พิสูจน์ได้จริงหรือไม่ ด้วยหลักฐานเชิงประจักษ์? บทที่ 9 จะตอบคำถามนี้ด้วยกรณีศึกษาเชิงลึก 3 กรณี ที่ใช้ Wisdom Helix Model เป็นกรอบวิเคราะห์ตลอด เพื่อพิสูจน์ว่าโมเดลนี้ทำงานจริงในสนามจริง ตามจิตวิญญาณกาลามสูตร

ข้อเสนอเชิงนโยบายจากบทนี้ที่ส่งต่อสู่บทที่ 9-10 มี 5 ประการ

ประการแรก ควรพัฒนาดัชนีธรรมาภิบาลเชิงพุทธ (Buddhist Governance Index) ที่วัดทั้ง 3 แกนของ Wisdom Helix (ระบบ + คน + วัฒนธรรม) ไม่ใช่แค่แกนเดียว (ระบบ) เหมือนดัชนีธรรมาภิบาลตะวันตก

ประการที่สอง ควรบรรจุอุปทานิยธรรมในหลักสูตรการศึกษาพลเมือง เพื่อปลูกฝังวัฒนธรรมประชาธิปไตยที่มีรากฐานทางวัฒนธรรมไทย

ประการที่สาม ควรพัฒนาหลักสูตรผู้นำเชิงพุทธนวัตกรรม (Buddhist Innovation Leadership) ที่ผสมศัพทวิธานธรรมกับทักษะผู้นำสมัยใหม่ สำหรับ พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน และผู้บริหาร NGO

ประการที่สี่ ควรสนับสนุนพุทธนวัตกรรม ในฐานะ Soft Power ของไทย โดยจัดตั้งศูนย์พุทธนวัตกรรมนานาชาติ (International Buddhist Innovation Center) ที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หรือมหาวิทยาลัยอื่น

ประการที่ห้า ควรพัฒนากลไกตรวจสอบ สำหรับ Legitimizer เพื่อป้องกัน ไม่ให้อำนาจทางศีลธรรมถูกใช้ในทางที่ผิด โดยใช้หลักกาลามสูตร + ธรรมาภิบาล 6 ประการ + อปทานิยธรรม เป็นกรอบ

บทที่ 9 จะนำข้อเสนอทั้งหมดที่สะสมมาตั้งแต่บทที่ 1 ไปทดสอบ ด้วยกรณีศึกษา 3 กรณีที่คัดเลือกอย่างเจาะจง ให้ครอบคลุมทั้ง 3 สนาม (ชุมชน เศรษฐกิจ วัฒนธรรม) และทั้ง 3 ระดับของ Wisdom Helix (ปัจเจก ชุมชน สังคม) ผลจากการทดสอบนี้จะถูกนำไปสังเคราะห์เป็นข้อเสนอสุดท้ายในบทที่ 10 ซึ่งเป็น "Theory of Social Construction of Buddhist Solution" ที่เป็นผลงานทางวิชาการ ชื่นสุดท้ายของหนังสือเล่มนี้

ผู้เขียนต้องการย้ำอีกครั้งว่า ทุกข้อเสนอในหนังสือเล่มนี้ ตั้งแต่ Wisdom Helix Model ในบทที่ 5 กรอบ 3S+1 ในบทที่ 2 แนวคิด Legitimizer ในบทที่ 1 Dual Motivation ในบทที่ 6 FinDhamma ในบทที่ 7 ไปจนถึง Buddhist Innovation Governance ในบทนี้ ล้วนเป็น ข้อเสนอ(Propositions) ที่ต้องถูกทดสอบ ไม่ใช่ ข้อสรุป (Conclusions) ที่ต้องเชื่อตาม หนังสือเล่มนี้ไม่ได้ขอให้ผู้อ่านเชื่อ แต่ขอให้คิด ตั้งคำถาม และลองทำ แล้วพิสูจน์ด้วยตนเอง นี่คือนิยามของกาลามสูตร ที่เป็นรากฐานของทุกอย่างในหนังสือเล่มนี้

สุดท้ายนี้ ผู้เขียนขอทิ้งท้ายว่า ในยุคที่โลกกำลังเผชิญวิกฤตหลายมิติพร้อมกัน ทั้งวิกฤตสิ่งแวดล้อม วิกฤตความเหลื่อมล้ำ วิกฤตประชาธิปไตย และวิกฤตจิตใจ สิ่งที่โลกต้องการไม่ใช่แค่เทคโนโลยีใหม่ หรือนโยบายใหม่ แต่เป็นวิธีคิดใหม่ เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับ ความหมายของชีวิต พุทธนวัตกรรมเสนอวิธีคิดใหม่ นี้ ไม่ใช่ในฐานะคำตอบสำเร็จรูป

แต่ในฐานะกระบวนการค้นหาคำตอบ ที่มีทั้งปัญญา (โยนิโสมนสิการ) กรุณา (พรหมวิหาร 4) และวิจารณ์ญาณ (กาลามสูตร) เป็นเข็มทิศ

ธรรมาภิบาลในมิติของพุทธนวัตกรรมจึงไม่ใช่แค่ระบบตรวจสอบ หรือ คุณธรรมผู้นำ อย่างใดอย่างหนึ่ง แต่เป็นวิถีชีวิตร่วม (Shared Way of Life) ที่สังคมตกลงร่วมกันว่าจะดำเนินชีวิตอย่างไร จะปกครองอย่างไร จะจัดสรรทรัพยากรอย่างไร จะสร้างนวัตกรรมอย่างไร โดยมีธรรม (ไม่ใช่อำนาจ ไม่ใช่เงิน ไม่ใช่จำนวน) เป็นหลักตัดสิน ธรรมในที่นี้ไม่ใช่ศาสนา แต่คือความจริง ความถูกต้อง และความ เป็นธรรม" ที่มนุษย์ทุกคนสัมผัสได้ด้วยปัญญา ไม่ว่าจะนับถือศาสนาใด นี่คือ "buddhism with a small b" ของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ที่หนังสือเล่มนี้ยึดถือเป็นหลักตลอดมา

◆

ธรรมาภิบาลที่แท้
ไม่ได้วัดจากกฎที่เขียนไว้บนกระดาษ
แต่วัดจากน้ำตาที่ไม่ต้องไหล

◆

บทที่ 8 — วัฒนธรรม อัตลักษณ์ และธรรมาภิบาล

บทที่ 9

3 กรณีศึกษาเชิงลึก พิสูจน์ Wisdom Helix ในสนามจริง

Three In-Depth Case Studies: Testing the Wisdom Helix in the Field

9.1 ทำไมต้องกรณีศึกษา กาลามสูตรในฐานะวิธีวิทยา

บทที่ 1-8 สร้างกรอบคิดทั้งระบบ ตั้งแต่นิยามนวัตกรรม (บทที่ 1) กรอบนวัตกรรมสังคม (บทที่ 2) แผนที่ปัญหา (บทที่ 3) เครื่องมือพุทธธรรม (บทที่ 4) Wisdom Helix Model (บทที่ 5) จนถึงการวิเคราะห์ 3 สนาม (บทที่ 6-8) คำถามที่เหลือคือ ทั้งหมดนี้ใช้ได้จริงหรือไม่? กาลามสูตรจากบทที่ 4 สอนว่าอย่าเชื่อเพียงเพราะอยู่ในหนังสือ ต้องพิสูจน์ด้วยหลักฐาน บทนี้จึงเป็น "ห้องพิสูจน์" ของหนังสือทั้งเล่ม โดยนำ Wisdom Helix Model ไปทดสอบกับกรณีศึกษาจริง 3 กรณีที่คัดเลือกอย่างเจาะจง (Purposive Sampling) ให้ครอบคลุมทั้ง 3 สนามที่วิเคราะห์ไว้

กรณีที่ 1: ธนาคารปูม้าบ้านในถ้ำ (สนาม: ชุมชน + สิ่งแวดล้อม + เศรษฐกิจ) เป็นกรณีที่เริ่มจากฐานราก (Bottom-up) โดยชาวประมงเป็นผู้ริเริ่ม มีมหาวิทยาลัยเป็นที่ปรึกษา

กรณีที่ 2: วัดจากแดง (สนาม: วัดกับชุมชน + เทคโนโลยี + วัฒนธรรม) เป็นกรณีที่เริ่มจากวัด (Temple-based) โดยพระสงฆ์เป็นผู้ริเริ่ม

กรณีที่ 3: โครงการดอยตุง (สนาม: เศรษฐกิจ + ธรรมาภิบาล + นโยบาย) เป็นกรณีที่เริ่มจากสถาบันระดับชาติ (Top-down) โดยมูลนิธิแม่ฟ้าหลวงเป็นผู้ขับเคลื่อน ทั้ง 3 กรณีครอบคลุมทิศทางที่ต่างกัน (Bottom-up, Temple-based, Top-down) ทำให้เห็นว่า Wisdom Helix ทำงานได้ในทุกทิศทาง ไม่ใช่แค่ทิศทางเดียว

ข้อวิจารณ์ของผู้เขียน 9.1: ข้อจำกัดของวิธีการ

ผู้เขียนตระหนักว่าการใช้กรณีศึกษา 3 กรณีไม่สามารถพิสูจน์ทฤษฎีได้อย่างเด็ดขาดในทางสถิติ แต่สามารถสนับสนุน หรือหักล้างทฤษฎีได้ ในแนวทาง *Analytical Generalization* ของ Yin (2018) ซึ่งเป็นวิธีมาตรฐานสำหรับงานวิจัยเชิงกรณีศึกษา สิ่งที่น่าสนใจคือทดสอบว่า *Wisdom Helix* อธิบายกรณีจริงได้หรือไม่ ไม่ใช่พิสูจน์ว่า *Wisdom Helix* ถูกต้อง 100% ความต่างนี้สำคัญ

9.2 กรณีศึกษาที่ 1: ธนาการปูม้าบ้านในถ้ำ จังหวัดนครศรีธรรมราช

9.2.1 บริบทและที่มา

บ้านในถ้ำ ตั้งอยู่หมู่ที่ 5 ตำบลท่าศาลา อำเภوتاศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นชุมชนมุสลิมชาวประมง ที่อพยพมาจากรัฐตรังگانู ประเทศมาเลเซีย เมื่อกว่า 200 ปีก่อน ชุมชนนี้อยู่ห่างจากมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์เพียง 9.5 กิโลเมตร ทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างชุมชนกับมหาวิทยาลัยอย่างใกล้ชิด ปัญหาที่ชุมชนเผชิญคือปูม้าซึ่งเป็นแหล่งรายได้หลักลดลงอย่างรวดเร็ว จากเดิมจับได้วันละมากกว่า 10 กิโลกรัม ลดเหลือน้อยกว่า 5 กิโลกรัม สาเหตุมาจากการจับปูม้าที่มิใช่ (แม่ปูไข่นอกกระดอง) ทำให้ลูกปูไม่ได้ฟัก จำนวนปูจึงลดลงเรื่อยๆ

นายเจริญ โต๊ะอิแต (บังมู) นายกสมาคมประมงพื้นบ้านในถ้ำ ร่วมกับ ผศ.ดร.อมรศักดิ์ สวัสดิ์ หัวหน้าโครงการจากมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ ริเริ่ม ธนาการปูม้า ด้วยหลักการง่ายๆ คือ เมื่อจับแม่ปูม้าที่มิใช่ได้ให้นำมาฝากไว้ที่ธนาการ (โรงเรือนหรือกระชังริมชายฝั่ง) รอให้ไข่ฟักเป็นลูกปู แล้วปล่อยลูกปูสู่ทะเล จากนั้นจึงนำแม่ปูกลับไปขายหรือบริโภค เท่ากับออมทรัพย์การ แล้วได้ดอกเบี้ย เป็นลูกปูม้านับล้านตัวคืนสู่ทะเล

9.2.2 ผลลัพธ์เชิงประจักษ์

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นเป็นรูปธรรม จากข้อมูลของมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์และสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ จำนวนปูม้าเพิ่มขึ้นเชิงประจักษ์ จากเดิมจับได้น้อยกว่า 10 กิโลกรัมต่อเที่ยว เพิ่มเป็น 15-30 กิโลกรัมต่อเที่ยว บางช่วงจับได้ 40-60 กิโลกรัม รายได้ชาวประมงเพิ่มขึ้น ไม่น้อยกว่า 15,000-20,000 บาทต่อคนต่อเดือน ระบบนิเวศ

พื้นตัว พบสัตว์น้ำกว่า 200 ชนิดบริเวณชายฝั่ง ชายหาดได้รับขนานนามว่า อ่าวทองคำ ขยายเครือข่าย จาก 1 แห่งเป็น 87 ธนาคาร ครอบคลุม 62 ชุมชนชายฝั่ง ได้รางวัลระดับชาติ คือ รางวัลเกษตรกรดีเด่น พ.ศ. 2562 พระราชทานจากราชการที่ 10, รางวัล Thailand Research Expo 2021, เข้าชิงรางวัลเลิศรัฐ ก.พ.ร. 2568 มติ คณะรัฐมนตรี 6 มีนาคม 2561 เห็นชอบให้ขยายผลธนาคารปูม้าสู่ 500 แห่งทั่วประเทศ โดยสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ เป็นหน่วยบูรณาการหลัก

นอกจากนี้ยังมีนวัตกรรมต่อยอด ได้แก่ แอปพลิเคชัน Laykhon สำหรับขายปูม้าและอาหารทะเลออนไลน์ การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ มีกิจกรรมเช่น ปล่อยลูกปู ปูม้า ปลาช่อน ปลาหมอสี ศึกษาดูงาน ศูนย์เรียนรู้ เช่น โรงเรียนชาวเล การผลิตอาหารแปรรูปจากปูม้า ได้มาตรฐาน GMP ฮาลาล ประมงเชิงเขียว และเซฟชุมชนที่สร้างเมนูอัตลักษณ์จากปูม้า สอดคล้องกับ BCG Economy และ SDG 14 (ชีวิตใต้น้ำ)

ข้อสังเกตเชิงวิพากษ์ของผู้เขียน ธนาคารปูม้าเป็นกรณีพิเศษที่ชุมชนมุสลิมทำพุทธนวัตกรรมได้ โดยไม่ต้องเป็นพุทธ บ้านในถ้ำเป็นชุมชนมุสลิม 100% แต่หลักการของธนาคารปูม้า คือการอนุรักษ์ แบ่งปัน ร่วมมือ ไม่กอบโกย สอดคล้องกับหลักพุทธธรรม คือศีล ภรรณา สังคหวัตถุ ปฏิจจสมุบาท อย่างสมบูรณ์ นี่ชี้ว่า พุทธนวัตกรรมในหนังสือเล่มนี้ไม่ได้จำกัดเฉพาะคนพุทธ แต่เป็นกรอบคิดที่ใช้ได้กับทุกศาสนา ทุกวัฒนธรรม เพราะหลักธรรมที่เป็นแกนกลาง คือความไม่เบียดเบียน ร่วมมือ มีปัญญา เป็นคุณค่าสากล (Universal Values) ไม่ใช่คุณค่าเฉพาะศาสนา นี่คือ buddhism with a small b คือแนวทางการปฏิบัติที่เน้นแก่นแท้คำสอนของพระพุทธเจ้า (Message of the Buddha) เรื่องการฝึกจิต ความเมตตา และปัญญา มากกว่าการยึดติดกับพิธีกรรม ความเชื่อ วัฒนธรรม หรือสถาบันศาสนา (Capital B) โดยมุ่งเน้นการพัฒนาตนเองและแก้ไขปัญหาในสังคมจริง ของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ที่หนังสือเล่มนี้ยึดถือมาตลอด

9.2.4 ทดสอบปัจจัย 4 ประการแห่งความยั่งยืน

ในบทที่ 7 ผู้เขียนเสนอปัจจัย 4 ประการแห่งความยั่งยืน ของวิสาหกิจชุมชนวิถีพุทธ ลองทดสอบกับธนาคารปูม้า ดังนี้

(1) แรงจูงใจคู่: ชัดเจน ชาวประมงมีทั้งแรงจูงใจเศรษฐกิจ (รายได้เพิ่ม 15,000-20,000 บาท) และจิตวิญญาณ (รักทะเล ต้องการให้ลูกหลานมีปูจับ)

(2) การจัดการความรู้บูรณาการ (Integrated KM): ชัดเจน ผสมภูมิปัญญาชาวประมง (รู้จักทะเล รู้จักปู) กับวิทยาศาสตร์ทางทะเล (จาก ผศ.ดร.อมรศักดิ์ สวัสดิ์ม.วลัยลักษณ์)

(3) Legitimazer: มี คือบังมู (ผู้นำชุมชน) และ ผศ.ดร.อมรศักดิ์ (นักวิชาการ) ทำหน้าที่ร่วมกัน

(4) การสร้างระบบ (System Building): มี คือสมาคมประมงพื้นบ้าน คณะกรรมการ ศูนย์เรียนรู้ 87 แห่ง แอป Laykhon ทั้ง 4 ปัจจัยครบ สนับสนุนข้อเสนอจากบทที่ 7

9.2.3 วิเคราะห์ด้วย Wisdom Helix Model: 3 แกน x 3 ระดับ

ตารางที่ 9.1 วิเคราะห์ธนาการปูม้าด้วย Wisdom Helix: 3 แกน x 3 ระดับ

แกน	ปัจเจก	ชุมชน	สังคม
แกนศีล	ชาวประมงมีกติกา: ไม่จับปูม้าไขนอก กระดอง ไม่ใช่เครื่องมือทำลาย	กติกาชุมชน: ข้อตกลงร่วม สมาคมประมงพื้นบ้าน คณะกรรมการ	มติ ครม. 6 มี.ค. 2561 ขยาย 500 แห่ง, รางวัลเกษตรกรดีเด่น 2562
แกน สมาธิ	รักทะเล อยากให้ลูกหลานมี ปูจับ ศรีทธา (ชุมชนมุสลิม)	ความไว้วางใจ สมานฉันท์ ทุนทางสังคม ศรัทธาร่วม	ค่านิยม ทะเลเป็นทุนร่วม ไม่ใช่ทรัพยากร กอบโกย
แกน ปัญญา	รู้จักชีววิทยาปูม้า เข้าใจระบบธนาการ	ผสมภูมิปัญญาท้องถิ่น + วิทยาศาสตร์ (ม.วลัยลักษณ์)	ศูนย์เรียนรู้ 87 แห่ง, แอป Laykhon, GMP ฮาลาล

ข้อค้นพบสำคัญว่าธนาคารปูม้าทำงานครบทั้ง 9 มิติของ Wisdom Helix แม้จะไม่เคยรู้จัก Wisdom Helix มาก่อน สิ่งนี้สนับสนุนว่า Wisdom Helix ไม่ใช่กรอบที่ยึดใส่แต่เป็นกรอบที่อธิบาย สิ่งที่เกิดขึ้นจริงตามธรรมชาติ นอกจากนี้ยังพบแรงจูงใจคู่ (Dual Motivation จากบทที่ 6-7) อย่างชัดเจน คือผสมแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ (รายได้เพิ่ม) กับแรงจูงใจทางจิตวิญญาณ (ศรัทธา ความรักทะเล) และพบ Legitimizer (ผู้นำชุมชนและนักวิชาการ) ที่ทำให้ชาวประมงยอมเปลี่ยนพฤติกรรม

ข้อวิจารณ์ของผู้เขียน 9.2: จุดอ่อนของธนาคารปูม้า

แม้จะประสบความสำเร็จสูง แต่ธนาคารปูม้ามีจุดอ่อน 3 ข้อ ดังนี้

(1) การพึ่งพาผู้นำ: บังมู เป็นผู้นำที่ขาดไม่ได้ ถ้าท่านจากไป ระบบอาจสะดุด ต้องสร้างผู้นำรุ่นที่ 2

(2) ความยั่งยืนทางการเงิน: รายได้หลักมาจากการจับปูม้าและท่องเที่ยว ยังไม่มีกองทุนถาวร

(3) การขยายผลไม่สม่ำเสมอ: จาก 87 แห่ง ไม่ใช่ทุกแห่งประสบความสำเร็จเท่ากัน เพราะบริบทชุมชนต่างกัน ชี้ว่า Wisdom Helix ต้องถูก ปรับให้เหมาะกับบริบท ไม่ใช่ ใช้สูตรเดียวกันทุกที่

9.3 กรณีศึกษาที่ 2: วัดจากแดง จังหวัดสมุทรปราการ

9.3.1 บริบทและที่มา

วัดจากแดง ตำบลทรงคนอง อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ในพื้นที่คังบางกะเจ้า ที่ถูกเรียกว่า ปอดของกรุงเทพฯ พระราชวัชรบัณฑิต (พระมหาประนอม ธมมาลงกาโร) เจ้าอาวาส เริ่มจากปัญหา ขยะพลาสติกที่ลอยมากับน้ำ ท่านศึกษาดูงานต่างประเทศ 3 ปี จนค้นพบว่าขวด พลาสติก PET สามารถ Upcycling คือ การนำวัสดุเหลือใช้ ของเก่า หรือขยะมาดัดแปลง ปรับปรุง หรือสร้างสรรค์เป็นผลิตภัณฑ์ใหม่ที่มีคุณภาพดีขึ้น สวยงามกว่าเดิม และมีมูลค่าสูงกว่าวัสดุเดิม โดยส่วนใหญ่ไม่ผ่านกระบวนการทางเคมีที่ซับซ้อน เป็นการยืดอายุการใช้งานและลดขยะ ช่วยส่งเสริมสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน คือนำมาเป็นเส้นใยทอผ้าได้ จึงเกิดแนวคิดทำไมจะให้เป็น จีวรบ้างไม่ได้ จีวรไร้ไซเคิล 1 ผืน = ขวดพลาสติก 15 ขวด, ชุดไตรจีวร 1 ชุด = 60 ขวด ผ้าที่ได้ผสมเส้นใยไร้ไซเคิลกับฝ้าย และ Polyester Zinc Antibacterial Polyester Zinc Antibacterial คือ นวัตกรรมเส้นใยโพลีเอสเตอร์ที่ฝังอนุภาค นาโนซิงค์ออกไซด์ (Nano Zinc Oxide) ลงไปในเนื้อเส้นด้าย ไม่ใช้การเคลือบผิว ทำให้น้ำไปทอเป็นผ้าที่มีคุณสมบัติยับยั้งแบคทีเรียและเชื้อราได้ 99.9% อย่างถาวร ซักได้หลายร้อยครั้งโดยไม่หลุดลอก ช่วยลดกลิ่นอับและปลอดภัยต่อผิวหนัง ทำให้ไม่ร้อน นุ่ม ไม่มีกลิ่น เหมาะกับอากาศ เมืองไทย

9.3.2 ผลลัพธ์เชิงประจักษ์

ผลลัพธ์โดดเด่นหลายมิติ ลดขยะ 15 ตันต่อเดือน จากการรับบริจาคขวดพลาสติกจากชุมชน องค์กร และบริษัทเอกชน สร้างมูลค่าเพิ่ม 17 เท่า: ขวด 1 กก. ขายของเก่าได้ 6 บาท แต่ทำเป็นผ้าห่มได้ผืนละ 100 กว่าบาท ศูนย์เรียนรู้สิ่งแวดล้อม: กลายเป็นที่ปรึกษาด้านการจัดการขยะระดับประเทศ หน่วยงานรัฐ เอกชน ชุมชน เข้ามาเรียนรู้ต่อเนื่อง เครือข่าย 34 องค์กร: ร่วมโครงการ OUR Khung BangKachao ทั้งภาครัฐ เอกชน (เซ็นทรัล ท่า) และมูลนิธิชัยพัฒนา สร้างอาชีพ: ชาวชุมชน มาร่วมคัดแยก ตัดเย็บ จำหน่ายผลิตภัณฑ์ มีรายได้เสริม ขยายผลิตภัณฑ์: จากจีวรสู่อีเสื้อ ผ้าห่ม กระเป๋า พระเครื่อง ชุด PPE ช่วงโควิด-19

9.3.3 วิเคราะห์ด้วย Wisdom Helix ข้อค้นพบสำคัญ

สิ่งที่ทำให้วัดจากแดงโดดเด่นที่สุดในกรอบ Wisdom Helix คือ กลไก Legitimization ที่ทรงพลังอย่างยิ่ง เจ้าอาวาสเปลี่ยน การแยกขยะ จากหน้าที่น่าเบื่อ เป็นการทำบุญ ประชาชนไม่ได้แยกขยะเพราะกฎหมายบังคับ แต่เพราะได้บุญ นี่คือ Dual Motivation (บทที่ 6-7) ที่ทำงานอย่างสมบูรณ์แบบ ในมิติ แกนศีล วัดสร้างกติกากัดแยกขยะ 3 ประเภท (อินทรีย์ รีไซเคิล ทิ้งไป) แกนสมาธิ วัดเปลี่ยนแรงจูงใจจากภายนอก (กฎ) เป็นภายใน (บุญ) แกนปัญญา วัดสอนความรู้เรื่องการคัดแยกขยะที่ถูกต้องตามหลักวิทยาศาสตร์ ทั้ง 3 แกนทำงานพร้อมกัน ตรงตาม Wisdom Helix อย่างสมบูรณ์

อีกจุดที่น่าสนใจคือ วัดจากแดงสร้างนวัตกรรมเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Innovation) จากบทที่ 2 ตามแนวคิด Social-Symbolic Work ของ Tracey & Stott (2025) คือเปลี่ยนความหมายของสิ่งต่างๆ ขวดพลาสติก จากขยะ เป็นวัตถุนานการทำบุญ จากเรื่องเงิน เป็นเรื่องสิ่งแวดล้อม จีวร จากผ้าจากโรงงาน เป็นผ้าจากบุญ การเปลี่ยนความหมายเหล่านี้คือ นวัตกรรมทางปัญญา (Epistemic Innovation) จากบทที่ 1 ที่มีผลกระทบลึกที่สุด เพราะเปลี่ยนวิธีคิด ไม่ใช่แค่วิธีทำ

9.3.4 ทดสอบปัจจัย 4 ประการแห่งความยั่งยืน

(1) แรงจูงใจคู่: ชัดเจน ชุมชนมีทั้งแรงจูงใจเศรษฐกิจ (ขวด 1 กก. = 6 บาท แต่ทำผ้าห่ม = 100+ บาท) และจิตวิญญาณ (แยกขยะ = ทำบุญ)

(2) การจัดการความรู้บูรณาการ: ผสมหลักพุทธ (บั้งสุกุลจีวร = ผ้าที่พระเก็บมา) กับเทคโนโลยี Upcycling สมัยใหม่ (Polyester Zinc Antibacterial)

(3) Legitimazer: เจ้าอาวาสเป็นทั้งผู้ริเริ่ม ผู้ขับเคลื่อน และ Legitimazer ในคนเดียวกัน ซึ่งเป็นทั้งจุดแข็ง (มีประสิทธิภาพสูง) และจุดอ่อน (พึ่งคนเดียว)

(4) การสร้างระบบ: สร้างศูนย์รีไซเคิล ศูนย์เรียนรู้ เครือข่าย 34 องค์กร แอปพลิเคชันหลากหลาย มีระบบรองรับ แต่ยังขาดกลไกสืบทอด

เมื่อเปรียบเทียบปัจจัย 4 กับธนาคารปูม้า จะเห็นจุดร่วมและจุดต่าง ดังนี้

จุดร่วม: ทั้งสองมี Dual Motivation และ Integrated KM ที่แข็งแกร่ง

จุดต่าง: ธนาคารปุม้ามี Legitimizer 2 คน (บังมู + นักวิชาการ) แต่วัดจากแดงมี 1 คน คือเจ้าอาวาส ทำให้ธนาคารปุม้ามีดาข่ายนิรภัยมากกว่า นอกจากนี้ ธนาคารปุม้ามีสมาคมประมงพื้นบ้านเป็นสถาบัน ที่จะสืบทอดต่อ ในขณะที่วัดจากแดง ยังไม่มีกลไกสืบทอดที่ชัดเจน

ข้อวิจารณ์ของผู้เขียน 9.3: วัดจากแดง กับ ข้อจำกัดเชิงโครงสร้าง

จุดอ่อนสำคัญที่สุดของวัดจากแดงคือ การพึ่งพาพระมหาประนอมเป็นแกนกลาง ถ้าท่านจากไป ใครจะสืบทอด? นอกจากนี้ โมเดลนี้เหมาะกับวัดในเมืองที่มีขยะพลาสติกมาก วัดในชนบทอาจต้องปรับ ข้อจำกัดอีกประการคือ ยังไม่มีข้อมูลวัดผลกระทบเชิงปริมาณอย่างเป็นระบบ (เช่น ลด CO2 เท่าไหร่? สร้างรายได้ให้ชุมชนกี่ครอบครัว?) การมีข้อมูลเหล่านี้จะช่วยให้ขยายผลได้ดีขึ้น

9.4 กรณีศึกษาที่ 3: โครงการดอยตุง มูลนิธิแม่ฟ้าหลวง

9.4.1 บริบทและที่มา

โครงการดอยตุงเริ่มต้นขึ้นในปี พ.ศ. 2531 จากพระราชปณิธานของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (สมเด็จย่า) บนพื้นที่ดอยตุง อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย พื้นที่แห่งนี้ในอดีตเต็มไปด้วยปัญหา ทั้งการปลูกฝิ่น ป่าไม้เสื่อมโทรม และชาวเขาที่ไร้สัญชาติ สมเด็จย่าทรงมีพระราชดำริว่า "ฉันจะปลูกป่าบนดอยตุง" และทรงริเริ่มโครงการพัฒนาทางเลือก เพื่อเปลี่ยนวิถีชีวิตของชาวเขาจากการพึ่งพาฝิ่นมาสู่อาชีพที่ยั่งยืน ไม่ว่าจะเป็นการปลูกกาแฟ แมคคาเดเมีย สมุนไพร และงานหัตถกรรม จนกลายเป็นแบรนด์ดอยตุงที่แข่งขันได้ในตลาดโลก

โครงการนี้ดำเนินงานต่อเนื่องมากกว่า 37 ปี ผ่านการเปลี่ยนแปลงผู้บริหารหลายรุ่น แม้สมเด็จย่าเสด็จสวรรคตใน พ.ศ. 2538 โครงการก็ยังคงเดินหน้าต่อไปอย่างมั่นคง ที่สำคัญ โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) ยังนำแนวทางของดอยตุงไปขยายผลในอัฟกานิสถาน เมียนมา และอินโดนีเซีย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าโมเดลนี้มีคุณค่าในระดับสากล

9.4.2 วิเคราะห์ด้วยแบบจำลองเกลียวปัญญา

โครงการดอยตุงเป็นกรณีที่แสดงให้เห็นว่าแบบจำลองเกลียวปัญญาสามารถอธิบายนวัตกรรมที่ริเริ่มจากข้างบนลงล่างได้เช่นกัน ไม่จำเป็นต้องเริ่มจากรากหญ้าเสมอไป เมื่อวิเคราะห์ตามแกนทั้งสามของ Wisdom Helix (เกลียวปัญญา) จะพบดังนี้

แกนศีล ดอยตุงสร้างกติกาใหม่ทั้งระบบ จากที่เคยฝิ่นเป็นสิ่งผิดกฎหมายแต่ชาวเขาไม่มีทางเลือก โครงการได้วางระบบกติกาการปลูกพืชทดแทน สร้างระบบสิทธิในที่ดิน จัดตั้งสหกรณ์ และวางระบบธรรมาภิบาลในองค์กร กติกาเหล่านี้เป็นโครงสร้างที่ทำให้ทุกอย่างเดินหน้าได้อย่างเป็นระเบียบ

แกนสมาธิ พระราชปณิธานของสมเด็จย่าเป็นรากฐานทางจิตวิญญาณที่ทรงพลังอย่างยิ่ง ปณิธานนี้ฝังลึกอยู่ในตัวตนขององค์กร แม้สมเด็จย่าจะเสด็จสวรรคตแล้ว ปณิธานก็ยังคงขับเคลื่อนโครงการอยู่ เพราะถูกยกขึ้นสู่ระดับสถาบัน ไม่ได้ผูกติดกับตัวบุคคลคนเดียวอีกต่อไป นี่คือจุดที่ดอยตุงแตกต่างจากธนาкарปูม่าและวัดจากแดง ซึ่งรากฐานทางจิตวิญญาณยังผูกอยู่กับตัวผู้นำเป็นสำคัญ

แกนปัญญา คอยตุงผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวเขาเข้ากับเทคโนโลยีการเกษตรสมัยใหม่ มีการบริหารแบรนด์ในระดับสากล และลงทุนวิจัยพัฒนาผลิตภัณฑ์อย่างต่อเนื่อง การผสมผสานนี้ทำให้คอยตุงไม่ได้เป็นเพียงโครงการสังคมสงเคราะห์ แต่เป็นธุรกิจที่ยั่งยืนบนของตนเองได้

ข้อค้นพบสำคัญจากคอยตุงคือ รากฐานทางจิตวิญญาณสามารถถูกยกขึ้นสู่ระดับสถาบันได้ ในธนาคารปูม้า รากฐานนี้อยู่ในตัวบังมู ในวัดจากแดง อยู่ในตัวพระมหาประนอม แต่ในคอยตุง มันอยู่ในตัวองค์กร คือมูลนิธิแม่ฟ้าหลวง ข้อค้นพบนี้มีความสำคัญว่า เมื่อรากฐานทางจิตวิญญาณถูกแปลงจากระดับปัจเจกบุคคลไปสู่ระดับสถาบัน ความยั่งยืนย่อมเพิ่มขึ้นอย่างมาก เพราะไม่ต้องพึ่งพาตัวบุคคลอีกต่อไป นี่คือนิทรรศการสำคัญสำหรับแบบจำลองเกลียวปัญญาว่า เกลียวจะต้องยกระดับจากปัจเจกสู่สถาบัน ไม่ใช่หยุดอยู่ที่ตัวบุคคล

9.4.3 คอยตุงกับกรอบ 3s+1

เมื่อนำกรอบ 3s+1 จากบทที่ 2 มาทดสอบกับคอยตุง จะเห็นว่าครบทั้ง 4 องค์ประกอบอย่างชัดเจน ดังนี้

เริ่ม s1-start โครงการเริ่มจากพระราชปณิธานของสมเด็จพระเจ้าใน พ.ศ. 2531 ด้วยการปลูกป่าและสร้างอาชีพทดแทนฝิ่น เริ่มต้นเล็กแต่มีวิสัยทัศน์ใหญ่

ขยายผล s2- Scale คอยตุงขยายจากการปลูกป่าไปสู่การปลูกกาแฟ แมคคาเดเมีย สมุนไพร และหัตถกรรม จนสร้างแบรนด์คอยตุงที่วางขายในห้างสรรพสินค้าทั่วโลกและส่งออกต่างประเทศ ยิ่งไปกว่านั้น โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติยังนำโมเดลนี้ไปใช้ในอัฟกานิสถาน เมียนมา และอินโดนีเซีย

ยั่งยืน s3-Sustain โครงการดำเนินงานต่อเนื่องมา ๓๗ ปี ผ่านการเปลี่ยนแปลงผู้บริหารหลายรุ่น แม้สมเด็จพระเจ้าเสด็จสวรรคตใน พ.ศ. ๒๕๓๘ โครงการก็ยังคงเดินหน้า เพราะปณิธานถูกฝังอยู่ในระดับสถาบัน

เติมเต็ม +1s คือ Spiritual Foundation รากฐานทางจิตวิญญาณ พระราชปณิธานของสมเด็จพระเจ้าที่ว่าฉันจะปลูกป่าบนคอยตุง ไม่ใช่แค่เป้าหมายทางธุรกิจ แต่เป็นปณิธานที่มีมิติทางจิตวิญญาณ เป็นรากฐานที่ทำให้ s1 s2 และ s3 แข็งแกร่งขึ้นอย่างมาก

ผู้เขียนเสนอว่า ดอยตุงเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดว่ารากฐานทางจิตวิญญาณ ทำให้กระบวนการเริ่มต้น ขยายผล และยั่งยืนแข็งแกร่งขึ้นเพียงใด หากปราศจากพระราชปณิธานของสมเด็จพระเจ้า ดอยตุงอาจเป็นเพียงโครงการของรัฐที่สิ้นสุดเมื่อหมดงบประมาณ แต่เพราะมีรากฐานทางจิตวิญญาณคอยค้ำจุน โครงการจึงยั่งยืนข้ามทศวรรษ ข้ามการเปลี่ยนแปลงผู้นำ และแม้กระทั่งข้ามพรมแดนประเทศ เมื่อโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาตินำไปขยายผลในระดับสากล นี่คือพลังของรากฐานทางจิตวิญญาณที่กรอบแนวคิดของโออีซีดีขาดหายไป

ข้อวิจารณ์ของผู้เขียน: ดอยตุงเป็นพุทธนวัตกรรมหรือไม่?

คำถามที่ต้องอภิปรายคือ ดอยตุงเป็นพุทธนวัตกรรมหรือไม่ ในเมื่อไม่มีวัดเป็นฐานปฏิบัติการ และไม่มีพระสงฆ์เป็นผู้ให้ความชอบธรรม ผู้เขียนเห็นว่า ดอยตุงเป็นพุทธนวัตกรรมในระดับปรัชญา ไม่ใช่ในระดับสถาบันศาสนา กล่าวคือ พระราชปณิธานของสมเด็จพระเจ้านั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานของเมตตาและกรุณา ซึ่งเป็นหลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา ส่วนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่เป็นกรอบแนวคิดของโครงการนั้นก็มียุทธศาสตร์มาจากพุทธธรรมเช่นกัน

ในแง่ของผู้ให้ความชอบธรรม ดอยตุงใช้สถาบันพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้นำทางศีลธรรม ไม่ใช่พระสงฆ์ แต่ทำหน้าที่ให้ความชอบธรรมในลักษณะเดียวกัน ข้อค้นพบนี้ชี้ว่าแบบจำลองเกลียวปัญญามีความยืดหยุ่นกว่าที่คิด ผู้ให้ความชอบธรรมไม่จำเป็นต้องจำกัดอยู่เฉพาะพระสงฆ์เท่านั้น หากเป็นบุคคลหรือสถาบันใดก็ตามที่ได้รับความเชื่อถือทางศีลธรรมจากสังคม ก็สามารถทำหน้าที่นี้ได้ทั้งสิ้น

สังคมที่นำพระพุทธธรรมมาใช้ได้อย่างแท้จริงนั้น ไม่จำเป็นต้องผ่านวัดหรือพระสงฆ์เสมอไป หากแต่อาจปรากฏผ่านปณิธานของบุคคลหรือสถาบันที่ยึดหลักเมตตา กรุณาเป็นแกนกลาง ดังที่ดอยตุงได้พิสูจน์ให้เห็นมากกว่าสามทศวรรษ

9.5 วิเคราะห์เปรียบเทียบข้ามกรณี (Cross-Case Analysis)

ตารางที่ 9.2 วิเคราะห์เปรียบเทียบข้ามกรณี: 3 กรณีศึกษากับ Wisdom Helix Model

มิติ	ธนาคารปูม้า	วัดจากแดง	DoiTung
ทิศทาง	Bottom-up (ชุมชนริเริ่ม)	Temple-based (วัดริเริ่ม)	Top-down (สถาบันริเริ่ม)
Legitimizer	ผู้นำชุมชน + นักวิชาการ	พระสงฆ์ (พระมหาประนอม)	สถาบันพระมหา กษัตริย์ (สมเด็จพระเจ้า)
Spiritual Foundation	ศรัทธา + รักทะเล (ปัจเจก)	ธรรมะ + สิ่งแวดล้อม (วัด)	ปณิธานสมเด็จพระเจ้า (สถาบัน)
Dual Motivation	รายได้เพิ่ม + รักทะเล	ขายของได้ + ได้บุญ	อาชีพ + ปณิธาน ยกระดับ ชีวิต
ปัจจัยความสำเร็จ	ชุมชนเข้มแข็ง + มหาวิทยาลัย	พระสงฆ์วิสัยทัศน์ + เครือข่าย 34 องค์กร	ปณิธานเป็นสถาบัน + แบรินด์โลก
จุดอ่อนหลัก	พึ่งผู้นำ ขยายผลไม่สม่ำเสมอ	พึ่งเจ้าอาวาส ขาดข้อมูลเชิง ปริมาณ	ต้นทุนสูง ยากที่จะจำลอง (Replicate)
Wisdom Helix ครบ?	ครบ 9 มิติ	ครบ 9 มิติ	ครบ 9 มิติ (ปรับ Legitimizer)

จากตารางเปรียบเทียบ ข้อค้นพบสำคัญ 5 ประการ ดังนี้

ประการแรก: Wisdom Helix อธิบายกรณีจริงได้ครบทั้ง 3 กรณี ทั้ง 3 กรณีทำงานครบ 9 มิติ (3 แกน x 3 ระดับ) แม้จะมีทิศทางต่างกัน (Bottom-up /

Temple-based / Top-down) สนับสนุนว่า Wisdom Helix เป็นกรอบอธิบายที่มีความตรง (Validity)

ประการที่สอง: Dual Motivation เป็นปัจจัยร่วมของทุกกรณี ทั้ง 3 กรณีมีทั้งแรงจูงใจทางเศรษฐกิจและจิตวิญญาณทำงานร่วมกัน สนับสนุนข้อเสนอจากบทที่ 6

ประการที่สาม: Legitimizer มีหลายรูปแบบ ไม่จำกัดเฉพาะพระสงฆ์ แต่รวมถึงผู้นำชุมชน นักวิชาการ และสถาบันพระมหากษัตริย์

ประการที่สี่: Spiritual Foundation ที่ถูกสถาบัน (Institutionalized) ยิ่งยืนกว่า DoiTung ที่ปณิธานอยู่ในระดับสถาบัน ยิ่งยืนกว่าธนาคารปูม้าและวัดจากแดงที่ยังพึ่งตัวบุคคล

ประการที่ห้า: ทุกกรณีมีจุดอ่อน แสดงว่า Wisdom Helix ไม่ใช่สูตรวิเศษที่ทำให้ทุกอย่างสำเร็จ แต่เป็นกรอบวิเคราะห์ ที่ช่วยให้เห็นว่าจะเสริมจุดไหน

แผนภาพที่ 9.1 ผลการทดสอบ Wisdom Helix กับ 3 กรณีศึกษาต้นแบบ

9.5.1 ทดสอบข้อเสนอทางวิชาการทั้งหมดของหนังสือ

นอกจากทดสอบ Wisdom Helix Model ยังสามารถทดสอบข้อเสนอทางวิชาการอื่นๆ ของหนังสือด้วย 3 กรณีศึกษาเหล่านี้

ตารางที่ 9.3 ทดสอบข้อเสนอทางวิชาการของหนังสือกับ 3 กรณีศึกษา

ข้อเสนอ (จากบทที่)	ธนาคารปูม้า	วัดจากแดง	DoiTung
Wisdom Helix 3x3 (บทที่ 5)	สนับสนุน: ครบ 9 มิติ	สนับสนุน: ครบ 9 มิติ	สนับสนุน: ครบ (ปรับ Legitimizer)
3S+1 Framework (บทที่ 2)	สนับสนุน: S4 = ศรัทธาชุมชน	สนับสนุน: S4 = ธรรมะ	สนับสนุนอย่างชัด: S4 = ปณิธาน
Legitimizer (บทที่ 1, 5)	สนับสนุน: ผู้นำชุมชน+นักวิชาการ	สนับสนุน: พระสงฆ์	สนับสนุน+ขยาย: สถาบัน
Dual Motivation (บทที่ 6)	สนับสนุน: รายได้+รักทะเล	สนับสนุน: ขายได้+ได้บุญ	สนับสนุน: อาชีพ+ปณิธาน
4 ปัจจัยความ ยั่งยืน (บทที่ 7)	สนับสนุน: ครบ 4 ปัจจัย	สนับสนุนบางส่วน: ขาดข้อมูล	สนับสนุน: ครบ + สถาบันนำ
Temple as Social Lab (บทที่ 6)	ไม่เกี่ยวโดยตรง (ไม่มีวัดเป็นฐาน)	สนับสนุนอย่างชัด: วัดเป็นศูนย์กลาง	ไม่เกี่ยวโดยตรง (มูลนิธิเป็นฐาน)

จากตารางจะเห็นว่า ข้อเสนอส่วนใหญ่ได้รับการสนับสนุนจากทั้ง 3 กรณี โดยเฉพาะ Wisdom Helix 3x3, 3S+1 Framework, Legitimizer, และ Dual Motivation ที่ทุกกรณีสนับสนุน ข้อเสนอ "Temple as Social Lab" ได้รับการ

สนับสนุนเฉพาะกรณีวัดจากแดง ซึ่งสมเหตุผลเพราะเป็นข้อเสนอเฉพาะบริบทวัด
ข้อค้นพบที่สำคัญที่สุดคือ Legitimizer ถูกขยายจากเดิมที่เสนอว่าเป็นพระสงฆ์ เป็น ผู้มี
Moral Authority (อำนาจทางศีลธรรม) ทุกรูปแบบ ผู้นำชุมชน นักวิชาการ สถาบัน
พระมหากษัตริย์) นี่ทำให้ Wisdom Helix มีขอบเขตกว้างขึ้น ไม่จำกัดเฉพาะบริบทพุทธ

9.5.2 นัยต่อทฤษฎีนวัตกรรมสังคม: สิ่งที่ Wisdom Helix เสนอให้โลก

ข้อค้นพบจาก 3 กรณีศึกษามีนัยสำคัญต่อทฤษฎีนวัตกรรมสังคมในระดับ
สากล

นัยที่ 1: ทฤษฎีนวัตกรรมสังคมตะวันตก (Mulgan, 2019; OECD, 2025; Tracey & Stott, 2025) ขาดมิติจิตวิญญาณ (Spiritual Dimension) อย่างเป็นระบบ
แต่ 3 กรณีศึกษาชี้ว่ามิตินี้เป็นปัจจัยสำคัญของความยั่งยืน Wisdom Helix เสนอแกน
สมมติเป็นการเติมเต็มช่องว่างนี้

นัยที่ 2: ทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรมของ Rogers (2003) ขาดหมวด
Legitimizer 3 กรณีศึกษาชี้ว่าในสังคมที่สถาบันทางศีลธรรมมีอิทธิพลสูง กลไก
Legitimization มีความสำคัญไม่แพ้กลไก Diffusion แบบ Rogers นี่อาจนำไปสู่การ
ขยาย S-Curve ของ Rogers ให้มีหมวดที่ 6

นัยที่ 3: แนวคิด Dual Motivation ท้าทายกรอบ Intrinsic-Extrinsic
Motivation ของ Deci & Ryan (1985) โดยเสนอว่ามีแรงจูงใจประเภทที่สาม คือ
Spiritual Motivation ที่ไม่ใช่ทั้ง Intrinsic และ Extrinsic แต่เป็นทำเพราะเห็นว่า
เป็นกุศล

นัยที่ 4: แนวคิด Institutionalized Spiritual Foundation จาก DoiTung
เสนอว่าปณิธานที่มีมิติจิตวิญญาณสามารถถูกฝังเข้าไปในสถาบันได้ ทำให้ยั่งยืน
กว่าการพึ่งตัวบุคคล ข้อเสนอนี้มีนัยต่อ Organization Theory เพราะชี้ว่าวัฒนธรรม
องค์กรที่มี Spiritual Foundation จะแข็งแกร่งกว่า

9.5.3 นัยเชิงนโยบาย: สิ่งที่รัฐควรทำ

จาก 3 กรณีศึกษา ผู้เขียนเสนอข้อเสนอเชิงนโยบาย 5 ประการ ดังนี้

(1) จัดตั้งกองทุนพุทธนวัตกรรม (Buddhist Innovation Fund) สนับสนุน
นวัตกรรมสังคมที่มีฐานจิตวิญญาณ

(2) พัฒนาตัวชี้วัดพุทธนวัตกรรม (Buddhist Innovation Index) ที่วัดทั้ง 3 แกนของ Wisdom Helix

(3) สร้างเครือข่ายพุทธนวัตกรรม เชื่อมธนาคารปูม้า 87 แห่ง วัดจากแดง DoiTung ให้แลกเปลี่ยนเรียนรู้

(4) บรรจุ Wisdom Helix ในหลักสูตรบัณฑิตศึกษา ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยอื่น เพื่อสร้างนักวิจัยรุ่นใหม่

(5) นำเสนอ Wisdom Helix ในเวทีสากล เช่น UNDP OECD INEB เพื่อทดสอบในบริบทข้ามวัฒนธรรม

9.5.4 ข้อค้นพบที่ไม่คาดคิด: เมื่อพุทธนวัตกรรมข้ามศาสนา

ข้อค้นพบที่สำคัญแต่ไม่คาดคิดมาก่อนคือ กรณีธนาคารปูม้าบ้านในถุ้ง ชุมชนมุสลิม 100% ที่ทำพุทธนวัตกรรมได้อย่างสมบูรณ์ โดยไม่ต้องเป็นพุทธ ข้อค้นพบนี้ท้าทายชื่อพุทธนวัตกรรมของหนังสือเล่มนี้เอง ถ้าชุมชนมุสลิมทำได้ แสดงว่าพุทธในชื่อไม่ได้จำกัดเฉพาะคนพุทธ

ผู้เขียนเสนอว่าข้อค้นพบนี้สนับสนุนแนวคิด buddhism with a small b (พุทธศาสนาตัว b เล็ก) คือแนวทางการปฏิบัติที่เน้นแก่นแท้คำสอนของพระพุทธเจ้า ความตื่นรู้, เมตตา, ปัญญา โดยลดความสำคัญของพิธีกรรม ความเชื่อแบบงมงาย วัฒนธรรมประเพณี และลัทธินิยมที่จำกัด เป็นแนวทางที่เน้นการนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้กับชีวิตจริงและสังคม (Engaged Buddhism) ซึ่งต่างจาก Buddhism (B ใหญ่) ซึ่งมักหมายถึง สถาบันศาสนา, ประเพณี, วัฒนธรรม, พิธีกรรม, ลัทธิชาตินิยม, การยึดติดในรูปแบบ, หรือบางครั้งถูกใช้เพื่อสร้างความชอบธรรมให้ผู้มีอำนาจของสุลต่าน ศีวรักษ์ จากบทที่ 4 คือพุทธในความหมายของปัญญา ความจริง ความเป็นธรรม ไม่ใช่พุทธ ในความหมายของศาสนาพุทธ หลักการอนุรักษ ร่วมมือ แบ่งปัน ไม่กอบโกย เป็นคุณค่าสากล ที่ทุกศาสนาสอน Wisdom Helix จึงไม่ใช่กรอบของพุทธศาสนา แต่เป็นกรอบที่มีรากมาจากพุทธปรัชญา แต่ใช้ได้สากล เหมือนที่ Design Thinking มีรากมาจาก Stanford d.school แต่ใช้ได้ทั่วโลก หรือ Lean Startup มีรากมาจาก Silicon Valley แต่ใช้ได้กับวิสาหกิจชุมชนในชนบท ข้อค้นพบนี้

เปิดประตูสู่การวิจัยต่อยอดที่สำคัญ Wisdom Helix ทำงานได้ในบริบทมุสลิมแล้ว
ทำงานในบริบทคริสต์ ฮินดู หรือฆราวาสได้หรือไม่?

ถ้าได้ Wisdom Helix จะกลายเป็นกรอบสากล (Universal Framework)
ที่มีคุณค่าทางวิชาการในระดับโลก ไม่ใช่แค่ในบริบทไทย ถ้าไม่ได้ ก็ต้องปรับให้เหมาะกับ
บริบท ซึ่งก็ยังมีคุณค่าในฐานะกรอบบริบทเฉพาะ (Context-Specific Framework)
สำหรับสังคมพุทธ ไม่ว่าจะเป็นทางใด Wisdom Helix มีคุณค่าทางวิชาการที่ชัดเจน
และบทที่ 10 จะนำข้อค้นพบทั้งหมดนี้มาสังเคราะห์เป็นทฤษฎีสู่สุดท้ายของหนังสือ

9.6 บทสรุป

บทนี้ทดสอบ Wisdom Helix Model กับกรณีศึกษาจริง 3 กรณี ผลคือ
Wisdom Helix ผ่านบททดสอบ ในระดับที่สนับสนุนว่าเป็นกรอบอธิบายที่มีความตรง
(Validity) โดยเฉพาะ 3 ข้อเสนอหลัก (1) โครงสร้าง 3 แกน x 3 ระดับ อธิบาย
กรณีจริงได้ครบ (2) Dual Motivation เป็นปัจจัยร่วมของทุกกรณี (3) Legitimizing
มีหลายรูปแบบไม่จำกัดเฉพาะพระสงฆ์

แต่การทดสอบยังเผยข้อจำกัดสำคัญ 3 ข้อ (1) Wisdom Helix ยังขาดตัวชี้วัด
เชิงปริมาณ ที่ชัดเจน ทุกกรณีวิเคราะห์เชิงคุณภาพเท่านั้น ต้องพัฒนาเครื่องมือวัดผล
เชิงปริมาณสำหรับแต่ละมิติ (2) การพึ่งพาผู้นำยังเป็นปัญหา ใน 2 จาก 3 กรณี
ธนาการปูม้าและวัดจากแดง ยังพึ่งผู้นำคนเดียว ต้องมีกลไกถ่ายทอดปณิธาน ให้เป็น
สถาบันเหมือน DoiTung (3) Wisdom Helix ต้องปรับตามบริบท ไม่ใช่ สูตรเดียว
ใช้ทุกที่ทุกกรณีต้องปรับ Wisdom Helix ให้เหมาะกับชุมชน วัฒนธรรม ศาสนา
และทรัพยากรที่มี

บทที่ 10 ซึ่งเป็นบทสุดท้ายของหนังสือ จะนำข้อค้นพบทั้งหมดจากบทที่ 1-9
มาสังเคราะห์เป็น Theory of Social Construction of Buddhist Solution
ซึ่งเป็นผลงานทางวิชาการชิ้นสุดท้ายของหนังสือเล่มนี้ ทฤษฎีนี้จะตอบคำถามสุดท้าย
สังคมไทยจะสร้างทางออกแบบพุทธ ให้เป็นระบบขยายผลได้ยั่งยืน และพิสูจน์ได้
ได้อย่างไร?

9.6.1 สรุปข้อค้นพบที่ขยาย/ปรับปรุง Wisdom Helix จากการทดสอบ

การทดสอบด้วย 3 กรณีศึกษาทำให้ Wisdom Helix Model ถูกปรับปรุงใน

4 จุด

จุดที่ 1: ขยายนิยาม Legitimizer จากเดิมที่เสนอว่าเป็นพระสงฆ์ ขยายเป็นผู้มีอำนาจทางศีลธรรม (Moral Authority) ทุกรูปแบบ ซึ่งรวมถึงผู้นำชุมชน นักวิชาการ และสถาบันที่มีความน่าเชื่อถือทางศีลธรรม ข้อค้นพบนี้ทำให้ Wisdom Helix มีขอบเขตกว้างขึ้น ใช้ได้นอกบริบทพุทธด้วย ดังที่กรณีธนาคารปูม้า (ชุมชนมุสลิม) แสดงให้เห็น

จุดที่ 2: เพิ่มแนวคิด Institutionalized Spiritual Foundation จากเดิมที่เสนอว่า Spiritual Foundation (S ตัวที่ 4 ในกรอบ 3S+1) เป็นเรื่องของตัวบุคคล กรณี DoiTung ชี้ว่า Spiritual Foundation สามารถถูกทำให้เป็นสถาบัน ได้คือฝังเข้าไปในองค์กรจนไม่ต้องพึ่งตัวบุคคล ข้อค้นพบนี้สำคัญมากเพราะแก้ปัญหาการพึ่งพาผู้นำคนเดียว ที่เป็นจุดอ่อนของธนาคารปูม้าและวัดจากแดง

จุดที่ 3: ยืนยันว่า Dual Motivation เป็นปัจจัยสากล ทั้ง 3 กรณีมี Dual Motivation (เศรษฐกิจ + จิตวิญญาณ) ครบทุกกรณี ยืนยันข้อเสนอจากบทที่ 6 และ 7 ว่าเป็นจุดแข็งเฉพาะตัวของพุทธนวัตกรรม ที่นวัตกรรมตะวันตกไม่มี

จุดที่ 4: ยืนยันว่า Wisdom Helix ยืดหยุ่นพอที่จะใช้กับ 3 ทิศทาง ทั้ง Bottom-up (ธนาคารปูม้า) Temple-based (วัดจากแดง) และ Top-down (DoiTung) ล้วนอธิบายได้ด้วย Wisdom Helix ข้อค้นพบนี้สำคัญเพราะชี้ว่า Wisdom Helix ไม่ใช่กรอบสำหรับทิศทางเดียว แต่เป็นกรอบสากล ที่ใช้ได้กับนวัตกรรมสังคมทุกรูปแบบ

ในภาพรวม การทดสอบด้วย 3 กรณีศึกษาให้ผลลัพธ์ที่ สนับสนุนอย่างระมัดระวัง (Cautiously Supportive) Wisdom Helix Model ไม่ใช่พิสูจน์แล้ว (Proven) แต่เป็นสนับสนุนแล้ว (Supported) ยังต้องทดสอบเพิ่มเติมในบริบทที่หลากหลายกว่านี้ ทั้งกรณีที่สำเร็จและกรณีที่ล้มเหลว ทั้งในไทยและต่างประเทศ หนังสือเล่มนี้จึงไม่ใช่จุดจบ แต่เป็นจุดเริ่มต้นของการเดินทางทางวิชาการที่ยาวไกลตามจิตวิญญาณกาลามสูตร ความจริงไม่หยุดนิ่ง ทฤษฎีที่ดีก็ไม่ควรหยุดนิ่ง

ข้อวิจารณ์ของผู้เขียน 9.5: จุดยืนทางวิชาการสุดท้าย

ผู้เขียนขอยืนยันว่าการทดสอบด้วยกรณีศึกษา 3 กรณีเป็นเพียงจุดเริ่มต้น ไม่ใช่จุดจบ ของการพิสูจน์ Wisdom Helix สิ่งที่ต้องทำต่อคือ

(1) ทดสอบกับกรณีศึกษาเพิ่มเติม โดยเฉพาะกรณีที่ล้มเหลว เพื่อดูว่า Wisdom Helix อธิบาย "ความล้มเหลว" ได้หรือไม่

(2) พัฒนาเครื่องมือวัดเชิงปริมาณสำหรับแต่ละมิติ

(3) ทดสอบในบริบทข้ามวัฒนธรรม (เช่น ศรีลังกา เมียนมา) ว่า Wisdom Helix ใช้ได้นอกบริบทไทยหรือไม่ หนังสือเล่มนี้เปิดประตู งานวิจัยต่อยอดต้องเดินผ่านประตูนี้ไป

คำถามท้ายบท

1. จาก 3 กรณีศึกษา กรณีใดที่ Wisdom Helix อธิบายได้ดีที่สุด กรณีใดที่อ่อนที่สุด เพราะอะไร?

2. Dual Motivation (แรงจูงใจเศรษฐกิจ + จิตวิญญาณ) เป็นปัจจัยร่วมของทุกกรณี ท่านสามารถยกตัวอย่างนวัตกรรมสังคมอื่นที่มี Dual Motivation ได้หรือไม่?

3. DoiTung ทำให้ Spiritual Foundation เป็นสถาบันได้ แต่ธนาคารบูม้าและวัด จากแดงยังพึ่งตัวบุคคล จะทำอะไรให้ 2 กรณีหลังทำให้เป็นสถาบัน Spiritual Foundation ได้?

4. ผู้เขียนเสนอว่า Legitimazer ไม่จำกัดเฉพาะพระสงฆ์ ท่านคิดว่าใครสามารถเป็น Legitimazer ในชุมชนของท่านได้? เพราะอะไร?

5. ถ้าจะเลือกกรณีศึกษาที่ 4 เพื่อทดสอบ Wisdom Helix เพิ่ม ท่านจะเลือกกรณีอะไร? เพราะอะไร?

6. ผู้เขียนเสนอว่าควรทดสอบ Wisdom Helix กับกรณีที่ล้มเหลว ด้วย ท่านรู้จักนวัตกรรมสังคมที่ล้มเหลวหรือไม่? ลอง Wisdom Helix วิเคราะห์ว่าอะไรทำให้ล้มเหลว

7. ข้อค้นพบจาก 3 กรณีศึกษานี้ ข้อใดที่ท่านประทับใจที่สุด ข้อใดที่ท่านไม่เห็นด้วย? อภิปราย

8. ผู้เขียนเสนอว่า Spiritual Motivation เป็น แรงจูงใจประเภทที่สาม นอกเหนือจาก Intrinsic และ Extrinsic ท่านเห็นด้วยหรือไม่? มีตัวอย่างจากชีวิตจริงของท่านหรือไม่?

9. DoiTung ถูกวิเคราะห์ว่าเป็น พุทธนวัตกรรมระดับปรัชญา ไม่ใช่ระดับสถาบัน (ไม่มีวัดเป็นฐาน) ท่านเห็นด้วยกับการจัดประเภทนี้หรือไม่? ถ้าไม่ ท่านจะจัดอย่างไร?

10. ถ้าท่านเป็นผู้กำหนดนโยบาย ข้อเสนอเชิงนโยบาย 5 ประการจากหัวข้อ 9.5.3 ข้อใดที่ท่านจะเริ่มทำก่อน เพราะอะไร? และจะใช้เวลากี่ปีจึงเห็นผล?

แนะนำอ่านเพิ่มเติม

สำหรับผู้สนใจศึกษกรณีศึกษาเชิงลึก แนะนำ 5 แหล่ง ได้แก่

เว็บไซต์ศูนย์ บริการวิชาการ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ (cas.wu.ac.th) มีข้อมูลธนาคารปูม้าอย่างละเอียด รวมทั้งข้อมูลชุมชนต้นแบบ ผลสำเร็จ รางวัล และวิดีโอสารคดี

เว็บไซต์วัดจากแดง (watchakdaeng.com) มีข้อมูลโครงการจิวร ไร่ไชเคิลและศูนย์เรียนรู้สิ่งแวดล้อม รวมทั้งข้อมูลการรับบริจาคขวดพลาสติก เว็บไซต์มูลนิธิแม่ฟ้าหลวง (maefahluang.org) มีข้อมูล DoiTung และโครงการพัฒนาทางเลือก รวมทั้งรายงานประจำปี

หนังสือ Case Study Research and Applications ของ Robert Yin (2018, ฉบับที่ 6) เป็นหนังสือวิธีวิจัยเชิงกรณีศึกษาที่ดีที่สุด อธิบายวิธี Analytical Generalization ที่ใช้ในบทนี้อย่างละเอียด

รายงาน Thailand Research Expo ของ สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ มีข้อมูลผลสำเร็จของธนาคารปูม้าระดับชาติ รวมทั้งข้อมูล การขยายผลสู่ 87 แห่ง และเป้าหมาย 500 แห่งตามมติ ครม.

สำหรับผู้ที่ต้องการ ศึกษาเรื่อง Alternative Development แนะนำ UNDP (2019) Doi Tung Development Project: Lessons from Thailand for the World ที่อธิบายวิธีที่ UNDP นำโมเดล DoiTung ไปขยายผลในอัฟกานิสถาน เมียนมา และอินโดนีเซีย

บทเชื่อมสู่บทที่ 10

บทที่ 9 พิสูจน์ว่า Wisdom Helix Model ทำงานได้ในสนามจริง แม้ยังมีข้อจำกัดที่ต้องพัฒนาต่อ บทที่ 10 ซึ่งเป็นบทสุดท้าย จะนำข้อค้นพบทั้งหมดจาก 9 บท มาสังเคราะห์เป็น Theory of Social Construction of Buddhist Solution ทฤษฎีนี้ จะตอบคำถามว่า: สังคมไทยจะสร้างพุทธนวัตกรรมให้เป็นระบบ ขยายผลได้ และยั่งยืน ได้อย่างไร? พร้อมข้อเสนอเชิงนโยบาย 10 ข้อ สำหรับผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกภาคส่วน เราใกล้ถึงจุดหมายปลายทางแล้ว

ผู้เขียนขอทิ้งท้ายว่า การเดินทางตลอด 9 บทที่ผ่านมา เริ่มจากการตั้งคำถาม (บทที่ 1: นวัตกรรมคืออะไรกันแน่?) ผ่านการสำรวจปัญหา (บทที่ 3: สังคมไทยติดกับดักอะไร?) สำรวจเครื่องมือ (บทที่ 4: พุทธธรรมมีอะไรให้?) สังเคราะห์กรอบคิด (บทที่ 5: Wisdom Helix Model) ทดลองใน 3 สนาม (บทที่ 6-8: วัด เศรษฐกิจ วัฒนธรรม) จนถึงการพิสูจน์ในสนามจริง (บทนี้: 3 กรณีศึกษา) ทั้งหมดนี้เป็นกระบวนการที่สอดคล้องกับอริยสัจ 4 ในตัวเอง บทที่ 1-3 คือ ทุกข์ (กำหนดรู้ปัญหา) บทที่ 4-5 คือ สมุทัย + นิโรธ (หาสาเหตุ + จินตนาการเป้าหมาย) บทที่ 6-8 คือ มรรค (ลงมือทำ) บทที่ 9 คือ กาลามสูตร (พิสูจน์ก่อนเชื่อ) และบทที่ 10 จะเป็นการสังเคราะห์ทั้งหมดเป็น ทฤษฎีที่ต้งต้นวงจรใหม่

ถ้ามองในกรอบ Wisdom Helix เอง หนังสือเล่มนี้เป็นเกลียว รอบแรกที่ยกระดับจากปัจเจก (ผู้เขียนคนเดียวที่คิดวิเคราะห์) สู่ชุมชน (กรณีศึกษา 3 ชุมชน ที่พิสูจน์) พร้อมแล้วสำหรับรอบที่ 2 ที่จะยกระดับจากชุมชน สู่สังคม (นโยบาย สถาบัน วัฒนธรรม) ซึ่งเป็นหน้าที่ของบทที่ 10 และของผู้อ่านทุกท่านที่จะนำข้อเสนอจากหนังสือ เล่มนี้ไปทดสอบ ปรับปรุง และพัฒนาต่อ

สุดท้ายนี้ ผู้เขียนขอบคุณชาวประมงบ้านในถุ้ง บังมู ผศ.ดร.อมรศักดิ์ สวัสดิ์พระราชวัชรบัณฑิต ชุมชนคู้บางกะเจ้า มูลนิธิแม่ฟ้าหลวง และทุกคนที่มีส่วนสร้างนวัตกรรมสังคมเหล่านี้ ท่านเหล่านี้ไม่ได้ทำเพื่อจะถูกเขียนในหนังสือ ท่านทำเพราะเห็นว่าเป็นสิ่งที่ดี และลงมือทำจริง นี่คือนิยามของพุทธนวัตกรรมที่แท้จริง ไม่ใช่ทฤษฎีในหนังสือ แต่เป็นการลงมือทำในสนามจริง ด้วยปัญญา ด้วยกรุณา และด้วยความกล้าหาญที่จะเปลี่ยน สิ่งที่ควรเปลี่ยน แม้จะถูกมองว่าไม่เกี่ยวกับวัด หรือไม่ใช่งานของชาวประมง ท่านเหล่านี้คือพุทธนวัตกรรม ตัวจริง ที่หนังสือเล่มนี้พยายามอธิบายว่าทำไมถึงสำเร็จ และทำอะไรให้คนอื่นทำตามได้

ในท้ายที่สุด สิ่งที่หนังสือเล่มนี้ต้องการมากที่สุดไม่ใช่ให้ผู้อ่านเชื่อ Wisdom Helix Model แต่ต้องการให้ผู้อ่านลุกขึ้นมาทำ พุทธนวัตกรรมด้วยตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการแยกขยะในชุมชน การสร้างวิสาหกิจชุมชน การพัฒนาวัดให้เป็น Social Laboratory หรือการผลักดันนโยบายที่เป็นธรรม ทุกก้าวเล็กๆ คือพุทธนวัตกรรม ถ้าทำด้วยปัญญา กรุณา และวิจรรณญาณ ดังที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ กล่าวไว้ในวัย 90 ปี "ทุกก้าวเล็กๆ มีความสำคัญเท่ากับก้าวใหญ่ ทุกก้าวเล็กๆ ควรเป็นรูปแบบหนึ่งของการกระทำด้วยกรุณา" (INEB, 2024)

พร้อมแล้วสำหรับบทสุดท้าย บทที่ 10 จะสังเคราะห์ทุกสิ่งที่เดินทางมาทั้ง 9 บท เป็นข้อเสนอสุดท้ายของหนังสือเล่มนี้ สำหรับสังคมไทยและสำหรับโลก

◆

ทฤษฎีที่ดีต้องกล้าลงสนาม
ถ้าธรรมะไม่ทำงานในชุมชนจริง
ก็เป็นแค่บทสวดที่สวยงาม

◆

บทที่ 9 — กรณีศึกษาเชิงลึก

บทที่ 10

บทสังเคราะห์ทฤษฎีการสร้างทางสังคมของทางออกแบบพุทธ

Synthesis: Theory of Social Construction of Buddhist Solution

10.1 มองย้อนการเดินทาง 9 บทสู่บทสุดท้าย

หนังสือเล่มนี้เริ่มจากคำถามว่า "พุทธธรรมสามารถเป็นฐานสำหรับนวัตกรรมสังคมได้หรือไม่?" 9 บทที่ผ่านมา ค่อยๆ สร้างคำตอบขึ้นทีละชั้น บทที่ 1 รื้อมายาคติว่า นวัตกรรม = เทคโนโลยี แล้วเสนอนิยามใหม่ที่กว้างกว่า พร้อมข้อเสนอ Legitimizer บทที่ 2 สำรวจนวัตกรรมสังคมเชิงทฤษฎี แล้วเสนอกรอบ 3S+1 บทที่ 3 วิเคราะห์ปัญหาสังคมไทย 5 กับดัก บทที่ 4 สำรวจเครื่องมือพุทธธรรม 6 ชุด บทที่ 5 สังเคราะห์ทุกอย่างเป็น Wisdom Helix Model บทที่ 6-8 ทดลองในสนามจริง 3 สนาม (วัด เศรษฐกิจ ธรรมาภิบาล) บทที่ 9 พิสูจน์ด้วยกรณีศึกษา 3 กรณี และบทนี้จะสังเคราะห์ทั้งหมดเป็นทฤษฎี ขึ้นสุดท้าย

การเดินทางนี้สอดคล้องกับอริยสัจ 4 ในตัวเอง บทที่ 1-3 คือทุกข์ (กำหนดรู้ปัญหา: นวัตกรรมถูกเข้าใจผิด สังคมไทยติดกับดัก) บทที่ 4-5 คือสมุทัย + นิโรธ (สืบหาสาเหตุ + จินตนาการเป้าหมาย: พุทธธรรมมีเครื่องมือ Wisdom Helix คือวิสัยทัศน์) บทที่ 6-9 คือมรรค (ลงมือทำ + พิสูจน์: 3 สนาม + 3 กรณีศึกษา) และบทที่ 10 คือปัญญา ที่สังเคราะห์ทั้งหมดเป็นความเข้าใจใหม่ เกลียวกลับสู่จุดเริ่มต้น แต่ยกระดับขึ้น ตรงตาม Wisdom Helix ที่เสนอว่าเป็นเกลียว ไม่ใช่วงกลม

10.2 สรุปผลงานทางวิชาการของหนังสือ: 14 ข้อเสนอใหม่

ก่อนจะเข้าสู่ทฤษฎีสุดท้าย ขอสรุปผลงานทางวิชาการใหม่ที่หนังสือเล่มนี้เสนอทั้งหมด 14 ข้อ

ตารางที่ 10.1 สรุปผลงานทางวิชาการใหม่ 14 ประการของหนังสือ

ลำดับ	ข้อเสนอ	บทที่ เสนอ	ผลการทดสอบ (บทที่ 9)
1	นิยามนวัตกรรม 4 ประเภท (เพิ่ม Social + Epistemic Innovation)	บทที่ 1	สนับสนุน (3 กรณี)
2	กรอบผลกระทบ 5 ระดับ (ปัจเจก -> โครงสร้างสังคม)	บทที่ 1	สนับสนุน
3	แนวคิด Legitimizer (ผู้ให้ความชอบธรรม)	บทที่ 1, 5	สนับสนุน + ขยาย
4	กรอบ 3S+1 (เพิ่ม Spiritual Foundation ให้ OECD)	บทที่ 2	สนับสนุนอย่างชัด
5	ความสัมพันธ์ผกผันความเร็ว-ความลึก	บทที่ 2	สนับสนุน
6	Wisdom Helix Model (3 แกน x 3 ระดับ + 4 มิติเสริม)	บทที่ 5 (หัวใจ)	สนับสนุนอย่างระมัด ระวัง
7	Dual Motivation (แรงจูงใจคู่: เศรษฐกิจ + จิตวิญญาณ)	บทที่ 6	สนับสนุน (3 กรณี)
8	Temple as Social Laboratory (วัดเป็นห้องทดลอง 4 กลไก)	บทที่ 6	สนับสนุน (วัดจากแดง)

ลำดับ	ข้อเสนอ	บทที่ เสนอ	ผลการทดสอบ (บทที่ 9)
9	FinDhamma (Financial Literacy + Dhamma)	บทที่ 7	ข้อเสนอ (ยังไม่ทดสอบ)
10	สหกรณ์วิถีพุทธ (สังคหวัตถุ 4 = หลักสหกรณ์)	บทที่ 7	ข้อเสนอ (ยังไม่ทดสอบ)
11	ปัจจัย 4 แห่งความยั่งยืนของวิสาหกิจชุมชนวิถี พุทธ	บทที่ 7	สนับสนุน (2 กรณี)
12	วัฒนธรรมนวัตกรรมแบบพุทธ 3 เสา	บทที่ 8	ข้อเสนอเชิงทฤษฎี
13	Buddhist Innovation Governance (ธรรมาภิบาลเชิงพุทธนวัตกรรม)	บทที่ 8	ข้อเสนอเชิงทฤษฎี
14	Theory of Social Construction of Buddhist Solution	บทที่ 10 (บทนี้)	สังเคราะห์ใหม่

จากตาราง จะเห็นว่าข้อเสนอที่ 1-8 ผ่านการทดสอบในบทที่ 9 แล้ว ด้วยผลสนับสนุนอย่างระมัดระวัง ข้อเสนอที่ 9-13 ยังเป็นข้อเสนอเชิงทฤษฎี ที่ต้องทดสอบต่อในงานวิจัยอนาคต และ ข้อเสนอที่ 14 (Theory of Social Construction of Buddhist Solution) จะถูกสังเคราะห์ในบทนี้ เป็นผลงานทางวิชาการขั้นสุดท้ายที่รวบรวมทุกอย่างเข้าด้วยกัน

ข้อวิจารณ์ของผู้เขียน 10.1: ความซื่อสัตย์ทางวิชาการ

ผู้เขียนขอชี้ว่า จาก 14 ข้อเสนอ มี 5 ข้อที่ยังไม่ผ่านการทดสอบเชิงประจักษ์ (ข้อ 9-13) ความซื่อสัตย์ทางวิชาการกำหนดว่าต้องบอกผู้อ่านอย่างตรงไปตรงมาว่า สิ่งไหนพิสูจน์แล้ว สิ่งไหนยังเป็นแค่ข้อเสนอ หนังสือเล่มนี้ไม่ได้อ้างว่าทุกข้อเสนอถูกต้อง แต่อ้างว่าทุกข้อเสนอมีเหตุผลรองรับเพียงพอที่จะเสนอ และรอให้ทดสอบ ต่อตามจิตวิญญาณกาลามสูตร

— ◆ —

ให้โดยไม่หวังคืน
 นั่นแหละคือการลงทุนที่ให้ผลตอบแทนสูงที่สุด
 — ทาน ในสังคหวัตถุ ๔

— ◆ —

10.3 ทฤษฎีการสร้างทางสังคมของทางออกแบบพุทธ

ผลงานทางวิชาการชิ้นสุดท้ายของหนังสือเล่มนี้คือทฤษฎีที่ผู้เขียนเรียกว่า "ทฤษฎีการสร้างทางสังคมของทางออกแบบพุทธ" (Theory of Social Construction of Buddhist Solution: SCBS) ทฤษฎีนี้ตอบคำถามว่า สังคมสร้างทางออกแบบพุทธอย่างไร โดยไม่ได้มองว่าทางออกแบบพุทธเป็นสิ่งที่มียอยู่แล้ว รอให้ค้นพบ แต่มองว่าเป็นสิ่งที่สังคมสร้างขึ้นผ่านปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คน สถาบัน และหลักธรรม

10.3.1 ทำไมเรียกว่าการสร้างทางสังคม?

คำว่า **Social Construction** มาจากทฤษฎีสังคมวิทยาของ Peter Berger & Thomas Luckmann (1966) *The Social Construction of Reality* ที่เสนอว่าความจริง ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่โดยลำพัง แต่ถูกสร้างขึ้นโดยสังคมผ่าน 3 กระบวนการ คือ

- (1) Externalization คนสร้างสิ่งใหม่ออกมาสู่โลก
- (2) Objectivation สิ่งที่สร้างขึ้นถูกทำให้เป็นวัตถุวิสัย
- (3) Internalization สิ่งที่เป็นวัตถุวิสัยถูกดูดซับกลับเข้าไปในจิตใจของคน กลายเป็นความจริงที่ทุกคนยอมรับ วงจรนี้วนเวียนไปเรื่อยๆ

ผู้เขียนเสนอว่า ทางออกแบบพุทธ (Buddhist Solution) ก็ถูกสร้างขึ้นด้วยกระบวนการเดียวกัน แต่ผ่านเกลียวปัญญา Wisdom Helix ไม่ใช่ผ่านวงกลม แบบ Berger & Luckmann

ขั้นที่ 1: Externalization ผ่านแกนปัญญา นวัตกรรมใช้โยนิโสมนสิการ อริยสัจ 4 และปฏิเสธสมุปปาท วิเคราะห์ปัญหา แล้วสร้างทางออกใหม่ออกมาสู่ชุมชน เช่น บังมูสร้างธนาคารปูม้า พระมหาประนอมสร้างจิวรวิไลเคิล สมเด็จพระสังฆราชสร้างโครงการดอยตุง

ขั้นที่ 2: Objectivation ผ่านแกนศีล ทางออกที่สร้างขึ้นถูกทำให้เป็น สถาบัน ผ่านการศึกษาชุมชน สมาคม ศูนย์เรียนรู้ มูลนิธิ นโยบายรัฐ จนไม่พึ่งตัวบุคคลอีกต่อไป

ขั้นที่ 3: Internalization ผ่านแกนสมาธิ ทางออกที่เป็นสถาบันแล้ว ถูกดูดซับเข้าไปในค่านิยมของชุมชน กลายเป็นวิถีชีวิตที่ทุกคนยอมรับ เช่น ค่านิยมว่าทะเลเป็นทุนร่วม ค่านิยมว่า แยกขยะ = ทำบุญ

แผนภาพที่ 10.1 Theory of Social Construction of Buddhist Solution (SCBS)

สิ่งที่ทำให้ SCBS ต่างจาก Social Construction Theory ดั้งเดิมของ Berger & Luckmann มี 3 ประการ

ประการแรก SCBS เป็นเกลียว ไม่ใช่วงกลม หุกรอบยกระดับขึ้น จากปัจเจกสู่ชุมชนสู่สังคม

ประการที่สอง SCBS มีมิติจิตวิญญาณ (แกนสมาธิ) ที่ Berger & Luckmann ไม่มี

ประการที่สาม SCBS มีตัวเร่ง 3 ตัวที่ทำให้เกลียวหมุนเร็วขึ้น คือ Legitimizer (ผู้ให้ความชอบธรรม) Dual Motivation (แรงจูงใจคู่) และ 3S+1 (กรอบ Start-Scale-Sustain + Spiritual Foundation)

10.3.2 SCBS กับทฤษฎีอื่น จุดร่วมและจุดต่าง

SCBS ไม่ได้เกิดขึ้นในสุญญากาศ แต่สังเคราะห์จากทฤษฎีหลายสาย จาก Social Construction Theory (Berger & Luckmann, 1966): SCBS รับกรอบ 3 กระบวนการ (Externalization-Objectivation-Internalization) มาเป็น โครงสร้างหลัก แต่เปลี่ยนจากวงกลม เป็นเกลียว และเพิ่มมิติจิตวิญญาณ จาก Diffusion of Innovations (Rogers, 2003): SCBS รับแนวคิดการแพร่กระจาย นวัตกรรม แต่เพิ่มหมวด Legitimizer ที่ Rogers ไม่มี จาก Social Innovation Theory (Mulgan,

2019; OECD, 2025): SCBS รับแนวคิดนวัตกรรมสังคม แต่เพิ่ม Spiritual Foundation ที่ทฤษฎีตะวันตกไม่มี จาก Institutional Theory (North, 1990): SCBS รับแนวคิดว่าสถาบัน กำหนดพฤติกรรม แต่เสนอว่าธรรม เป็นสถาบันรูปแบบหนึ่งที่ทรงพลังเป็นพิเศษ จากพุทธปรัชญา SCBS รับอริยสัจ 4 เป็นกรอบวิเคราะห์ไตรสิกขาเป็นกลไกพัฒนา พรหมวิหาร 4 เป็นจริยธรรม สังคหวัตถุ 4 เป็นเครือข่ายกาลามสูตรเป็นวิธีตรวจสอบ และปฏิจสงมุปบาทเป็นโลกทัศน์

ข้อวิพากษ์ของผู้เขียน SCBS ไม่ได้อ้างว่า แทนที่ทฤษฎีใด แต่อ้างว่าสังเคราะห์ ทฤษฎีหลายสายเข้าด้วยกัน ผ่านเลนส์ของพุทธปรัชญา เหมือนที่ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายว่า พุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธความรู้จากแหล่งอื่น แต่นำมาบูรณาการภายใต้กรอบปฏิจสงมุปบาท SCBS ก็ทำเช่นเดียวกัน คือนำทฤษฎีจากหลายสายมาบูรณาการภายใต้กรอบ Wisdom Helix

10.3.3 SCBS กับ 3 กรณีสึกษาทดสอบย้อนหลัง

เมื่อนำ SCBS กลับไปทดสอบกับ 3 กรณีสึกษาจากบทที่ 9 จะเห็นว่าทั้ง 3 กรณียึดตาม 5 ขั้นตอนของ SCBS อย่างชัดเจน ดังนี้

ธนาการปูม: (1) Awakening = บังมเห็นปูมหายไป (2) Creation = สร้างระบบธนาการปูม (3) Legitimization = บังม+นักวิชาการให้ความชอบธรรม (4) Institutionalization = สมาคมประมวงพื้นบ้าน ศูนย์เรียนรู้ 87 แห่ง มติ ครม. (5) Value Transformation = ค่านิยม "ทะเลเป็นทุนร่วม" แพร่กระจาย

วัดจากแดง: (1) Awakening = พระมหาประนอมเห็นขยะท่วม (2) Creation = สร้างจิวรวิไลเคิล (3) Legitimization = พระสงฆ์ทำให้แยกขยะ = ทำบุญ (4) Institutionalization = ศูนย์เรียนรู้ เครือข่าย 34 องค์กร (5) Value Transformation = ค่านิยม ขยะ = ทรัพยากร แพร่กระจาย

DoiTung: (1) Awakening = สมเด็จพระเจ้าเห็นชาวเขาปลูกฝิ่น (2) Creation = สร้างโครงการพัฒนาทางเลือก (3) Legitimization = สถาบันพระมหากษัตริย์ให้ความชอบธรรม (4) Institutionalization = มูลนิธิแม่ฟ้าหลวง แปรนด์ DoiTung UNDP ขยายผล (5) Value Transformation = ค่านิยม อาชีพสุจริตดีกว่าฝิ่นฝักรากในชุมชน

ทั้ง 3 กรณีเดินตาม SCBS ครบ 5 ขั้นตอน แม้จะไม่เคยรู้จัก SCBS มาก่อน สนับสนุนว่า SCBS อธิบายกระบวนการจริง ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ไม่ใช่กรอบที่ยัดใส่ นอกจากนี้ ทั้ง 3 กรณียังแสดงว่า 5 ขั้นตอนไม่จำเป็นต้องเรียงตามลำดับเสมอไป บางกรณี Legitimization เกิดพร้อมกับ Creation (เช่น วัดจากแดง ที่เจ้าอาวาส เป็นทั้งผู้สร้างและ Legitimizer) บางกรณี Institutionalization เกิดก่อน Value Transformation ส่วน DoiTung สร้างสถาบันก่อนแล้วค่านิยมตามมาทีหลัง SCBS จึงเป็นกรอบยืดหยุ่น ไม่ใช่สูตรตายตัว

ข้อวิจารณ์ของผู้เขียน 10.2: SCBS เป็นทฤษฎีหรือกรอบคิด?

ผู้เขียนตระหนักว่า SCBS อาจถูกวิจารณ์ว่ายังไม่ใช้ทฤษฎี ในความหมาย เข้มงวดเช่น ไม่มีสมมติฐานที่ทดสอบด้วยสถิติ แต่เป็นกรอบคิดเชิงทฤษฎี (Theoretical Framework) ที่สังเคราะห์จากทฤษฎีหลายสาย (Social Construction + Innovation Theory + Buddhist Philosophy) ผู้เขียนยอมรับข้อวิจารณ์นี้ และเสนอว่า SCBS เป็นจุดเริ่มต้นของทฤษฎี ไม่ใช่ทฤษฎีที่สมบูรณ์ ต้องการงานวิจัยเพิ่มเติมเพื่อพัฒนา ให้เป็นทฤษฎีเต็มรูปแบบ

10.4 SCBS ทำงานอย่างไร กับกลไก 5 ขั้นตอน

จากการสังเคราะห์ข้อค้นพบทั้ง 9 บท ผู้เขียนเสนอว่า SCBS ทำงานผ่าน 5 ขั้นตอนที่เชื่อมโยงกันเป็นเกลียว

ขั้นตอนที่ 1: การตระหนักรู้ (Awakening) เริ่มจากบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่ตื่นจากมายาคติ (อวิชชา) และเห็นปัญหาตามความเป็นจริง (อริยสัจข้อ 1) เหมือนบังมูที่เห็นว่าปูมำกำลังหายไป เจ้าอาวาสวัดจากแดงที่เห็นขยะท่วม สมเด็จพระเจ้าที่ เห็นชาวเขาปลูกฝิ่น การตระหนักรู้นี้ต้องอาศัยโยนิโสมนสิการ (คิดถึงรากเหง้า) ไม่ใช่แค่ เห็นอาการ

ขั้นตอนที่ 2: การสร้างสรรค์ (Creation) ผู้ตระหนักรู้สร้างทางออกใหม่ โดยใช้เครื่องมือพุทธธรรม (อริยสัจ 4 ปฏิจจนสมุปบาท ไตรสิกขา) ผสมกับความรู้สมัยใหม่ ทางออกนี้ต้องตอบทั้ง 3 แกนของ Wisdom Helix (มิกติกา มีแรงจูงใจภายใน มีความรู้) ไม่ใช่แค่แกนเดียว

ขั้นตอนที่ 3: การให้ความชอบธรรม (Legitimization) ทางออกที่สร้างขึ้นถูกทำให้ชอบธรรม ผ่าน Legitimazer คือพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน นักวิชาการ สถาบัน ทำให้ชุมชนยอมรับและร่วมมือ กลไกนี้ใช้สังคหวัตถุ 4 (ทาน ปิยวาจา อตถจริยา สมานัตตตา) เป็นเครื่องมือสร้างเครือข่าย และใช้ Dual Motivation (ผสมเศรษฐกิจ + จิตวิญญาณ) เป็นแรงดึงดูด

ขั้นตอนที่ 4: การทำให้เป็นสถาบัน (Institutionalization) ทางออกที่ได้รับการยอมรับถูกแปลงจากโครงการ เป็นสถาบันมิกติกา มีคณะกรรมการ มิงบประมาณ มีศูนย์เรียนรู้ มีเครือข่าย Spiritual Foundation ถูกฝังเข้าไปในองค์กร ไม่พึ่งตัวบุคคล กรอบ 3S+1 ทำงานเต็มที่ (Start ได้ Scale ได้ Sustain ได้ + มี Spiritual Foundation)

ขั้นตอนที่ 5: การเปลี่ยนค่านิยม (Value Transformation) สถาบันที่สร้างขึ้นค่อยๆ เปลี่ยนค่านิยมของสังคม จากเดิม (เช่น ขยะ = ไร้ค่า ทะเล = ทรัพยากรกอบโกย) เป็นค่านิยมใหม่ (ขยะ = ทรัพยากร ทะเล = ทนร่วม) เมื่อค่านิยมเปลี่ยน คนรุ่นใหม่จะตระหนักรู้ ปัญหาใหม่ ที่คนรุ่นเก่ามองไม่เห็น แล้วเริ่มเกลียวรอบใหม่ที่ยกระดับขึ้นไปอีก

แผนภาพที่ 10.2 กลไกขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ 5 ขั้นตอนของ SCBS

10.5 ข้อเสนอเชิงนโยบาย 10 ประการ

จากข้อค้นพบทั้ง 10 บท ผู้เขียนเสนอข้อเสนอเชิงนโยบาย 10 ประการ สำหรับผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง 5 กลุ่ม

10.5.1 สำหรับรัฐบาลและหน่วยงานนโยบาย

ข้อเสนอที่ 1: ขยายนิยามนวัตกรรม ของสำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ (NIA) ให้ครอบคลุมนวัตกรรมสังคม และนวัตกรรมทางปัญญาอย่างเป็นทางการ พร้อมจัดสรรงบประมาณตามสัดส่วน

ข้อเสนอที่ 2: บรรจุวัดในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 14 ในฐานะ สถาบันนวัตกรรมสังคม จัดตั้งกองทุนวัดนวัตกร สนับสนุนวัดที่ทำงานพัฒนาชุมชน

10.5.2 สำหรับมหาเถรสมาคมและคณะสงฆ์

ข้อเสนอที่ 3: ปฏิรูปหลักสูตรการศึกษาสงฆ์ ให้มีวิชาพุทธนวัตกรรมสังคม สอนพระสงฆ์ให้เป็นนวัตกรสังคม ไม่ใช่แค่ผู้ปฏิบัติธรรม

ข้อเสนอที่ 4: สร้างเครือข่ายวัด นวัตกร เชื่อมวัดที่ทำงานสังคมทั่วประเทศ ให้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ เหมือนเครือข่ายพุทธศาสนิกสัมพันธ์เพื่อสังคม (INEB) ในระดับสากล

10.5.3 สำหรับมหาวิทยาลัยและนักวิจัย

ข้อเสนอที่ 5: จัดตั้งศูนย์วิจัยพุทธนวัตกรรม ที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หรือมหาวิทยาลัยอื่น ทำหน้าที่วิจัย พัฒนา และเผยแพร่องค์ความรู้ด้านพุทธนวัตกรรมอย่างเป็นระบบ

ข้อเสนอที่ 6: พัฒนาตัวชี้วัดพุทธนวัตกรรม (Buddhist Innovation Index) ที่วัดทั้ง 3 แกนของ Wisdom Helix ใช้ประเมินนวัตกรรมสังคมวิถีพุทธอย่างเป็นระบบ

ข้อเสนอที่ 7: ทดสอบ Wisdom Helix ในบริบทข้ามวัฒนธรรม ร่วมกับ INEB ทดสอบในศรีลังกา เมียนมา ญี่ปุ่น และบริบทข้ามศาสนา (ชุมชนมุสลิม คริสต์)

10.5.4 สำหรับชุมชนและผู้ประกอบการสังคม

ข้อเสนอที่ 8: ใช้ Wisdom Helix เป็นกรอบออกแบบนวัตกรรมสังคม ตรวจสอบว่าครบทั้ง 3 แกน (กติกา แรงจูงใจภายใน ความรู้) และทุกระดับ (ปัจเจก ชุมชน สังคม)

ข้อเสนอที่ 9: สร้าง Dual Motivation ผสมแรงจูงใจเศรษฐกิจกับจิตวิญญาณ อย่าพึ่งแรงจูงใจเดียว เพราะ "ตาข่ายนิรภัย" จากแรงจูงใจคู่ทำให้ยั่งยืนกว่า

10.5.5 สำหรับเวทีสากล

ข้อเสนอที่ 10: นำเสนอพุทธนวัตกรรม เป็น Soft Power ของไทย และเป็นทางเลือกที่ไทยเสนอให้กับโลก ในยุคที่โลกมองหาทางออกจากวิกฤตหลายมิติ ผ่านเวที UNDP OECD INEB และ ASEAN

ตารางที่ 10.2 สรุปข้อเสนอเชิงนโยบาย 10 ประการ:

ข้อ	ข้อเสนอ	กลุ่มเป้าหมาย	ผลลัพธ์ที่คาดหวัง
1	ขยายนิยามนวัตกรรมของ NIA	รัฐบาล, NIA	งบประมาณสนับสนุนนวัตกรรมสังคมเพิ่ม
2	บรรจุวัดในแผนพัฒนาฯ ฉบับ 14	สภาพัฒน์, กระทรวงมหาดไทย	วัดนวัตกรรม 1,000 แห่งภายใน 5 ปี

ข้อ	ข้อเสนอ	กลุ่มเป้าหมาย	ผลลัพธ์ที่คาดหวัง
3	ปฏิรูปหลักสูตรการศึกษาสงฆ์	มหาเถรสมาคม	พระสงฆ์เป็นนวัตกรสังคม
4	เครือข่ายวัดนวัตกร	มหาเถรฯ, MCU	แลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างวัดทั่วประเทศ
5	ศูนย์วิจัยพุทธนวัตกรรม	MCU, มหาวิทยาลัย	องค์ความรู้เป็นระบบตีพิมพ์สากล
6	Buddhist Innovation Index	นักวิจัย	เครื่องมือวัด Wisdom Helix 9 มิติ
7	ทดสอบข้ามวัฒนธรรม	INEB, UNDP	ยืนยัน/ปรับ Wisdom Helix สากล
8	Wisdom Helix เป็นกรอบออกแบบ	ชุมชน, SE	นวัตกรรมสังคมครบ 3 แกน ยั่งยืน
9	Dual Motivation ในทุกโครงการ	ชุมชน, NGO	ตาข่ายนิรภัยให้ความยั่งยืน
10	พุทธนวัตกรรมเป็น Soft Power	อว., INEB	ไทยเป็นผู้นำด้านพุทธนวัตกรรมระดับโลก

ข้อเสนอทั้ง 10 ประการไม่ได้ทำงานแยกกัน แต่ เชื่อมโยงกันเป็นระบบ ข้อ 1-2 สร้างพื้นที่นโยบาย ข้อ 3-4 สร้างคน (พระสงฆ์ นวัตกร) ข้อ 5-7 สร้างความรู้ (วิจัย ตัวชี้วัด ทดสอบข้ามวัฒนธรรม) ข้อ 8-9 สร้างปฏิบัติ (ชุมชนใช้จริง) และข้อ 10 สร้าง การรับรู้ (Soft Power) ทั้ง 10 ข้อทำงานเป็นระบบนิเวศ (Ecosystem) ของพุทธ นวัตกรรม ไม่ใช่รายการแยก ถ้าทำแค่ข้อเดียวอาจไม่สำเร็จ ต้องทำหลายข้อพร้อมกัน

10.6 วาระวิจัยอนาคตสิ่งที่จะต้องทำต่อ

หนังสือเล่มนี้เปิดประตูสู่งานวิจัยอนาคตหลายสาย ผู้เขียนเสนอวาระวิจัย 5 สาย

สายที่ 1: ทดสอบ Wisdom Helix เชิงปริมาณ พัฒนาแบบสอบถามวัด 9 มิติของ Wisdom Helix ทดสอบกับตัวอย่างขนาดใหญ่ (เช่น วัดนวัตกร 100 แห่ง) ใช้สถิติวิเคราะห์องค์ประกอบ (Factor Analysis) ยืนยันว่า 3 แกน x 3 ระดับ เป็นโครงสร้างที่ถูกต้อง

สายที่ 2: ทดสอบ Dual Motivation เชิงทดลอง ออกแบบการทดลอง (Experiment) เปรียบเทียบ 3 กลุ่ม: (1) แรงจูงใจเศรษฐกิจอย่างเดียว (2) จิตวิญญาณอย่างเดียว (3) แรงจูงใจคู่ วัดผลความยั่งยืนของพฤติกรรม เช่น การแยกขยะ หลัง 6 เดือน 1 ปี 2 ปี เพื่อพิสูจน์ว่า Dual Motivation ยั่งยืนกว่าจริงหรือไม่

สายที่ 3: ทดสอบ SCBS ในบริบทข้ามวัฒนธรรม ใช้ SCBS วิเคราะห์กรณี นวัตกรรมสังคมในศรีลังกา (Sarvodaya Shramadana Movement) เมียนมา (Engaged Buddhism ท่ามกลางวิกฤต) ญี่ปุ่น (วัดนวัตกรในยุค AI) และบริบทอิสลาม (ชุมชนมุสลิมในไทย)

สายที่ 4: พัฒนา FinDhamma เป็นหลักสูตรจริง ร่วมกับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และกระทรวงศึกษาธิการ พัฒนาหลักสูตร Financial Literacy + Dhamma ทดลองใช้ในโรงเรียนนำร่อง วัดผลว่าลดหนี้ครัวเรือนได้จริงหรือไม่

สายที่ 5: วิจัยกรณีที่ไม่สำเร็จ ศึกษาวัดที่พยายามทำนวัตกรรมสังคมแต่ล้มเหลว ใช้ Wisdom Helix วิเคราะห์ว่าขาดแกนไหน หรือขาดตัวเร่งตัวไหน ข้อมูลจากกรณีล้มเหลวมีค่าทางวิชาการไม่แพ้กรณีสำเร็จ

10.6.1 ข้อจำกัดของหนังสือเล่มนี้

ผู้เขียนขอระบุข้อจำกัดของหนังสืออย่างตรงไปตรงมา เพื่อความซื่อสัตย์ทางวิชาการ ดังนี้

ข้อจำกัดที่ 1: หนังสือเล่มนี้เป็นงานเชิงคุณภาพทั้งหมด ยังไม่มีการทดสอบเชิงปริมาณ (Quantitative Testing) Wisdom Helix Model ยังไม่ถูกพัฒนาเป็นแบบวัดที่ผ่านการทดสอบ Validity และ Reliability ทางสถิติ

ข้อจำกัดที่ 2: กรณีศึกษา 3 กรณีเป็นกรณีที่สำเร็จทั้งหมด ยังไม่ได้ศึกษากรณีที่ล้มเหลวทำให้อาจมี Selection Bias

ข้อจำกัดที่ 3: หนังสือศึกษาเฉพาะบริบทไทย ยังไม่ได้ทดสอบในบริบทข้ามวัฒนธรรม แม้กรณีธนาคารปูม้า (ชุมชนมุสลิม) จะชี้ว่า Wisdom Helix อาจใช้ข้ามศาสนาได้ แต่ยังไม่มีความหลักฐานเพียงพอ

ข้อจำกัดที่ 4: ผู้เขียนเป็นนักวิชาการ จากคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นสถาบันพุทธศาสนา อาจมีความลำเอียงโดยธรรมชาติ ในทิศทางที่เอื้อต่อพุทธศาสนา ผู้เขียนพยายามควบคุมความลำเอียงนี้ด้วยการอ้างอิงทฤษฎีตะวันตกอย่างเป็นระบบ รับฟังข้อวิจารณ์ (เช่น Hewison ในบทที่ 7) และใช้กาลามสูตรเป็นหลักตรวจสอบตนเอง

ข้อจำกัดที่ 5: SCBS ยังเป็นกรอบคิดเชิงทฤษฎี (Theoretical Framework) ยังไม่ใช่ทฤษฎี ในความหมายเข้มงวด ต้องการงานวิจัยเพิ่มเติมจำนวนมากเพื่อพัฒนาให้เป็นทฤษฎีเต็มรูปแบบ

ข้อวิจารณ์ของผู้เขียน 10.2b: ทำไมต้องเปิดเผยข้อจำกัด

นักวิชาการบางท่านอาจสงสัยว่าทำไมผู้เขียนต้องเปิดเผยจุดอ่อนของตัวเอง คำตอบคือ นี่คือนิยามของกาลามสูตร ในทางปฏิบัติ กาลามสูตรสอนว่าอย่าเชื่อเพียงเพราะผู้พูดน่าเชื่อถือ แม้แต่ผู้เขียนก็ไม่ใช่ว่ามีอำนาจที่ต้องเชื่อโดยไม่ตั้งคำถาม การเปิดเผยข้อจำกัดเป็นการเชิญ ผู้อ่านให้วิจารณ์ ตั้งคำถาม และทดสอบต่อ ซึ่งจะช่วยให้ Wisdom Helix และ SCBS แข็งแกร่งขึ้น ไม่ใช่ซ่อนแฉ ทฤษฎีที่ดีไม่กลัวการตั้งคำถาม ทฤษฎีที่กลัวการตั้งคำถามไม่ใช่ทฤษฎีที่ดี

10.7 บทส่งท้าย: จากหนังสือสู่การปฏิบัติ

หนังสือเล่มนี้เริ่มจากคำถามง่ายๆ ว่า "พุทธธรรมสามารถเป็นฐานสำหรับนวัตกรรมสังคมได้หรือไม่" คำตอบจาก 10 บทคือได้ แต่มีเงื่อนไข

เงื่อนไขที่ 1: ต้องเข้าใจพุทธให้ถูก ไม่ใช่ "Buddhism with a capital B" (พิธีกรรม สถาบัน อำนาจ) แต่เป็น "buddhism with a small b" (ปัญญา กรุณา วิจยญาณ) ตามที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เสนอในบทที่ 4

เงื่อนไขที่ 2: ต้องเข้าใจนวัตกรรมให้ถูก ไม่ใช่แค่เทคโนโลยี แต่รวมถึงนวัตกรรมสังคม เศรษฐกิจ และทางปัญญา ตามที่วิเคราะห์ในบทที่ 1

เงื่อนไขที่ 3: ต้องทำจริง ไม่ใช่แค่พูด ตามหลักกาลามสูตร ที่สอนว่าต้องพิสูจน์ก่อนเชื่อ หนังสือที่ไม่ถูกนำไปทดสอบในสนามจริง ก็เป็นแค่ตัวอักษรบนกระดาษ

ผู้เขียนขอจบด้วยข้อความจากพระพุทธเจ้า ที่ตรัสไว้ในมหาปรินิพพานสูตร **"จรถ ภิกขเว จาริกิ พุทฺชนิตาย พุทฺชนสุขาย โลกานุกมฺปาย"** แปลว่า **"จงเที่ยวจาริกเพื่อประโยชน์สุขของคนจำนวนมาก เพื่อความกรุณาต่อโลก"** (วินย. 4/32) ข้อความนี้คือภารกิจ (Mission) ของพุทธนวัตกรรม ไม่ใช่แค่ปลดทุกข์ตนเอง แต่สร้างประโยชน์สุขแก่โลก หนังสือเล่มนี้เป็นเพียงก้าวเล็กๆ ในเส้นทางนั้น

ข้อวิจารณ์ของผู้เขียน 10.3: จุดยืนสุดท้าย

ผู้เขียนตระหนักว่าหนังสือเล่มนี้อาจถูกวิจารณ์จาก 2 ฝ่าย ฝ่ายนักวิชาการตะวันตกอาจวิจารณ์ว่า อิงศาสนามากเกินไป ฝ่ายนักวิชาการพุทธอาจวิจารณ์ว่า ทำพุทธเป็นเครื่องมือมากเกินไป ผู้เขียนยอมรับว่าอยู่ระหว่าง 2 ฝ่าย แต่เชื่อว่าทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) คือจุดที่ถูกต้อง ไม่อิงตะวันตกจนหมด ไม่อิงศาสนาจนหมด แต่สังเคราะห์ทั้งสองเข้าด้วยกันอย่างมีวิจยญาณ ตามหลักโยนิโสมนสิการ ถ้าผู้อ่านเห็นด้วย ก็ขอให้นำไปใช้ ถ้าไม่เห็นด้วย ก็ขอให้วิจารณ์อย่างสร้างสรรค์ เพราะทั้ง 2 กรณี ล้วนทำให้พุทธนวัตกรรมก้าวหน้าขึ้น

10.7.1 จดหมายถึงผู้อ่านคำเชิญชวนจากผู้เขียน

ผู้เขียนขอถือโอกาสนี้พูดกับผู้อ่านโดยตรงไปตรงมา หนังสือเล่มนี้ไม่ใช่แค่หนังสือวิชาการ แต่เป็นคำเชิญชวน ให้ผู้อ่านทุกท่านเป็นพุทธนวัตกรรมด้วยตนเอง ไม่ว่าท่านจะเป็นพระสงฆ์ นักวิชาการ ข้าราชการ ผู้นำชุมชน ผู้ประกอบการสังคม หรือประชาชนทั่วไป ท่านสามารถทำพุทธนวัตกรรมได้ทุกระดับ

ถ้าท่านเป็นพระสงฆ์ ท่านมี Moral Authority (อำนาจทางศีลธรรม) สูงที่สุดในสังคมไทย ท่านสามารถเป็น Legitimizer (ทำให้ชอบธรรม) ที่เปลี่ยนสิ่งที่คนไม่ยอมทำให้ กลายเป็นสิ่งที่คนอยากทำ ท่านมีวัดเป็น Social Laboratory (ห้องปฏิบัติการทางสังคม) ที่พร้อมใช้ ท่านมีชุมชนรอบวัดเป็นเครือข่าย เริ่มจากสิ่งเล็กๆ ที่ท่านเห็นว่าเป็นปัญหาในชุมชน แล้วใช้อริยสัจ 4 วิเคราะห์ ใช้ Wisdom Helix ออกแบบ

ถ้าท่านเป็นนักวิชาการ ท่านมีความรู้และเครื่องมือวิจัยที่จะทดสอบ Wisdom Helix และ SCBS อย่างเป็นระบบ วาระวิจัย 5 สายจากหัวข้อ 10.6 รอท่านอยู่ โดยเฉพาะการทดสอบเชิงปริมาณ การทดสอบข้ามวัฒนธรรม และการศึกษากฎที่ล้มเหลว

ถ้าท่านเป็นผู้กำหนดนโยบาย ข้อเสนอ 10 ประการจากหัวข้อ 10.5 รอท่านอยู่ โดยเฉพาะการขยายนิยามนวัตกรรมของสำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ (NIA) การบรรจุวัดในแผนพัฒนาฯ และการพัฒนาตัวชี้วัดพุทธนวัตกรรม

ถ้าท่านเป็นชาวบ้านทั่วไป ท่านไม่ต้องรอใคร เริ่มจากครัวเรือนของท่าน ใช้หลักสังคาลสูตรจัดสรรเงิน ใช้สมาธิเลือกอาชีพ ใช้สันโดษเป็นวัคซีนป้องกันตัณหา แล้วค่อยขยายสู่ชุมชน ร่วมกับวัดสร้างวิสาหกิจชุมชนวิถีพุทธ ทุกก้าวเล็กๆ คือพุทธนวัตกรรม

10.7.2 วิสัยทัศน์ 2573 พุทธนวัตกรรมในอีก 5 ปี

ผู้เขียนขอจินตนาการว่า ถ้าข้อเสนอในหนังสือเล่มนี้ถูกนำไปปฏิบัติจริง สังคมไทยในปี 2573 (2030) จะเป็นอย่างไร วัด 1,000 แห่งทั่วประเทศจะกลายเป็นวัดนวัตกรรม ที่ทำงานพัฒนาชุมชนอย่างเป็นระบบ ไม่ใช่แค่สถานที่ทำพิธี วิสาหกิจชุมชนวิถีพุทธ 500 แห่งจะสร้างอาชีพและรายได้ ให้ชุมชนฐานราก โดยไม่ เบียดเบียน

หลักสูตร FinDhamma จะสอนเยาวชนไทย ให้รู้จักบริหารเงิน ตามหลักสังคาลสูตร อดหนี้ครัวเรือนรุ่นต่อไป Wisdom Helix Model จะถูกทดสอบในระดับสากล ผ่าน INEB และ UNDP กลายเป็นกรอบคิดจากไทย ที่โลกรู้จัก เหมือนที่ SEP เป็นอยู่ ไทยจะมี Soft Power ด้านพุทธนวัตกรรม ที่ไม่มีประเทศใดเทียบได้ เพราะมีทุนเดิมที่ไม่มีใครมี

วิสัยทัศน์นี้อาจฟังดูทะเยอทะยานแต่ไม่เกินจริง ทุกองค์ประกอบมีอยู่แล้ว วัด 40,000 แห่งมีอยู่แล้ว ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีอยู่แล้ว เครือข่ายพุทธศาสนิกสัมพันธ์เพื่อสังคม (INEB) มีเครือข่ายอยู่แล้ว กรณีศึกษาที่สำเร็จมีอยู่แล้ว สิ่งที่ขาดคือ การจัดระบบ การเชื่อมโยง และการสนับสนุนเชิงนโยบาย หนังสือเล่มนี้เสนอกรอบ สำหรับการจัดการนั้น ผู้อ่านทุกท่านคือมือที่จะทำให้กรอบนี้เป็นจริง

10.7.3 ข้อความสุดท้าย กลับสู่กาลามสูตร

หนังสือเล่มนี้เริ่มจากกาลามสูตร และขอจบที่กาลามสูตร พระพุทธเจ้าทรงสอน ชาวกาลามะว่า “อย่าเชื่อเพียงเพราะฟังตามกันมา อย่าเชื่อเพียงเพราะทำตามกันมา อย่าเชื่อเพียงเพราะเป็นข่าวเล่าลือ อย่าเชื่อเพียงเพราะอ้างหนังสือ อย่าเชื่อเพียงเพราะ นิกเคา อย่าเชื่อเพียงเพราะคาดคะเน อย่าเชื่อเพียงเพราะตรึงตรองตามอาการ อย่าเชื่อเพียงเพราะเข้ากับทฤษฎีของตน อย่าเชื่อเพียงเพราะผู้พูดน่าเชื่อถือ อย่าเชื่อเพียงเพราะเป็นครูของเรา” (อง.ติก. 20/505)

ข้อความนี้ใช้กับหนังสือเล่มนี้เองด้วย อย่าเชื่อ Wisdom Helix Model เพียงเพราะอ่านในหนังสือ อย่าเชื่อ SCBS เพียงเพราะผู้เขียนน่าเชื่อถือ อย่าเชื่อข้อเสนอเชิงนโยบาย 10 ข้อเพียงเพราะฟังดูดี แต่จงนำไปทดสอบด้วยตนเอง ในชุมชนของตนเอง ในบริบทของตนเอง แล้วพิสูจน์ว่าใช้ได้จริงหรือไม่ ถ้าใช้ได้ ก็นำไปขยายผล ถ้าใช้ไม่ได้ ก็ปรับปรุง หรือเสนอกรอบใหม่ที่ดีกว่า

นี่คือจิตวิญญาณของกาลามสูตร นี่คือจิตวิญญาณของพุทธนวัตกรรม นี่คือจิตวิญญาณของหนังสือเล่มนี้ ไม่ได้ขอให้เชื่อ แต่ขอให้คิด ไม่ได้ขอให้ทำตาม แต่ขอให้ทดลอง ไม่ได้ขอให้ยอมรับ แต่ขอให้ตั้งคำถาม เพราะทุกคำถามที่ดี คือจุดเริ่มต้นของนวัตกรรม ทุกนวัตกรรมที่ดี คือจุดเริ่มต้นของสังคมที่ดีกว่า และสังคมที่ดีกว่าคือเป้าหมายสูงสุด ของพุทธนวัตกรรม

สุดท้ายจริงๆ ผู้เขียนขออน้อมกราบพระรัตนตรัย น้อมคารวะครูบาอาจารย์
ทุกท่าน ขอขอบคุณพุทธวัตรทุกรูปทุกคนที่ทำงานจริงในสนามจริง และขอบคุณผู้อ่าน
ทุกท่านที่เดินทางมาด้วยกันตลอด 10 บท กว่า 200 หน้า ขอให้ผลบุญจากหนังสือเล่มนี้
หากมี เป็นประโยชน์สุขของคนจำนวนมาก ตามปณิธานที่พระพุทเจ้าทรงมอบไว้ "จรร
ภิกขเว จาริกัม พุชชนิตาย พุชชนสุขาย โลกานุกมปาย" จงเดินทางเพื่อประโยชน์สุข
ของคนจำนวนมาก เพื่อความกรุณาต่อโลก

พระอุดมบัณฑิต ผศ.ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

♦

บางทีคำตอบของอนาคต

ไม่ได้อยู่ข้างหน้า

แต่สงบรออยู่ในมรดกทางปัญญา

ที่บรรพชนมอบไว้ให้แล้ว

♦

บทที่ 10 — บทสังเคราะห์

คำถามท้ายบท

1. ทฤษฎี SCBS เปรียบเทียบกับ Social Construction Theory ของ Berger & Luckmann อย่างไร? จุดที่เพิ่มเติมมีเหตุผลเพียงพอหรือไม่?
2. กลไก 5 ขั้นตอนของ SCBS (Awakening-Creation-Legitimization-Institutionalization-Value Transformation) ท่านคิดว่าขั้นตอนใดยากที่สุด เพราะอะไร?
3. ข้อเสนอเชิงนโยบาย 10 ประการ ข้อใดที่ได้จริงมากที่สุด ข้อใดยากที่สุด? จัดลำดับความสำคัญ
4. จาก 14 ข้อเสนอทางวิชาการ ข้อใดที่ท่านเห็นว่ามีคุณค่าสูงสุด ข้อใดที่ท่านไม่เห็นด้วย? อภิปราย
5. วาระวิจัยอนาคต 5 สาย สายใดที่ท่านอยากทำวิจัยต่อ? ออกแบบโครงร่างวิจัยสั้นๆ
6. ผู้เขียนใช้ทางสายกลาง ระหว่างวิชาการตะวันตกกับพุทธศาสนา ท่านคิดว่าสำเร็จหรือไม่? จุดไหนที่เอียงเกินไป?
7. ถ้าท่านจะลงมือทำ พุทธนวัตกรรมในชุมชนของท่าน จะเริ่มจากอะไร? ใช้ SCBS 5 ขั้นตอนเป็นแนวทาง
8. ผู้เขียนระบุข้อจำกัด 5 ข้อของหนังสือ (หัวข้อ 10.6.1) ท่านเห็นว่าข้อไหนสำคัญที่สุด? และจะแก้ไขอย่างไร?
9. วิสัยทัศน์ 2030 ของผู้เขียนเสนอว่าวัดนวัตกร 1,000 แห่ง วิสาหกิจชุมชนวิถีพุทธ 500 แห่ง หลักสูตร FinDhamma ในโรงเรียน และ Wisdom Helix ในเวทีสากล เป็นไปได้จริงหรือไม่? อะไรคืออุปสรรคใหญ่ที่สุด?
10. ถ้าท่านจะเขียนบทที่ 11 ต่อจากหนังสือเล่มนี้ ท่านจะเขียนเรื่องอะไร? เพราะอะไร?

แนะนำอ่านเพิ่มเติม

สำหรับผู้ที่ต้องการศึกษาพุทธนวัตกรรมต่อ แนะนำ 7 แหล่ง ดังนี้

หนังสือ The Social Construction of Reality ของ Berger & Luckmann (1966) ที่เป็นรากฐานของทฤษฎี SCBS อธิบายว่า ความจริงถูกสร้างโดยสังคมอย่างไร

หนังสือ Social Innovation: How Societies Find the Power to Change ของ Mulgan (2019) ที่เป็นภาพรวมที่ดีของนวัตกรรมสังคมสากล

หนังสือ Introduction to Buddhist Economics ของ Ng (2020, Palgrave Macmillan) ที่วิเคราะห์อริยสัจ 4 เป็นกรอบเศรษฐศาสตร์อย่างเป็นระบบ

หนังสือ พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ที่เป็นงานวิเคราะห์พุทธธรรมที่ครอบคลุมที่สุดในภาษาไทย หากอ่านได้เพียงเล่มเดียวเกี่ยวกับพุทธธรรม ควรเป็นเล่มนี้

เว็บไซต์ INEB (inebnetwork.org) ที่เป็นเครือข่าย Engaged Buddhism ระดับสากล มีข้อมูลเกี่ยวกับพุทธศาสนาเพื่อสังคมทั่วโลก

หนังสือ Seeds of Peace ของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ (1992) ที่เสนอวิสัยทัศน์ buddhism with a small b ที่หนังสือเล่มนี้ยึดถือเป็นหลัก และ

รายงาน Starting, Scaling and Sustaining Social Innovation ของ OECD (2025) ที่เป็นกรอบ 3S ซึ่งหนังสือเล่มนี้ขยายเป็น 3S+1

บรรณานุกรม

ภาษาอังกฤษ (English)

- Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality*. Anchor Books.
- Christensen, C. M., Raynor, M. E., & McDonald, R. (2015). *What is disruptive innovation? Harvard Business Review*, 93(12), 44-53.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. Plenum Press.
- Dodgson, M., & Gann, D. (2010). *Innovation: A very short introduction*. Oxford University Press.
- Etzkowitz, H., & Leydesdorff, L. (2000). *The dynamics of innovation: From National Systems and 'Mode 2' to a Triple Helix*. *Research Policy*, 29(2), 109-123.
- Fair Finance Thailand. (2567). *เมื่อหนี้ครัวเรือนทะลุเพดาน. แนวร่วมการเงินที่เป็นธรรมประเทศไทย*.
- Granovetter, M. (1973). *The strength of weak ties*. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360-1380.
- Hagedoorn, J., Haugh, H., Robson, P., & Sugar, K. (2023). *Social innovation, goal orientation, and openness: Insights from social enterprise hybrids*. *Small Business Economics*, 60, 173-198.
- IMF. (2025). *Thailand: 2024 Article IV Consultation—Staff Report*. IMF Staff Country Reports, 2025(045).
- INEB. (2025). *About INEB. International Network of Engaged Buddhists*.
- Jiwattanasuk, N. (2025). *Sustainable Development Goals, Inner Development Goals, and Buddhism*. MCU.

- King, A. A., & Baatartogtokh, B. (2015). *How useful is the theory of disruptive innovation? MIT Sloan Management Review*, 57(1), 77-90.
- Lepore, J. (2014, June 23). *The disruption machine: What the gospel of innovation gets wrong*. The New Yorker.
- Logue, D. (2020). *Theories of social innovation*. Stanford Social Innovation Review.
- Mazzucato, M. (2021). *Mission economy: A moonshot guide to changing capitalism*. Penguin.
- McKercher, K. A. (2018). *Understanding the differences between commercial and social innovation*. Medium.
- Mongsawad, P. (2010). *The philosophy of sufficiency economy: A contribution to the theory of development*. Asia-Pacific Development Journal, 17(1), 123-143.
- Mulgan, G. (2019). *Social innovation: How societies find the power to change*. Policy Press.
- Mulgan, G., Tucker, S., Ali, R., & Sanders, B. (2007). *Social innovation: What it is, why it matters and how it can be accelerated*. The Young Foundation.
- Ng, E. C. H. (2020). *The Four Noble Truths: A decision-making and problem-solving framework*. In *Introduction to Buddhist Economics* (pp. 15-36). Palgrave Macmillan.
- North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge University Press.
- OECD. (2025). *Starting, scaling and sustaining social innovation: Evidence and impact of the European Social Fund*. OECD Publishing.

- OECD/Eurostat. (2018). *Oslo Manual 2018: Guidelines for collecting, reporting and using data on innovation (4th ed.)*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264304604-en>
- Phills, J. A., Deiglmeier, K., & Miller, D. T. (2008). *Rediscovering social innovation*. *Stanford Social Innovation Review*, 6(4), 34-43.
- Phophichit, A. et al. (2025). *SabaiJai: A Buddhist AI Chatbot Innovation for stress resilience*. *Thammasat Review*, 28(1).
- PIER. (2563). *เจาะลึกความเหลื่อมล้ำตลอดสามทศวรรษของประเทศไทย*. สถาบันวิจัยเศรษฐกิจป๋วย อึ๊งภากรณ์.
- _____. (2564). *โอกาส กับ ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ*. *PIERspectives* No. 1.
- _____. (2565). *หนี้ครัวเรือนไทย*. สถาบันวิจัยเศรษฐกิจป๋วย อึ๊งภากรณ์.
- _____. (2568). *ส่องปัญหาหนี้ครัวเรือนไทย: สาเหตุและทางเลือกของนโยบายการเงิน*. *PIER Abridged*, 2025(05).
- Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2011). *Creating shared value*. *Harvard Business Review*, 89(1-2), 62-77.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
- Raworth, K. (2017). *Doughnut economics: Seven ways to think like a 21st-century economist*. Chelsea Green Publishing.
- Rogers, E. M. (2003). *Diffusion of innovations (5th ed.)*. Free Press.
- SCB EIC. (2567). *แนวโน้มหนี้ครัวเรือนไทย*. ศูนย์วิจัยเศรษฐกิจและธุรกิจธนาคารไทยพาณิชย์.
- Schumacher, E. F. (1973). *Small is beautiful: Economics as if people mattered*. Harper & Row.
- Schumpeter, J. A. (1942/2008). *Capitalism, socialism and democracy*. Harper Perennial Modern Thought.

- SE Thailand. (2564). *สรุปรายงานสภาพการณ์ธุรกิจเพื่อสังคมในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: สมาคมธุรกิจเพื่อสังคม.
- Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford University Press.
- Senge, P. M. (1990). *The fifth discipline: The art and practice of the learning organization*. Doubleday.
- Sitthiyot, T., & Holasut, K. (2024). *Quantifying fair income distribution in Thailand*. PLoS ONE, 19(4), e0299752.
- Sivaraksa, S. (1992). *Seeds of peace: A Buddhist vision for renewing society*. Parallax Press.
- _____. (2020). *Socially engaged Buddhism*. Buddhist World Press.
- Song, W. (2020). *Sufficiency economy philosophy: Buddhism-based sustainability framework in Thailand*. Business Strategy and the Environment, 29(8), 3171-3183.
- Srinok, S. (2018). *The teaching on the Four Noble Truths and the problem of peace*. International Journal of Multidisciplinary in Management and Tourism, 2(1), 17-28.
- Stiglitz, J. E. (2015). *The price of inequality: How today's divided society endangers our future*. W. W. Norton.
- Swearer, D. K. (2020). *The Buddhist world of Southeast Asia (3rd ed.)*. SUNY Press.
- The 101 World. (2561). *ธรรมาภิบาลแบบไทยๆ มันเป็นแบบไหนกันนะ*. the101.world.
- Thich Nhat Hanh. (1999). *The heart of the Buddha's teaching: Transforming suffering into peace, joy, and liberation*. Harmony Books.
- Tracey, P., & Stott, N. (2025). *Constructing 'problems' and 'solutions': Social innovation as social-symbolic work*. Journal of Management Studies.

- UNDP. (2019). *Doi Tung Development Project: Lessons from Thailand for the world*.
- Watts, J. S. (2020). *The Four Noble Truths as experiential social praxis*. INEB/Keio University.
- WIPO. (2024). *Global Innovation Index 2024: Unlocking the promise of social entrepreneurship*. WIPO.
- World Bank. (2023). *Bridging the gap: Inequality and jobs in Thailand*. World Bank Group.
- _____. (2024). *Thailand Economic Monitor: อัตราความยากจนไทยลดลง ในปี 2024*. World Bank.
- World Economic Forum. (2025). *New data highlights global momentum for social innovation*. WEF/Schwab Foundation.
- Yin, R. K. (2018). *Case study research and applications: Design and methods (6th ed.)*. Sage.

ภาษาไทย

- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2563). *ธนาคารปูม้า เกาะลีซัง ต้นแบบศูนย์เรียนรู้เพิ่มทางรอดปูม้าไทย*. Chulalongkorn University for Sustainable Development.
- ธนาคารแห่งประเทศไทย. (2568). *ข้อมูลเงินให้กู้ยืมแก่ภาคครัวเรือน ณ สิ้นปี 2567*. ธปท.
- ประชาไท. (2568). *นักเศรษฐศาสตร์ชี้ คนไทยมีหนี้ครัวเรือนบวกหนี้สาธารณะเฉลี่ยมากกว่า 400,000 บาทต่อคน*.
- ผศ.ดร.อมรศักดิ์ สวัสดิ์. (2568). *ธนาคารปูม้าเพื่อคืนปูม้าสู่ทะเลไทย*. มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์.

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2559). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย* (พิมพ์ครั้งที่ 55). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม.
- พุทธทาสภิกขุ. (2529). *ธรรมิกสังคมนิยม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
- มหาเถรสมาคม, กระทรวงมหาดไทย, (2565). *บันทึกข้อตกลงความร่วมมือ บทบาทวัด กับชุมชน*.
- มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์. (2566). *ชุมชนต้นแบบ: บ้านในถ้ำ*. ศูนย์บริการวิชาการ. cas.wu.ac.th.
- มูลนิธิแม่ฟ้าหลวง. (2567). *โครงการดอยตุง*. maefahluang.org.
- วัดจากแดง. (2562). *โครงการจีวรรีไซเคิลจากขวดพลาสติก*. สมุทรปราการ: วัดจากแดง.
- _____. (2565). *ศูนย์เรียนรู้สิ่งแวดล้อมวัดจากแดง*. watchakdaeng.com.
- สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ. (2566). *ผลสำเร็จธนาคารปูม้า พลิกฟื้นทะเลไทย สร้างอนาคตที่ยั่งยืน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ.
- _____. (2568). *ธนาคารปูม้าเข้าชิงรางวัลเลิศรัฐ ก.พ.ร.* กรุงเทพฯ: สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ.
- _____. (2552). *นิยามนวัตกรรม*. กรุงเทพฯ: สำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ (องค์การมหาชน).
- สำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม (สวส.). (2566). *ข้อมูลกิจการเพื่อสังคมในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2568). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย* (พิมพ์ครั้งที่ 56). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม.

พระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กาลามสูตร. อังคุดตฺตนิทาย ติกนิบาต. เล่ม 20 ข้อ 505.

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ฎฐทนต์สูตร. ที่ฌนิกาย
สืลขันธวรรค. เล่ม 9 ข้อ 199-217.

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. จักกวัตตีสืหนาทสูตร.
ที่ฌนิกาย ปาฎิกวรรค. เล่ม 11 ข้อ 33-50.

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ทศพิธราชธรรม.
ขุททกนิกาย ชาดก. เล่ม 28.

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ธัมมจักกัปปวัตตณสูตร.
สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค. เล่ม 19 ข้อ 1664-1670.

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ปฏิจจสมุปบาท.
สังยุตตนิกาย นิทานวรรค. เล่ม 16 ข้อ 1-52.

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. มหาปริณิพพานสูตร.
วินัยปิฎก. เล่ม 4 ข้อ 32.

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. วาเสฏฐสูตร. มัชฌมิกาย
มัชฌมปัณณาสก์. เล่ม 13 ข้อ 703.

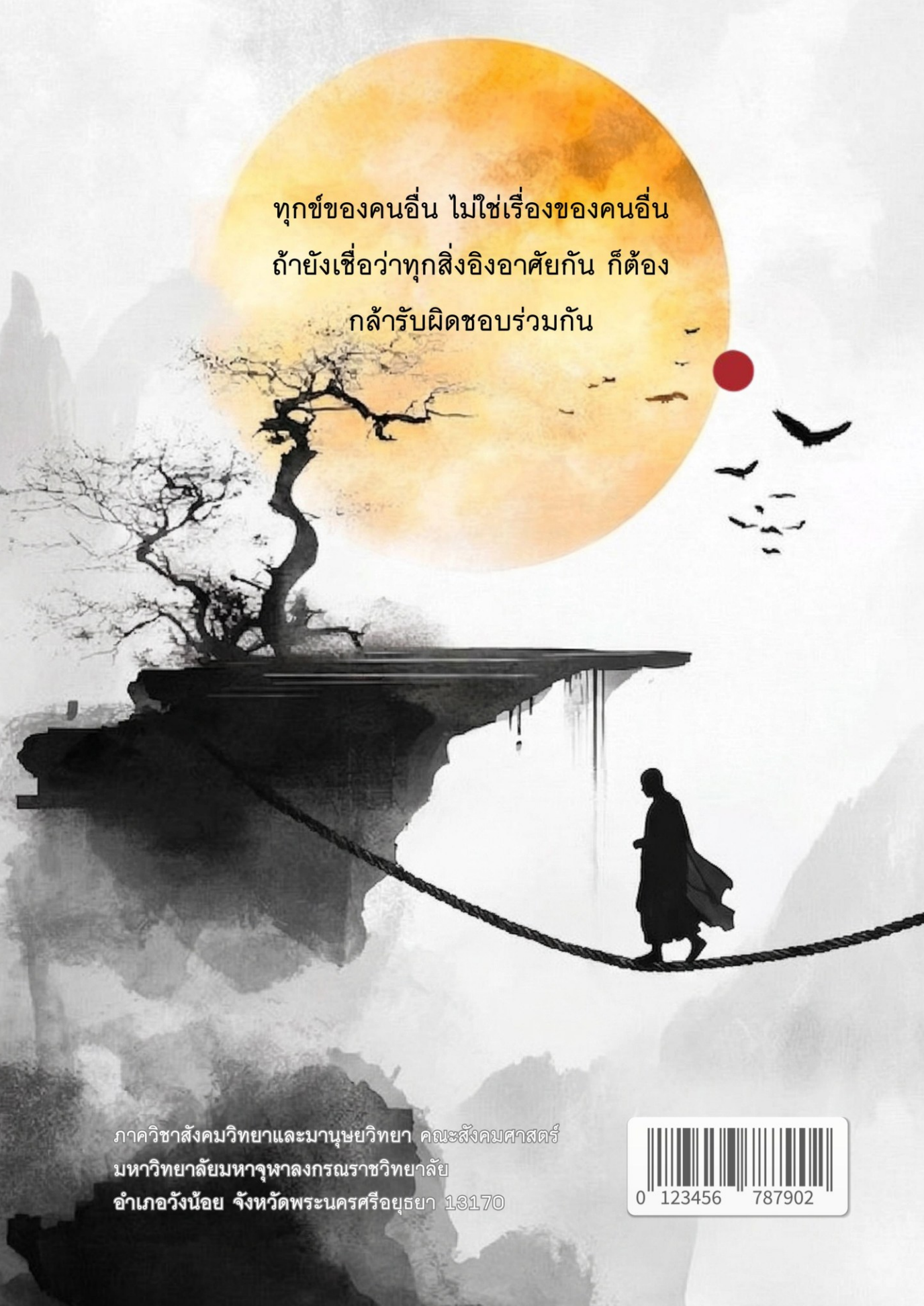
พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. สังคหัตถ์ 4. อังคตตรนิกาย
จตุกกนิบาต. เล่ม 21 ข้อ 32.

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. สิงคาลกสูตร. ที่ฌนิกาย
ปาฎิกวรรค. เล่ม 11 ข้อ 172-206.

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อปริหานิยธรรม 7.
อังคตตรนิกาย สัตตกนิบาต. เล่ม 23 ข้อ 21-26.

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อัคคัณณสูตร. ที่ฌนิกาย
ปาฎิกวรรค. เล่ม 11 ข้อ 51-58.

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อีณาทานสูตร.
อังคตตรนิกาย ฉักกนิบาต. เล่ม 22 ข้อ 293.

ทุกข์ของคนอื่น ไม่ใช่เรื่องของคนอื่น
ถ้ายังเชื่อว่าทุกสิ่งอิงอาศัยกัน ก็ต้อง
กลักรับผิดชอบร่วมกัน

ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 13170

0 123456 787902